

Мика Валтари

Черният ангел

Дневникът на Йоханес Ангелос от
падането на Константинопол през
1453 година – завършекът на
христовото време по света

Посвещаваме превода на Никола Хаджиев, без когото този проект вероятно нямаше да бъде осъществен.

От преводачите

12 декември 1452

Видях те за първи път и те заговорих.

Все едно, че земята се разтресе под краката ми. Всичко в мен се преобърна, гробовете в сърцето ми се отвориха, изтръпнах и вече не се познавах.

Навършил бях четиридесет и вярвах, че съм достигнал есента на своя живот.

Пребродих много земи, видях какво ли не и преживях не едно битие. Господ бе разговарял с мен чрез устните на многобройни лица, и ангели ми се бяха разкривали, но аз все не вярвах.

Щом теб съзрях – повярвах – заради чудото, което ме облада.

Съгледах те пред черквата „Света София“, край бронзовите врати. В момента, в който всички излизаха, след като кардинал Исидор¹ наред ледено мълчание бе провъзгласил, на латински и гръцки, унията между двете църкви. Отслужвайки великолепната литургия, що последва, той зачете веруюто, но когато стигна до притурката „и Сина его“, мнозина скриха с ръце лицата си, а от балконите се понесоха скръбни женски ридания. Стоях, притиснат от тълпата в страничната пътека, близо до сива колона. Опипах я с ръка и усетих влага – все едно, че и камъкът от ужас се къпеше в студена пот.

Всички напускаха черквата, спазвайки реда, останал им от векове, с василевса², император Константин – възправен и тържествен, с посивяла глава изпод златните пера на короната. Вървяха, всеки от тях облечен в одежди и цветове, подобаващи на церемонията: придворните от Влахернския палат, министри, логотети и кесари, Сенатът в своята цялост, а след тях архонтите на Константинопол по реда на потеклото си. Никой не бе посмял да отсъства и по този начин да издаде позициите си. От дясната страна на императора наблюдаваше народа със студените си сини очи Францес, протоасекритът³, когото много добре познавах. А сред латинците зърнах венецианския байло⁴ и много други, що знаех само по лице.

---

1. Исидор (р. неизв. – ум. ок. 1462) – митрополит на цяла Русия (1437–1441), по произход българин. След отхвърлянето на унията заточен. През 1441 избягва в Италия и става католически кардинал.

2. Василевс – император.

3. Протоасекрит – първи секретар, ръководител на императорската канцелария.

4. Байло – венецианска административна титла, управител.

Но куропалат⁵ Лукас Нотарас, велик стратег и върховен адмирал на имперската флота, виждах за първи път. Той беше с една глава по-висок от всички, чернококс и горделив. Гледаше високомерно, но умно, а от лицето му струеше онази меланхолична тъга, по която се познаваха членовете на старите гръцки фамилии. Излизаше от черквата възбуден и гневен, все едно че му беше невъзможно да понесе срама, паднал върху вярата и народа.

Багрите на одеждите, синьото и бялото на Гърция, празничните плащове, обсипани с перли и скъпоценни камъни, се отразяваха в очите на тълпата. Слънцето грееше, а площадът пред черквата бе претъпкан с народ. Там имаше брадати монаси с обезумели от безнадеждност очи, наежени занаятчии и търговци, моряци от корабите в пристанището, рибари. Но най-многобройни бяха монасите. Всеки трети срещнат по улиците на Константинопол беше монах. В ръцете на манастирите бяха вече стотици черкви, така че на практика само седем се управляваха още от получилия папско благоволение Григорий Мамас, когото народът наричаше „лъжепатриарх“.

Щом поведоха конете напред, сред тълпата настъпи бъркотия и масата започна да вика и да къльне латинците. Крещяха: „Махнете незаконното допълнение! Долу папското господство!“ Не можех да ги слушам. Бях се наслушал на всичко това до втръсване още от най-ранно детство. Но омразата на народа беше като грохот на буря, като тътен от земетресение, докато обработените гласове на монасите не събраха виковете от тълпата в един ритмично повтарящ се като при литургия възглас: „Не на Сина, не на Сина“. Беше празникът на свети Спиридон.

В момента, в който процесията на благородните дами се заизточва от черквата, част от съпровождащите императора се бяха вече смесили с народа, що напираше и махаше с ръце в такт със скандирането. Само около свещената личност на василевса все още имаше свободно пространство. Той яздеше на кон с лице, помръкнало от скръб. Облечен беше в обшит със злато ален плащ, а на краката си носеше пурпурни ботуши с извезани по тях двуглави орли.

Пред очите ми се сбъдваше многовековна мечта – унията на Източната и Западната църква, подчиняването на православната църква на папата и отричането от оригиналната версия на веруюто. Този съюз след десетгодишно протакане най-после бе станал валиден, щом като кардинал Исидор бе прочел прокламацията в черквата „Света София“.

---

5. Куропалат – дворцов маршал.

Четиринадесет години преди това в една катедрала във Флоренция тя бе четена, но само на гръцки, от едроглавия учен митрополит Висарион⁶. И той, като Исидор, бе провъзгласен за кардинал от папа Евгений IV – награда за успеха в трудните преговори.

Оттогава бяха изтекли четиринадесет години. Същата вечер бях продал всички свои книги и дрехи и след като бях раздал парите си на бедните, избягах от Флоренция. Пет години по-късно приех кръста. Сега, когато тълпата крещеше, аз си припомних скалистия път към Асизи и осяаното с трупове поле край Варна.

Но когато възгласите внезапно затихнаха, вдигнах очи и видях куропалат Лукас Нотарас, възкачил се на фундамента пред пожълтялата мраморна колона. С вдигната ръка той поиска от народа да запази тишина и хладният декемврийски вятър донесе до ушите ми гръмогласния му вик: „По-скоро турски тюрбан, отколкото папска митра!“

При този призив народ и монаси избухнаха в шумни възгласи. Екзалтирано, гръцкото население на Константинопол закрещя и зарева: „По-скоро турски тюрбан, отколкото папска митра!“ По същия начин евреите веднъж бяха викали: „Пусни на свобода Барабас!“

Цяла група благородници и архонти от церемониалната процесия се насъбраха около Лукас Нотарас, изказвайки му своята подкрепа, без да се страхуват публично да се противопоставят на императора. Найсетне тълпата се отдръпна и стори път на Константин, който препусна наред оределите си придружители. Процесията на благородните дами все още се нижеше през огромните бронзови врати, но веднага се разпръскваше и се топеше в шумната тълпа на площада.

Любопитен бях да видя как народът щеше да посрещне кардинал Исидор, който в името на унията бе преминал през много изпитания и самият бе грък по рождение. Но той не посмя да излезе от черквата. Кардиналската титла не му бе помогнала да надебелее. Беше си същия дребен тъмноок мъж, изглеждаше по-кльощав и от преди, тъй като си бръснеше брадата по латинската мода. От Ферара и Флоренция го помнех с брада. Ролята на посредник не беше от леките. Маркус Еугеникос го проклинаше и твърдеше, че бил донесъл чума от Киев във Ферара. Ако не друго, то всичките му слуги умряха от тази болест. Маркус Еугеникос смяташе това за божие наказание.

Като разбушувано ревящо море се люшкеше тълпата на площада

---

6. Висарион Никейски (ок. 1403–1472) – византийски църковен деец, от 437 архиепископ Никейски. Привърженик на унията в името на съвместната борба срещу турците. Емигрира в Италия, приема католицизма и става кардинал.

под огромната сянка, хвърляна от кубетата на „Света София“. Сред чернилката на монашеските раса проблясваха украсените с накити шапки и копринените наметала на забулените благородни дами. Небето беше студено и бледосиньо, въпреки че слънцето светеше ярко.

„По-скоро турски тюрбан, отколкото папска митра!“ Без съмнение великият стратег Нотарас викаше от дъното на своето сърце, от любов към своята вяра и към своя град и от омраза към латинците.

Но колкото и искрени да бяха чувствата зад думите му, аз не виждах в тях нищо друго освен хладнокръвно премерен политически ход. Насред разгневената тълпа той хвърли отворените си карти на масата и по този начин спечели мнозинството от народа на своя страна. Та нали дълбоко в сърцето си нито един грък не поддържаше унията, нито дори самият василевс. Той беше принуден да се подчини, за да получи съдържащия се в нея договор за сътрудничество и подкрепа, който в труден момент щеше да осигури папската флота за защитата на Константинопол.

Същата тази флота вече се оборудваше във Венеция. Кардинал Исидор уверяваше, че тя щяла да отплава в помощ на Константинопол веднага, щом сигурна вест за подписването на съюза достигнала Рим. Въпреки това народът скандираше след император Константин: „Апостата! Апостата!“ Най-ужасната, най-празна и най-унищожителна дума, що можеше да бъде извикана на човек. Това бе цената, която той трябваше да плати за десетте бойни кораба, ако те изобщо някога пристигнеха.

Кардинал Исидор бе довел вече със себе си шепа стрелци, вербувани в Крит и по другите острови. Вратите на града бяха зазидани. Турците опустошиха околностите и затвориха Босфора. Техният лагер е крепостта, която бе построена по нареждане на султана през лятото, за няколко месеца, в най-гъсната част на пролива. Тя стои от страната на Пера, на християнския бряг. През пролетта на това място все още се извишаваше черквата „Архангел Михаил“, но сега нейните мраморни колони служат за подпори в дебелите тридесет стъпки стени на турския бастион, от който султанските оръдия бдят над пролива.

Мислейки за всичко това, аз се застоях край масивните бронзови врати на „Света София“. Тогава я съзрях. Тя с усилие се беше измъкнала от тълпата и се връщаше в черквата. Дишаше учестено, а воалът ѝ беше разкъсан. Благородните дами в Константинопол забулват лицата си от погледите на чуждите мъже и живеят изолирани в къщите си, пазени от евнуси. Когато яхват кон или се качват в паланкин, слугите им бързат

да разпънат платнен параван, за да ги прикрият от погледите на минавачите. Кожата на лицата им е прозрачно бяла.

Тя ме погледна и всичко спря своя полет: слънцето престана да се върти около земята, миналото преля в бъдещето и не остана нищо друго освен мигновението – онзи единствен в живота ни миг, що ненаситният бяг на времето не може да ни отнеме.

Бях видял през живота си много жени. Бях обичал егоистично и бездушно. Бях се наслаждавал и бях доставял наслада. За мен любовта беше само унизителната лъст на плътта, която след като беше удовлетворена, оставаше тъжна душата. Само от съжаление бях симулирал любов до момента, в който не можех повече да се преструвам.

Много, много жени бях познал през живота си и бях напуснал всяка от тях така, както се бях отрекъл от много други неща. Защото за мен жените бяха само плътско преживяване, а аз мразех всичко, що ме обвързваше със собственото ми тяло.

Тя беше висока почти колкото мен. Косите ѝ изпод бродираната шапчица бяха руси, а наметката – синя с втъкано сребро. Имаше кафяви очи и кожа като слонова кост и злато.

Но не беше красотата ѝ, в която се вирах. Не в онзи момент. Погледът ѝ ме заплени, защото очите ѝ ми бяха познати, все едно че ги бях виждал вече в сънищата си. Тяхната кадифена прямота превръщаше в пепел всяка простосмъртна суета. Те се разшириха от изненада и ми се усмигнаха. Възторгът ми беше тъй пламенно чист – в него нямаше и следа от земно желание. Стори ми се, че тялото ми заискря по начина, по който в младостта си бях видял да се излъчва божествена светлина от килиите на светите отшелници, що светеха като чудни фенери в нощта по скалистите върхове на планината Атос. Това ми сравнение не е светотатство, понеже чудото на прераждането в онзи миг беше за мене свято.

Колко дълго трая всичко това, не знам. Вероятно не по-дълго от глътката въздух в последния ни час, що освобождава душата от тялото. Стояхме на няколко крачки един от друг, но като че ли за миг се озовахме върху острието на меч, на прага между преходното и вечното.

След това се върнах във времето. Трябваше да я заговоря. Казах ѝ:

– Не се страхувай. Ако пожелаеш, ще те придружа до бащината ти къща. – По шапчицата ѝ бях разбрал, че не е омъжена, макар че това едва ли щеше да е от значение в онзи момент. Омъжена или не, очите ѝ ми бяха до болка познати.

Тя си пое дълбоко въздух, все едно че дълго бе задържала дъха си,

и попита:

– Ти от латинците ли си?

– Да, ако пожелаеш – отвърнах аз. Гледахме се един друг и напред бушуващата тъпла оставахме сами, сякаш се бяхме пробудили в рая, в началото на всички времена. Срамежливост пареше страните ѝ, но тя не сведе погледа си към земята. Чувствата ѝ надвиха и с разтреперан глас ме запита:

– Кой си ти? Въпросът ѝ обаче не беше въпрос. С него тя само показваше, че в сърцето си ме познава така, както и аз нея. Но за да ѝ дам време да се успокои, започнах да разказвам:

– Раснах в Авиньон, Франция, докато навърших тринадесет години. След което пребродих много земи. Името ми е Жан Анж. Тук ми викат Йоханес Ангелос.

– Ангелос – повтори тя. – Сиреч ангел. Затуй ли си толкова бледен и невесел. Затуй ли така се изплаших, когато те видях? – Тя пристъпи по-близо и ме докосна по ръката. – Не, не си ангел. От плът и кръв си. Защо носиш турска сабя?

– Свикнал съм с нея – обясних, – а и закалката ѝ е по-добра от християнската. През септември избягах от лагера на султан Мехмед, когато той бе привършил със строителството на крепостта при Босфора и се канеше да се завърне в Адрианопол. Сега, когато войната вече е избухнала, вашият император не връща на турците избягалите от тях роби, потърсили убежище в Константинопол.

Тя хвърли поглед на дрехите ми и рече:

– Не си облечен като роб.

– Не, не се обличам като роб – потвърдих аз. – Почти седем години принадлежах към свитата на султана. Султан Мурад ме провъзгласи за свой кучкар, а по-късно ме подари на сина си. Султан Мехмед подложи на изпитание моя интелект и чете гръцки и римски книги заедно с мен.

– Как попадна роб при турците? – удиви се тя.

– Четири години живях във Флоренция – подех аз. – Тогава бях богат, но се наситих на търговията с платове и приех кръста. В битката край Варна турците ме плениха.

Погледът ѝ ме накара да продължа:

– Бях секретар на кардинал Юлиус Цезарини. След загубата конят му попадна в едно тресавище и отстъпващите унгарци го убиха с ножовете си. Техният млад крал загина в същата битка, а кардиналът го беше накарал да пристъпи подписания с турците мир. Затуй унгарците смятаха, че той бе предизвикал проклятието върху тях, а Мурад ни третираше

като клетвопрестъпници. Но мен пощади, макар че екзекутира всеки, който не призна неговия бог и пророк. Но аз май много се разговорих, прости ми. Изглежда, твърде дълго съм мълчал.

– На мен не ми е доскучало – подкани ме тя. – Бих желала да чуя още за теб. Но защо не питаш коя съм аз?

– Не ще и попитам – отвърнах. – Стига ми, че съществуващ. Наистина ми стига. Не вярвах, че такова нещо още може да ми се случи.

Тя не запита какво имах предвид. Оглеждайки се наоколо, забеляза, че тълпата бе започнала да се разпръсква.

– Ела с мен – прошепна тя, сграбчи ме за ръката и забързано ме дръпна в гигантската сянка на бронзовите черковни врати. – Признаваш ли унията?

– Нали съм латинец – свих рамене аз.

– Престъпи прага – подкани ме тя. Озовахме се в преддверието, където в течение на хиляди години подкованите ботуши на стражата бяха издълбали трапчинка в мраморния под.

Онези, що от страх пред развилнялата се тълпа все още се мотаеха из черквата, любопитно ни заоглеждаха. Въпреки това тя обгърна с ръка раменете ми и ме целуна.

– Днес е празникът на свети Спиридон – рече тя и се прекръсти по гръцки. – Само Отца, но без Сина. Нека християнската ми целувка бъде печат на нашето приятелство, така че никога да не се забравим. Много скоро слугите на баща ми ще дойдат да ме търсят.

Бузите ѝ поруменяха, а и целувката не беше съвсем християнска. Кожата ѝ носеше аромата на хиацинти. Високите извити вежди бяха оцветени в тъмносиньо, а устните ѝ бяха начервени, което беше обичайно сред изисканите благородни дами в Константинопол.

– Не бих могъл да се разделя с теб така – настоях аз. – Дори да живееш заключена със седем ключалки, няма да се успокоя преди да те намеря отново. Дори времето и пространството да ни разделят, пак ще те намеря. В това не ще можеш да ми попречиш.

– Защо ли бих искала да ти преча? – подметна тя, повдигайки вежди със закачлива насмешка. – Откъде знаеш, че не изгарям от любопитство да узная повече за теб и за чудните ти приключения, Йоханес Ангелос?

Чаровна беше закачливостта ѝ, а тонът говореше повече от думите.

– Кажи ми тогава къде и кога! – не се стърпях аз. Тя сбръчи вежди.

– Сам не осъзнаваш колко непристойни са думите ти. Но, изглежда, това е навик у латинците.

– Къде и кога? – извиках аз и я грабнах за ръката.

– Как се осмеляваш! – впи очи в мен тя, пребледняла от изумление.
– Никой мъж досега не е посмял да ме докосне. Ти не знаеш коя съм. – Но дори не опита да издърпа ръката си, така че докосването ми не й беше съвсем неприятно.

– Ти си ти! – отсякох аз. – И това ми е достатъчно.

– Може вест да ти проводя – обеща тя. – Какво значение има благоприличието в тези смутни времена. Ти си франк, а не грък. Само че срещата ти с мен може да бъде опасна за тебе самия.

– Приех кръста, защото ми липсваше вяра – започнах аз. – Всичко друго постигнах освен вяра. Затуй поисках поне да умра в името божие. От турците избягах, за да дам живота си в името Христово под стените на Константинопол. Едва ли би могла да направиш живота ми по-опасен от това, което е бил и което е.

– Замълчи! – прекъсна ме тя. – Обещай поне, че няма да ме последваш. И така сме привлекли върху себе си достатъчно внимание. – Прикривайки лице с разкъсания си воал, тя ми обърна гръб и се отдалечи.

Облечени в синьо и бяло слуги бяха дошли да я търсят. Тръгна с тях без дори да погледне към мен и аз не я последвах. Но щом се скри от погледа, почувствах се немощен, все едно че кръвта ми изтичаше от отворена рана.

14 декември 1452

На този ден в черквата „Света Богородица“ близо до пристанището делегати от много националности, водени от император Константин, гласуваха с мнозинство от двадесет и един срещу венецианците да се конфискуват корабите им в пристанището за защитата на града. Тревисано изказа протест от името на собствениците. На корабите се позволяваше да задържат товара си след като капитаните им се закълнях, целувайки кръста, че няма да се опитват да избягат. Като наем бе определена сумата от четиристотин безанта на месец. Безбожна цена, но Венеция умееше да извлече изгода от момента, а и защо ли давещият се трябваше да пресмята златото си.

Императорът бе преговарял с „лъжепатриарха“, с архиепископите и игумените на манастири – за претопяване на църковните и манастирските скъпоценности и за изсичане на монети от тях. Ограбваше от монашеството като първи признак за осъществяването на съюза между двете църкви.

Земя и къщи се продават на безценица. Лихвите на краткосрочните заеми за няколко дена се покачиха с четиридесет на сто, а дългосрочни заеми не се дават. С един малък диамант купих килими и мебели за шест хиляди Дуката. Започнах да обзавеждам наетата от мен къща, която собственикът желае да ми продаде на нищожна цена, Но защо ли ми трябва да купувам къща? Този град има само няколко броеви месеца бъдеще.

Очите ми не видяха много сън през последните две нощи. Познатието ми отпреди безсъние се е завърнало. Безпокойството ме тласка навън към улиците, но не излизам, понеже все чакам някой да ме потърси. Да чета ми е невъзможно. Чел съм достатъчно, за да проумея безполезността на всяко познание. Гръцкият ми слуга шпионира всяка моя крачка, но без да ме притеснява, и това е съвсем естествено. Как ли биха могли да имат доверие в човек, който е бил на служба при турците? Слугата ми е достоен за съжаление – стар и беден. Отнасям се благосклонно към факта, че си изкарва допълнително възнаграждение.

15 декември 1452

Само една сгъната хартийка. Донесе я рано сутринта обикалящият улиците продавач на зеленчуци.

Следобяд в черквата „Светите Апостоли“. Нямахме нищо друго написано на бележката. Към обяд казах, че отивам на пристанището и отпратих слугата да чисти в мазето. На излизане го заключих вътре. Този ден не изпитвах нужда да бъда държан под око.

Черквата „Светите Апостоли“ се възправя на най-високия хълм, в самото сърце на града. Мястото бе отлично избрано за тайна среща – само няколко облечени в черно жени се молеха пред свещените икони край олтара. Дори на облеклото ми никой не обърна внимание, тъй като там по цял ден идваха на посещение моряци от латинската флота, за да разглеждат императорските гробове и светите реликви. Веднага вдясно от входната врата, заградена с обикновена дървена оградка, стоеше изправена част от колоната, към която е бил привързан Спасителят, бичуван от римските войници.

Трябваше да чакам в черквата повече от два часа, а времето течеше бавно. Очакването ми обаче не беше забелязано от никого. В Константинопол времето е загубило своето значение. Изпаднали в религиозен екстаз, молещите се жени бяха прекъснали връзката си със света. Изправяйки се, те се оглеждаха унесено и неизразимата меланхолия на умиращия град се завръщаше в очите им. Забулваха лицата си и забили поглед в земята, излизаха от черквата.

В сравнение с хлада навън в черквата беше топло. По стар римски обичай под мраморния плочник минаваха тръби с топла вода. Дори мразът в душата ми започна да се разтапя. Пламъкът на очакването ме подтикна към молитва – нужда, каквато от дълго време не бях изпитвал. Коленичих до преградката на олтара и се помолих дълбоко в сърцето си: „Всемогъщи боже, ти който в образа на Сина си прие плът по начин, непонятен за нас, за да ни спасиш от грях, смили се над мен. Прости съмнението и неверието ми, що ни твоето слово, ни писанията на калугерите, ни коя да е земна философия не успяха да излекуват. С волята си ти ме води и ми даде да опитам от всички твои дарове: мъдрост и невежество, богатство и нищета, власт и робия, страст и примирение, копнеж и забвение, перо и меч, но нищо, нищо не ме изцери. Ти ме преведе от отчаяние към безутешност както безпощаден ловец преследва

изнемощял звяр, докато във вината си открих един единствен път – да предоставя живота си в името твое. Но дори тази ми саможертва не си склонен да приемеш. Какво тогава желаеш от мен, свети непонятни боже?“

Но докато се молах, усетих, че само непреклонно честолюбие владее мислите ми, засрамах се и се замолих отново в сърцето си: „Ти, който си всемогъщ, имай милост над мен! Прости греховете ми не заради моите дела, а от милосърдие. Избави ме от ужасния ми грях преди той да ме е премазал!“

Но след като се молих така, почувствах отново хлад – студен и пронизващ като бучка лед. Крайниците ми се наляха със сила и за първи път от много години бях щастлив, че живея. Бях влюбен и в очакване, а миналото се превръщаше в пепел зад гърба ми, все едно че никога преди не бях любил и очаквал. Само като бледа сянка помнех момичето от Ферара с вплетени в косите перли, що бродеше във философската си градина и носеше високо над главата си златен кафез като фенер, с който осветяваше пътя.

А по-късно бях погребал непозната покойница, чието лице лисиците в гората бяха изгрили. Беше се появила неочаквано, търсейки катарамата на своя колан. Под един накатранен навес аз се грижех за болни от чума, понеже нескончаемите спорове около буквите на вярата ме бяха довели до отчаяние. Безутешна беше и тя – красива и недостижима. Съблякох заразените ѝ от чумата дрехи и ги изгорих в иззиданата печка в кухнята на търговеца на сол. След което легнахме прегърнати да се топлим един друг, макар да смятах, че такова нещо не може вече да ми се случи. Тя беше дъщеря на граф, а аз само преводач в секретариата на папа Евгений. Оттогава са минали петнадесет години и в мен нищо не потрепва при спомена за нея. Трябваше да разровя паметта си преди да се сетя за името ѝ. Беатрис. Графът, нейният баща, обожаваше Данте и четеше френски рицарски романи. Беше позволил да екзекутират собствените му жена и син за прелюбодеяние и беше спал тайно с дъщеря си. Някога във Ферара? Така и открих момичето от градината в навеса с прокажените.

До мен спря жена, лицето ѝ покриваше воал, обсипан с диаманти. Бяхме почти еднакви на височина. Заради студа бе наметната с кожен плащ. Достигна ме ухание на хиацинти. Тя беше дошла, моята любима.

– Лицето си – помолих, – открий ми лицето си, за да повярвам, че всичко това е истина!

– Извършвам грях – рече тя. Лицето ѝ беше бледно, а очите ѝ се

плашеха от мен.

– Какво е грешно и какво не е? – попитах. – Изживяваме последните си часове. Какво значение има всичко това сега?

– Ти си латинец – упрекна ме тя. – Човек, що яде безквасен хляб. Само латинец може да говори така. В сърцето си човек познава кога греши и кога не. Още Сократ е знаел това. Но ти се подиграваш също като Пилат и питаш що е истина.

– В раните на Христа! – заклех я аз. – Дойде да ме учиш на философия ли, жено? Ти наистина си гъркиня, ако ли и без друго не знаех това.

Тя избухна в ридание от възбуда и страх. Оставих я да поплаче, за да се успокои, тъй като от уплаха трепереше през цялото време, въпреки отоплената черква и разкошната си кожена наметка. Тя бе дошла и ридаше заради мен и заради себе си. Имах ли нужда от по-голямо доказателство за това, че бях развълнувал душата ѝ така, както тя бе разтресла и отворила всички гробове в моето сърце.

Положих ръка на рамото ѝ и рекох:

– Нищо не е от значение. Животът, познанието, философията, дори вярата. Всичко пламва, разгаря се бурно за момент и след това загасва. Нека се държим като двама пълнолетни, що по чудо са се открили, и да си говорим откровено. Аз не съм дошъл, за да се карам с теб.

– Защо тогава си дошъл? – попита тя.

– Защото те обичам – отвърнах аз.

– Въпреки че не знаеш коя съм и след като си ме видял само веднъж? – възпротиви се тя.

Разперих ръце. Какво ли можех да ѝ кажа? Тя сведе очи, затрепера отново и прошепна:

– Аз изобщо не бях сигурна, че ще дойдеш.

– О, любима моя – успях да изрека, тъй като едва ли бях чувал по-красиво признание в любов от устата на жена. И още веднъж се уверих колко малко може с думи да се изрази. Но въпреки това хората, дори умните и образованите, вярват, че с думи биха могли да обяснят естеството на всевишния.

Протегнах и двете си ръце. Без колебание тя ми даде студените си длани. Пръстите ѝ бяха тънки и здрави, но тези ръце никога не бяха работили. Така стояхме дълго – един срещу друг, ръка в ръка. От думи нямаше нужда. Нейните тъжни кафяви очи изучаваха косата ми, челото ми, страните ми, брадата и шията ми, като че ли във властта на ненаситно любопитство се опитваха да запаметят всяка моя черта. Лицето ми бе обрूलено от вятъра, пости бяха вдлъбнали страните ми, разочарование

бе издълбало дълбоки следи около устата ми, а челото ми бе набръчкано от много размисъл. Но аз не се срамувах от лицето си. То е като восъчна картина, върху която животът беше дълбал своя рисунък. С удоволствие я оставих да чете написаното по него.

– Искам да науча всичко за теб – призна тя и стисна коравите ми пръсти. – Бръснеш се. Това те прави особен и страшен, също като латински свещеник. Учен ли си или си воин?

– Бродил съм от страна в страна и от класа в класа като искра, носена от вятъра – занареждах аз. – Дори в сърцето си съм бродил надълбоко и нашироко. Чел съм философия, номинализъм и реализъм, а също и древните ръкописи. Дори думите така ми бяха омръзнали, та започнах да отбелязвам всичко с букви и цифри – също като Раймондус. Но до яснота не достигнах. Затуй избрах меча и кръста.

След кратка пауза продължих:

– Дори за известно време бях търговец. Научих и двойното счетоводство, с помощта на което богатството се превръща в илюзия. Богатството в наше време се е превърнало само в писане върху хартия, както философията и светите мистерии.

След известно колебание понижих глас и добавих:

– Баща ми беше грък, макар че израснах в папския Авиньон.

Тя пусна ръцете ми уплашено.

– Така си и мислех. Ако оставиш брадата си да порасте, лицето ти ще е лице на грък. Само затова ли в мига, в който те видях, ми се стори така близък отпреди, та затърсих у чертите ти лицето, що нявга съм познавала?

– Не! – възпротивих се аз. – Не затова!

Оглеждайки се предпазливо наоколо, тя закри лице и устни с воала си и помоли:

– Разкажи ми всичко за себе си. Но нека в същото време да вървим и нещо да разгледаме, за да не привличаме вниманието. Някой може да ме познае.

Тя ме хвана доверчиво под ръка и така заедно заразглеждахме царските гробове, иконите и сребърните саркофази със свещените мощи. Стъпките ни се сляха в една. Все едно пламък обжари тялото ми щом ръката ѝ се докосна до мен. Но болката бе сладка. Приглушено започнах да разказвам:

– Детството си съм забравил. То е като сън и аз вече не съм сигурен що е истина и що не е. Но докато играех с другите деца покрай стените на Авиньон и по речния бряг, рецитирах дълги проповеди на гръцки и

на латински. Знаех наизуст много, защото след като баща ми ослепя, трябваше от неговите книги да му чета на глас по цял ден.

– Ослепя? – удиви се тя.

– Когато бях на осем или на девет, той потегли на дълго пътешествие – затърсих из паметта си аз. Бях изтрил всичко от главата си, все едно че не се беше случило, но сега ужасите на моето детство се завръщат като лош сън. – Цяла година го нямаше. На връщане попаднал на разбойници. Ослепили го, за да не може да ги разпознае и да свидетелства срещу тях.

– Ослепили го? – рече тя учудено. – В Константинопол ослепяват само сваления от власт монарх и синовете, разбунтували се срещу бащите си. Турците са взели този обичай от нас.

– Баща ми беше грък – повторих аз. – В Авињон бе познат под името Андроник Гъркът, а в края на живота си само като Слепия Грък.

– Как е попаднал баща ти в страната на франките? – недоумяваше тя.

– Не знам – отвърнах, въпреки че знаех. Но това беше моята тайна. – Той живя цял живот в Авињон. Когато бях на тринадесет години, падна в пропастта зад папския дворец и си счупи врата. Питаш за детството ми. Ангели често ми се явяваха и аз ги мислех за истински. Та нали името ми е Йоханес Ангелос. Затуй даже сам не си спомнях, но на съдебния процес всичко бе използвано срещу мен.

– За какъв процес говориш? – сбръчи чело тя.

– На тринадесет години бях осъден като убиец на баща си – натъртих аз. – Неопровержимо бе доказано, че съм завел слепия си баща до ръба на пропастта и че съм го бутнал в нея, за да наследя богатството му. Свидетели обаче нямаше. За да направя самопризнание, ме биха с камшици. Накрая ме осъдиха да бъде разкъсан на четири на колелото, а трупът ми да бъде изгорен. Бях тринадесетгодишен. Такова беше моето детство.

Тя ме погледна в очите и сграбчвайки ме за ръка, извика:

– Това не са очи на убиец! Разкажи ми всичко и ще ти олекне.

– От години не съм мислил за това – обясних аз. – Не съм изпитвал нужда да го разказвам на никого. Изтрил съм всичко от паметта си. Но на теб лесно се разказва. Много време е изтекло оттогава. Аз съм четиридесетгодишен. Много живота съм изживял след това. Но не убих баща си. Той може би беше строг, с тежък характер и често ме налагаше, но в добрите си моменти беше ласкав с мен. Обичах го. Та нали ми беше баща. За майка си нищо не знам. Починала, когато ме роди, стискайки

магически лечебен камък в ръка.

– Предполагам, че баща ми се умори от живота, защото беше сляп – продължих аз. – С годините стигнах до този извод. Утринта на него ден той ме помоли да не се безпокоя, каквото и да се случи. Уж имал много пари на съхранение при златаря Героламо – цели три хиляди златни дуката. Завещание бил направил в моя полза и за настойник, докато навърша шестнадесет, оставял златаря. Беше пролет. Помоли ме да го заведа до пропастта зад двореца. Искаше да послуша вятъра и шумоленето на птиците, що на ята се завръщаха от юг. Каза ми, че отивал да се срещне с ангелите. Пожела да го оставя сам на ръба на пропастта и да се върне навреме за вечерната служба.

– Беше ли се отказал от православната църква? – попита тя косо, та нали беше от Константинопол.

– Посещаваше службите, изповядваше се, ядеше по латински замесен хляб и купуваше индулгенции, за да скъси престоя си в чистилището. Не можех и да си помисля, че съществува религия, различна от тази като на всички други. Той ми каза, че отива на среща с ангелите и когато се върнах, го намерих в основата на скалите, умрял. Беше уморен от живота, сляп и безутешен.

– Но как са могли да обвинят теб за това?

– За всичко обвиняваха само мен – отвърнах. – За всичко. Искал съм бил да сложа ръка на парите му. А когато им казах, че баща ми е отишъл на среща с ангелите, бил съм си измислял лъжи за срещата му с някой непознат, с когото той е трябвало да се види близо до пропастта. Но него ден никой не бе видял непознати хора да се мяркат из града. Златарят Героламо свидетелства най-усърдно срещу мен. Той уж със собствените си очи видял как, когато баща ми ме бил, съм го ухапал по ръката. А колкото до парите, що били оставени при него на съхранение – такива вече не съществували. Това било само илюзии на един сляп старец. Някаква малка сума наистина била оставена при него, когато баща ми ослепял, но тя отдавна била похарчена. Само от състрадание към слепия човек той продължавал да ни изпраща провизии от собственото си стопанство. Слепият Грък се задоволявал с много малко и постел често. Тази помощ обаче не можела да бъде разглеждана като лихва върху някакъв предполагаем депозит, както незрящият си въобразявал. Тя била чисто и просто от милосърдие. Още повече депозирането на пари срещу лихва щяло да бъде тежък грях за двете страни. Но като знак на добра воля златарят Героламо обеща да дари на църквата сребърен свещник, въпреки че тефтерите му недвусмислено показваха колко

много бе задължиял баща ми през годините. Този добър самарянин предложи дълговете му да бъдат погасени с неговите книги, макар че никой не можеше да ги прочете. Но аз, изглежда, те отегчавам?

– Ни най-малко – възпротиви се тя. – Разкажи ми как се спаси?

– Бях син на Слепия Грък, сиреч чужденец – продължих. – Никой не стана да ме защити. Но щом чу за трите хиляди дуката, епископът настоя да бъде изправен пред църковен съд. Като обвинение щяха да послужат виденията, що ми се бяха явили в резултат на бичуването – от болка бях започнал да блънувам за ангели, също както когато бях малко дете. В светското съдилище набързо бях отстранили теологичната страна на процеса и отбелязали в протокола, че съм умопобъркан. Око-ваха ме във вериги за стената на кулата и ме бичуваха всеки ден. Съдиите вярваха, че по този начин лесно ще прочистят душата ми от бесовете преди екзекуцията. Но заради парите всичко се обърка и проточи, а процесът срещу мен за отцеубийство се превърна в борба между светското и църковното съдилище за това, кой има правото да ме съди и по този начин да конфискува парите на баща ми.

– Но как се спаси? – запита тя настойчиво.

– Не знам – признах откровено и това си беше самата истина. – Не ще твърдя, че ангелите са ме спасили, но един ден без никаква причина ме освободиха от веригите, а на другата утрин забелязах вратата на кулата отворена. Така излязох навън. Бях почти ослепял от тъмницата, в която ме държаха. Край западната порта на града срещнах един амбулантен търговец, който ме попита дали не бих желал да го последвам. Имах чувството, че ме е чакал, защото ме познаваше и веднага започна да ме разпитва за моите видения. Вече в гората той измъкна изпод стоките си книга, а в нея, преведени на френски, четирите евангелия. Накара ме да му ги прочета на глас. По този начин бях приет в Братството на свободния дух. Може би те ме бяха освободили, тъй като към тях принадлежат люде, които никой не би заподозрял.

– Братството на свободния дух? – недоумяваше тя. – Кои са те?

– Не бих желал да те отегчавам – оправдах се аз. – Ще ти разкажа за тях някой друг път.

– Какво те кара да мислиш, че ще има друг път? – настоя тя. – Беше ми много трудно да те срещна дори сега, много по-трудно, отколкото предполагаш, тъй като на запад си свикнал с по-свободни отношения. Дори на туркия й е по-лесно тайно да се среща с някого, отколкото на гръкия, ако може да се вярва на приказките.

– Там женската хитрост винаги побеждава мъдростта на пазачите –

вметнах аз. – Чети тези приказки внимателно – все нещо можеш да научиш от тях.

– Ти – разгневи се тя, – ти! Ти естествено знаеш всичко за тези неща!

– Ревността ти е безпричинна – уверих я аз. – С други неща се занимавах в султантския сарай.

– Ревност? Какво си въобразяваш! – тросна се тя, поруменявайки от възмущение. – Откъде да знам, може би си съвсем обикновен прелъстител като всички франки? Вероятно и ти ще се възползваш от запознанството си с мен, за да се хвалиш открито със завоеванията си по кораби и пристанищни кръчми.

– Такава ли била работата – стиснах аз китката ѝ. – Такива ли запознанства си имала с франките? Такава ли жена си ти? Не се бой! Аз умея да държа устата си затворена. Просто те мислех за съвсем друга. Затуй ще е по-добре да не се срещаме повече. Но ти сигурно лесно ще си намериш някой корабен капитан или офицер от латинците да ме замести.

Тя изтръгна ръката си и започна да я разтрива.

– Да, наистина. По-добре ще е повече да не се срещаме. – Дишаше учестено, погледна ме с помътнели очи и високомерно навири глава. – Върни се на пристанището. Там ще откриеш по-лесни жени, достойни за теб. Напий се и като всеки франк предизвикай побой. Веднага ще се намери някоя да те утеши. Остани с бога!

– Бог да е с теб – отвърнах ѝ също толкова ядосано.

Тя бързо се отдалечи по огледалния мраморен под. Походката ѝ беше грациозна. Преглъщайки, усетих вкус на кръв. Така жестоко бях прехапал устните си, за да не извикам подире ѝ. След това стъпките ѝ се забавиха, а щом достигна черковната врата, тя не се съдържа и се извърна. Виждайки ме да стоя на същото място без намерение да я последвам, тя се затича към мен, вдигна ръка и ме перна разгневено по бузата. Страната ми запламтя и ухото ми запищя, но сърцето ми се възрадва, защото не ме зашлеви импулсивно, а се огледа преди това – да не би някой да я види.

Стоях без да се съпротивлявам и без да продумам. След кратка пауза тя се въртна и си тръгна, а аз останах на мястото си, като я проследих само с поглед. С неимоверно усилие на волята си я накарах да се разколебае, да спре, да се обърне и да се върне при мен. На устните ѝ играеше усмивка, а кафявите ѝ очи искряха от изумление.

– Простете ми, драги господине! – рече тя. – Вероятно лошо съм

възпитана, но сега съм съвсем покорна. За съжаление не притежавам книга с турски приказки. Вие може би ще ми заемете такава книга, за да се науча как женската хитрост може да надвие мъдростта на мъжете. – Тя взе ръката ми, целуна я и я допря до бузата си. – Усещаш ли как гоят страните ми?

– Не прави така! – предупредих я аз. – Освен това една от бузите ми е много по-сгорещена. Ти едва ли имаш нужда от уроци по хитрост. А и турците не биха могли на нищо повече да те научат.

– Как можа да ме оставиш да си тръгна, без да се втурнеш подире ми! – удиви се тя. – Дълбоко нараняваш в мен жената.

– Това все още е игра – отвърнах с разпален поглед. – Все още имаш възможност да се откажеш. Аз не ще ти досаждам. Няма да те преследвам. Ти сама трябва да избереш.

– За мен няма вече път назад – защити се тя. – Аз избрах, когато написах онези три думи. Избрах, когато не те отблъснах още в „Света София“. Избрах, когато ме погледна в очите. Не бих могла да се оттегля, дори да желяех. Но моля те, не прави нещата по-трудни, отколкото са!

Излязохме от черквата, хванати за ръка. Тя се ужаси, забелязвайки спускащия се вече сумрак.

– Трябва да се разделим – отсече тя. – И то веднага!

– Не мога ли поне малко да те поизпратя – помолих, неспособен да се сдържа.

И тя не можа да ми откаже, макар че беше непредпазливо. Вървахме един до друг докато мракът се спускаше върху зелените куполи на черквите, фенери проблясваха пред разкошните къщи по главните улици, а подире ни вървеше на пръсти кльоцаво жълтеникаво куче, което по неизвестни причини се беше привързало към мен, беше ме следвало от къщата ми до черквата на „Светите Апостоли“, и зъзнейки, бе чакало да излезе оттам.

Тя не пое към двореца, както бях очаквал, ами в противоположна посока.

Вървахме покрай развалините на Хиподрома. Всеки ден на това място млади гръцки момчета се упражняват в стрелба с лък или играят на топка, яздейки кон с дълга пръчка в ръка. В полумрака порутените постройките изглеждаха огромни. Кубетата на „Света София“ се въздигаха великански в небесата, а черната каменна грамада на стария императорски дворец се тъмнееше насреща ни. Нито една светлинка не проблясваше оттам. Запустелите му зали се използват само за някои по-специални церемонии. Мракът милостиво криеше от очите ни умирация

град. Мраморните колонади са пожълтели, стените са пропукани, във фонтаните не бълбука вече вода, а обраслите с трева басейни в парковете са пълни с опаднали чинарени листа. Без да си проговорим, забавихме крачка. Вечерницата вече беше изгряла, когато поспряхме в сянката на пречупените колони край стария дворец.

– Оттук продължавам сама – отсеке тя. – По-нататък не бива да ме изпрашаш.

– Наметката ти може да привлече крадци и просяци – възпротивих се аз. Тя изправи още по-гордо глава.

В Константинопол няма разбойници, нито просяци. На пристанището или откъм Пера – може би, но не и тук, в града. Това е самата истина. В Константинопол дори просяците са кльошави, но горди. Те стоят тук-там пред черквите и гледат втренчено пред себе си с премрежен поглед, все едно че се взират хиляди години назад в миналото. Щом получат милостиня от латинец, промърморват благословия, но след като им се обърне гръб, плюят с погнуса и дълго трият монетата в дрехите си, за да я очистят от скверното докосване. Разорените мъже и жени предпочитат манастира пред просята.

Аз трябва да се прибирам – настоя тя, но изведнъж ме прегърна и притисна глава до гърдите ми, та усетих аромата на хиацинти в студената нощ. Не потърсих нито страните, нито устните ѝ. Не желяех да я обидя с това, което е подвластно само на тялото. Попитах:

– Кога ще се видим отново? – устата ми беше пресъхнала, а гласът ми – дрезгав. Тя продума безнадеждно:

– Не знам. Наистина не знам. Такова нещо още не ми се е случвало.

– Ела в моята къща – помолих. – Тайно, без никой да те види. Аз имам само един слуга, който ме шпионира, но бих могъл да се отърва от него. Свикнал съм и без прислуга. Тя замълча толкова дълго, та чак се уплаших.

– Да не те обидих? – запитах аз. – Надявам се, че можеш да ми се довериш. Не желяя с нищо да те нараня.

– Не гони слугата – посъветва ме тя. – Това ще предизвика още повече съмнения. Всеки чужденец е следен. Ще започнат да те шпионират по друг, по-опасен начин. Изобщо не ми идва на ум какво бихме могли да направим.

– В западните страни – започнах неуверено аз – всяка жена обикновено си има приятелка, която може безпрепятствено да навещава. При нужда приятелката е готова да се закълне, че са били заедно, та да може, когато се наложи, сама да се възползва от същата услуга. Освен това в

обществените къпални и при лековитите бани мъже и жени могат свободно да се срещат и да разговарят помежду си.

– Аз си нямам никого, на който бих могла да се доверя – призна си тя.

– Искаш да кажеш, че не желаяш да дойдеш – заключих рязко.

– Ще дойда в твоята къща след една седмица – обеща тя с гордо вирната глава. – Ще дойда сутринта, ако ми е възможно. Ще се освободя от придружителите си на пазара или из венецианските дюкяни. Лошо ми се пише, знам, но ще дойда. А ти направи със слугата си така, както намериш за добре.

– Знаеш ли къде живея? – нетърпеливо запитах аз. – Това е една малка дървена къща над пристанището, зад венецианския квартал. Ще я познаеш по каменния лъв пред портата.

– Знам, знам – рече тя с усмивка в гласа си. – Ще я позная по грозния каменен лъв пред входната врата. Вчера, когато ходих на пазар, помолих да ме пренесат покрай твоята къща с надеждата да те зърна, но така и не те видях. Бог да благослови дома ти. Тя бързо закрачи и се загуби в мрака. Не наредих на кучето да я последва.

20 декември 1452

Бях на брега, когато последният кораб за Венеция отплава. Беше малък и бърз. Императорът бе упълномощил неговия капитан да поиска обяснение от Сеньориата за причините, поради които големите бойни галери все още се бавеха. И за Унгария, по няколко различни пътя, василевсът беше изпратил вест за помощ. Но Хуниади, в ролята си на регент, подписа преди осемнадесет месеца тригодишен мирен договор с Мехмед, заклевайки се в кръста. През 1444 година край Варна и през 1448 година край Косово Мурад доказа, че войната срещу агаряните струва прескъпо на унгарците. Не се надявам вече на помощ от християнските държави. Мехмед е по-бърз от тях.

Миналото лято наблюдавах как младият султан, с кални ръце и прашен, градеше крепостта си на брега на Босфора и със собствения си пример повдигаше духа на воините си. Дори старите везири бяха принудени да търкалят камъни и да забъркват киреч. Струва ми се, че никога преди в човешката история не е била построена по-здрава крепост за по-кратко време. Когато избягах от султанския лагер, само оловните покриви на стражниците още не бяха поставени.

Огромните топове на оръжейника Орбан издържах налягането на барута, не се пръскаха и бяха доказали силата си. Откакто една венецианска галера бе потопена с грамадни каменни гюллета, от Черно море в пристанището не бе пристигнал нито един кораб. Капитанът на галерата отказал да свали платната и сега тялото му висеше на крепостната стена над разхвърляните по брега разлагащи се трупове на матросите. Султанът пощади само четирима, за да ги изпрати в града да разкажат за случилото се. Оттогава има повече от месец.

Но и император Константин, изглежда, започва сериозно да мисли за защитата на града. По цялата дължина крепостните стени се ремонтират. Използват се дори надгробните камъни от гробищата извън града. И това е разумно – иначе турците биха ги използвали сами при обсадата. Но сред хората се носят слухове, че строителите не вършат съвестно работата си, за която им се заплащат баснословни суми. Никой обаче не ги упреква за това. Напротив, радват се. Та нали самият император е по-латинчил се предател. Затуй да бъде мамен той, както и всички латинци, не е грях. Наистина, този град обича турците повече отколкото латинците.

Та нали си имат Влахернската Всесвета, чудотворната Света Богородица, да ги пази. Жената на пекаря ми разказа днес, и то съвсем сериозно, как преди тридесет години, когато Мурад обсаждал града, Светата Дева се появила в синята си наметка на крепостните стени и така уплашила агаряните, че те подпалили обсадните си машини и лагера си и побягнали в паника далече от града. Като че ли Мурад не е имал по-наложителни причини да прекрати обсадата.

Колко дълга може да бъде една седмица? Колко странно е да си в очакване, щом вече си бил сигурен, че нищо не те очаква? Дори очакването е наслада сега, когато нетърпението и изгарящата треска на младостта отдавна са се разсеяли. Но аз нямам вече сили да вярвам. Ами ако тя не е това, що си въобразявам? Може би се самозалъгвам? Но въпреки ледения вятър от Мармара и кръжащите във въздуха снежинки не изпитвам нужда от топлината на мангала. Тялото ми е като пещ, пълна с жарава.

22 декември 1452

Наближава Рождество Христово. Венецианците и генуезците от Пера се готвят усърдно. Но гърците много не се вълнуват по Коледа. Техният голям празник е Великден. И не като ден на Христовите мъки, а като тържество на възнесението небесно. Вярата им е ревностна, екзалтирана, мистична и опрощаваща. Те даже еретиците си не изгарят на кладата, а им позволяват да се покалугерят и покаят. И кардинал Исидор не замеряха с камъни, а само викаха: „Вземи си безквасния хляб и се омитай в Рим!“

Такава светла вяра и възторжена преданост, що струи от лицата на поклонниците в черквите, не се среща вече из западните държави. Там опрощението се купува с пари.

Но великият град е започнал да се обезлюдява. Навремето гигантските му стени обграждаха милиони, а сега се е свил и е жив само по хълмовете, край площадите и пристанището. Рушащи се къщи, развалини и пустош се простират между населените части и крепостните стени, предоставяйки оскъдни пасища за кози, магарета и коне. Трева до колене, бодливи храсти, празни къщи с порутени покриви – и леден вятър откъм Мармара, каква неизказана печал.

Венеция изпрати два бойни кораба. И петдесет наемника от папата в Рим, що пристигнаха с кардинал Исидор. Освен това имаме насила задържани кораби и с обещания съблазнени латинци. Забравих да спомена и петте византийски бойни галери от императорския флот. Те се полюшват в пристанището със застояла вода на дъното, без платна и вонят отдалече на тиня. Топовете им са зеленявали и задръстени с ръжда. Вероятно великият стратег Нотарас възнамерява да ги ремонтира и стегне в бойна готовност, макар че императорът няма пари за това. Бойните галери са прескъпо удоволствие.

Получи се също малко жито, зехтин и вино от Егейските острови. Мълви се, че турците са опустошили Морея, та оттам помощ едва ли ще дойде, ако изобщо Константин може да се довери на братята си. Димитър поне беше против унията още във Флоренция. След смъртта на император Йоан само майка им успя да предотврати братоубийствената война.

Аз не ги познавам. Не мога да се докосна до сърцата им. Те остават чужди за мен. Дори мерилото им за време е различно от моето. За тях

това е 6960-а година от сътворението на света, а за турците – 856-а година от възнасянето на техния пророк. Що за безумен свят! А може би латинското преобладава в сърцето ми?

Тя все пак не дойде. Вероятно желяеше да печели време и, прикрийвайки следите си, благоприлично да се раздели с мен. Аз дори името ѝ не знам. Защо ли не проводих кучето си подире ѝ? То щеше да ме заведе до входната врата на нейния дом. Но какво ли щеше да промени това? Задоволен каприз и любопитство – всичко беше на нейна страна.

Пък нали е гъркиня, гъркиня като мен, защото в жилите ми тече бащината ми кръв – тази изтощена, коварна, изменническа, жестока византийска кръв. И ако жената е коварна, било то християнка или туркиня в което и да е кътче по света, то гъркинята е дважд по-коварна. Та нали зад гърба си има две хиляди години опит. Оловно е сърцето ми и в жилите ми олово тече. Мразя този умиращ град, що сляпо се вира в миналото си и не желяе да повярва в това, дето чака пред портите му.

Мразя, защото обичам.

23 декември 1452

Обиколих от Акропола до Буколеона. Взирах се в дебело иззиданите стени, в обкованите с желязо порти, в малките сводести прозорци по горните етажи на каменните къщи. Дървените къщи не заглеждах. Помолих се в черквата на Сергиус и Бакхус, край вълнолома. Но Господ не понася двойно счетоводство.

Вървах от колонадите до мраморните кули край Златния рог. От портата на Свети Роман до градините на Влахернския дворец⁷. Никой не ме спря, когато прекрачих и влязох вътре.

Може би за заблуда ме бе повела в друга посока. Може би тя все пак живее в двореца. Земята е жълтеникава, вледенена и мъртва. Паркът е затрупан с нападали листа. Напразно търсих постройката, в която по времето на моето детство изкуствени птици чуруликаха в позлатени кафези. Не я намерих. Дори стражата в недоумение поклати глава, без да разбира какво питам. Там император Йоан покръстваше варварите, тези, що бяха дошли при нас от запад – доктор Кузански⁸ и другите пратеници на църковното малцинство.

Слугата не ме проследи. Но в този древен град имаш чувството, че стените, дуварите и колоните те следят с невидими очи. Работници, що разчистват развалините, вадейки камъни за поправка на крепостните стени, ми показаха изровени от пясъка почернели от времето монети. Те нямат никаква стойност сега, но са почти на хиляда години.

Преплувах с лодка през залива до бреговете на генуезката Пера. Никой не ме попита за нищо. Лодки шетат напред-назад непрестанно, пълни с най-различни товари. Генуезците са добри търговци. Ако само пожелае, мога начаса да забогатее, продавайки оръжие. Вероятно гърците ще се отнасят към мен с повече уважение, ако им продавам остарели оръжия на баснословни цени. Може би тогава ще ми имат доверие и ще повярват в искрените ми намерения.

---

7. Дворецът, изграден до брега на Златния рог, близо до дългата крепостна стена, е завършен при Мануил Комнин (1143–1180). Той е известен под името Влахернски дворец. Построен е в близост до черквата „Света Богородица Влахернска“. Местността се нарича Влахерна. В този палат Михаил Комнин пренесъл изцяло императорската резиденция.

8. Николай Кузански (1401–1464) – немски философ, теолог, учен, църковен и политически деец – кардинал, епископ, главен викарий в Рим. Оказва значително влияние на европейската политика на своето време.

В Пера се продават също така най-различни сведения, и то във всяка винарна. Та генуезците не са в тази война на страната на султана. Това би било неразумно. Чрез Пера султан Мехмед знае всичко, що става в Константинопол. А пък ние научаваме, ден за ден, за султанските приготовления.

В двора на най-известния и уважаван търговец видях купол с пощенски гълъби. Донесени от Египет. Това означава, че султанът в Адрианопол още на деня узнава за пристигането и отплаването на всеки кораб, за неговия товар и за това, кой му е капитан. Високата кула в Пера е несравнима наблюдателница. От нея се виждат не само морето и Босфорът, но и що става в града – от Акропола до Влахерна.

След като се върнах, дълго наблюдавах от прозореца на моята къща със смъдящи очи веещия се на кулата в Пера генуезки флаг кръстоносец. Втресе ме. За първи път от седем години пих вино, но от него само ми стана още по-тъжно на душата.

В този студен ден все още не можех да проумея що за безумна възбуда ме накара да се откажа от султан Мехмед и да заложа живота си на карта за един град, който ми е чужд и който не желае да ме приеме като свой. Защо не останах да следвам този нов Александър като глас на неговата собствена съвест, що му бе оставен в наследство от баща му. За разлика от Мурад той не вярваше в ангелските ми способности, въпреки че кучета и диви животни ми се подчиняваха. Само се развличаше да изостря интелекта си върху моите познания. Умът му беше като бръснач, а моето познание – черен шмиргел. Вероятно неподкупността ми го забавляваше.

Трябваше да го напусна, макар да вярвах, че вече нищо не е способно да ме развълнува. Сам се удивих от бягството си много повече отколкото Мехмед.

26 декември 1452

На сутринта слугата ми ме изненада, като застава пред мен и предупредително ми каза:

– Господарю, избягвай да посещаваш Пера много често.

За първи път го огледах внимателно. До този момент той беше принудително зло, дошло ведно с наетия от мен дом. Грижеше се за дрехите и храната ми, наглеждаше къщата по нареждане на нейния собственик, премиташе двора и без съмнение снабдяваше Черната одая във Влахернския дворец с донесения за моите срещи и посещения.

Не таях лоши чувства към него. Беше само един окаян старец, когото дори не поглеждах. Сега обаче го огледах. Беше дребен на ръст, с рядка брадичка и болни колене. Очите му типично гръцки – изпълнени с бездънна печал. Дрехите му бяха протрити, лекъосани, а гащите му – изпъстрени с кръпки.

– Кой ти нареди да ми кажеш това? – попитах го аз.

– Аз ти мисля само доброто – засегна се той. – Та нали докато живееш в тази къща ти си мой господар.

– Но аз съм латинец.

– Не, не, не си латинец – запротестира старецът. – По лицето ти се познава, че не си.

Безмълвен в изумлението си, наблюдавах как той се хвърли на колене пред мен и опитвайки се да ми целуне ръка, помоли:

– Не ме унижавай, господарю! Наистина, пия от виното, що остава по чашите, и прибирам за себе си търкалящите се по пода дребни монети, а част от зехтина занасям на сестра си и майка си, понеже целият ни род е много беден, но ще престана, ако това те разгневява, защото знам кой си.

– Това ни най-малко не ме гневи – рекох удивен. – Бедният има право да живее от трохите, що падат от трапезата на богатия. Прехранвай целия си род за моя сметка докато ми слугуваш. Парите нямат никаква стойност за мен. Наближава момент, в който пари и собственост загубват значението си. Пред лицето на смъртта всички сме равни и във възните божии добродетелта на комара тежи толкова, колкото и тази на слона.

Говорех така надълго и нашироко, за да мога да изуча чертите му. Стори ми се, че лицето му беше честно, но лицата често лъжат, пък и

как ли грък можеше да се довери на грък.

– Не е необходимо да ме заключваш в мазето – рече той – когато не искаш да знам къде отиваш и какво правиш. Там е толкоз студено, та ставите ми премръзват. Оттогава съм хремав, ушите ме болят, а коленете ме въртят от лошо по-лошо.

– Стани на крака, чудако, и излекувай болките си с вино – рекох аз и изрових един златен безант. За него това беше цяло състояние, защото в Константинопол бедните са много бедни, а малкото на брой богаташи – червиви с пари.

Той съгледа монетата на дланта ми и очите му просветнаха, но след това поклати глава и каза:

– Господарю, не оплаках болките си, за да прося. И не е необходимо да ме подкупваш. Ако само пожелаеш, не ще виждам и не ще чувам нищо, което не искаш да видя и да чуя. Само ми заповядай.

– Не те разбирам – признах аз.

Той посочи с пръст жълтеникавото куче, което бе започнало да дебелее. То лежеше на черджето си край вратата, подпираше муцуна на земята и следеше с очи всяко мое движение.

– Нима кучето не те следва и не ти се подчинява? – попита той.

– Не разбирам за какво говориш – повторих и хвърлих златната монета на килима пред него.

Старецът се наведе, взе монетата в ръка и ме погледна в очите.

– Не е необходимо да ми се откриваш – продума той. – Как бих могъл изобщо да си помисля подобно нещо! Твоята тайна е свята за мен! Вземам парата само защото настояваш. Тя ще донесе на мен и на семейството ми огромна радост. Но още по-голямо щастие е за мен, че мога да ти служа.

Неговите тайнствени намеци ме раздразниха. Разбира се, и той, както и всички останали, подозираще, че все още тайно съм на служба при султана и че само за очи съм избягал от турския лагер. Вероятно се надяваше да го спася от робство, когато султанът превземе града. Такова подозрение можеше да ми е от полза, ако имах нещо за криене. Но как можех да се доверя на човек от толкова нисък произход.

– Жестоко се лъжеш, щом се надяваш чрез мен да се спасиш – отвърнах. – Не съм вече на служба при султана. Повтарям това и се заклевам вече за десети път пред онези, които ти плащат да ме шпионираш. Започвам да губя търпение. Затуй още веднъж ще повтора и пред теб. Не служа вече на султана.

– Не, не служиш. Ами че аз знам това. Та как би могъл точно ти да

служиш на султана. Когато те разпознах, все едно гръм разтресе земята под нозете ми.

– Да не си пиян? Или пък бълнуваш? Тресе ли те? И какво изобщо бръщолеваш? – извиках, но душата ми странно се развълнува.

Старецът ми се поклони и рече:

– Да, пил съм, господарю. Прости ми! Това няма да се повтори.

Но неговите налудничиви приказки ме накараха да се огледам в огледалото. По една или друга причина бях решил вече да не ходя на бръснар, ами се бръсних сам и то много по-прилежно. От апатия и скука през тези няколко дена бях занемарил този си навик. Промених също така и облеклото си, така че по него още по-ясно от преди личеше, че съм латинец.

2 януари 1453

Тя дойде! Въпреки всичко тя дойде!

Беше наметната със светлокафява мантия, а на краката си носеше меки кафяви обувки. Вероятно си въобразяваше, че е отлично предрешена, но и най-простият не би я сбъркал с Жена от нисък произход. Кройката на наметката ѝ, нейната прическа, дори начинът, по който бе забулила лицето си с тънък воал, разкриваха ранга и благородния ѝ произход.

– В името божие добре дошла – изрекох аз, без да мога да съдържа напирашите в очите ми сълзи. Даже жълтото куче въртеше радостно опашка.

– Това е същинска лудост – рече тя. – Лудост и магия. Знам, че ще ме открият, и въпреки това не можех да не дойда. Дойдох, макар и против волята си.

– Как успя да влезеш? – нетърпеливо запитих аз.

Тя все още държеше воала пред устата си.

– Дребен кашлящ старец ми отвори, щом почуках – отвърна тя. – Би трябвало да обличаш слугата си по-добре и да го караш да се вчесва и да подстригва брадата си. Той така се засрами от вида си, че ми обърна гръб, без да ме погледне. – Тя се огледа наоколо. – И стаята ти има нужда от почистване. – Погледът ѝ бързо се отклони от ъгъла на одаята. Аз метнах един килим върху неоправеното си легло и изтичах навън. Слугата ми стърчеше наред Двора, зареял поглед в облаците.

– Какъв красив ден – отбеляза той, усмихвайки се лукаво.

– Да, прекрасен ден – съгласих се аз и се прекръстих по гръцки обичай. – Най-чудесният ден в моя живот. Изтичай да купиш вино, сладкиши, бонбони, печено месо и сладка. В изобилие. Донеси една голяма кошница, та да има и за теб, и за братовчедите ти, за леля ти и за целия ти род. Ако по пътя си срещнеш просяци, дай им милостиня и ги благослови.

– Господарю, да не би днес да имаш рожден ден? – попита старецът, преструвайки се, че нищо не знае.

– Дойде ми гостенка – отвърнах. – Една обикновена жена от нисш произход е тук, за да разтуши самотата ми.

– Каква гостенка! – с престорено учудване попита той.

Аз никога не съм видял. Стори ми се, че някой потропа на вратата,

но щом отворих, на улицата нямаше никой. Да не би да се шегуваш, господарю?

– Направи каквото ти заповядах – подканих го аз. – Но ако само продумаш на някого за тази гостенка, аз собственоръчно ще те хвана за брадата и ще ти прережа гърлото!

И докато се навеждаше да вземе кошницата, сграбчих го за ръкава. – Не съм те питал никога за името ти. Как се казваш?

– Това е огромна чест за мен – каза старецът. – Казвам се Мануил, кръстен съм на стария император, при когото баща ми служи като носач на дърва.

– Мануил – повторих аз. – Какво красиво име! Мануил, това е най-щастливият ден в моя живот. – След което го хванах за ушите, целунах обраслите му бузи и го бутнах на улицата.

Щом се върнах в стаята, забелязах, че гостенката ми беше махнала кафявия воал и бе открила лицето си. Не можех да ѝ се нагледам. Думите се запираха в гърлото ми, краката не ме държаха, коленичих и опрях глава в коленете ѝ. Заплаках със сълзи на радост и упоение. Тя срамежливо докосна с ръка главата ми и ме погали по косата.

Когато най-после вдигнах очи, видях я да се усмихва. Усмивката ѝ беше като слънчев лъч, а очите ѝ – златно-кафяви цветя. Синьо изписаните ѝ вежди бяха високи и завити като чудни дъги, страните ѝ – истински лалета, а меките ѝ устни – същински цветчета на роза. Зъбите ѝ бяха бели като маргарит. Замахаях се от красотата ѝ. Казах ѝ всичко това.

– Сърцето ми е като на седемнадесетгодишен – продължих. – Вземам назаем от поета, понеже собствените думи не ми стигат. Твоята красота ме опиянява. Все едно, че никога нищо не съм преживявал. Все едно, че никога не съм се докосвал до жена. И въпреки това имам чувството, че винаги съм те познавал.

– За мен ти си цяла Византия – говорех аз. – Ти си столицата на всички императори – Константинопол. По същия начин познах появилите се в далечината очертания на твоя град, що за първи път съзирах от палубата на кораба. По същия начин познах улиците, колонадите, мраморните мозайки, златото и порфира, все едно, че някога съм живял сред тях. Улиците и площадите знаех с душата си и никога не ми се наложи да питам къде се намирам. По същия начин познавам и теб, любов моя. Заради тебе щял живот ме е влечало насам. Теб сънувам, щом сънувам този град. И така, както тази столица е хиляди пъти по-прекрасна, отколкото можех да си представя, ти си хиляди пъти по-чаровна, отколкото си спомням.

– По-прекрасна и по-чаровна от всичко, що си спомням – не спирах аз. – Две седмици са страшно дълго време. Две седмици в царството на мъртвите. Защо не дойде тогава, когато обеща? Защо ме забрави? Мислех, че ще умра! Тя ме погледна, притвори очи и с крайчеца на пръстите си докосна извивката на устата ми, очите ми, страните ми. След което отвори искрящи усмихнати кадифени очи и помоли:

– Говори ми още. Красиво говориш. Приятно е за ухото, макар че всичко е лъжа. Май вече беше забравил за мене. Затуй така се притесни, като ме видя. Добре, че все още по външността ми си спомняш коя съм.

– Не, не – възпротиви се тя и положи ръце на гърдите ми. Но съпротивата ѝ беше по-скоро подкана. Целунах я. Тялото ѝ омекна и се стопи в ръцете ми. После ме отблъсна, обърна ми гръб и закри с длани лицето си.

– Какво правиш с мен – изхълца и избухна в сълзи. – Не за това съм дошла при теб. Чак главата ме заболя.

Не се лъжех. Беше недокосвана и без опит. Устните и тялото ѝ я издадоха. Беше горделива, може би, страстна и лесно се палеше, капризна и ревностно пазена, но не опитала от греха. Вероятно само с въображението си, но не и с тялото си.

От лицето ѝ видях, че наистина я болеше глава. Внимателно взех прекрасната ѝ главица в ръце и започнах да разтривам челото ѝ.

– Прости ми – рече тя, подсмърчайки от болка. – Вероятно съм прекалено чувствителна. Все едно, че огнени игли прободат мозъка ми. Изглежда се уплаших, когато ме прегърна.

Енергия премина през ръцете ми – от моето тяло в нейното. И не след дълго тя дълбоко въздъхна, отпусна се и отвори очи.

– Имаш нежни ръце – промълви, обърна глава и леко целуна дланта ми. – Имаш ръце на лечител.

Погледнах ръцете си.

– На лечител или на унищожител? – дрезгаво изрекох аз. – Но, поярвай ми, зло не ти желая, би трябвало сама да го чувстваш.

Тя ме погледна в очите. Погледът ѝ отново беше прям и познат. И аз се потопих в него така, че всичко наоколо ми се премрежи и стана недействително.

– Грешката беше моя – призна тя. Може би пожелах злото, но не и дълбоко в себе си. Сега всичко пак е наред. Хубаво ми е при теб. Никъде другаде вече не ми е добре. Дори родният дом ми е омръзнал и опротивял. Нещо постоянно ме привлича към теб – през зидовете, през стените, през целия град. Да не би да си ме омагьосал?

– Любовта е магия – рекох аз. – Любовта е най-ужасната магия. Ти ме омагьоса, щом ме погледна в очите там, пред черквата на Светата Мъдрост.

– Това е лудост – оплака се тя. – Баща ми никога не ще се съгласи да ме даде на латинец. Не знам дори нищо за твоя род. Пътешественик и авантюрист си ти. Не, баща ми по-скоро ще нареди да те убият.

Сърцето ми замря. За да печеля време, започнах да се хваля:

– Произходът е изписан на лицето ми. Меч е баща ми, гъше перо – майка ми. Мислещите звезди са ми братя, ангели и демони – родственици най-близки.

Тя ме погледна открито и рече:

– Не исках да те обидя. Това беше само една истина. Високопарните слова заседнаха на гърлото ми. Действителността беше къде по-проста.

– Женен съм – признах аз. – Но вече девет години не съм виждал съпругата си, макар да знам, че е жива. Синът ни е вече на дванадесет. Вероятно поех кръста, защото не можех повече да живея с тях. Те вярват, че съм паднал в битката край Варна. Така е по-добре.

Още при първите ми слова тя силно потрепери. Не се гледахме един друг. Тя заоправя яката на дрехата си и намести брошката на гърдите си. Шията ѝ беше съвсем пребледняла.

– И какво означава това? – най-сетне изрече с леден глас тя. – Така или иначе, от това нищо нямаше да излезе. – Отново заоправя брошката си, погледна ръката си и продължи. – Трябва да тръгвам. Би ли ми помогнал да се наметна?

Но аз няхах намерение да я пусна. Нито пък тя самата желаше да си ходи. Каза така само, за да ме нарани.

– И двамата сме възрастни хора – забелязах аз с нежелана груба нотка в гласа. – Не се вдетинявай! Знаеш много добре какво правиш.

– Ти дойде при мен с широко отворени очи – продължих аз. – За какво ми е на мен женитба, за какво ми е светото църковно тайнство. За какво са ми раят и адът, след като те има теб. След като те намерих. Те не са това, що вярваме и що ни проповядват. Ти ми принадлежиш, не се опитвай да отричаш. Но ще повтора още веднъж, не желая да ти се случи нищо лошо.

Тя стоеше мълчаливо, заковала поглед в пода. Затуй продължих:

– Опитала ли си да проумееш какво ни очаква? Нищо друго освен смърт или робство при турците. Трябва да изберем едно от двете. Не ни остава много време – няколко месеца, най-много половин година. И

агаряните ще са тук.

– Какво значение имат тогава обичаи и благоприличие? – извиках аз и ударих с ръка облегалката на един стол така силно, че болка премина по цялото ми тяло и овлажни очите ми. – За женитба, дом и деца човек може да мисли, когато има живот пред себе си. Но не и ние с теб. Любовта ни е обречена предварително на гибел. Това, което имаме, е кратко мигновение. Но ти, ти искаш да се наметнеш и да си тръгнеш само защото преди години господ ме принуди да се венчая с жена, много по-възрастна от мен, на която отдадох тялото си само от съжаление. До сърцето ми тя никога не се докосна.

– Какво ме интересува твоето сърце? – избухна тя с пламнали страни. – Сърцето ти е латинско, думите ти го доказват. Константинопол никога не ще бъде унищожен. Напразно всяко ново поколение турци са се опитвали да го превземат. Самата Божя Майка варди стените му и как ли невръстно хлапе, какъвто е Мехмед, с който дори самите турци се подиграват, ще съумее да ги разруши.

Но всичко това беше само заради приказването, тъй непоклатима беше вратата ѝ в стените на града. С по-тих глас и поглеждайки встрани тя попита:

– Що рече за божията принуда? И наистина ли жена ти е по-възрастна от теб? Въпросът ѝ накара сърцето ми отново да се възрадва, тъй като беше доказателство за това, че в нейната ревнива женска душа се бе пробудило любопитство. В същото време слугата ми се върна, блъскайки входната врата и тропайки тежко по стълбата. Излязох да го посрещна и взех кошницата от ръката му.

– Нямам повече нужда от теб днес, Мануил – рекох аз.

– Господарю – настоя той, – ще вардя къщата от отсрещната винарна. Повярвай ми, така е най-добре.

Старецът нетърпеливо ме докосна по ръкава, приведе главата ми и пошушна в ухото ми:

– В името божие, господарю, научи я да се облича по-различно. Така облечена тя привлича всеки поглед и предизвиква повече любопитство, отколкото ако беше тръгнала с открито лице и нарисувана като леко момиче от пристанището.

– Мануил – предупредих го аз, – кинжалът ми излиза лесно от ножницата.

Но той започна да се подхилва, все едно, че бях казал нещо смешно, потривайки благочестиво ръце.

– Имаш душа на сводник като бръснаря – сопнах се аз и го ритнах.

– Засрами се! – Но ритникът ми бе лек и внимателен – по-скоро знак на благоразположение.

Внесох кошницата в стаята. Раздухах въглените и добавих още въглища. Налях вино в сребърна чаша. Разчупих житна погача и сипах сладки в китайската си фруктиера. Тя вдигна протестиращо ръце:

– Недей, недей!

Но след това по гръцки се прекръсти, отпи от тъмното вино, отчупи си от погачата и опита меден карамел на клечка. Аз също опитах от всичко. Не бях по-гладен от нея.

– Пихме вино и разчупихме погача заедно – започнах аз. – Сега вече знаеш, че не мога с нищо да ти навреда. Ти си ми гостенка и всичко, що притежавам, е твое.

Тя се усмихна и рече:

– Щеше да ми разкажеш за божие то предопределение.

– Наговорих вече твърде много – възпротивих се аз. – Защо ли да говоря, след като ти си тук. Освен това хората често говорят за различни неща, а употребяват едни и същи думи. Словата носят само недоразумения и подозрения. На мен ми стига, че си тук и нямам нужда от думи, щом си при мен.

Стоплих ръцете ѝ в дланите си над мангала. Пръстите ѝ бяха студени, но страните ѝ руменееха.

– Любов моя! – тихо казах аз. – Единствена любима! Мислех, че съм достигнал есента на своя живот, но не било вярно. Благодарен съм, че те има.

По-късно тя ми разказа как не могла да дойде, защото майка ѝ се разболяла. Забелязах, че с удоволствие би ми казала коя е, но ѝ забраних. Не исках да знам. Знанието носи само неприятности. Всичко с времето си. Стигаше ми и това, че беше дошла.

На тръгване тя ме запита:

– Наистина ли смяташ, че турците още тази пролет ще започнат обсадата на Константинопол?

Принуден бях отново да избухна:

– Ами вие, гърците, съвсем ли сте полудели! Дервиши и проповедници на исляма обикалят селата на цяла Азия. Подвластните на агаряните войски в Европа вече са получили заповед за потегляне. В Адрианопол леят топове. Султанът има намерение да събере невиджана по големината си войска под стените на Константинопол. А ти все още питаш: „Той наистина ли ще дойде?“

– Разбира се, той идва! – извиках. – Той бърза! След като унията е

влязла в сила, папата може да убеди европейските владетели да забравят враждите и войните помежду си и още веднъж да се втурнат в кръстоносен поход. Ако турците са смъртна заплаха за вас, то Константинопол, в средата на турската империя, е смъртна заплаха за султана. Ти не знаеш неговия велик блян. Той се мисли за Александър Велики на нашето време.

– Ш-ш-ш-т, ш-ш-ш-т, зауспокоява ме тя, като се усмихваше невярващо. – Ако това е така, едва ли много пъти още ще се видим.

– Какво означават тези думи? – запитах и се вкопчих в ръцете ѝ.

– Ако султанът наистина тръгне от Адрианопол, император Константин ще прати бързоходен кораб да закара на сигурно място в Морея всички жени от императорското семейство. За всеки случай. На кораба ще вземат и няколко жени от по-знатните родове. За мен също има запазено място.

С ръце на раменете ми тя заби кафявите си очи в мен и рече:

– Аз май не трябваше да ти откривам това?

– Не – отвърнах с предрезнал глас и съхнещи устни. – Аз може би съм таен агент на султана. Това ли искаш да кажеш? Нали всички се съмняват.

– Аз ти се доверявам – промълви тя. – Едва ли ще предадеш това, що научи. Посъветвай ме, да замина ли?

– Разбира се – не се поколебах. – Ти трябва да заминеш! Защо да не запазиш честта и живота си, след като ти се предоставя такава възможност? Не познаваш султан Мехмед. Аз обаче го познавам. Твоят град ще падне. Всичката тази красота, всичкият този помътнял блясък наоколо ни, всичката власт и богатство на знатните родове, всичко това вече е само сянка.

– А ти? – прекъсна ме тя.

– Дойдох, за да погина по стените на Константинопол – рекох аз. – За това, що е минало и що никоя световна сила не може да възроди. Идват други времена и аз нямам желание да живея в тях.

Тя вече се беше наметнала с кафявата си мантия и мачкаше воала в ръцете си.

– Няма ли поне на раздяла да ме целунеш?

– Страхувам се, че ще те заболи глава – отвърнах аз.

Тя се протегна и целуна с меките си устни страните ми, погали брадата ми с ръка и притисна главата си до гърдите ми, все едно че желаеше да ме обсеби.

– Правиш ме суетна – забеляза тя. – Започвам да се мисля за по-

добра, отколкото съм. Наистина ли не желаш да узнаеш коя съм? Наистина ли ме желаш само като жена за своя приятелка? Усещането е чудесно, но е трудно за вяване.

– Ще дойдеш ли още веднъж преди да заминеш? – попитах аз.

Тя огледа стаята, погали разсеяно жълтото куче с ръка и каза:

– Добре ми е при теб. Ще дойда, ако мога.

6 януари 1453

Въпреки всичко сред гърците все пак цари безпокойство. Лоши предсказания се носят от уста на уста. Жените разправят сънищата си, а мъжете виждат предзнаменования. По уличните ъгли обезумели монаси с пламнали очи проповядват разрушение и смърт на града, що е отхвърлил вярата на деците си.

Пантократорската обител е центърът на целия този бяс. Оттам монахът Геннадий разпраща писма по целия град, които се четат от всички. Жените ридаят, щом ги чуят. Поради заповедта на императора той самият не смее да се покаже пред народа. Аз обаче отидох да прочета едно негово изявление, приковано на манастирската порта.

„Нешастници! – пишеше той. – Докога ще тънете в грехове! Защо се отказахте от вярата си в Бога, а се надявате на помощ от франките! Обричате града на гибел и с него изгубвате вярата си! Всемогъщи Боже, смили се над мен! Пред твоего лице се заклевам, че нямам пръст в този грях! Помислете, о, нещастници, що вършите! Робия ви очаква, защото се отрекохте от вярата на деците си и приехте пътя на неверниците! Не се ли боите от Страшния съд!“

На практика става въпрос само за това, дали папската флота ще успее навреме да ни дойде на помощ и дали помощта ще е достатъчна. Не вярвам във всеобщ кръстоносен поход. Християнският свят се подготвя цели пет години преди загубата си край Варна. Унгария не смее вече да наруши мирния договор както преди. Ако помощта не дойде навреме, признаването на унията ще да е било напразно и вредно – тя бе донесла разочарование и отчаяние сред собствените редици. И защо ли, наистина, трябваше в последния момент да се откажат от утешението на собствената си вяра?

Народът е на страната на Генадий. Черквата „Света София“ е почти обезлюдена. Само императорският клир все още отслужва литургии там в неделя. За политиците вярата е без значение. Те се заклеват във всичко само с устата си, но все ми се струва, че пустата черква ги плаши. Част от поповете са изчезнали, а онези, що още стоят, са заплашени с отлъчване и анатема.

8 януари 1453

Дочух мълвата, която ме накара още веднъж да отида до Пантократорската обител и да се опитам да поговоря с Генадий. Трябваше да чакам дълго. Той се моли и се бичува по цял ден, мъчейки се да измоли опрощение за греховете на града. Прие ме чак когато разбра, че съм принадлежал към султанския двор. Те наистина обичат турците повече от латинците.

Щом като съзря бръснатото ми лице и латинските ми дрехи, той се отдръпна и закрещя: „Анатема, апостата!“ Не е чудно, че не ме позна веднага. И за мен беше трудно да го разпозная от пръв поглед – брадясал, със сплътена коса и искрящи от пости и бдение очи. Но отслабнал и остарял, той все пак беше Георгий Сколарий – бивш протовестиар⁹ и пазител на печата при покойния император Йоан, същият, що заедно с всички други положи подписа си във Флоренция. Младият, образован, амбициозен и буен Георгий.

– Аз съм Жан Анж – рекох. – Джовани Ангелос, французинът, към когото във Флоренция, преди много години, ти се отнасяше приятелски.

Той се облещи, все едно че бе видял дявола.

– Георгий може и да те е познавал – извика той. – Но аз не съм вече Георгий. Заради греховете си съм се отказал от земните, длъжности и от славата на учен и политик. Пред теб е само монахът Генадий, който не те познава. Какво искаш от мен?

Неговата треска и душевна агония не са преструвка. Той наистина се мъчи и се облива с мъртвешката пот на града и народа. Набързо му разказах житието си, надявайки се по този начин да спечеля доверието му. След което му рекох:

– Ако е било грях, че някога си подписал, а сега желаеш опрощение, защо не го сториш само пред божиите очи. Защо повличаш целия народ в собственото си страдание и проповядваш разкол сега, когато всички сили трябва да се обединят?

Той ми отвърна:

– Чрез моя език и моето перо Господ ще ги накаже за ужасното им вероотстъпничество. Ако не бяха отхвърлили вярата си и се бяха отказали от помощта на Запада, Бог сам щеше да се бие заради тях. Сега Константинопол е обречен. Безсмислено е да се укрепват стените и да се

---

9. Протовестиар – висш сановник, завеждащ царското съкровище.

събират оръжия. Господ се е отказал от нас и ни е предал в ръцете на турците.

– Дори Бог да говори чрез твоята уста – настоях аз – битка ни очаква. Мислиш ли, че император Константин доброволно ще предаде града?

Той ме погледна въпросително и в налудничавия блясък на очите му за миг просветна лукавата искра на обиграния политик.

– Кой говори чрез твоята уста? – настоя той. – Султанът е обещал да дари живота, собствеността и свободата на онези, що доброволно се предадат, но преди всичко ще им позволи да запазят вярата си. Църквата ни ще живее и процъфтява в турската империя под покровителството на султана. Той не води война против вярата ни, а срещу нашия император.

След като не отвърнах, той натърти:

– С безбожието си Константин доказва, че не е истински василевс. Та той не е даже законно коронясан. На вярата ни е враг, по-лош от султан Мехмед!

– Умопомрачен, побъркан монахо! – гневно извиках аз. – Осъзнаваш ли сам, що говориш!

Някак си поуспокоено той рече:

– Не съм скривал своята позиция. Същите слова съм изричал право в лицето на Константин. Аз нямам нищо за губене, но не съм сам. Целият народ е зад гърба ми и много от нобилите¹⁰, които се страхуват от гнева господен. Кажете това на онзи, който те е проводил.

– Заблуждаваш се – възразих аз. – Не съм на служба при султана, но ти несъмнено ще намериш други пътища, по които думите ти да достигнат до неговите уши.

---

10. Нобилисим, нобил – знатен.

10 януари 1453

Отново бях повикан във Влахернския дворец. Протоасекритът Францес беше изключително любезен и внимателен, предложи ми вино, но нито веднъж не ме погледна в очите. Въртеше на пръста си пръстен печат с големината на бебешки юмрук и разглеждаше добре поддържащите си нокти. Без съмнение той е начетен и умен мъж, който вече в нищо не вярва. Просто е верен на императора. Израсли са заедно като деца.

Преструвайки се на мой приятел, той си припомни как преди петнадесет години в окървавеното от залеза гръцко море, на борда на закотвения за нощта кораб, се бяхме надпреварвали да рецитираме Омирови стихове.

– Тази зима е решаваща – заяви Францес. – В Андрианопол великият везир върши каквото може в името на мира. Наскоро чрез генуезкото посредничество на Пера получихме от него насърчителни писма. Това май няма защо да крия от теб. Той ни подтиква да имаме вяра в бъдещето и да се въоръжаваме колкото се може по-добре. Колкото по-добре сме въоръжени, толкова по-сигурен е султанският неуспех, ако рече да ни обсажда.

– Тази зима е решаваща – потвърдих аз. – Колкото по-скоро султанските топове бъдат излети и войската приведена в бойна готовност, толкова по-скоро Константинопол ще падне.

– Стените ни са удържали много обсади – усмихна се Францес. – Само латинците веднъж успяха да превземат града. Но те Нападаха откъм морето. Оттогава не обичаме кръстоносните походи. Предпочитаме да живеем в мир с турците.

– Само ти губя времето – казах аз. – Повече не ще те задържам.

– Да, наистина – сети се той. – Та аз имам да говоря нещо с теб. Казват, че твърде често посещаваш Пера. И при монаха Генадий си ходил в манастира, въпреки че той по заповед на василевса е под домашен арест. Какво точно се опитваш да постигнеш?

– Чувствам се самотен – заявих аз. – Имам чувството, че тук никой не ми се доверява. Опитах само да възкреса старо приятелство, но се оказа, че Георгий Сколарий е умрял. Срещата ми с монаха Генадий не беше от най-приятните.

Францес разпери ръце с досада.

– Защо ли ми трябва да се препирам с теб. Така или иначе няма да се разберем.

– В името божие, велики протоасекрите – извиках аз. – Избягах от султана и се отказах от поста си, за който мнозина ми завиждаха, да се сражавам за Константинопол. Не за теб или за твоя император, а за този град, що нявга беше сърцето на целия свят. Само това сърце е останало да тупти от могъщата империя. С него живея и с него ще умра. Ако бъда пленен, султанът ще ме набие на кол.

– Глупости! – грубо рече Францес. – Да беше на двадесет години, по щях да ти повярвам. Ти, що по рождение си франк и латинец, какво общо можеш да имаш с нас?

– Искам да се бия – обясних. – Ако щеш от суета пред лицето на разрухата и смъртта. В победа не вярвам и ще се сражавам без надежда. Но какво значение има всичко това, щом желая да се боря докрай.

За момент ми се стори, че думите ми го склониха да ми вярва и че беше готов да ме зачеркне от политическите си планове като безобиден мечтател. Но не след дълго той отърси глава и бледосините му очи се изпълниха с тъга.

– Ако беше някой друг, дошъл от Европа с кръст на ръкава, ако в замяна на услугите си ламтеше за пари и търговски изгоди както всички франки, тогава може би щях да ти повярвам и да ти имам доверие. Но ти си прекалено образован, твърде обигран и хладнокръвен, за да си обясня поведението ти по друг начин, освен че имаш някакви тайни намерения.

Стоях прав пред него. Краката ми бяха неспокойни и желяеха да се приберат у дома. Но той продължаваше да върти на пръста си печата и да поглежда към мен без да среща очите ми, все едно че му бях противен.

– Откъде се появи в Базел? И как успя да спечелиш доверието на доктор Николай Кузански? Защо отплава с него за Константинопол? Ти още тогава владееше турски. И защо така упорито се придържаше към синода във Ферара и Флоренция? Къде изчезна след това? И как така кардинал Юлиус Цезарини взе точно теб за секретар? Ти ли го уби край Варна, след което се завърна при турците? И недей да се втренчваш в мен! – извика той, размахвайки ръце пред лицето си. – Турците разправят, че обладаваш тайнствени сили, така че всички животни ти се подчиняват, и че умееш да печелиш доверието на когото си поискаш. Мен не ще победиш! Аз имам пръстен и талисман? Но това са глупости. Доверявам се единствено на разума си.

Замълчах. Безсмислено беше да му противореча. Той се изправи и

ме перна с опакото на ръката си през гърдите като от яд, но само за да ме обърка.

– Ах, ти! – рече той. – Мислиш ли, че нищо не знаем. Та ти беше единственият, който препуска без прекъсване със султан Мехмед от Магнезия до Галиполи в продължение на едно денонощие, когато баща му се помина. „Който ме обича, той ще ме последва!“ Не си ли спомняш? Ти беше този, който го последва. Казват, че той не повярвал на очите си, щом те видял да го застигаш до брега на галиполския пролив.

– Имах добър кон – отбелязах аз. – При дервишите се научих да закалявам тялото си, така че да издържа на всякакви натоварвания. Ако пожелаеш, мога да взема въглен от мангала в шепата си без той да ме изгори.

Пристъпих крачка по-близо до него и най-сетне улових погледа му. Подложих го на изпитание, но той не издържа. Притеснено махна с ръка и не ми позволи да опитам. Ако успееш, нямаше да знае какво да мисли за мен. Беше суеверен, защото вече не вярваше в нищо.

– Откъде знаеш – понижих глас аз, – че не последвах султан Мехмед, за да го убия. Познавах го добре и знаех какво ни очаква. Но за съжаление нямам ръце на убиец.

– Не – продължих, – аз нямам ръце на убиец. Освен това може би го обичах. Така, както човек обича красив звяр, макар да познава неговата коварна природа. Младостта му беше като вряща гозба, що се нуждае от тежък капак, за да не изври нахалост. По заповед на Мурад навремето този капак бях аз. Но Мурад го ненавиждаше, защото възлюбеният му син Аладин се удави. С Мехмед той никак не се разбираше, въпреки това тайно се гордееше с него.

Мурад желаше той да се научи на скромност, справедливост и самообладание. Да се прекланя пред единствения бог и да проумее суетата на властта и на земния живот. Мехмед овладя скромността, за да стане арогантен, справедливостта – за да я потъпкава, и самообладанието – за да бъде необуздан и да подчинява всичко на волята си. Той изпълнява религиозните си задължения, но дълбоко в сърцето си не вярва в нищо. За него всички религии са еднакво безполезни. Той владее свободно гръцки, латински, арабски и персийски. Владее математика, топография, история и философия. Константинопол е неговият лидийски камък и още от детството си мечтае да го превземе. С покоряването на този град той ще докаже сам на себе си, че е по-велик от своите прадеди. Не виждаш ли знаците? Той е Този, който ще дойде! Не бих желал да живея в неговото време.

Францес затърка очите си, все едно че се пробуждаше от сън.

– Мехмед е страстен и невъздържан младеж – каза той. – На наша страна е държавничество, проверено от столетия. Тук, във Влахерна, както и в султанския сарай, старите и мъдрите чакат и се радват на това, как той сам ще си счупи врата. Времето е на наша страна.

– Времето! – заявих аз. – Времето е на свършване. Определеният от теб час в пясъчния часовник е изтекъл. Остани с мир.

Той ме изпроводи до вратата и даже вървя с мен по дългите коридори. Стъпките ни отчетливо отекваха. Орел с две съскащи глави украсяваше портата.

– Не напускай къщата си много често – предупреди ме Францес. – И не ходи до Пера. Не търси прекалено ценни запознанства, за да не се озовеш от дървения си дом в каменна кула. Това е само приятелски съвет, Йоханес Ангелос. За твоё добро.

Внезапно той ме сграбчи за реверите и изстреля последния си въпрос:

– Ами куропалат Лукас Нотарас? Не ти ли е предлагал приятелството си?

Това беше опит да ме свари неподготвен. Тъй като не отговорих, той продължи:

– Внимавай, ако чуем, че си се опитвал да се свържеш с него. Ако можем да го докажем, ти си свършен!

Вратарят доведе наетия от мен жребец. Препуснах в пълен галоп по главната улица без да се съобразявам с вървящите по нея. Тези, що не успяваха да се отдръпнат, можеха да се сърдят на себе си. Но още при грохота на копитата по изтритите плочи всички викаха предупредително, псуваха и отдръпваха магаретата си от пътя ми. От двореца на родените в пурпур до Хиподрума препусках бясно, та чак юздите на коня се покриха с пяна. Бях потресен, трескав и ужасен.

„По-скоро турски тюрбан, отколкото папска митра!“ – звучеше в ушите ми. Куропалат, командир на имперската флота, вторият по мощ в Константинопол след василевса – Лукас Нотарас. И той ли?!

12 януари 1453

Стоя си в къщи, но слуховете се носят навред – нищо не може да ги спре. Те проникват навсякъде.

Султанът строи флота по всички азиатски пристанища.

Сърбите са принудени от подписаните спогодби да присъединят конницата си към султанската войска. Християни ще обсаждат християни.

Самотен съм. Не ми се доверяват и затуй съм безполезен.

Отново упражнявам ума си, но каква полза, след като сърцето ми е тревожно. Размислих всичко, що можах да мисля, и направих своя избор. Божието съществуване не се побира в границите на разума човечески. Бог съществува. Но какъв е той и как изглежда, разумът не го обяснява. Възторгът и той е само телесен. И до екстаз всеки може да достигне с пости и душевни упражнения. Но каква е ползата за самия човек, ако тялото му грее като лампа. Окован е той, въпреки това, от времето и от пространството.

Не мога да кажа що е Бог. Дори какво Бог не е, както счита мистичната теология. Словото е ограничено и по такъв начин несъвършено както всичко човешко. Отрека ли Бог, все едно че го признавам. Призная ли – отричам го. Това е съвършената сърдечна пустота.

Лошо спя. Сънищата ми са неспокойни. Преживял съм много неща насън. Впоследствие сънят е също толкова реален, колкото и действителността. Навремето се владеех, така че когато пожелаех, можех да спя дълбоко и да не сънувам.

Любовта е само опиат и опиянение, що чезне. Остава само горчилка и разочарование.

Но все още съм опиянен. Все още живея във властта на опиата, защото знам, че и тя е в този град, че и тя гледа същото небе.

За втори път в живота си се отричам от всичко. Но и в отрицанието трябва да има някаква граница. Затуй ли това отклонение се появи на пътя ми? Пуст и студен да се събудя в съня и в опиянението. Пролетта, пролетта очаквам. На Константинопол последната пролет.

Очакването ме терзае, макар да е чудесно, че има какво да се чака. Очаквам възторг. Очаквам смъртта.

Господи, не плащам ли прекалено висока цена за това, що в ответ

получавам? И най-бедният и най-простият получават същото, без да плащат нищо. Такова е божественото ти безумие, Господи! Подлагаш ме на изпитания, пък си ме стиснал в шепата си.

Времето тече. Безмилостно се нижат невъзвратими дните. Тя не желае да ме види, иначе би дошла.

Дори и най-бедните? В слънчев ден, по пожълтялото било на Акропола, под прикритието на дърветата, те лежат прегърнати върху студената земя. Мъже и жени, целите в дрипи, които не се притесняват от това, че някой ги наблюдава. Да беше поне бедна, любов моя, парцалива и грозна. Тогава никой нямаше да ни пречи. По кафявите очи те познах. Щях да те позная дори да беше стара, раздърпана и с ръце, закоравели от труд.

Ако истински желаше, щеше вече да е дошла.

21 януари 1453

Вече трети ден със строителите поправам крепостните стени край портата на Свети Роман. Събирам камъни и нося киреч. Целият съм в прах и синини. Косата ми е втвърдена от варовика.

От време на време се затварям в стаята си и почивам. Трябва да поддържам тялото и ръцете си здрави, за да мога да опъвам лък и меч да въртя, щом му дойде времето. Цяло лято строих заедно с другите и султанската крепост на Босфора.

Отказвам се от надницата си, но дяля с работниците хляба, зехтина и сушеното месо. Всички ме мислят за луд.

23 януари 1453

Император Константин се появи със свитата си на стената. В нашия участък той спря, за да погледа как върви работата. Приятелски се разговори с майсторите и техниците. Лицето ми беше изцапано и аз нарочно държах главата си приведена, но след като поговори с другите, той се обърна към мен и каза:

– Прибери се в къщата си. Този труд не е достоен за твоя ранг.

Всичко това не беше случайно. По лицето му разбрах, че пряко волята си ми нарежда. Той не е лицемерен и затуй не търси лицемери у другите. Но е напълно в ръцете на Францес и на останалите нобили. За да ме утеши, добави:

– Ще ти измислим нещо по-прилягащо.

Но това не беше истина и той нямаше нищо предвид. Желаше само да смекчи унижението ми.

Преди петнайсет години и той беше доста груб и надменен като всички братя от семейството на Палеолозите. Но годините малко са го поочукали. Вече е на четиридесет и девет. Брадата му е посивяла, а лицето му е белязано с бездънна печал много повече от който и да е друг в този град. Бездетен е. Две жени загуби още като много млад.

От смъртта на император Йоан той все замисля трета женитба. Говори се, че поискал ръката на Мурадовата вдовица Мара, на която Мехмед бе разрешил да се завърне при баща си в Сърбия. Но султанската вдовица предпочете да отиде в манастир. Мурад ѝ бе позволил да запази християнската си вяра. Тя дори научи младия Мехмед на всички гръцки молитви.

Години са омекотили Константиновия характер. Сега той е много самотен и всичко в неговия живот се случва със закъснение. Венецианския дож желаше да му даде дъщеря си и по този начин той щеше да получи огромна подкрепа, но не се решаваше да се венчае с латинка. Владетелят на Трапезунд пък беше твърде беден и вече султански васал.

Най-сетне намериха една варварска принцеса от далечните брегове на Черно море. Владетелят на Грузия изповядва правата вяра и бе обещал значителна зестра, а също така и прочутите си воители за защитата на Константинопол. Но много късно. Францес се завърна от ставбарската си мисия малко преди султанската крепост на Босфора да е готова. Сега проливът е затворен. От черно море не ще дойдат нито принцеса, нито

зестра, нито страшни грузински воини.

Константин се е родил под нещастна звезда. Заради унията дори собствения му народ го мрази. Но той не е лицемерен, нито жесток. С избухването на войната позволи да арестуват всички турци в града, но само след три дни ги пусна да си ходят в мир.

И мен биха могли да ме арестуват. И да ме изтезават докато призная това, що искат. Но Константин не им разрешава, а Францес не смее. Аз може би наистина съм султански агент. Такъв мъж не се подлага на изтезание, когато врагът е пред вратите.

Бавен е, много е бавен Константин. И е прекалено чувствителен като василевс. Как ли венецианският император може да слезе от гърба на коня си и с лост да търкаля камъни или да вземе в ръка зидарска мистрия и рамо до рамо с обикновения трудов народ да работи и с примера си да го вдъхновява, както султан Мехмед на Босфорския бряг. Какъв изблик на ентузиазъм ще да последва. Но не, ремонтните работи вървят бездушно, мързеливо и бавно.

А на мен не ми е позволено даже да зидам и да нося киреч за укрепването на тези вечни стени. Не мразя Константин, но ми е трудно да му простя това.

Върнах се в къщата си, изкъпах се, разреших на слугата си да ми измие косата и надянах отново латинските си дрехи.

Щом разказах на Мануил, че съм срещнал император Константин и съм стоял срещу венценосия василевс, той започна лукаво да се подмихва. Пих вино заедно с него. Той ми разправи за стаята, чиито стени бяха покрити с първите донесени от Рим плочки порфир. Малцина са виждали тази стая. В тази пурпурна одая са се раждали всички византийски императори, а от височината на малък балкон са обявявали на народа за появяването им на света.

– Да пием за императорското ти име, Мануил! Вдигнах наздравица аз и напълних пръстената му чаша.

– Да пием за твоето собствено име, господарю Йоханес! – отвърна той и така нетърпеливо отпи, че чак се поля.

24 януари 1453

Ако беше отплавала от града, щях да чуя за това. Дори корабът да бе отплавал тайно през нощта, мълвата щеше веднага да последва. Пристанището е пред очите на всички – като на тепсия. И бездруго в този град нищо не остава скрито.

Азиатският бряг се синее в далечината и мъчително безпокойство разяжда сърцето ми.

Ако бях без име, без репутация и без минало, можех да се смеси с морето от хора и да живея ден за ден, доволен и спокоен. Но вече съм опитал от коравия хляб на познанието и волята ми е като камък.

26 януари 1453

Случи се нещо неочаквано. Два големи бойни кораба с опънати платна се плъзнаха днес в пристанището и докато моряците сгъваха платната, по пристанищните стени се насъбра народ да вика и да маха с ръце. По-големият е наистина страховит, равен по сила на венецианските.

Командир е Джовани Джустиниани, генуезец, бивш заместник на Кафа и опитен наеман войник. Той води със себе си седемстотин изпитани наемника. Народът е обхванат от бясна радост, въпреки че тези войски са латински. Въоръжението им е безупречно. Много от тях носят двуостри мечове и в металните си доспехи всеки се равнява на десет левовъоръжени и облечени с кожени ризници воини. Те са привикнали на строга дисциплина и високо ценят своя военачалник. Това си личи по начина, по който слязоха от корабите и в строй се отправиха през града към Влахернския дворец, бляскайки с доспехите си.

Императорът лично прегледа войската от наемници. Ако знаеше предварително за тяхното идване, добре бе успял да го запази в тайна. Обикновено срещу добро заплащане за няколко дни можеше да се получат сведения и от най-секретните гръцки преговори.

Може би Западът все пак не е забравил Константинопол. Джустиниани трябва да е дошъл с благословията на Генуа. Без нея той не би могъл да въоръжи корабите си и да плаща на войниците си.

Но само султанските еничари са дванадесет хиляди на брой. В полето край Варна дори обкованото в брони рицарство не можа да им се опре.

27 януари 1453

Тя дойде. Тя дойде още веднъж. Не ме беше забравила.

Беше бледна и отслабнала. Кафявите ѝ очи бяха неспокойни, беше страдала. Думите и въпросите умираха още на устните ми. Защо ли трябваше да говоря и да питам, след като тя беше дошла.

– Любима моя! – успях само да отроня аз. – Любима моя!

– Защо дойде в този град? – обвини ме тя. – Защо не си стоя при твоя султан? Защо ме измъчваш така? Защо не ме освободиш от оковите на волята си?

– Срамувам се от себе си – продължи тя. – Преди бях радостна и самоуверена, а сега съм съвсем без воля. Краката ми ме водят тук, където не желая да идвам. И ти – латинец, аватюрист и на всичко отгоре женен! Караш ме да се мразя.

– Никаква полза няма и от най-доброто възпитание – заоплаква се тя. – Никаква полза няма от учението, от способността да се преценяват нещата, от рода, от гордостта и от богатството. Напълно съм във властта ти, като че ли съм робиня. Срамувам се от всяка своя стъпка, що ме е довела до тук.

– Ти дори не си ме докоснал – възнегодува тя, – а ето, че кръвта ми мрачно бушува и тъмните сили на тялото ми викат с пълен глас. Преди бях светла и чиста. Сега вече не знам каква съм и що искам.

– Кинжал в сърцето ти и отрова в твоя стакан! – извика тя. – По-добре да те няма! Това дойдох да ти кажа! Взех я в ръцете си и я целунах по устата. Този път не я заболя глава. По времето на нашата раздяла тя се бе превърнала в жена, която тръпнеше в прегръдката ми.

Как мразех този трепет! Как мразех този изблик на страст, дето порозовяваше страните ѝ. Твърде често бях изпитвал това. Но има ли любов безтелесна?! Има ли любов без страст?!

– Нямам никакво намерение да лягам с теб – рекох аз.

– Всичко с времето си. Жадувах те, но не за това.

– Ако се опиташ да ме безчестиш, ще те убия – изсъска тя. – Толкова малко все пак дължа на себе си и рода си. И не ми говори така!

– Запази цветето си за агаряните – казах. – Аз не възнамерявам да го откъсна.

– Мразя те! – извика тя, вкопчвайки се в ръката ми. – Йоханес Ангелос, Йоханес Ангелос, Йоханес Ангелос! – заповтаря и притискайки

лице в гърдите ми, избухна в бурни ридания.

Взех в ръце лицето ѝ, засмях се и я зацелувах по очите и по бузите – заутешавах я както се утешава малко момиче. Положих я да седне, предложих ѝ вино и тя започна да се усмихва.

– Не гримирах лицето си на идване – проговори тя. – Не съм толкова глупава. Вече знам, че ти постоянно ме разплакваш. Затуй е безсмислено да се гримирам. Естествено, бих желала да съм красива за теб, но това сега е безпредметно. Ти се вираш само в очите ми.

– Ето, вземи ги – продължи тя, навеждайки се към мен. – Вземи ги и ме остави на мира.

Беше привечер по заниз. Въздухът почервения, а в стаята притъмня.

– Как успя да се измъкнеш? – попитах аз.

– Целият град е наопаки – засмя се тя. – Всички празнуват пристигането на генуезците. Помисли само, седемстотин облечени в броня мъже. Появяването им ще промени съдбата. Кой би могъл да мисли за опазването на дъщеря си в такъв ден. Дори компанията на латинец би могла да бъде простена.

– Не съм те разпитвал преди за положението в Константинопол – започнах аз. – Сега бих искал да те запитам. Не че е много важно, но по известни причини съм любопитен. Познаваш ли куропалат Лукас Нотарас?

Тя ужасно се стресна и остана така, втреничила в мен уплашени очи.

– Защо питаш?

– Бих искал да зная що за човек е той – отвърнах. Тя продължи втреничено да ме наблюдава и аз нетърпеливо продължих. – Може ли той наистина да предпочете султана пред собствения си император? Ти сама чу какво извика пред народа, когато се видяхме за първи път. Каж ми, ако наистина го познаваш, може ли от него да стане предател?

– Какви ги приказваш? – сряза ме тя. – Как смееш така да говориш? Та той е куропалат!

После забързано заобяснява:

– Разбира се, че го познавам, него и неговото семейство. Той е от стар род – горд, амбициозен и непреклонен. Дъщеря си възпита по царски и тя бе предопределена да се омъжи за Константин, но когато той стана василевс, дъщерята на куропалата вече не беше достойна за него. Обида, на която трудно се прощава. Куропалатът не одобрява императорската политика. Но ако е противник на унията, това още не го прави предател. Ако пък беше такъв, едва ли така открито щеше да демонстрира своите позиции.

– Ти не знаеш нищо за страстите, що бушуват у хората – възразих. – Властта е опасно изкушение. Един хитър и амбициозен мъж, който не одобрява политиката на Константин, може да си представя Константинопол, управляван от куропалат като султански васал. Агитатори и узурпатори е имало и преди в този град. Монахът Генадий също откри проповядва капитулация.

– Думите ти ме ужасяват – прошепна тя.

– Но идеята е примамлива, нали? – настоях аз. – Кратък бунт, почти без кръвопролитие, а след това портите отворени за султана. Не е ли по-добре, ако умрат само неколцина, вместо всичко да бъде разрушено – градът, културата и вярата ви. Повярвай ми, един човек на място би могъл да оправдае делата си с много здрави доводи.

– Кой си ти наистина? – попита тя, отдръпвайки се. – И защо ми говориш така?

– Защото сгодният момент е пропуснат – отвърнах аз.

Сега императорът разполага освен със собствените си телохранители и стратори със седемстотин въоръжени до зъби латинци. А срещу тях и най-голямата тълпа би била безсилна и нито Генадий с размахания кръст, нито дори самият куропалат Нотарас биха могли да ги поведат срещу Влахернския дворец.

– Това е така – продължих. – Пристигането на Джовани Джустиниани запечата съдбата на Константинопол. Неговото падане е необратимо и ние можем да въздъхнем с облекчение, тъй като султан Мехмед не е като баща си Мурад. На дадената от него дума не може да се вярва. Този, който бъде съблазнен да се предаде, сам поставя главата си под турския ятаган.

– Не те разбирам – призна тя. – Наистина нищо не разбирам. Говориш така, все едно че желаяш гибелта на нашия град. Говориш като ангел на смъртта.

Заревото на залеза беше изчезнало и в стаята ми беше толкова тъмно, че лицата ни приличаха на бели петна.

– Откъде знаеш, че не съм ангелът на смъртта? – заявих. – Понякога дори сам се съмнявам в това.

– Веднъж, преди много години – заразкавах в тъмното аз, – напуснах Братята на свободния дух. Техният фанатизъм беше като тесен обор. Тяхната нетърпимост беше по-нетърпима от тази на монасите и поповете. Една утрин, след като ги бях напуснал, се пробудих под старата липа, наред славейова песен, край оградата на някакво гробище. На стената бе изографисан танцът на смъртта и когато се събудих,

първото нещо, което видях, беше един скелет. Той водеше мъртвешкото хоро и на него се бях хванали един архиепископ, един император, един търговец и една красива жена. Насред песента на славея в покритата с роса утрин край бушуващия Рейн аз бях осенен от знамение. Оттогава смъртта ми е била като сестрица и никога не съм се страхувал от нея.

Твоят град е като старо ковчеже за скъпоценности – с изронени камъни и очукани ъгли. Но то съдържа в себе си всичко, що някога е било прекрасно. Последните гръцки философи, възторгът на вярата, истинната църква на Христа, древните ръкописи и блестящите със златото си мозайки. Аз не желая неговото унищожение. Обичам го, но сърцето ми е изпълнено с мъчителна безнадеждна любов, защото моментът на неговата гибел е настъпил. Та кой би предоставил доброволно ковчежето на грабителите. По-добре всичко да потъне в сажди и кръв. Това е последният Рим. В теб и в мен дишат хилядолетия. По-скоро короната на смъртта, трънливият венец на Исуса, отколкото турски тюрбан! Разбираш ли всичко това?

– Кой си ти? – прошепна тя. – И защо ми говориш в тъмното?

Бях казал всичко, що имах за казване. Запаших свещите. Жълтите топази в огърлицата заискряха върху бялата ѝ шия. Жълтите топази на зодията Стрелец, що предпазваха носещия ги от коварство.

– Питаш кой съм аз? – казах. – Женен латинец, авантюрист – нали сама така ме определи. Защо тогава питаш?

Тя несръчно заоправя яката на дрехата си.

– Очите ти изгарят шията ми – оплака се тя.

– Моята самота те пари – възразих аз. – Сърцето ми изгаря и се превръща в пепел, щом видя лицето ти на светлината на вошениците. Кожата ти е като сребро, а очите ти тъмни цветя.

– Това е от една поема – продължих. – Знам много красиви слова. Вземам ги назаем от древните и от новите поети. Питаш кой съм? Аз съм Изтокът и Западът. Невъзвратимото минало. Вяра без надежда. Гръцка кръв в латински вени. Да продължавам ли?

Гледахме се, осветени от свещите. И очите ѝ отново изучаваха всяка моя черта. Все едно че игриви пламъци ме ближеха по лицето. Бях като клада, що чака своя подпалвач. На осемнадесет години видях как англичаните изгориха на клада френската Дева. Тя имаше видения, чуваше гласове и се обличаше в мъжки дрехи, за да живее сред войниците. Мислеше се за много твърда, докато не я раниха с копие в крака. Тогава Девата се разплака. Плачеше и привързана на кладата и се молеше високо на глас, докато пламъците не я погълнаха. Можех за това да разкажа,

но каква ли щеше да е ползата.

– Трябва да тръгвам. – Тя стана и се заметна без да очаква помощ от мен.

– Ще взема фенер и ще те изпратя – заявих аз. – Навън е неспокойно. Не бих желал да попаднеш в ръцете на пияни генуезци. Скоро по улиците ще има побои. Такива са обичаите на професионалните войници. Тази вечер не ще можеш да се прибереш сама, латинците са пристигнали.

– Както желаш – рече тя безизразно след известно колебание. Гласът ѝ беше глух, а лицето ѝ – от камък. – Вече всичко ми е все едно.

Запасах турската си сабя. Тя с лекота разсичаше летящо във въздуха перо и отцепваше парчета от кой да е западен меч. С такива саби бяха въоръжени само еничарите.

– Тази вечер – започнах аз, но думите заседнаха на гърлото ми. – Тази вечер? – повторих, но не можах да продължа. От скритите в сърцето ми струни се разнесе силният звън на разочарованието. Много години бях послушник у дервишите, не ядох месо и не бях в състояние да нараня нито едно същество, надарено с живот. Но тази вечер ми се искаше да удриям и да убивам. Да убивам себеподобните, скъпа моя. Варварското ми тяло въстана срещу душата си. Гръцката ми кръв мразеше латинците. Нещо в мен се разкъса на две, много по-жестоко от всякога. Обзе ме страст към убийство. Това чувство дойде ведно с любовта, която така ме разтресе, та всичко потайно в душата ми излезе наяве. Вече сам себе си не познавам.

Тя здраво ме сграбчи за ръката, отново чувствена като преди.

– Не вземай сабята си – рече тя. – Само ще съжаляваш.

Странна победоносна нотка трептеше в гласа ѝ. Познаваше ме по-добре от мен самия и това беше невероятно. Докосването ѝ ме обезсили. Ядосано откачих сабята от пояса си и яростно я захвърлих на пода.

– Както пожелаеш – рекох. – Както пожелаеш.

Изкачихме хълма. Край пристанището беснееха генуезките наемници и задръстваха улиците, хванати под мишници в дълги редици. Задяваха жените и подхвърляха обиди към минувачите на най-различни езици. Но доброжелателно, защото още нищо не ги беше ядосало. Даже оръжието си бяха оставили на корабите. На нас те правеха път без да казват нищо. По високо изправената ѝ глава разбираха, че е знатна дама, макар лицето ѝ да бе покрито с воал. А от моя път пияните войници се отдръпваха и преди битката край Варна.

Гърците се бяха прибрали по къщите си. Когато изкачихме хълма,

всичко вече беше утихнало. Само нощната стража обикаляше с фенери и с викове отдалече предупреждаваше за своето появяване. Фенери се клатеха по мачтите на корабите и над водата се носеше силна музика. В пристанището свиреха тъпани и зурни. Дори бреговете на Пера, от другата страна на залива, бяха осветени като от светулки.

Но на билото на хълма, наред тишината, величествено се възправяха безмълвните кубета на „Света София“. Тъмната грамада на стария императорски дворец отново се издигаше насреща ни. Лунният сърп блестеше над Хиподрума. Неговите безценни скулптури отдавна бяха окрадени от латински кръстоносци и претопени в пари. И все пак по средата му се издигаха съскащите глави на Делфийските змейове, излети в бронз от носовете на персийските кораби след битката при Саламин.

Тогава спрях.

– Ако желаеш, оттук спокойно можеш да продължиш сама – рекох.
– Задръж фенера. Ще се оправя и без него.

– Казах ти, че след тази вечер ми е все едно – припомни ми тя. – Остава още малко, освен ако не са те заболели краката.

Тясна криволичеща пътека ни поведе надолу към бреговете на Мармара, близо до крепостната стена. Преминахме под огромните сводове, що поддържат Хиподрума откъм морето, и наближихме непригодното вече пристанище, наречено Буколеон. Там се намира висок хълм, що гръцките водачи с желание сочат на посетителите латинци. Той се състои от натрупаните кости на кръстоносците, нападнати из засада и избити при завръщането им през Константинопол. Те били подмамани без оръжие в тесния проход между стените и изклани до един като отмъщение за изнудите, арогантността, грабежите и обезчестяванията. Така поне твърдят гърците.

Близо до тази надгробна могила, откъм крепостната стена край морето, беше нейният дом. Красива и величествена каменна постройка. Факли от двете страни на обкованата с желязо порта осветяваха дългия ред сводести прозорци на втория кат. Приземният етаж беше без прозорци – същинска крепост. Тя спря и посочи с ръка издялания в камъка герб над вратата.

– Ако досега не си знаел, сега знаеш. Аз съм Ана Нотарас. Ана Нотарас – единствената дъщеря на куропалат Лукас Нотарас. Сега знаеш!

Гласът ѝ беше звънлив като кристал. Тя сграбчи решително клепалото и гръмко удари три пъти по вратата. По същия начин отекват и първите три лопати пръст върху капака и на най-скъпия ковчег.

Не потърси странична портичка, ни таен вход. Тежките врати се отвориха. Синята ливрея на стражника бе богато извезана със сребро. На вратата тя обърна гордо глава към мен като към непознат и рече:

– Благодаря ти, кир Йоханес, че ме изпроводи до бащината ми къща. Върви си с Бога.

Вратата се затвори след нея. Сега вече знаех.

Майка ѝ беше сръбска принцеса, племенница на стария деспот. По този начин тя се явяваше братовчедка на султанската вдовица. Има двама братя. Баща ѝ е куропалат Лукас Нотарас и е възпитана да стане императрица, но Константин разтрогна годежа. Защо, защо бях срещнал точно нея?

Ана Нотарас. Неведомите пътища божии ме доведоха дотук. Затуй значи съм живял. Всички гробове в сърцето ми са отворени.

Баща ми отиде на среща с ангелите, но синът му се завърна – четиридесетгодишен и зрящ.

Защо ли съм така изумен? Та всичко беше ясно още от момента, в който я видях. Играта свърши – да започне действителността.

1 февруари 1453

Днес, след много безсънни нощи, отидох до форума на Константин Велики. Мраморните павета са смлени на прах от колелата на каруците. Сградите се рушат, а изгнилите дървени къщи са като лястовичи гнезда между пожълтелите мраморни стени.

Изкачих нащърбената изтрита спирала на стълбите до самия връх на колоната. От будуването и постите бях така изнемощял, та чак се задъхах. Зави ми се свят и на няколко пъти спирах и се облягах о стените. Полуразрушеното стълбище е опасно за живота. Заставайки на върха, целият град се разкри под краката ми.

Преди върху тази колона стоеше гигантската конна статуя на императора с меч в ръката, сочещ на изток, искряща на слънцето като маяк над Мармара, – хвърляйки златни искри чак до азиатския бряг.

Преди двеста и петдесет години латинските кръстоносци събориха тази статуя при завземането на Константинопол. Властваха в продължение на едно поколение – кратък миг в хилядолетната история на града. След това този пиедестал бе използван като ешафод. Много предатели са хвърлени от главозамайващата височина долу върху покрития с каменни плочи площад. Накрая един свещен монах го избра за свой дом и не го напусна до момента, в който изгореният от лятното слънце и изсушен от зимните виелици труп не бе спуснат с въжета. От върха на тази колона той проповядваше божия гняв и своите видения на тълпата, която се събираше по площада да го ज्याпа. Неговите резки викове, заклинания и благословии биваха отнасяни от вятъра, но в продължение на десетки години той беше една от забележителностите на града.

Сега на върха няма абсолютно нищо. Камъните са започнали да се отронват от гнездата си. Световното време е достигнало своя край. Изпод крака ми се отрони камък и полетя надолу. Дълго летя преди да се чуе шумът от удара в земята. Площадът беше безлюден.

Времето на моя град е изтекло. Няма го вече блясъкът на порфир и злато. Светостта вече я няма – заглъхнали са ангелските песни. Това, що е останало, са само похотта на плътта и последните удари на сърцето. Студенина, безразличие, алчност и политически интриги. Моят град е като умиращо тяло без душа. Духът му се е скрил в душните манастирски килии, в библиотеките и сред пожълтелите ръкописи, прелиствани от беловласи старци с беззъби усти.

Черните поли на нощта са се прострели върху моя град, хвърляйки сянката си върху целия Запад.

– Пламни, о, град! – извиках аз от дъното на своето сърце. – Още веднъж пламни, за последен път! Пламни пред портите на мрака с пламък свят! Хилядолетия са вкаменили духа ти, но още веднъж го изпеди от тези каменни руини. Изпеди последните капки свещен елей, надени трънливия венец и за последен път в пурпур се облечи. Достоеен сам за себе си бъди!

Далече под краката ми, в пристанището лежах неподвижно изпратените от Запада кораби. Над Мармара неуморни вълни се гонеха безспир и крякащи ята от чайки се въртяха около рибарските мрежи. Под краката ми се издигаха зеленясалите кубета на черквите, а сивата маса на къщите се простираше помежду им. И крепостните стени, непревземаемите крепостни стени, що грижливо прегръщаха града и се виеха от бряг до бряг.

Защо не можех да служа при владетеля на нощта? Пред очите ми се появи възбуденото зачервено лице на султан Мехмед. Появиха се жълтеникавите му очи на звяр, чийто поглед никой не може да издържи и от който гледа смъртта. Видях и месестия му закривен надолу нос, красивите похотливи устни, усмивката, що подмамва и предава. Много мъже, по-млади от мен, от сляпо възхищение и любов са готови да дадат живота си за него.

Той чете в оригинал писанията на Архимед и историята на Александър Велики. Познава картите на Птолемей и владее що-годе латински. Свободно цитира персийските поети. От Корана извлича онова, което му е от полза, а християните, дето доброволно му служат, не задължава да се потурчват. Сам той в нищо не вярва. Задоволява се с това, че ще владее света. И този свят той желае да владее изцяло. Константинопол е само първата крачка, за да докаже на себе си, че той е Този, който идва. След това е обещал още веднъж да превърне всички римски черкви в конюшни.

Защо не пожелах да му служа, въпреки че го обичах? Та нали никой не може да се възпротиви на желанието му.

Какво доказателство имам за това, че постъпих правилно, когато се отказах от него? Ако скоча сега от тази колона, дали ще ме хванат за ръцете ангели и ще спасят тялото ми от гибел. Това би било добро доказателство.

Не, това е само изкушение. Много по-лошо изкушение от желанието да се върна при Мехмед и да го помоля за прошка.

Не, не се хвърлих от върха на колоната върху плочите на площада. Примирих се с мисълта, че съм човек. Примирих се с оковите на времето и пространството. Та нали робът не притежава нищо. Не желая нищо да притежавам. Познанието ми е недостатъчно, словата ми са несъвършени. Колебанието е моята действителност. Затуй не се съмнявам в своя избор.

– Сбогом, Ана Нотарас, любима моя – простих се в сърцето си аз. – Не знам кой съм и никога не ще узная. Нека баща ти да стане султански васал и паша тук, в Константинопол, ако така е писано. Аз няма да се бъркам. Константин не те пожела, но може би султан Мехмед ще изправи неправдата и ще ти предложи брачно ложе, за да се обвърже с баща ти. Той има много жени. И за теб, гъркинята, ще се намери място сред тях.

След като се успокоих от бдението и от ужасните си изкушения, сърцето ми се разтвори за божията пустота и в нея се стопи всичката моя мъка. Коленете ми омекнаха, сърцето ми забави своя ритъм и аз се свлякох на земята в поза, която бях заучил, наведох глава и затворих очи.

– Сбогом, любима моя, ако вече никога не се срещнем – изрекох в сърцето си. – Никой не е бил равен на теб. Ти си ми кръвна сестрица. Ти си единствената звезда в моята самота. Благославям те затуй, че те срещнах. Благославям земното ти тяло и твоите очи! Благословена бъди!

Със затворени очи съзрях звезда дълбоко в себе си. Граиците на времето и пространството се стопиха, пулсът ми отслабна и крайниците ми започнаха да изстиват.

Но Бог не е студенина.

Звездата в мен избухна в ослепяваща безкрайност. Изгарящ екстаз ме обля с вибриращите си вълни.

Но Бог не е топлина.

Стопах се в ослепителното сияние – бях блясък в яркостта, лъч в светлината.

Но Бог не е светлина.

Изведнъж притъмня. По-тъмно от мрака. По-безмълвно от тишината. По-милостиво от всичко. В тъма се разтворих.

Но Бог не е тъмнина.

След това не беше нито студено, нито топло. Ни светло, ни тъмно. Бог беше в мен и аз в него.

Държах в ръката си малък камък. Щом пръстите ми се отпуснаха,

той падна между краката ми. Звукът от падналия върху паветата камък ме разбуди. Екстазът ми продължи не повече от мига, в който камъкът падна на земята. Когато човек усеща Бога, няма разлика между примигването на клепача и зимния сън. В божествената реалност времето не съществува.

Може би се бях променил. Може би от мен струеше светлина. Може би в този момент умеех да върша чудеса – да лекувам болни или с едно докосване да връщам мъртвите към живот. Но аз не се нуждаех от подобни доказателства, за да разбера кой съм. Доказването само по себе си е съмнение. Човешко е да се съмняваш и да доказваш. Не се съмнявах в нищо. В този смисъл бях равен на ангелите. Въпреки това се завърнах в оковите на времето и пространството. И робията ми вече не беше бреме, а дар.

2 февруари 1453

След като спях до вечерта, отидох да се срещна с Джовани Джустиниани, върховния комендант на генуезкия отряд. Той не беше на кораба си, нито във Влахернския дворец. Най-сетне го открих в арсенала, край горещите бляскави пещи. Стоеше, подпрян на двуострия си меч, широкоплещест, охранен и дебел, с една глава по-висок от всички, дори и от мен. Когато изстрелваше заповеди към императорските техници и леяри, гласът му наподобяваше търкалящо се буре. Василевсът го е провъзгласил за протостратор¹¹, главен комендант на отбранителните сили в защитата на града от турците. Беше в добро разположение на духа, защото императорът му беше обещал званието стратег и остров Лемнос като наследствено владение, ако сполучи да отблъсне агаряните. Той е самоуверен и владее отлично професията си. Това пролича веднага по заповедите и въпросите, когато се мъчеше да открие размера и количеството топове, които арсеналът можеше да произведе, ако работи непрекъснато до идването на турците.

– Протостраторе – започнах аз, – вземи ме на службапри себе си. Беглец съм от турците и мога да въртя мечи, да опъвам лък.

Погледът му беше твърд и безпощаден, макар че подпухналото му лице се усмихваше, докато ме изучаваше.

– Не си обикновен войник – рече той.

– Не, не съм – потвърдих аз.

– Говориш на тоскански диалект – забеляза той подозрително, тъй като бях заговорил на италиански, за да спечеля доверието му.

– Няколко години живях във Флоренция – обясних аз. – Но съм роден в Авињон. Говоря френски, италиански, латински, гръцки, турски и малко арабски и немски. Мога да правя списък на потребните провизии. Знам доста за барута и топовете и мога да изчислявам балистиката на най-различни далечини. Името ми е Жан Анж. Умея също така да лекувам болни кучета и коне.

– Жан Анж – повтори той и впи в мен подутите си биволски очи. – Та ти си цяло чудо, ако всичко, що казваш, е истина. Но защо не си вписал името си в императорските списъци? Защо искаш да служиш при мен?

– Ти си протостратора – рекох аз.

---

11. Протостратор – началник на страторите (началниците на телохранителните отряди).

– Жан Анж – разсеяно повтори той още веднъж. – Иметоти ми е някак си познато, все едно, че съм го чувал насън. Само дето не мога да си спомня кога и къде.

Престорих се, че сме познати, и започнах да нареждам:

– Може би в Генуа, по времето на твоята младост, височайши Джустиниани. Църковният събор в Базел през 1437 година издаде заповед за моето арестуване дори в Италия. Бях млад и буен тогава. Отидох на Базелския събор също като много други образовани и запалени младежи от всички крайща на Европа. Та нали в Базел отците искаха да освободят света от страха и неправдите. И аз желях да дам своя дан в международното сътрудничество, за църковна демокрация и мир в цяла Европа. Накрая готвачи и коняри гласуваха наред с епископи и прелати. Мой настойник тогава беше доктор Николай Кузански. Неговото разочарование беше и мое разочарование. С разрушаването на неговите идеали и моите идеали се сгромолясаха. За да спомогне в обединяването на Източната и Западната църква, той се присъедини към малцинството. Подмавиха го с поста посланик и с пътуване до Константинопол. Участвах в разбиването на ковчежето, в което се съхраняваше печатът на църковния събор, с който делегацията на малцинството щеше да узакони папската була, подпечатвайки пълномощно за своето пътуване. Естествено това бе открито и от там всичката омраза и преследване. Но по това време папа Евгений беше вече потвърдил нашите пълномощия и така потеглихме към Константинопол.

– Все още ли пътуваш натам, Жан Анж? – попита язвително той.

– Получих пълно опрощение от устата на самия папа – защитих се аз. – По-късно взех участие в събора на малцинството във Ферара и Флоренция като преводач в папската канцелария. Кардинал Юлиус Цезарини също опрости моите деяния и, загубил вяра в единството на християнския свят, след като в Базел отците от омраза избраха друг папа, реши на мястото на препирните да избере пътя на делата. Последвах го като оръженосец в кръстоносния поход, що бе прекъснат край Варна през 1444 година. Там и попаднах в турски плен.

Той беше авантюрист и наемник, този биковрат Джовани Джустиниани. Трябваше да го оставя да ме прецени по себе си и да ме мисли за непоправим търсач на приключения, но не можех да го мамя.

– Говориш много и умишлено се опитваш да ме объркаш – рече той. – Криеш нещо. Навярно безуспешно си се опитвал да постъпиш на служба при императора и затуй идваш при мен. Но защо ли аз трябва повече от василевса да ти имам доверие?

– Не го правя за пари – опитах се да го подмамя. – Нежелая нищо да ми плащаш. Не съм беден и пари не ми трябват. Искам да се бия заради Христа, заради Константинопол. Макар и да не се вижда, аз все още нося кръста на ръкава си.

Той избухна в смях и с все сила се удари по бедрото.

– Я не се опитвай да ме премяташ! Умен мъж на твоята възраст не търси мъченичество. И кардинал Исидор се закле пред мен и моите мъже, че свети Петър собственоръчно ще изтегли в рая всеки, който падне при защитата на града. Остров Лемнос обаче за мен е достатъчен рай и вместо трънен венец предпочитам короната на стратег. Ти към какво се стремиш? Казвай направо или се разкарай и не мипречи! Живеем в други времена сега.

– Джовани Джустиниани – заклех го аз, – баща ми беше грък. Кръвта на този прастар град тече и в моите жили. Попадна ли в турски ръце, султан Мехмед ще нареди да ме набият на кол. Не е ли по-разумно да продам живота си колкото се може по-скъпо.

Той обаче не ми вярваше. Понижавайки глас и оглеждайки се наоколо, бях принуден да го уговоря:

– При бягството си откраднах от султана една торбичка със скъпоценни камъни. Това не смеех на никого да издам. Сега може би разбършаш защо не желая да попадна в неговите ръце.

Той беше генуезец и захапа въдицата. Зеленикава искра проблясна в очите му. Предпазливо се огледа, след което приятелски ме хвана под ръка. С миришеш на вино дъх Джустиниани се наведе и прошепна в ухото ми:

– Може би ще ти повярвам, ако ми покажеш тези скъпоценни камъни.

– Наетата от мен къща е на пътя ти, близо до пристанището – обясних. – Нали все още живееш на своя кораб?

Той се покатери непохватно върху огромния си кон. Двама факлоносеца потеглиха пред нас, за да осветяват пътя, а телохранилите му задрънчаха с доспехите си подире ни. Вървах уважително до него, с ръка на стремето му. Сребърните ресни на чула под седлото се спускаха чак до конските копита.

Слугата ми страхливо отвори вратата, на която войниците силно затропаха. Джустиниани се препъна в каменния лъв и изпсува. Фенерът затрепери в ръката на Мануил.

– Донеси ни телешко и краставички! – заповядах аз. – Донеси също така вино и чаши. Големите бокали.

Джустиниани гръмогласно се разсмя и нареди на хората си да го чакат на улицата. Стълбата заскърца под огромната му тежест. Запалих всички свещи, извадих червената кожена торбичка от скривалището ѝ и я изсипах. Рубини, смарагди и диаманти пръснаха червени, зелени и бели искри под светлината на вошениците.

– Света Богородице! – промълви Джустиниани, погледна към мен, протегна невярващо огромната си лапа, но не посмя да докосне камъните.

– Вземи си който ти хареса – рекох. – Това с нищо не те обвързва. Като знак на приятелство. Изобщо не се опитвам да подкупа доверието ти.

Отначало той не ми повярва, след което си избра рубин с цвета на гълъбова кръв – не най-големия, но най-красивия. Беше познавач на скъпоценните камъни.

– Постъпваш като принц – рече той, възхищавайки се на рубина в ръката си. Гласът му беше изцяло променен. Явно не знаеше какво да мисли за мен. Не отвърнах. Той ме погледна отново изпитателно с подутите си бляскави очи, сведе поглед към пода и заизтупва изтритите си кожени панталони. Не се обличаше елегантно. Не му и трябваше. По всичко личеше, че е навикнал да заповядва.

– Да преценявам кой какъв е, е част от моята професия – заяви той. – Да издухам люспите и да оставям само зърната. Нещо вътре в мен ми подсказва, че не си крадец. Нещо вътре в мен ме кара да ти се доверя. И не само заради рубина. Такова усещане е опасно.

– Хайде да прием! – подканих го аз. Мануил донесе студено телешко, дървена паница с кисели краставички, вино и големите бокали.

Джустиниани отпи, вдигна високо чашата си и рече:

– За твоё здраве, принце!

– Подиграваш ли ми се? – попитах аз.

– В никакъв случай – възрази той. – Аз винаги знам що говоря, дори когато съм пийнал. Обикновен човек като мен може да украси главата си с корона, но въпреки това от него княз никога няма стане. Други пък носят тази корона в сърцата си. Челото, очите ти и начина, по който се държиш, те издават. Но не се коси, аз умея да мълча. Кажете какво искаш от мен?

– Протостраторе – поисках да узная аз, – вярваш ли, че ще можеш да удържиш Константинопол?

– Имаш ли карти за игра, сеньор Жан Анж? – попита на свой ред той.

Намерих изрисувани на дървени плочки карти, каквито моряците продават на пристанището. Той небрежно ги разбърка и започна да ги подрежда с изображението нагоре пред себе си. След което каза:

– Нямаше да съм жив сега и да се радвам на титлата, що нося, ако не можех да играя на карти. Съдбата раздава, а опитният мъж оглежда внимателно картите, преценява добре и чак след това решава ще играе ли или не. Не е задължително всеки път да играе. Винаги може да се откаже от раздадената ръка и да изчака по-добри карти. Истинският играч няма да се изкуши и от най-големия залог, щом държи лоши карти. Какви карти държи противникът никога не се знае, но може да се пресметнат и предскажат възможностите. Освен добри карти е необходимо и умение, а най-вече късмет. Досега все съм бил късметлия, сеньор Жан Анж.

– Да, да, досега все съм бил късметлия – продължи той и на големи глътки пресуши бокала си. – Досега. Дори короната на граф не би ме подмамила в много лоша игра. Аз прегледах стените. Поколение след поколение те са удържали турските набези. Защо да не издържат и този път? Прегледах оръжейните запаси и императорската войска. Ако трябва да бъда точен, този път съм заложил в играта името и живота си. По това се досещаш, че не смятам раздадената ръка за много лоша.

– Освен това ти имаш и кораб – забелязах аз.

– Точно така – потвърди безсрамно той. – Освен това аз имам кораб. Последен коз в случай, че ни сполети беда. Но не се бой. Щом Джовани Джустиниани се съгласи да се бие, той се бие до последна възможност. Но не и след това. Не след това.

– Животът е най-високата дан, що човек може да заплати – продължи той. – И най-дебелата броня не спира куршума, а копието лесно прониква между набедрениците и ризницата. Вдигайки меча си, воинът открива незащитената си подмишница. Стрелата прелита през наличника на шлема, а срещу течния огън и разтопената смола доспехите са безсилни. Знам с какво се заемам, та нали това ми е професията. Освен всичко друго аз имам и чест. Ще се бия до последна възможност, но не и след това. Не след това.

Напълних чашата му.

– Джустиниани, срещу какво би потопил корабите си? – попитах протичко аз. Той се стресна и се прекръсти по латински обичай.

– Какви ги бръщолевииш? Такова нещо никога не ще направя!

– С тези скъпоценни камъни – казах аз и събрах с ръка бляскавата купчинка – в Генуа можеш да оборудваш десет такива кораба.

– Може би – съгласи се той, гледайки алчно кървавочервените отблясъци на рубините и огнените искри на диамантите през пръстите ми. – Може би, но ако бяхме в Генуа. Не, Жан Анж. Ние не сме в Генуа. Ако потопа корабите си, каква полза ще имам от твоите скъпоценни камъни. Дори да ми предложиш сто пъти повече, отколкото струват, пак не бих ги потопил.

– Толкова много ли се съмняваш в раздадената ти ръка?

– Не се съмнявам – рече той. – И ще се бия. Но аз съм разумен човек.

Джустиниани избърса с ръка подпухналото си лице, усмихна се и отбеляза:

– Виж ти, май започва да ни хваща, та приказваме такива лудости.

Но това не беше истина. Той можеше да изпие сам буре вино без да се напие.

Събрах скъпоценните камъни в двете си шепи и рекох:

– За мен тези камъни нямат никаква стойност. Вече съм потопил кораба си. Ето, толкова стойност имат те за мен.

Хвърлих камъните и те зачаткаха като градушка по стените и по пода.

– Ето. Вземи ги, ако искаш. За мен те са само обикновени камъчета.

– Ти си пиян – обвини ме той. – Не знаеш що вършиш. Утре сутринта ще придържаш главата си с две ръце и горчиво ще съжаляваш за това, което си направил.

Мъка ме задавяше. Думите не излизаха от устата ми. Поклатих глава.

– Вземи ги! – най-сетне успях да изрека. – Те са цената на моята кръв. Позволи ми да постъпя на служба при теб. Позволи ми да се сражавам редом с твоите воители. Друго не желая.

Той ме загледа с отворена уста. След туй искрата на съмнението проблесна в подпухналите му очи.

– Истински ли са тези камъни? – почуди се той, клатейки глава. – Да не би да са само цветни стъкълца, дето венецианците пробутват на негрите? Наведох се и взех от пода един лошо обработен диамант, доближих се до прозореца и драснах с него зеленото стъкло от горе до долу, така че от звука зъбите ми щяха да опадат. След което го захвърлих отново.

– Ти си луд – отсеке той и отново разтърси глава. – Ще е грях да се възползвам от обърканата ти глава. Преспи до изтрезняване, пък след туй ще видим.

– Виждал ли си някога себе си във видение? – поисках да узная аз, вероятно леко омаян от виното, с което не бях свикнал. – В Унгария, преди битката край Варна, станах свидетел на земетресение. Конете се мятаха и разкъсваха юздите си, птиците кръжаха на обезумели ята, а палатките ни се килваха и се сгромолясваха. Земята се тресеше и тътнеше. Това се случи по времето, когато унгарският крал наруши подписания с турците мирен договор, подтикван от кардинал Цезарини. В онзи момент за първи път на мен ми се яви ангелът на смъртта. Той беше бледен чернококс мъж, който поразително приличаше на мен. Все едно че видях самия себе си да крачи насреща ми. Той ми рече: „Ще се срещнем отново!“. Край Варна го видях за втори път. Стоеше зад мен, когато отстъпващите унгарци убиха кардинал Цезарини. Той беше мъж, достоен за възхищение, най-достойният, що съм срещал. Стана жертва на собствените си идеали. От разочарование и скръб духът му бе умрял много преди тялото. Когато трупът на кардинала, облян в кръв, започна да потъва в блатото, аз обърнах глава и видях зад себе си собственото си изображение. „Ще се срещнем отново – рече ми то. – Ще се срещнем край портата на Свети Роман“. Тогава тези думи бяха безсмислени за мен, но сега започвам да разбирам тяхното значение.

– Не съм крадец – продължих. – Султанското благоразположение може да направи роба по-богат от който и да е западен принц. След битката заедно с останалите пленници бях изправен пред султан Мурад. Победата му бе висяла на косъм и провисналите му бузи и торбичките под очите му все още тръпнеха от преживяната възбуда и страх. Той беше дребничък мъж, една глава по-нисък от мен, вече дебел и подпухнал от охолен живот. Мнозина протягаха ръце към него и предлагаха огромни суми срещу живота си, но в неговите очи всички бяхме клетвопрестъпници. Така уверен беше той в сигурността на мирния договор, че беше абдикирал от трона в полза на Мехмед и се беше оттеглил на почивка в Магнезия. Даде ни да избираме между исляма и смъртта. Земята беше пропита с кръвта на онези, що коленичиха пред палача по реда на възрастта и ранга си. Нервите на много не издържаха при вида на търкалящите се по земята глави. Те избухваха в ридания и, викайки, признаваха единия бог на исляма и неговия Пророк. Дори няколко монаха признаха, че са загубили вярата си в Бога, след като беше дал победата на турците.

– Но Мурад беше изморен и преждевременно състарен – спомнях си аз. – Любимият му син се беше поминал, след което властта вече не го интересуваше. Имаше навик да удавя скръбта си във виното, в

компанията на учени и поети. Не обичаше кръвопролитията. Когато дойде моят ред, той ме погледна, хареса лицето ми и рече: „Още си много млад. Защо ти трябва да умираш. Признай Пророка!“ Отвърнах му: „Млад съм още, но съм готов да заплащам дълга на цялото човечество, също както и ти ще трябва един ден да платиш, Височайши“. Думите ми му се понравиха и той не настоя да признае исляма. „Прав си – отсече той. – Ще дойде ден, когато незнайна ръка ще смеси божествения ми прах с праха на земята“. Даде знак животът ми да бъде пощаден. Това беше само каприз от негова страна, защото думите ми бяха пробудили в него поета. Искаш ли да чуеш поемата, що той съчини след битката край Варна, Джовани Джустиниани?

Джовани разтърси биволската си глава в знак, че поезията много не го интересува, наля си вино и захапа парче студено телешко. Бутнах поблизо до него паницата с краставичките и зарецитирах на турски онази незабравима поема, като си тактувах с пръсти, все едно че подръпвах струните на лютня. След което му я преведох:

„Виночерпецо, налей от вчерашното вино.
Трубадуре, засвири и донеси на сърцето забрава,
че животът е само миг, но сладки са
неговата радост и забава.
Скоро ръка незнайна ще размята
праха мой божествен
ведно с праха на земята.“

– Такова беше сърцето на султан Мурад – отбелязах аз. – Той задрави турската власт и води война след война, за да постигне траен мир. Беше милостив към победените държави и се задоволяваше да прави от тях само пръстен от васали за защита на турската държава. Старец беше той, уморен от властта. На два пъти се отказва в полза на Мехмед, но втория път християнският свят го принуди да я поеме отново. Великият везир Халил го повика, след като еничарите подпалиха пазара в Адрианопол. От тогава до смъртта си той се задоволи да управлява без да води войни. Два пъти седмично се напиваше в компанията на философи и поети. На пияна глава даряваше приятелите си с почетни кафтани, със зема и скъпоценни камъни. И не си ги искаше обратно на следващия ден, когато се беше оправил от махмурлука. Някои от тези камъни са пиянски подаръци от султан Мурад. Вземи ги всичките, ако искаш, Джовани. На мен не са ми вече потребни и няма да си ги поискам утре обратно.

Джустиниани набута половин краставица в устата си, изтри

мокрите от саламурата ръце в кожените си панталони и тронаво се отпусна на четири крака пред мен.

– Аз съм само един беден човек и обикновен войник – изфъфли той. – Не мога да си позволя да съм надменен. С удоволствие се смирявам, щом става въпрос за добро дело.

Той започна да събира скъпоценните камъни, като лазеше по пода и си светеше с фенера, за да не пропусне нито един. Охкаше и пъшкаше, но успя да каже:

– Не се опитвай да ми помагаш. Това усилие на крайниците ми е по-сладко и от прегръщането, и от боричкането с най-красивата жена на света. Подадох му червената кожена кесия. Той грижливо събра в нея всички камъни, а когато най-сетне се изправи, здраво я затегна и внимателно я скри в пазвата си.

– Не съм алчен – заяви той. – Някои от по малките камъни може би са попаднали в пукнатините на дъските или под килима, но слугата ти ще ги намери като помете. Благодаря ти много.

Той наклони главата си настрана, загледа ме благосклонно и продължи:

– През живота си съм срещал много светци, мъже, подвластни на видения, и най-различни луди. Лудост ще е да отричам, че по света стават неща, дето са неразбираеми за човешкия разум. Срещата ми с теб е едно такова нещо. – Той протегна лапата си и сграбчи ръката ми с непресторена благодарност. – От днес насетне ти си мой приятел, сеньор Жан Анж. Не ще позволя на нито една сплетня по твой адрес да обиди слуха ми. Утре сутринта, веднага след проверката, ще те запиша на служба при мен и ти ще трябва да си там, на място. Ще получиш кон, оръжие и доспехи. И бъди сигурен, че ще ти измисля най-различни задачи, та да привикнеш към моята дисциплина. В обучението на войните си аз съм по-лош от турчин.

Но той не ме потупа по гърба, нито ме удари приятелски по рамото, както би се объркал да постъпи някой с по-малко опит. Напротив, почтително ми се поклони на тръгване и рече:

– Запази тайната си. Аз не ще те разпитвам. Не би постъпил по този начин, ако замисляше нещо лошо. Имам ти пълно доверие.

Гърците ме отблъскват, латинец ме прие. Разбра ме по-добре отколкото гърците той – Джовани Джустиниани.

5 февруари 1453

Получих жребец и доспехи. През първите няколко дни Джустиниани постави на изпитание моите умения. Следвах го при инспекцията на крепостните стени и на онази част от отбранителните отряди, съставени от нетренирани гръцки занаятчии и млади монаси. При вида им той разклати биволската си глава и се разсмя. Джовани преговаря с императора, с Францес, с капитаните на корабите от Венеция и от гръцките острови, с подеста¹² на Пера, с венецианския байло и дори с мързеливия принц Орхан, за да му предостави турските си телохранители при отбраната на града.

Той преговаря с всеки обстойно и без да бърза, разказвайки истории за обсади и походи, в които е участвал. Умее да проправя пътя си през разногласия, завист и предразсъдъци, както огромен кораб разсича с носа си насрещните вълни. Доверяват му се. Длъжни са да му се доверят. Та той е като подпорна колона, върху която ден след ден се изгражда защитата на града. Той пие много вино. На един дъх изпива и най-големите бокали. Торбичките под очите му се подуват, но иначе виното изобщо не му влияе.

Неговата мудност и безкрайните приказки, зад които прикрива опитността и умението си да преценява хората, отначало ужасно ме дразнеха, докато сам не започнах да виждам нещата с неговите подути биволски очи. Сега имам чувството, че наблюдавам машина, проектирана от талантлив математик, която, пусната малко по малко в движение, дрънчи и скърца, но сигурно се придвижва напред. Машина, изрядна в своето предназначение, където всяка част е подкрепена и заздравена от друга.

Принуден съм да му се възхищавам така, както неговите мъже му се възхищават и сяпо му се подчиняват, защото знаят, че не издава напразна заповед.

От мен също има полза. Обяснил съм му подготовката на еничарите, дисциплината им, въоръжението и начина, по който се сражават. Разказал съм му за нрава на султан Мехмед и за най-приближените му люде. За партиите на мира и войната и за разцеплението между млади и стари след смъртта на Мурад, що Мехмед нарочно изостря, за да свали Халил от поста велик везир.

---

12. Подест – висше административно лице в много градове-държави на Италия.

– Той никога не ще забрави как като младо момче бе принуден дважд да се откаже от престола – на дванадесет и на четиринадесет, – тъй като не успяваше да удържи властта, въпреки че баща му я бе преотстъпил изцяло – казах аз. – Това е ключът към неговата горчивина, фанатизъм и амбиция. Тайната мощ зад всичките му деяния. Първия път, когато кръстоносците изненадващо настъпиха към Варна, той беше в Адрианопол, където плака, бесня, получи гърчове от страх и се скри в харема. Така разправят. Ако старият султан Мурад не се беше върнал от Магнезия и не беше за няколко дни събрал из Азия войска, турската империя щеше да падне. Българите и сърбите щяха с готовност да се присъединят към кръстоносците.

– Всичко е съдба – продължих аз. – Ако папската флота не бе закъсняла да затвори пролива. Ако генуезците в Пера не бяха превозили войската на султана през Мармара и не бяха изменили, за кой ли път, на християнските си братя. Говори се, че Мурад им платил по дукат на глава. Ако, ако? нали така, сега всичко щеше да е по другому.

– Само безволев мъж може да седне и да си въобразява какво би било и какво е можело да бъде! – ядосано извика Джустиниани. – Волята на човека е неговата съдба. Каквото и да му се случи. Или на теб ще ти е по-приятно, ако султанът отвори Черно море за венецианските търговци и да задуши Генуа, а?

Тогава чак си спомних, че той по рождение беше генуезец и затуй е длъжен, за право и неправо, да защитава родното си място.

– Извини ме – казах аз. – Разказах само какво се случи. Мурад без съмнение така или иначе щеше да намери начин да прекоси Босфора. Гърците едва ли можеха да му попречат. В продължение на стотици години Константинопол се е приготвял само за отбрана, но не и за нападение. Причината за поражението край Варна е закъснението на християнската флота. Но Мехмед не е забравил страха и срама. Затуй и построи миналото лято твърдината на тази страна, на гръцка територия. „Варна няма да се повтори – заяви той. – Аз трябва да осигуря безпрепятственото прехвърляне на войската си през Босфора, каквото и да става“. Естествено това беше само предлог, но християнството само си е виновно.

– Прав или не – забеляза Джустиниани, – той е затворил Босфора и това е политически факт. За щастие неутралитетът на Пера осигурява свободен достъп на генуезките търговски кораби до Черно море. Венецианците сами си изкопаха гроба, като предоставиха корабите от пристанището в разположение на императора.

– Неутралитетът на Пера е срам за целия християнски свят –

възпротивих се аз. – Наистина стените ѝ не могат да се сравнят със стените на Константинопол, но обсадата ѝ би раздвоила силите на Мехмед. Ще спечелим време, а времето работи за нас. В това Францес е прав. Султанът ще трябва първо да завладее Пера и чак след това да започне обсадата на града. Ще претърпи загуби, а унищожението на Пера ще превърне могъщата Генуа във враг.

– Говориш също като грък – пренебрежително рече Джустиниани. – Неутралитетът на Пера осигурява на Запада излаз на Черно море и свободна търговия, каквото и да се случи. Неутралната Пера помага и подкрепя Константинопол по-ефикасно, отколкото ако е разрушена и в ръцете на султана. Чрез нея вратата към преговори е винаги отворена, ако успеем да протакаме достатъчно дълго обсадата и нанесем чувствителни загуби на агаряните. Без оръжието и продоволствията, що идват оттам, ние сме загубени. От Пера узнаваме всичко, дето се случва в Адрианопол. Дори по време на обсада бихме могли чрез Пера да узнаваме за настроенията в султантския лагер, а това за обсадените е безценно предимство.

– Чрез Пера – възразих аз – султанът узнава всичко, що става в града.

– Константинопол е огромен град – обясни той. – Разбира се, аз ще бъда принуден по време на обсадата да обеса няколко рибари, търговци и евреи и това е съвсем нормално. Но изтичането на информация от толкова голям град е невъзможно да се предотврати. Това щеше да ти е известно, ако имаше малко повече опит. Така че в този смисъл е все едно на коя страна е Пера. Пресметнах, че предимствата от неутрална Пера са повече, отколкото ако беше на наша страна.

Той ме سراбчи за врата и ме раздруса. Юмрукът му тежеше като желязо.

– Предизвикваш напразно бръщолевене – предупреди ме той. – Само си губим времето. Пък и не съм задължен да ти откривам основанията си за неща, що не зависят от нас. Позволих ти да постъпиш на служба при мен, а това означава, че аз заповядвам, а ти изпълняваш. Безропотно! Беше започнал да разправяш за султан Мехмед.

Надвих огорчението си и продължих:

– Втория път ветераните се разбунтуваха. Еничарите започнаха да безчинстват. Отказаха да се подчиняват на това нервнo слабичко момче, което не умееше да ги поведе на война. Разграбиха и подпалиха пазара в Адрианопол. Мехмед още веднъж бе принуден да се крие в неприкосновения харем. Халил по своя инициатива повика обратно Мурад и това

Мехмед никога не ще му прости.

– Ти не познаваш Мехмед – казах аз вече за кой ли път, както напразно бях казал на много други. – Нараненото самочувствие на момчето може да се превърне в мощ, що покорява царства. Запомни, че това се случи два пъти. От тогава Мехмед си е взел урок. Неговата амбициозност е без граници. За да изличи срама от миналото, той е длъжен да докаже, че е по-могъщ от всичките си праотци и Константинопол е средството. Неговото завладяване той планира отдавна, без да има ни ден, ни нощ покой. Още преди смъртта на баща си бе научил плана на града наизуст и можеше по памет да начертае която и да е част от него. Дори със вързани очи не ще се заблуди в Константинопол. Говори се, че като помлад е посещавал града предрешен. Владее гръцки и познава християнските обичаи и молитви.

– Не познаваш Мехмед – повторих аз. – Едва двадесет и две години е, но още по времето на бащината му смърт той не беше вече юноша. Принцът на Караман по стар обичай веднага вдигна бунт и само от любопитство завладя няколко турски провинции в Азия. Те дори са нещо роднини. Мехмед събра войска и за две седмици се появи с еничарите си на границата с Караман. Принцът счете за разумно да се подчини и препусна да го срещне, обяснявайки през смях, че само се пошегувал с желанието си да изпита младия султан. Мехмед се е научил да прикрива чувствата си и вече не дава воля на емоциите си. Може да се разцепи от яд, но дори това той върши умишлено и преднамерено, за да спласи противниците си. Превърнал се е в актьор, какъвто никога не съм срещал. Да го беше видял миналото лято наред строителите, с навити ръкави, с побелели от варта коси и пот, стичаща се по лицето му. С примера си принуди старите, везирите и богатите да се надпреварват и да поемат разноските по стените и кулите. Те охкаха и пъшкаха привечер, скубеха си брадите и не можеха да разберат какво ги бе накарало да постъпят така неразумно. Твърдината му излезе много евтино. Такъв е султан Мехмед.

Думите ми имаха известно въздействие върху Джустиниани. Вероятно по-голяма част от разказаното му е известно, но едва ли го е чул от устата на очевидец.

– Разкажи ми за еничарите – подкани ме той. – Нямам предвид обикновените войници, а командирите им.

– Еничарите, естествено, желаят война – обясних аз. – Та това е тяхната единствена професия. Те са синове на християни, възпитани като мохамедани и затуй много по-фанатизирани от самите турци. Не им е

позволено да се женят, да напускат лагера си, нито пък да овладяват друга професия. Разбира се, те бяха вбесени, когато принцът на Карман сам се предаде в ръцете на султана и по такъв начин ги лиши от възможността да воюват. Мехмед ги остави на воля да изливат яда си и да ритат тенджери и тигани из стана, а сам той за три денонощия се затвори в шатрата си. Търговците на роби му бяха продали млада гръцка робиня, осемнадесетгодишна островитянка, красива като росна зора. Името ѝ беше Ирене. С нея султанът прекара три дни и нощи, без изобщо да се показва. Еничарите беснееха и крещяха обиди около шатрата му. Не им беше по вкуса султан, що предпочита любовните наслади пред войната и занемарява молитвите си заради една робиня. Офицерите вече не можеха да ги обуздават, а най-вероятно не се и опитваха.

– Чух за този случай – прекъсна ме Джустиниани. – Той е доказателство за безсмислената жестокост на Мехмед.

– Жестокост, но не безсмислена – продължих аз. – Това беше точно преценен жест на голям актьор. И докато еничарите ритяха съдините си и беснееха, той внезапно се появи от шатрата си с роза в ръката, с подпухнали от сън очи, превъзходно играещ ролята на засрамен младеж. Еничарите се запревиваха от смях, щом го видяха, и започнаха да го замерят с пръст и конски фъшкии, като внимаваха все пак да не го ударят, и викаха: „Какъв султан си ти, дето сменя сабята си с роза!“ А той им отвърна: „Ах, братя, братя, не знаете какво говорите. Ако можехте само да я зърнете, нямаше да ме задявате.“ Еничарите само още повече се ядосаха и закрещяха: „Покажи ни я, тая твоя гъркиня, покажи ни я, за да ти повярваме!“ Мехмед само се прозина глупаво, влезе в шатрата си и издърпа оттам за ръката уплашеното полуголо момиче, що от срам се мъчеше да скрие лицето си с ръце.

– Това не ще мога никога да забравя – продължих аз.

– Лъсналите темета на еничарите и на всяко по един дълъг кичур коса, тъй като в яда си бяха хвърлили чалмите наземята и ги бяха тъпкали с крака. Сладострастното лице на Мехмед и неговите жълти звероподобни очи. Девојката, що бе по-прекрасна от Караманската пролет. Султанът насила отдели ръцете ѝ от лицето, смъкна всичките ѝ дрехи и я блъсна към еничарите, които се отдръпнаха, поразени от нейната съвършена красота. „Напълнете очите си – извика той! – Гледайте и признайте, че е достойна за вашия султан!“ От гняв лицето му потъмня, захвърли розата и заповяда: „Донесете ми ятагана!“ Девојката коленичи на земята, сведе глава, опитвайки се с ръце да прикрие голотата си. С ятаган в ръка Мехмед хвана момичето за косата и с един замах отсече главата

му, така че кръвта от шията ѝ опръска по-близо стоящите еничари. Те извикаха от изумление, невярващи на очите си, и сляпо се заблъскаха в другарите си, опитвайки се да се отдалечат колкото се може по-далече от султана. А той извика: „Ятаганът ми е готов да пресече дори връзките на любовта! Имайте вяра в него! – а след това – Къде е вашият бей?“ Еничарите повикаха командира си, който се криеше в собствената си шатра. Мехмед откъсна сребърната командирска огърлица и го удари с всичка сила в лицето, при което му разби носа и му изби едното око. Но еничарите страхливо мълчаха и никой не се опита да го защити.

– Те вече не се бунтуват – рекох аз. – Мехмед реорганизира войската им и я подсили, против всички стари правила, с шест хиляди от собствените си „соколи“. Повишаването в ранг става по възраст и затова не можеше да уволни всички стари офицери, макар че още същата вечер езекутира много от тях. Но можеш да бъдеш сигурен, че им е подготвил „почетни места“ при обсадата на Константинопол. Той ще извлече полза от тази обсада. Под стените ни първи ще паднат онези офицери и ветерани, които е набелязал в паметта си. Мехмед никога не прощава за нанесена обида, но се е научил да изчаква.

Размислих се дали да продължавам и дали Джустиниани беше способен да разбере какво се опитвах да му кажа. Затуй добавих:

– Мехмед не е човек.

Джустиниани сбръчи чело и втренчи в мен кръвясалите си биволски очи. Сърдечният гръмогласен смях заседна на гърлото му.

– В Мехмед няма нищо човешко – повторих аз. – Може би той е ангелът на мрака. Може би той е Този, що идва. У него се откриват всички белези.

– Не ме разбирай погрешно – побързах да добавя. – Ако все пак е човек, той е някакъв нов вид човек. Такъв, дето досега не се е раждал. С него започва ново летоброене, което ще роди нови люде, на него подобни. Владетели на царства, владетели на мрака, що в своето упорство и горделивост ще отхвърлят небесата и ще владеят над земята. Те не вярват в нищо, което не могат да докажат със собствените си очи. В сърцето си не признават ни божи, ни човешки закони, защото тяхната собствена цел е всичко за тях. Адски огън и хлад носят те на света и с тяхна помощ подчиняват природните сили. Не ги плашат нито морските дълбини, ни небесните висини. А след като са покорили земята и морето, те ще си построят криле и в извратената си жажда за познание ще литнат към звездите и ще ги покорят. Мехмед е първият от тях. По какъв начин си въобразяваш, че можеш да му се противопоставиш.

Джустиниани се почеса по главата:

– В името Христово – оплака се той, – не ни ли стига това, че фанатизираните монаси в този град проповядват края на света! Трябва ли и един от собствените ми офицери да има видения и устата му да бълва глупости! Слепоочията ми ще се пръснат, ако само продумаш още една дума.

Но той вече не говори за Мехмед като за буен хлапак, който в неопитно упорство възнамерява да удари главата си в стената. Станал е още по-предпазлив и е предупредил офицерите си много да не се хвалят по кръчмите и да не подценяват турската мощ. Даже веднъж посети католическата служба, покорно се изповяда и прие опрощение, макар че кардинал Исидор се беше закълел и обещал, че щом приеме службата протостратор в отбраната на града, се освобождава от всичките си грехове. За да бъде съвсем сигурен, Джустиниани помоли тази клетва да му се даде писмено и оттогава я носи винаги със себе си.

– Сега си имам нещо, което да покажа на свети Петър, когато почукам на райските порти – оправдава се той. – Дочух, че поради една или друга причина старецът е станал много строг към нас, генуезците. Вероятно венецианците са го подкупили.

7 февруари 1453

В Адрианопол са изстреляли гюлле, което ще разтърси целия свят.

Унгарецът Орбан е удържал на обещанието си и е излял невиджан досега по големината си топ.

Завръщайки се в къщата си след изнурителен ден, слугата ми Мануил влезе в стаята, кършейки ръце, и с треперещи страни попита:

– Господарю, вярно ли е, че агаряните имат топ, що само с един изстрел може да пробие крепостната стена?

Ето, толкова бързо мъвата се разпространява в този град. Едва сутринта Джустиниани получи първото точно донесение за пробния изстрел.

– Не е вярно – отвърнах аз. – Такъв топ не може да бъде излят. За разрушаването на крепостните стени е необходимо земетресение.

– Да, но – заекна Мануил – разправят, че гюллето прелетяло хиляда стъпки и изкопало яма, голяма колкото къща. Земята се разтресла на десет хиляди стъпки околоръст. Много постройки се срутили, а бремените жени помятали една след друга.

– Женски измишльотини – рекох аз. – Нали ги знаеш жените.

– Истина е, ти казвам – настояваше Мануил. – Та дори оръдието, що Орбан изля за султанската крепост, може с едно гюлле кораб да потопи. Един търговец, дошъл от Адрианопол в Пера, собственоръчно е измерил каменната топка. Той казва, че и най-грамадният мъж не може да я обгърне с ръце. Все още не чува от гърма, а ръцете му треперят като на старец, въпреки че е само петдесетгодишен.

– Трепери от многото изпито вино, а не от гърма! – креснах аз. – Нетърпеливите му слушатели така са го наливали, та с всяка чаша оръдието е пораствало с няколко стъпки. До утре то ще е стигнало размера на черковната камбанария.

Мануил коленичи с трепереща брада пред мен, поиска да ми целуне ръка и простичко рече:

– Господарю, страх ме е.

Той е вече стар човек и във воднистите му очи се отразява безплътната горест на целия гръцки Константинопол. Аз го разбирам – турците ще го убият, защото е твърде стар, за да бъде продаден като роб.

– Изправи се и се дръж като мъж! – срязах го аз. – Размерите на топа са ни известни и в този момент императорските техници изчисляват

тежестта на гюлетата и вероятното им въздействие върху крепостните стени. Безспорно това е страшно оръжие, щом може да ни причини известни загуби, но не е и наполовина толкова голямо, както се превъзнася от мълвата. Освен това Орбан е неграмотен и не умее да изчислява носещи сили и траектории. Императорските техници смятат за невъзможно чрез налучкване да се проектира толкова голям топ в съотношението между дължината на дулото, барутния заряд и тежестта на гюлето. Той може да издържи няколко изстрела, но след това неизбежно ще се пръсне и ще нанесе по-големи щети на турците, отколкото на нас. Орбан беше преди на служба при императора и техниците знаят на какво е способен и на какво не е. Разкажи всичко това на целия си род и им кажи да го разправят на всички, за да се поуспокоят духовете в града.

– Как ще говорят за неща, от които нищо не разбират – въздъхна Мануил. – Какво знаят те за заряди и траектории? Те повтарят само неща, дето им влизат в главата и които са ужасни за разказване. Една бременна жена днес пометнала само като чула за топа. Какво ли ще се случи, когато той забумти под стените и започне да кърти парчета от тях?

– Кажи им да се уповават на Пресветата Дева Панагия – рекох, за да се отърва от него, но съмнението беше пуснало дълбоки корени в душата му.

– Едва ли Светата Богородица ще иска да се покаже на стените и да уплаши агаряните със синята си наметка – прецени той. – Преди турците нямаха такива топове. Огромно оръдие като това сигурно ще уплаши и Светата Майка.

След това с треперещи устни се усмихна.

– Вярно ли е, че големият топ вече е на път за Константинопол? Вярно ли е, че го теглят сто вола, а хиляди проправят пътя и строят мостове? Преувеличено ли е това?

– Не, Мануил – признах аз. – Всичко това е вярно. Топът е на път и пролетта е във въздуха. Скоро гълъбите щезапочнат да гукат и неспокойни ята ще прелитат над нас от юг на север. А щом пролетните цветя разцъфтят, султанът ще е под стените ни и никаква световна сила вече не може да го спре.

– А колко дълго – попита той, – колко дълго мислиш, че ще удържим?

Защо ли трябваше да го лъжа, та той е вече стар човек. На всичко отгоре е грък, а аз не съм лекар. И аз като него съм човек.

– Месец-два – прецених. – Джустиниани е превъзходен воин. Може би три месеца, ако се издигне до нивото на задачата си, което, струва ми

се, ще стане. Но не по-дълго от това. Три месеца в най-добрия случай.

Мануил вече не трепереше. Погледна ме право в очите и попита:

– Ами западните страни? Ами унията?

– Западните страни – отвърнах аз – ще потънат в мрак заедно с Константинопол. Та той е последният фенер на надеждата за цялото християнство. Ако позволят да бъде загасен, то сами са заслужили участието си.

– А какво очаква западните страни? – продължаваше да пита той. – Прости, господарю, любопитството ми, но ми се иска да се подготвя за всичко.

– Тяло без дух – рекох, – живот без надежда. Робство така безнадеждно, че самите роби не ще осъзнават робията си. Богатство без радост, разкош без наслада. Духовна смърт.

10 февруари 1453

Срещнах всички освен куропалат Лукас Нотарас. Като че ли нарочно, той живееше колкото е възможно по-далече от Влахернския дворец, в старата част на града, край голямата черква и стария императорски палат, в сянката на Хиподрума. Самоизолирал се е. И двамата му млади сина носят почетни церемониални длъжности при императорския двор, но никога не са там. Виждал съм ги да играят на топка, яздейки коне по игрището на Хиподрума. Те са красиви момчета, белязани от същата мрачна горделивост като баща си. Като върховен командир на имперската флота Нотарас отказва да сътрудничи на Джустиниани и със собствени средства е възстановил и оборудвал петте престарели императорски дромона. Днес, за всеобщо удивление, те вдигнаха котва и, плъзвайки се покрай огромните западни кораби, излязоха от пристанището, разпънаха новите си платна и, построени като за бой, се отправиха към азиатския бряг. Беше сив облачен ден с вятър, що духаше на талази. Моряците не бяха привикнали с платнатата, а гребците объркваха ритъма, така че греблата постоянно се блъскаха едно в друго.

Последната флота на Константинопол беше в открито море. Венецианските и критските капитани се превиваха от смях и удряха с ръце по коленете си.

Но каква бе целта на това бойно учение? Едва ли беше обикновено упражнение, тъй като дромоните не се завърнаха до вечерта.

Джустиниани препусна към двореца, без да се съобразява с каквито и да било протоколи и отстраняваше стражи и евнуси от пътя си, докато не се намъкна в императорските покои. Държеше се неприлично, за да покаже колко е разгневен, макар че всъщност беше само любопитен. За императорската флота той не дава и пет пари. Един от западните бойни кораби може съвсем сам да я потопи. Това, що го ядосва, е, че като простратор на града той все пак няма власт над него.

Пред него император Константин се оправда така:

– Куропалат Лукас Нотарас не може да седи със скръстени ръце и да чака. Турците са подложили всичко наоколо на унищожение и са обсадили Селимбрия и другите останали твърдини. Затуй, докато морето е още чисто, той желае да ги удари и да им отмъсти по същия начин.

На това Джустиниани рече:

– Наредил съм да се направят в крепостните стени излази за

нападение и много пъти съм молил разрешение да нападна пръснатите околоръст агарянски банди. Те са станали твърде нахални, препускат на хвърлей стрела близо до стените, крещят обиди към моите войни и се заканват да ги скопят. Това много вреди на дисциплината.

– Не можем да си позволим да загубим нито един войник – отвърна Константин. – Турците могат да ги подмамят далеч от стените в капан и да ги избият до крак.

– Поради тази причина аз съм се подчинявал на заповедите ти – каза Джовани. – Но, изглежда, че куропалат Нотарас хич не го е грижа.

– Той съвсем неочаквано обяви, че излиза на маневри – заяви императорът. – Не можах да заповядам на венецианските и на критските кораби да му попречат. Но обещавам, че такова своеволно поведение не ще се повтори.

Францес също се опита да оправи нещата, казвайки:

– Куропалатът сам е оборудвал корабите и плаща на моряците от собствения си джоб. Не бихме желали да го обидим.

Но всеки един от тях знаеше, че всичко това бяха само думи. Джустиниани удари с протостраторския си жезъл по масата и извика:

– Откъде знаеш, че той изобщо ще се завърне с корабите и хората си?

Император Константин наклони глава и тихо рече:

– Може би за всички ще е по-добре, ако не се прибере.

На връщане Джустиниани повтори целия разговор пред мен и заяви:

– Нищо не разбирам от тези сложни гръцки политически маневри. Досега василевсът строго бе забранил да се напада и на всеки шамар от страна на султана по християнски обръщаше другата си страна. Аз естествено разбирам, че той желае пред християнството, а и пред останалия свят да изобличи султана като агресор и да представи себе си като миролюбец. Но защо? Та това и бездруго е ясно на всеки разумен човек. Сега пък куропалат Лукас Нотарас грабва инициативата в свои ръце и започва бойни действия. Той ще се върне, вярвай ми, и то с всичките си кораби, но какво цели, това не мога да разбера? Ти познаваш гръците и може би ще ми обясниш за какво става въпрос.

– Не познавам Лукас Нотарас – отвърнах аз. – Кой ли може да отгатне що става в главата на горделив и амбициозен човек като него? След вълненията пред черквата „Света София“ във Влахернския дворец го смятат за неблагонадежден и протурски настроен. Вероятно затова желае пръв да удари по турците, за разлика от нерешителността на

императора.

– Но каква е ползата от подобно нападение по турския бряг? – пш-каше Джустиниани. – Точно сега, когато дервишите проповядват война из цяла Азия и султанът мобилизира войската си. Какво по-добро би могъл да пожелае Мехмед? Всичко идва като по поръчка.

– Това не може никога да бъде доказано – заключих аз. – Можем само да преценяваме всяко действие само за себе си, докато фактите не докажат обратното.

– Ако някой иска да нападне, трябва да удари изведнъж, неочаквано и с всичка сила, така че да се почувства. Това е първото правило за водене на война. За такъв удар обаче ние нямаме никаква възможност и в това императорът е съвсем прав. Всичко друго е дразнещо предизвикателство.

– Забележи – рекох аз, – Лукас Нотарас, куропалатът на Константинопол, нанася първия удар съвсем неочаквано и с всичките сили, що разполага. Не го критикувай преди да си разбрал какво е постигнал.

Джустиниани ме погледна с подутите си биволски очи, почеса се по врата и рече:

– Ти защо се опитваш да защитиш Лукас Нотарас? По-разумно ще е, ако си държиш устата затворена. Францес ме дръпна настрана, когато си тръгнах, и ме предупреди да те държа под око. Бил си опасен мъж. Имал си свободен достъп до султан Мехмед ден и нощ. По-добре да бъда предпазлив сега, отколкото по-късно да съжалявам. Така ми рече той.

– Но как мога да се съмнявам в човек, който захвърля цяло състояние от скъпоценни камъни – продължи той като че ли сам на себе си. – Не, изсмях му се право в лицето. Защо да имам предубеждение? Защо да не се държа по мъжки, без условия и без съмнения, докато не бъде доказано обратното.

– Аха! – вметнах аз. – Чуй се какво приказваш! Та ти сега сам защитаваш Лукас Нотарас.

Джустиниани избухна в дрезгав смях и поиска вино.

– В пристанището, край портите на Свети Йоханес Корнибос – започна той невинно – съм забелязал една стърчаща от кулата напречна греда. Тя се вижда отдалеч – от залива, от корабите, от Пера дори. На тази греда ще наредя да те обесят, ако се окажеш недостоен за сърдечното ми приятелство. Прецених, че ще ти е по-приятно да висиш от кулата на този твой съименник, отколкото от колоната на Деметриос. Ето, това се нарича приятелство.

След което той ми подаде медно ковчеже с писарски

принадлежности и ме произведе в звание шабен офицер. Занапред ще се занимавам с тайната му кореспонденция.

11 февруари 1453

През нощта слугата ми Мануил ме събуди и уплашено прошепна:

– Господарю, в града е неспокойно!

Фенери и факли сновяха по улиците и хората се трупаха полуоблечени по портите си. Всички се вираха в нощното небе, почервяло от пламъци.

Габнах кожената си наметка и последвах тълпите, катерещи се по хълма към Акропола. Зад тясната морска ивица облачното небе се озаряваше от далечни пожари. Вятърът беше влажен и носеше силен аромат на мокра земя. Пролетен мрак ни обгръщаше.

Забрадени в черно жени коленичиха и започнаха да се молят, а мъжете правеха кръст пред очите си. След това от уста на уста започна да се предава едно име. „Лукас Нотарас – шепнеше тълпата, – Лукас Нотарас!“

Зад провлака горяха турски села, но хората не се радваха. Те бяха сковани от внезапен ужас, като че ли чак сега осъзнаваха, че войната беше започнала. Мъчително се дишаше във влажната ветровита нощ.

Този, що грабва меч, от меч ще падне. И невинните с виновните ще погинат.

12 февруари 1453

Флотата все още не се е завърнала.

Турските разузнавателни отряди завладяха твърдината Свети Стефан и екзекутираха гарнизона, що се беше осмелил да се защитава.

Страховита градушка накара всички да потърсят убежище и повреди много покриви. Странни взривове се чуват нощем от подземните водохранилища и земята под краката ни се тресе. Мнозина са видели светкавица да раздира небето без никакъв звук и бляскави дискове да се стрелкат из въздуха.

Освен огромния топ към Константинопол е потеглила цялата султанска артилерия, охранявана от десетхилядна конница.

В Адрианопол, в звездната зала, султанът държал дълга реч пред събрания Диван, с която въодушевил младите, а старите и по-предпазливите накарал да се закълнат, че ще го поддържат. Венецианският байло и подестът на Пера са получили точна информация за съдържанието на речта, в която Мехмед заявил: „Властта на василевса е прекършена! Само един последен напън е необходим и хилядолетната империя на Константин Велики ще рухне. Константинопол, градът на всички градове, може да бъде превзет с шум благодарение на новите ни оръжия и високия боен дух на войската. Успехът ни ще потвърди предсказанието в Корана, що казва, че най-велик ще е този вожд и най-мощна ще е неговата войска. Но ние трябва да побързаме преди християнството да се мобилизира и да изпрати флотата си на помощ. Часът е настъпил и не ще му позволим да ни се изплъзне!“

Говори се, че преди речта си, посред нощ, Мехмед извикал великия везир Халил, водача на партията на мира, за да изясни отношенията си с него. Везирът не посмял да му противоречи, но той е обигран и предпазлив старец, който наистина вярва, че Мехмед ще се провали и ще предизвика разпадането на турската държава, провокирайки западните държави и нови кръстоносни походи. Затуй той смята, че, противопоставяйки се на Мехмед, най-добре служи на своето отечество. И върши това по всички възможни начини. Още през лятото край брега на Босфора еничарите обидно му подвикваха: „Гръцки аркадаш!“

Имам свободен достъп до преписките в металното ковчеже на Джустиниани и знам със сигурност, че великият везир Халил все още лично си кореспондира с император Константин. Иначе как ще знаем

толкова много за турското въоръжение и за начините, по които се финансираат приготовленията.

Още с потеглянето на имперската флота василевсът побърза да изпрати последен призив за мир до Адрианопол. Той написа писмото собственооръчно, без да се допита до Францес. Копие от това послание се намира в ковчежето на Джустиниани.

Четох това писмо много пъти и съдържанието му дълбоко ме развълнува и потисна. Много повече от каквото и да е друго действие то изтъква Константин като истински император. Ето какво беше писал той на султан Мехмед:

„Вече е ясно, че предпочиташ войната пред мира. Нека бъде волята ти. Неуспешни се оказаха опитите ми да те уверя в мирните си намерения, макар че доказах своята искреност и се съгласих дори да ти стана васал. Не ми остава нищо друго освен да се обърна за помощ към Бога. Ако Той е решил да предаде града в ръцете ти, аз как ли бих могъл да му се противопоставя? Ако той накара сърцето ти да приеме мира, аз ще се радвам! Но сега те освобождавам от всички обещания и споразумения, що си подписал с мен. Зазидал съм портите на моя град и ще се бия за народа си до последна капка кръв. Царувай щастливо до деня, в който справедливият Бог, нашият всевиш съдия, ще ни повика и двамата пред себе си!“

Това е сухо послание, без обичайната гръцка словесна изящност и без ловките увъртания на Францес, но въпреки това ме сломява. То е истинско писмо на император, но е безсмислено, ах, колко е безсмислено! Мехмед не ще отговори. Но може би Константин, седейки в обезлюдения Влахернски палат, пишеше най-вече за поколенията и може би в своята простота то го представяше по-вярно и от най-точните исторически писания. Не е негова вина, че се е родил под нещастна звезда.

13 февруари 1453

Флотата не се е завърнала, а край морския бряг палатът на Лукас Нотарас все така безмълвно варди тайните си. Не издържам повече тази несигурност. Ето, вече две седмици откакто се видяхме, а аз даже не знам дали тя все още е в града.

Напразно препускам надлъж и нашир из града и около крепостните стени. Напразно се опитвам да потопя неспокойствието на душата си в работа. Не мога да я забравя! Горящите ѝ очи ме преследват в съня ми. Нейната честолюбивост и гордо упорство изгарят сърцето ми.

Какво от това, че е дъщеря на куропалат и сръбска принцеса? Какво от това, че родът ѝ е по-древен от този на императора? Аз съм син на баща си!

На четиридесет години? Вярвах, че съм достигнал есента на своя живот.

Защо не опитам да я срещна? Само тези кратки денонощия ни остават. Времето безвъзвратно отлита. Бързо като стрели летят дните в приготовления, учения, описване на запасите и пустота.

Тази сутрин излязох от мрака на къщата си и се потопих в светлина. Слънцето грееше, а небето се беше разпънало като синя шатра над Консантинопол. Неизказано очарование ме облада и аз поех пеша, като прост поклонник. В далечината приказно се синееха мраморните колони на Златните порти.

Видях отново гладките каменни стени, сводестите прозорци на втория етаж и герба над входната врата. Потропах.

– Аз съм Жан Анж, адютант на протостратора Джовани Джустиниани.

– Куропалатът е на море и двамата му сина са с него. Господарката е болна и на легло.

– Бих желал да говоря с дъщеря му, Ана Нотарас.

Тя се появи откъм заключената част на къщата, предназначена за жените, придружена от стар евнух. Лицето на евнуха беше сиво и сбръчкано като стара ябълка. Беззъб и глух, той беше облечен в разкошна ливрея.

Ана приближи по-прекрасна от всякога, с открито лице и усмивка на уста.

– Очаквах те – рече тя. – Отдавна те очаквах. Преглъщам гордостта

си, защото ти дойде. Заповядай, седни, Жан Анж.

Евнухът отчаяно заклати глава, протегна ръце към небето в знак на протест, закри с шепи лицето си и се свря в ъгъла на стаята, отказвайки да поеме отговорност за това, що ставаше.

Слугиня донесе златен бокал на сребърен поднос. Чашата беше древногръцка изработка – по стените ѝ сатир преследваше бягащи нимфи. Твърде фриволен сюжет. Тя отпи от бокала, след което ми го подаде.

– Гост за нашето приятелство – рече тя. – Ти не би дошъл тук със зла помисъл.

Отпих от бащиното ѝ вино.

– За безнадеждността – вдигнах тост аз. – За забравата и мрака. За времето и пространството. Да прием за оковите. За нашите прекрасни окови, Ана Нотарас, и за това, че те има!

Върху порфирения под копринените килими блестяха с всичките цветове на Изтока. През тесните процепи на прозорците проблясваше Златният рог. Кафявите ѝ очи сияеха, кожата ѝ беше като злато и слонова кост, а на устните ѝ все още грееше усмивка.

– Говори! – заповяда тя. – Говори каквото и да е, но оживено и сериозно, все едно че обясняваш нещо много важно. Евнухът нищо не чува, но ще е по-спокоен, ако говориш по-оживено.

Това беше почти непосилно. Искаше ми се само да мълча и да я наблюдавам.

– Ароматът на хиацинти от твоите страни – започнах аз. – Ароматът на хиацинти? – Пак ли започваш? – закачливо ме прекъсна тя.

– Да, започвам отначало – заявих аз. – Дрехата ти, с втъкани блестящи златни нишки, е чудесна, но ти самата си къде по-прекрасна. Дрехата ти твърде ревниво пази красотата ти. Да не би да е шита от монахини? Модата доста се е променила от времето на моята младост. Във Франция, по подобие на красивата Агнес Сорел, любовницата на крал Шарл, жените откриват гърдите си, за да могат мъжете на воля да им се възхищават. А тук криете всичко, дори лицата си.

– Ех, ако можехме някога да пътуваме из свободния Запад – продължих аз. – Първата жена, която ме посвети в тайните на плътската любов, срещнах при „Изворите на младостта“, край Рейн. Същия този ден бях чул песента на славея и моята сестрица Смъртта бе танцувала по стената на черковния двор. Тя беше жена в разцвета на своите сили, която не криеше красотата на тялото си. Седеше чисто гола в края на басейна, дълбоко зачетена в книгата си, докато изискани господа и

госпожи се надпреварваха в плуване или похапваха във водата, на събрани около плаващи подноси с храна. Казваше се мадам Доротея. По-късно ми даде препоръчително писмо до Енеус Силвиус в Базел, ако знаеш кой е той. Всичко това се случи след като напуснах Братството на свободния дух. Дотогава се бях любил из храстите и на тъмно. Тази изискана госпожа ме отведе до едно пухено легло и запали свещите, които го ограждаха, за да не пропусна нищо.

Ана Нотарас пребледня, след което се изчерви, а устните ѝ започнаха да потрепват.

– Защо ми говориш така? – попита тя. – Това не ти е присъщо.

– Говоря така, защото те желая – отвърнах аз. – Страстта на тялото все още не е любов, но няма любов без плътска страст. Но забележи, че аз никога не съм ти говорил така, когато сме били насаме. Та ти щеше да ме прободеш, само ако се бях опитал да те докосна – виждах го в очите ти. Моето желание е чисто като пламък и когато му дойде времето, ти сама ще ми подадеш цветето си. Насила аз няма да го откъсна.

– Ана Нотарас! – възкликнах аз. – Ана Нотарас! О, колко много те обичам! Не обръщай внимание на това, което казвам. Ти ме правиш щастлив! Аз съм щастлив!

– Братството на свободния дух – не спирах аз – признава само четирите Евангелия и отрича кръщението, и всичко е притежание на всеки. Между тях има бедни и богати и дори такива люде, за които някой едва ли би предположил. Разпознават се помежду си чрез тайни знаци. Има ги във всички страни, под най-различни имена. Има ги даже и сред дървишите. Аз им дължа живота си. Затуй воювах и във Франция, тъй като много от тях бяха последвали Девата. На двадесет и четири години ги напуснах, защото фанатизмът и омразата им бяха по-лоши от която и да е друга нетърпимост. Много друми извървах. В Страсбург срещнах един ваятел на дърво и метал, който си търсеше доверен помощник и срещу тридесет златни дуката обещавахе да ме научи на нов магически занаят. Възнамерявахе да размножава книги, да отпечатва сто и дори хиляда за същото време, за което преписвачът успява да завърши една. Но аз нямах тридесет златни дуката. Очите му бяха толкова особени, та бях сигурен, че ще осъществи замисъла си, но след това не съм чул нищо за него. Оттогава са минали шестнадесет години.

– След което ти се отказа от всичко и взе, че се ожени – подразни ме тя. – Това вече знаем. Разкажи ми за брака си и за това, колко си бил щастлив. Може би още по-щастлив, отколкото в компанията на разсъблечената край басейна дама, нали? Разкажи! Не се срамувай!

Припомних си Флоренция, нажежена от лятното слънце, жълтите талази на реката и обгорелите хълмове. Лекомислената ми радост се изпари. – Аз май вече ти разказвах за Флоренция и за Ферара? – попитах. – Разправих ти за това, как най-учените мъже на нашето време в продължение на две години се караха за три букви. Във Флоренция за тях не си спомнят нищо друго, освен усърдния вик след всеки спор: „Аристао! Аристао!“ Да вървим да похапнем! От тях са останали едни, подправени с розмарин котлети от прасенце-сукалче под името „ариста“. То ще се запази във Флоренция дори тогава, когато и последният спомен за обединението между Източната и Западната църква е вече изчезнал. Паметта на Флоренция е къса, но хората обичат хубаво да си похапват. Този вик ще продължи да ехти и тогава, когато ние с теб ще сме се превърнали в прах. Виждаш ли колко добре познавам Флоренция.

– Наистина я познавам – повторих аз. – Там търговецът е като принц, който отбягва почестите и се облича простичко. Трябва да го молят, докато се съгласи да разговаря за работите на града. От друга страна, положението му не е толкова ниско, та мнението му да не се вземе предвид, и във Флоренция не става нищо, за което той да не е известен. Купува и размножава гръцки книги, гощава учените, строи красиви сгради, пои художниците и заема пари дори на папата. На практика търговците финансираха целия този църковен събор, правейки си сметка, че парите, така или иначе, пак ще се върнат в техните джобове.

– Защо увърташ, Йоханес Ангелос? – прекъсна ме Ана Нотарас. – Боли ли те още при спомена за твоята женитба? Какво удоволствие, че и аз мога да ти причиня болка.

– Защо говорим само за мен? – възпротивих се аз. – Защо никога не говорим за теб?

Тя гордо вдигна глава и кафявите ѝ очи пробляснаха.

– Аз съм Ана Нотарас – заяви надменно тя. – И това е достатъчно. Едва ли има нещо друго, което може да бъде казано за мен.

Беше права. Живяла беше под прикрито на дворцовите стени и в градините край Босфора. Носена винаги в паланкин, за да не изцапа краката си с калта от улиците. Превозвана в среброноса лодка, под скъп балдахин, за да не изгори слънцето лицето ѝ. Древните философи са били нейни учители, а тя разсеяно е разгръщала страниците на огромни книги и се е наслаждавала на рисунките, изографисани с цинобър, злато и синьо. Наблюдавала е църковните служби от балкона, иззад решетъчна дърворезба от позлатени листа и под древния купол на черквата „Света София“, където сред миризмата на тамян са се носили

ангелските песнопения на хор от млади евнуси. Коленичила е за молитва пред свещените икони, наред с бедните жени от народа. Тя е Ана Нотарас – отгледана да стане императрица. Какво друго можеше да се разкаже за нея?

– Наричаха я Мадам Гита – започнах аз. – Живееше край пътя, водещ към един францискански манастир. Решетъчен прозорец и обкована с желязо врата се открояваха върху сивата стена на нейната къща. Зад решетките тя живееше в стая, обзаведена като килията на монахиня. По цял ден крещеше от прозореца си молитви, пееше химни и навикваше случайните минавачи. Лицето ѝ беше страшно – набраздено и парализирано от страшна болест. То беше като грозна маска. Живи бяха само очите ѝ.

За да убива времето си, често ходеше на пазар в града, придружена от черна робиня, която носеше кошницата ѝ. Тогава тя се обличаше в мантия, ушита от безброй разноцветни парчета плат, която, както и прическата ѝ, бе изцяло покрита с неимоверен брой изображения на светци и свещени медальончета, които подрънкваха и се чуваха отдалеч. Докато вървеше, постоянно си мърмореше и се подсмиваше, но щом някой спреше да я гледа, ужасно се разлютяваше и бълваше страшни ругатни. Себе си наричаше „божи шут“, а францисканците я бяха взели под закрилата си, понеже беше много богата. Семейството ѝ я оставяше да си живее както си поиска, а богатството ѝ беше сигурно вложено в техните банки и в притежаваните от тях предприятия за производство на вълна. Всички във Флоренция я познаваха освен мен – аз бях чужденец.

Когато я срещнах за първи път, не знаех нищо за нея. Един ден тя ме видя на Понте Векио и започна да върви след мен. Помислих си, че е луда. Пожела насила да ми подари една фигурка от слонова кост, в която се бях загледал на една от сергиите. Но ти едва ли ще разбереш това, що се случи между нас.

Бях много млад тогава. Бях на двадесет и пет – на прага на своята зрелост, но бях загубил надежда. В разочарованието си бях намразил черните раса и брадатите лица на гърците. Мразех кръглата глава и набитото тяло на Висарийон. Там, където живеех, всяка сутрин се събуждах от вонята на пот, разлагащи се боклуци и човешки испражнения. Лятото беше ужасно горещо. Във Ферара бях вкусил от любовта и от чумата и вече в нищо не вярвах. Мразех дори себе си. Робството, оковите, затвора на собствената си плът. Как би могла да разбереш?

Тя ме отведе в къщата си. В килията ѝ имаше дървена пейка, която ѝ служеше за легло, пръстена кана с вода и вонящи остатъци от храна

по пода. Но зад тази килия имаше много и богато обзаведени стаи, просторна градина, оградена с висока стена, с бълбукащи фонтани, зелени дървета и кафези с пойни птици. В същото време иззад хихикането и мърморенето пред мен се разкри интелигентна и обезнадеждена жена, която в мъката си бе направила от себе си „божи шут“.

На младини тя била много красива, богата и щастлива. Само за няколко дена болестта, която беше обезобразила лицето ѝ, отнела съпруга и двете ѝ деца. Сблъскала се беше с пълната несигурност на човешкия живот и ужасяващата безнадеждност на всяко земно щастие. Господ ѝ се беше подиграл и обезобразил. За известно време не била на себе си, но след като се оправила, продължила да се преструва на луда от отчаяние и от желание да се противопостави на хората и на Бога. Богохулстваше, когато се молеше, и се молеше, когато богохулстваше. Не, съмнявам се, че ще разбереш. Беше само на тридесет и пет, но лицето ѝ я правеше да изглежда като старица. Устните ѝ бяха напукани, а щом започнеше да говори, в ъглите на устните ѝ се появяваше пяна.

Ана Нотарас бе свела очи и докато ме слушаше, кършеше пръстите на ръцете си. Дневната светлина играеше по червено-черните фигури на килима. В ъгъла евнухът със сбръчканото сиво лице местеше очи ту към мен, ту към нея, мърмореше и се мъчеше по устните ми да отгатне за какво говоря. Аз продължих:

– Тя ме нахрани и ми даде да пия. Очите ѝ жадно поглъщаха лицето ми. След като я посетих няколко пъти и разговарях с нея, сърцето ми се изпълни със състрадание. Състраданието не е любов, Ана Нотарас, но понякога любовта може да бъде състрадание, така, както само с присъствието си едно човешко същество може да покаже съжаление спрямо друго. Спомни си, че по това време аз още незнаех за богатството ѝ. Предполагах обаче, че е заможна, тъй като францисканците я бяха взели под своя закрила. Тя пожела да ме облече. Купи ми нови красиви одежди и ги проводи в квартирата ми заедно с кесия сребро, но аз не приех подаръците ѝ дори за да ѝ доставя удоволствие.

Тогава един ден тя ми показа портрет от своята младост. Като видях как е изглеждала, напълно я разбрах. След като беше разбил щастieto ѝ, Господ я беше затворил в ада на собственото ѝ тяло. Виждайки ме на моста, тя лудо се беше влюбила в мен и ме желаше, макар че в началото не смееше да го признае.

– Но както и да е – отсякох аз сгорещен от срам. – Легнах с нея. Съжалих я с тялото си, тъй като не отдавах голямо значение на това, що беше свързано с плътта. Споделих нейния ад и мислех, че върша добро.

Три нощи поред. След което продадох всичко, което притежавах – чиновническите си одежди, дори любимия Омир, – раздадох парите си на бедните и избягах от Флоренция. Но божията присъда ме застигна още същата есен по склоновете на планината Асизи. Мадам Гита бе пътувала по следите ми в своя паланкин, придружена от един францискански отец и от един много вещ адвокат. Аз бях брадясал, мръсен и неугледен. Тя ме накара да се измия, да се избърсна и да облека чисти дрехи, след което бяхме венчани в Асизи. Беше забременяла от мен и смяташе това за Божие знамение. Чак тогава разбрах коя е и каква примка Бог беше наднал на шията ми.

Не можех да седя повече на едно място и станах на крака. Погледнах през зеленикавото стъкло на прозореца към страховитите зъбери на вълнолома, иззад които проблясваше Мармара.

– Предупредиха ме да не посещавам тази къща – рекох аз. – Вероятно ще ме затворят в мраморната кула заради това ми посещение и дори постът ми при Джустиниани няма да ми помогне. Но аз съм вече във властта ти, тъй като тази част от живота ми не е известна на никой друг, освен на теб. Разбираш ли, Ана Нотарас, Мадам Гита е от рода на Бардите и след като се ожених за нея, аз станах един от най-богатите мъже във Флоренция. Само името е достатъчно и всеки обменител на пари от Антверпен до Кайро, и от Дамаск до Толедо ще започне дълбоко да ми се кланя.

Колко трябваше да плати на отците и на папата, за да запази себе си, богатството и женитбата си от собствените си роднини, не искам и да знам. Документите, които ме свързваха с баща ми, бяха все още у Героламо, златаря, а той отказваше да признае даже че ги е получавал. Но адвокатът се справи с всички трудности и аз получих ново име. Жан Анж беше забравен. Отначало, до раждането на нашия син, ние се настанихме във Фиесол, където беше нейната къща. С брада, с накъдрена коса, облечен като благородник и с рапира на бедрото никой не можеше да познае в мен бившия беден френски чиновник от Светия Синод. Четири години издържах на този живот. Имах всичко, което сърцето ми можеше да пожелае: ловни хрътки, жребци, книги. Дори Медичите се отнасяха с мен толерантно, но не заради мен самия. Бях само баща на сина си, синът ми беше Барди.

След раждането Мадам Гита се успокои и коренно се промени. Стана набожна и вече не богохулстваше. Черква даже построи. Без съмнение тя ме обичаше, но над всичко боготвореше нашия син. С течение на времето забеляза, че изобщо не ме познава. Това ѝ причиняваше мъка.

Много често тя дълго се взираше в мен. През годините на страдание интелектът ѝ се беше изострил като бръснач, с който често порязвахме сърцата си. Аз изучавах астрономия при известния Тосканели, четях старогръцките философи, но през цялото това време дълбоко в сърцето си знаех, че този живот не е за мен.

Издържах цели четири години, след което приех кръста и съпроводих Юлиус Цезарини до Унгария. Оставих писмо за съпругата си и тайно отпътувах – нещо, което бях правил доста често и преди. Тя и синът ми вярват, че съм загинал в битката край Варна.

Но аз не ѝ открих всичко. Не ѝ казах, че преди да отпътувам за Унгария се отбих в Авиньон, хванах Героламо за брадата и опрях кинжала си в гърлото му. За това не разказах, нито пък имах намерение изобщо някога да го споменавам. То е тайна, която е само между мен и Господа, защото Героламо не умееше да чете гръцки и не бе посмял да покаже документите на хора, които владеят този език.

Какво повече можеш да ѝ кажеш?

– Женитбата ми беше предопределена от Бога – продължих аз. – Трябваше да притежавам несметно богатство и почестите, които го следват, за да мога да се откажа и от него. По-трудно е да разкъсаш златни окови, отколкото да изпилиш решетките на книгите, философията и собствения си разум. Като дете бях окован в кулите на Авиньон. Оттам насетне животът ми е бил едно постоянно бягство – от затвор в затвор. Само един е останал – затворът на собственото ми тяло – на познанието, на волята, на сърцето, но знам, че скоро ще бъда свободен. Много скоро.

Ана Нотарас леко поклати глава.

– Странен човек си ти – рече тя. – Изобщо не те разбирам. Страхувам се от теб.

– Страхът също е затвор – казах аз. – И от страха човек може да се освободи. Ще каже „благодаря и довиждане“, знаейки, че нещо ще бъде загубено, но какво ли притежава един роб.

– Ами аз – попита плахо тя. – Защо изобщо дойде при мен?

– Изборът е твой, а не мой – отвърнах аз. – Това е толкова просто.

Тя стисна здраво пръстите на ръцете си, разтърси глава и отсече:

– Не, не! Не мислиш това, що казваш!

Аз свих рамене.

– Защо мислиш, че ти разказах толкова много за себе си? За да убивам времето или за да се правя на интересен? Мислех, че добре ме познаваш. Не! Искам да ти покажа, че нищо не е такава, за каквото го

мислиш или за каквото са те възпитали да вярваш. Богатство и мизерия, власт и страх, чест и позор, мъдрост и невежество, добро и зло – нищо само по себе си не е от значение. Единственото, което има смисъл, е какво правим от себе си и какви искаме да бъдем. Единственият истински грях е да отричаш, когато истината е известна. Аз съм се освободил от всичко. На практика аз съм никой. И за мен това е най-висшето, до което смъртните могат да се докоснат – това безметежно усещане на сила и власт. Друго не мога да ти предложа. Изборът е твой.

Тя дълбоко се развълнува. Устните ѝ изтъняха и станаха съвсем бели. В очите ѝ засвятка омаза.

– Имаш син – натърти тя. – На тринадесет години или повече. Щом като се имаш за толкова извисен, защо не си при него да го възпитаваш, та и от него да стане „никой“? Той е твоя плът и кръв. Поведи него по пътя си, а не мен. – Не, не! – възразих аз. – Защо ще искам да навредя на собствения си син? Той е Барди! Нека бъде по човешки щастлив! Освен това ни един баща не може да възпита сина си по свое подобие. Това е само илюзия. Дълбоко в сърцето си всеки баща мрази сина си, а синът баща си. Моят син има своя собствена съдба, така, както и аз самият.

– Ами аз? – попита още веднъж тя. – Какво искаш от мен?

– Когато видях за първи път твоите очи, разбрах, че човек все пак има нужда от друг човек – казах аз. – Ти също го знаеш – не се заблуждавай. Такова нещо се случва само веднъж, а за някои може би никога. Разкрих ти живота си, за да ти покажа, че всичко, което си имала или си смятала за свое притежание, е илюзорно и несигурно. Не ще загубиш нищо, ако се откажеш от всичко. Така или иначе с идването на турците ще бъдеш принудена да загубиш много. Заради теб самата се надявам, че в сърцето си вече си се простила с всичко, с което ще трябва да се разделиш.

– Думи, думи! – извика тя и потрепери. – Всичко това са само думи!

– И на мене ми е досадило от много приказки – съгласих се аз. – Но как да те взема в прегръдките си пред очите на твоя евнух? В моите прегръдки ще разбереш всичко и тогава няма да имаме нужда от приказки.

– Ти си луд – рече тя и се отдръпна от мен, но очите ни се срещнаха както пред „Света София“ – открито и прямо.

– Ана, любима моя! – заклех я аз. – Времето ни е на свършване и пясъчният часовник вече съвсем се е изпразнил. Щом те видях за първи път, разбрах, че това е трябвало да се случи. Възможно е да сме се

срещали и в предишните си животи, но само за едно можем да бъдем сигурни – предопределено е било да се срещнем сега. Може би това е единственият ни шанс. Единственото място и време в цялата Вселена, отредено за нашата среща. Защо се колебаеш? Защо се самоизмамваш? Тя вдигна ръка и я постави на очите си. Така се завърна в дома си, при своите килими, порфирени плочки и прозорци, в своето собствено време. Завърна се при своето възпитание и при нещата, които познаваше.

– Баща ми стои между нас – изрече тежко тя. Бях загубил. Аз също се върнах във времето.

– Той отплава с корабите си в морето. Защо?

– Защо – повтори тя. – И ти питаш защо? Защото му омръзна от некомпетентната и безпомощна политика на императора. Защото той няма да преклони глава пред султана, както Константин. Щом като сме във война, трябва да се бием смело. Защо ли, питаш? Защото той е единственият истински мъж в този град, единственият истински грък. Той не се уповава на латинската помощ, а само на себе си и на своите дромони.

Какво можех да отвърна? Права или не, тя обичаше своя баща. Та нали беше Ана Нотарас.

– Значи вече си избрала? – казах аз. – Възнамеряваш да кажеш на баща си за мен?

– Да, така съм решила – отвърна прямо тя. – Ще кажа на баща си за теб.

Доброволно бях влязъл в капан. Не продумах повече ни дума, не желяех дори да я погледна. Но даже това е предопределено.

15 февруари 1453

Вчера флотата се завърна. Не липсваше нито един дромон. Моряците биеха тъпани, надуваха фанфари и развяваха хоругви. Малките бронзови топове гръмнаха почетен салют. Народ се стече на пристанището и замаха с бели кърпи от крепостните стени.

Днес на пазара продават турски роби. Рибари, брадати старци, слабички момченца и ридаещи жени, които се опитват с дрипите от дрехите си да прикрият своите лица. Да, куропалат Лукас Нотарас бе спечелил блестяща победа.

Беше успял да изненада жителите на няколко малки турски села, разположени откъм азиатската част на Мармара, и да ги зароби. Хората от другите села бяха успели да избягат, но той бе изгорил къщурките им до основи. След което беше преплавал чак до Галиполи и бе потопил един турски търговски кораб. Върнал се беше в пристанището веднага след като агарянските бойни кораби бяха излезли в открито море да го срещнат.

Каква радост! С какво усърдие въздаваха почит на гръцките моряци! И как само скандираха името на куропалата, когато той самият премина на кон по улиците на града! Джустиниани и латинците бяха засенчени. Лукас Нотарас бе героят на деня.

Но днес на робския пазар никой не започна да наддава за турските пленници. Никой не се подигра с тях, никой не подхвърли обидна дума дори. Любопитните бързо се разпръснаха. Хората свеждаха очи от срам пред тези беззащитни бедняци, които, шепнейки цитати от Корана, за да си дават кураж, се бяха вкопчили един в друг.

18 февруари 1453

Адрианопол откликна веднага. Султан Мехмед прочел публично писмото на император Константин като доказателство за предателската натура на гърците, след което го стъпкал с крака. Бързоноги султански вестистри, обути в железни обувки, са разпратени по всички османски градове. Дервиши и имами проповядват отмъщение. Партията на мира е принудена да се отстрани. Мехмед дори призовава Запада за свидетел:

„Гърците пристъпват една след друга дадените от тях клетви и спознания, а когато император Константин предаде църквата си на папата, бяха разкъсани и последните връзки между гърци и турци. Неговата единствена цел е да насъска западните страни срещу турската държава. С измамни слова и фалшива искреност той се опитва да прикрие коварните си замисли, но обхванатите от пламъци османски села по бреговете на Мармара осветяват и разобличават варварските му намерения. Византийската похот по нови и нови завоевания е заплаха за нашето съществуване, а гръцкото коварство и жестокост предизвикват оправдано желание за мъст. За да се сложи край на това потисничество и за да се освободим от тази спотаена гръцка заплаха, всеки правоверен е длъжен да се вдигне на свещена война. Този, който все още оправдава гърците, е предател и враг на собствения си народ! Справедливият султански ятаган ще се вдигне, за да отмъсти за посечените, изтезаните, заробените и изгорените живи наши братя!“

За да изличи всеки намек за нерешителност, султанът бе наредил имената на всички изклани от гърците турци да бъдат четени в петъчната служба от минаретата на всички джамии.

Маневрите на гръцката флота бяха предоставили на Мехмед оръжието, от което той най-вече се нуждаеше, за да разгроми партията на мира, предвождана от великия везир Халил. Сега всеки, който мислеше да се противопостави на войната, трябваше да бъде готов да отговаря за това с главата си, та било и везир от трето коляно.

От военна гледна точка маневрите на флотата бяха абсолютно безсмислени. Те само разбудиха пазещите пролива, така че вече нито един кораб не ще може тайно да се промъкне и да отнесе императорските молби за помощ до западните страни. Макар че каква ли полза от тези молби? Та нали все напразно неговите пратеници са коленичили със сълзи в очите пред европейските владетели. Западът е известен за

смъртната опасност над Константинопол, но се отнася към това със за-видна безотговорност, въпреки че под стените на този град се решава съдбата на цяла Европа.

Събирането на Дивана в Адрианопол формално е все още тайна. Но сега целият свят знае за войната. Султан Мехмед е изгорил всички мостове зад гърба си. Път за отстъпление няма. В тези ветровити февруарски вечери той обикаля Адрианопол, предрешен като обикновен войник и придружен от доверените си люде. Промъква се на празненствата по обрязването на момчетата, на сватбите и погребенията, за да научи какво говорят хората за него. Подозрителен е, не се доверява на никого и крие мислите си от всички. Ако някой има нещастieto да го познае, заповядва веднага да го убият.

Познавам неговия нрав. Най-добре мисли нощем, а безпокойството го прогонва от постелята му. Само че аз вече не го съпровождам?

21 февруари 1453

Бурен и необикновен месец е февруари. Вихрушки шетат по улиците, вдигат стълбове прах, боклуци и отнасят покривите по пътя си. А водата в пристанището, както е спокойна, отведнъж се надига и се разплисква, корабите се разлюлюват и обтягат котвените въжета, а вихърът се плъзва в открито море, далеч от обречения на разруха град.

Пантократорският манастир е арена на знамения и чудеса. Във влажните утрини мъглата се превръща в дребни капчици вода по светите икони, а монасите разправят, че светците се потели от мъка. Някаква калугерица пък се кълне, че видяла светия образ на Влахернската Панатия да плаче с кървави сълзи. Народът ѝ вярва, макар че императорът е дал иконата да се изследва от кардинал Исидор, в присъствието на „лъжепатриарха“ Григорий и множество високопоставени философи, и никой не успя да открие и следа от кръв по нея. Хората не вярват на веротстъпниците и невежият им фанатизъм по отношение на веруюто е посилен отвсякога.

Черквата „Света София“ е безлюдна дори по време на богослужение, а споменаването на папа Николай в молитвите предизвиква само отвращение и омраза. Кардинал Исидор с неудоволствие напуска къщата си. Патриархът Григорий е огорчен, разочарован и съжالياва, че от Рим се е завърнал тук. Светият Синод му отне титлата още през 1450 година. Сега е получил обратно своя дворец, който е голям и за който не може дори слуги да си намери.

И така всеки се е затворил в собствената си крепост. „Лъжепатриархът“ и кардинал Исидор – в двореца на патриаршията, а монахът Генадий – в килията си, в Пантократорската обител, но непримирима омраза витае във въздуха над града.

Млади монаси, занаятчии, обикновени граждани и търговци, които досега не можеха да различат лъка от стрелата, усърдно се обучават на групи по десет и по сто под вещото ръководство на изпитаните латински воители. Те желаят да се бият за вярата си и изгарят от нетърпение да докажат, че ако се наложи, са равни по способности на латинците. Вярват, че ще удържат града.

Някои могат да опъват лък, но стрелите им летят накъдето си поискат. Други пък ентусиазирано се опитват да промушат с копие люлеещи се чували, натъпкани със слама, но неопитността им ги прави

безпомощни. Някои от тях са получили наранявания по коленете, препъвайки се в собствените си дрехи и набождайки се на собствените си мечове. Сред тях има и силни мъже, за които ще е най-добре да стоят по стените и да изсипват камъни във вратовете на нападащите турци.

Шлемове и кожени ризници все още не са раздадени на всички доброволци и на мобилизираните от императора. Но които вече са получили, свалят ги при първия удобен случай, като се оплакват, че шлемовете ги убиват, а ризниците им пречат да се движат. Ако им поставят железни набедреници на краката, те не успяват да се помръднат от местата си.

Не ги упреквам и не им се подигравам. Те полагат свръхусилия, но са израснали, занимавайки се с мирни дела и с вяра в стените и в платените императорски наемници. В открито поле един единствен еничар би се справил за минута с десет от тях.

Наблюдавам деликатните бели ръце, които умеят да извайват изящни статуетки от слонова кост или да изографисват с корналин образите на светци. Мъже, които умеят да четат и да пишат и които с четчици, по-тънки от косъм, украсяват в злато и цинобър заглавните букви на молитвените ръкописи.

Тези мъже сега трябва да се научат да забиват меч в незащитените от броня слабини, да се мерят с копие в лицето на противника и да изстрелват стрели в очи, които виждат земята и небето.

Какъв свят! Какво време! От Арсенала са донесли на стените токущо излети малки топове, а също така и по-големи оръдия от чугун, тъй като императорът няма пари за бронз. Неопитните новобранци се страхуват от тях много повече отколкото от турците и се хвърлят на земята със запушени уши всеки път, щом те гръмнат. Оплакват се, че трясъкът от изстрела ги оглушава, а блясъкът на експлозията ослепява очите им. За нещастие един от малките чугунени топове се пръсна още на първия ден, осакатявайки двама от тях.

24 февруари 1453

Джустиниани е завършил своя план по отбраната на града. Разделил е латинците по народности и ги е разпределил по най-слабите места на крепостните стени и около портите. Венецианци и генуезци ще се надпреварват помежду си за слава и дори от Пера са дошли млади мъже, за да се запишат във войската на протостратора. Съвестта им ги кара да се срамуват от неутралитета в тази война, която в крайна сметка ще реши и съдбата на целия Запад.

Джустиниани се уповава единствено на своите латинци и на императорските топчии. С останалите гърци е запълнил празнините по стените, но и те са много необходими. Та нали само откъм сушата голямата стена е дълга десет хиляди стъпки и има сто кули. Стените откъм морето и пристанището в огромния триъгълник на отбраната са също толкова дълги, но едва ли ще станат обект на сериозно нападение. Пристанището се пази от западните бойни кораби, които превъзхождат турските, докато стената откъм морето едва ли ще бъде изобщо нападната. С гръцки огън лесно могат да бъдат подпалени леките турски плавателни съдове на разстояние хвърлей стрела. Императорските топчии са приготвили за тази цел специални амуниции, които са като малки летящи топки, но като военна тайна ревниво ги пазят и не ги доверяват на латинците.

Във всеки случай Джустиниани очаква големите сражения да се проведат по стената откъм сушата. По средата ѝ се намира портата на Свети Роман, в долината Ликус. За защитата ѝ е определил себе си и обличените от главата до петите в броня генуезци. Оттам може, ако стане необходимо, бързо да се притече на помощ в другите сектори. Но окончателното разпределение на силите ще зависи най-вече от султанския план за превземането на града. Преди тридесет години, при обсадата на Константинопол, султан Мурад беше опънал шатрата си на един баир срещу пората на Свети Роман. И тогава тази част на стената беше от най-шурмуваните, но по онова време турците все още нямаша топове.

Най-голямата паника по подготовката вече преминава. Стените все още се заздравяват, но сега всеки мъж с точност до часа знае какво трябва да върши. По същия начин протичат и военните упражнения, макар че обедната почивка дълго се проточва, тъй като градът е голям, а доброволците трябва да обядват по къщите си.

Джустиниани се е отказал от протритите кожени панталони, накъдрил е косата си по гръцки маниер, боядисал е брадата си червена и е накарал да вплетат в нея златни нишки. Той обаче не боядисва краищата на очите си в синьо и не червосва устните си, както правят младите императорски стратори. Затова пък се е накичил със златна огърлица и е започнал да се чувства удобно в компанията на гърци. Благородните дами от Влахернския палат са започнали да се отнасят ласкаво с него. Та нали е огромен и силен мъж, с една глава по-висок от гърците. Нагръдните си доспехи лъска така, че блестят като огледало, а вечер заменя подарената му от императора протостраторска огърлица с огърлица от аметисти, като се надява, че тези камъни няма да му позволят да се напие.

Императорът е потвърдил с хрисовула своето обещание да му подари остров Лемнос като наследство и титлата стратег, ако успее да отблъсне турците. Само печатът върху нея струва много безанта и Константин собственооръчно е поставил с цинобър своя троен кръст върху документа.

След морските маневри куропалат Лукас Нотарас се е затворил в къщата си. По настояване на Джустиниани императорът строго му е забранил да излиза на своя глава с дромоните от пристанището. От своя страна той упорито настоява, че е постъпил съвсем правилно и обвинява Константин в страхливост и в това, че прекалено превъзнася латинците.

Дал е също така да се разбере, че очаква Джустиниани да се допита до него по въпроса за защитата на града и разположението на силите. Като велик стратег и върховен адмирал на императорската флота той счита себе си ако не друго, то поне равен на Джустиниани, без да взема предвид неговата протостраторска титла. Но най-вече любопитства да узнае каква роля му е определена в отбраната на града. Не може да бъде пренебрегнат – той е твърде високопоставен и влиятелен. Латинските капитани обаче запазват властта си над собствените си кораби и са пряко подчинени на императора. В крайна сметка под командата на Лукас Нотарас са само онези пет раздрънкани и бавни дромона, които също са притежание на императора, но са ремонтирани и приведени в бойна готовност с парите на куропалата.

Въпреки популярността, която спечели сред народа, тези дни той е доста самотен – този Лукас Нотарас. И то по отношение на Влахернския палат.

Джустиниани нарочно го кара да чака. Той е авантюрист, издигнат в протостратор, и затуй може би отдава по-голямо значение на титлите,

отколкото един наследствен велик стратег. Дали и тук се започва това ужасно детинско съперничество, що кара мъжете да мерят с дървен аршин височината на тронове си.

Всъщност градът е изцяло в латински ръце и гърците нямат никаква власт, макар че императорът като че ли все още не проумява този факт. Латинските кораби контролират пристанището, а Джустиниани с облечените си в броня войници владее всички по-важни точки по стените и в града.

Възможно ли е и той да си има някакви тайни политически планове? С женско посредничество си е създал контакти сред най-влиятелните от благоразположените към латинците гръцки среди. Ако турците не успеят и ако султан Мехмед претърпи поражение – в случай, че флотилиите на папата и Венеция пристигнат навреме, – Константинопол няма да е нищо друго освен една латинска база за завладяване на Черно море и за покоряване на разпадащата се турска империя. Унията е вече провъзгласена. Ще се възстанови ли наново латинската империя, та дори и гръцкият император да запази своя трон?

Дали Победителят ще се задоволи с васалния остров Лемнос и с титлата стратег?

Гръцката ми кръв в нищо не вярва. Това е кръвта на съмнението, на хилядолетните политически интриги. С всеки изминат ден, ведно със свалените за пране дрехи, и латинското в мен малко по малко изчезва. Син съм на баща си, а кръвта вода не става!

25 февруари 1453

Малодушие и ужас са обхванали целия град. Хората са станали не-доверчиви и гледат един на друг със съмнение. Богатите стягат багажа си в сандъци, заравят скъпоценностите си или ги крият из кладенците. Зазиждат мазите си. Ръцете на много от архонтите са покрити с пришки, очите им гледат виновно, а ръкавите им издайнически са напръскани с киреч.

В оградената от стените част на града евреите са развъртели луда търговия. Цените на златото и на скъпоценните камъни са се вдигнали до небесата. Паниката е като заразна болест. Дори бедните се опитват да продават нищо неструващи предмети, за да се слобият с някоя сребърна парица и да я скрият в процепа на стената или под откъртена плоча в двора.

– Нещо става – рече слугата ми Мануил. – Виждам го, чувам го и даже го помирисвам, но не знам какво е. Ти кажи, гоподарю.

Аз също усещам как нещо странно витае наоколо. На пристанището е неспокойно. Лодки сноват от кораб на кораб. Венецианският съвет на дванадесетте се събра при закрити врати. Задържаните насила латински кораби вземат без разрешение на борда си богатите и благородните заедно със скъпоценните им товари, след като те, от своя страна, щедро са подкупили съответните капитани, които пък повторно са се заклели в кръста да не отплават без изричната заповед и разрешение на императора. Въпреки това богатите смятат, че съкровищата им са на по-сигурно място в трюмовете на корабите, отколкото в зазидани мазета и герани.

26 февруари 1453

Вече бях успял да се разсъблека, когато слугата ми дойде да извести, че някакво младо гръцко момче желае да ме види. Не си направих труда дори да се надигна от леглото – толкова бях изморен.

Момчето влезе и без да се поклони любопитно заразглежда одаята ми, сбръчвайки нос при миризмата на кожа, хартия, восък за запечатване и прах за полиране на метал. Веднага го познах – виждал го бях да язди на Хиподрума – той беше по-младият от синовете на Лукас Нотарас.

Внезапно хлад прониза душата ми, а силният вятър заблъска капациите на прозорците.

– Навън е тъмно – рече момчето. – Облачно е и човек не вижда нищо по-далече от носа си.

Той е красив седемнадесетгодишен младеж, който по очарователен начин съзнава красотата и високия си ранг. Аз, изглежда, възбуждах неговото любопитство.

– Избягал си от турците – продължи той. – В града много се говори за теб. Някой даже веднъж те посочи, когато преминаваше на кон покрай нас. Баща ми желае да се срещне с теб, ако това не ти създава особено главоболие. – Момчето се огледа наоколо. – Както вече казах, навън е много тъмна нощ. Никой няма нищо да види.

– Не ми е особено приятно да се разхождам по тъмно – отвърнах аз, – но не бих могъл да пренебрегна бащината ти заповед.

– Това не е заповед, в никакъв случай – запротестира то. – С какво право баща ми ще ти заповядва! Та ти си под командата на Джустиниани. Той не те вика по служба, а те кани като гост, а може би и като приятел. От теб би могъл да научи много полезни неща и се учудва, че досега все си го отбягвал. Но в никакъв случай няма да ти се разсърди, ако избереш да не дойдеш.

Момчето говореше оживено, за да прикрие неудобството от поставената мисия. Той беше отворен и привлекателен юноша, който също не обичаше да се разхожда по тъмното. Защо ли неговият баща желаше да запази в тайна поканата си, та не се решаваше дори слуга да проводи.

„Като жертвен телец – помислих си аз. – Добре отгледано агънце пред олтара на властолюбието. Готов е да пожертва дори собствения си син.“

Този юноша беше брат на Ана. Усмихнах му се приятелски и, обличайки се, докоснах рамото му с ръка. Той се стресна и поруменя, но отвърна с усмивка. Явно не смяташе, че съм от ниско потекло.

Северният вятър беснееше навън, пречеше ни да дишаме и увиваше дрехите около телата ни. Нощта беше непрогледна. Иззад плъзгащите се черни облаци осеяното със звезди небе от време на време поглеждаше към нас. Жълтеникавото куче ме последва и въпреки че му наредих да си стои у дома, се измъкна бързо навън. Взех фенер от Мануил и го подадох на момчето. Това беше трудно за преглъщане, но то покорно го пое и започна да осветява пътя ми. За кого ли ме мислеше? През цялото време кучето ме следваше по петите, все едно че пряко волята ми бдеше над мен.

Палатът на Лукас Нотарас беше тъмен. Влязохме през страничната врата, в стената откъм морето. Нямаше никой наоколо и въпреки това имах чувството, че нощта е изпълнена с шпиониращи очи. Вятърът шумеше и нещо ми нашепваше, но не различавах думите. Бурята ме беше зашеметила.

Коридорът се простираше тих и топъл. Изкачихме се по стълбите. В стаята, в която бях въведен, имаше писалище с разхвърляни листа и пера и много красиво подвързани големи книги. Пред иконата на Светите Вълхви гореше малко кандилце с благовонно масло.

Лукас Нотарас седеше с приведена в дълбок размисъл глава. Без да се усмивва, той почтително отвърна на поклона ми, след което се обърна към сина си и рече:

– Нямам повече нужда от теб.

Момчето преглътна обидата без да се издава. Любопитно беше да чуе за какво ще си говорим, но сведе елегантно красивата си глава, пожела ми лека нощ и се оттегли.

Лукас Нотарас се оживи веднага след като синът му напусна стаята, погледна ме познаващо и рече:

– Знам всичко за теб, Йоханес Ангелос. Затуй и възнамерявам да говоря съвсем откровено.

По начина, по който ме заговори, пролича, че знае за гръцкия ми произход, което от своя страна не беше нищо изненадващо, но, неизвестно защо, ме смути.

– Възнамеряваш да говориш с мен откровено – казах аз.

– Така започва само онзи, който има намерение да прикрие мислите си. Осмеляваш ли се да бъдеш откровен поне със себе си?

– Ти беше съветник на султан Мехмед – започна той.

– Миналата есен избяга от неговия лагер. Човек, достигнал толкова висок пост, не върши такова нещо безпричинно.

– Сега твоите намерения са под съмнение, а не моите, куропалате – подметнах аз. – Едва ли щеше така скрито да ме привикаш, ако не мислеше, че ще можеш по някакъв начин да ме използваш.

Той махна нетърпеливо с ръка. И неговият пръстен-печат беше с големината на бебешки юмрук. Ръкавите на зелената му мантия стигаха до лактите, а под тях се подаваха маншетите на пурпурна риза, обшита със злато, също като на император.

– И въпреки това от самото начало ти се опитваш да се свържеш с мен – заяви той. – Предпазлив си, а това е разбираемо и правилно не само от твоя гледна точка, но и от моя. Това е гениално хрумване – да се запознаеш, като че ли случайно, с дъщеря ми, да я изпроводиш до дома ѝ, след като е загубила придружителите си, и да посетиш моята къща, когато бях на море, уж за да се срещнеш само с нея. Изключително хитро.

– Тя обеща да ти каже за мен – признах аз.

– Дъщеря ми е увлечена по теб – усмихна се той. – Тя не знае кой си ти и какви са твоите намерения. Тя е чувствителна и горделива. Тя не знае нищо, нали ме разбираш?

– Тя е също така и много красива – рекох аз.

Лукас Нотарас махна отново с ръка.

– Ти си над този вид изкушения. Дъщеря ми не е за теб.

– Не бих бил толкова уверен в това, куропалате – предупредих го аз.

За първи път той си позволи да покаже учудване.

– Какво ще става след всичко това, е във властта само на времето – заяви той. – Играта, която играеш, е прекалено трудна и опасна, за да забъркваш в нея и жена. За камуфлаж може би, но не и сериозно. Ходиш по острието на бръснач, Йоханес Ангелос. Внимавай да не се препънеш!

– Знаеш много, Нотарас – признах аз, – но не ме познаваш.

– Наистина знам много – похвали се той. – Повече, отколкото предполагаш. Дори шатрата на твоя султан не е безопасно за разговори място. Уши има и тук, навсякъде. Знам, че си се разделил с Мехмед без лоши чувства, и че ти е подарил торбичка със скъпоценни камъни на раздяла. За съжаление това е станало достойние и на василевса, и на пазителя на печата Францес. Затуй от самото ти идване в града те следят всяка твоя крачка. Не искам да знам колко си платил на Джустиниани, за да те вземе при себе си. Всички латинци са подкупни. Но ако

направиш и най-малката грешка, Джустиниани не ще може да те защити.

Той пак махна с ръка.

– Не е ли смешно? Само авторитетът на султан Мехмед те пази тук, в свещения Константинопол. Толкова низко е паднал този последен Рим. Не смеят да вдигнат ръка срещу теб, само защото още не са разбрали намеренията ти.

– Прав си – потвърдих аз. – Смешно е наистина. Въпреки че избягах от султана и го предадох, неговата сила все още ме закриля. Чувствам го и го изпитвам на гърба си през цялото време. В луди времена живеем.

Той се усмихна и присви устни.

– Не съм чак толкова луд, та да вярвам, че ще разкриеш плановете си пред мен. Аз също съм грък. Пък и не е необходимо. Моят собствен здрав разум ме уверява, че след падането на града ти ще се издигнеш още по-високо в султанския двор. Ако не явно, то поне тайно. Затова единомислие и единодействие в рамките на позволеното ще бъдат от полза и на двама ни.

Той въпросително ме погледна.

– Това ти го казваш – отвърнах внимателно.

– Византийската империя е към своя край – продължи Лукас Нотарас. – Отвътре е разядена и само обвивката ѝ е останала. Разпада се. При това положение Константинопол не може да продължава своето самотно съществуване.

– Пропусна сгодния момент – подметнах. – Защо не събра народа около себе си, когато провъзгласиха унията? Защо не го вдигна на бунт? След което можеше доброволно да предадеш града на султана.

Той разтърси глава и отсече.

– Не! Народът е бавен и късоглед. Фанатизиран от вярата и уповаещ се на Светата Панагия, той щеше да затвори вратите пред султана и да се удави в собствената си кръв. Без помощта на латинците щеше да е още по-лесна плячка за Мехмед. Вдигането на бунт щеше да бъде непристима политическа глупост.

– Освен това – продължи той – султанът желае с меч да завладее града, за да може сам да налага своите условия. Доброволна капитулация ще го задължи да подпише споразумения и договорености, а той не желае това. Та нали дори Константин би се съгласил формално да му стане васал и да му плаща данъци. Но такова разрешение на проблема не го задоволява. Не съм ли прав?

Тъй като не отвърнах, той вдигна два пръста.

– Има само две възможности. Или обсадата ще успее и Мехмед ще превземе с пристъп града. Или ще се провали и Константинопол ще се превърне за вечни времена в латинска колония.

Нотарас стана, изпъчи се и повиши тон:

– И преди сме вкушали от латинското господство. То продължи само едно поколение, но триста години след това Константинопол все още не се е съвзел от него. Латинците са крадци, вероотстъпници и са побезпощадни от турците. Агаряните поне ще ни разрешат да запазим вярата и традициите си. И затова дори Светата Панагия този път е на тяхна страна, макар че се облива в кървави сълзи поради нашата безпомощност.

– Не говориш пред тълпата, куропалате – припомних му аз.

Той натъртено отвърна:

– Не ме разбирай погрешно! Преди всичко не ме разбирай погрешно! Аз съм грък и ще се боря за града си докато все още има някаква надежда за независимост. Но никога не ще позволя той да падне отново в латински ръце. От това нищо добро няма да последва. Ще загубим и последните си сили в постоянни войни като преден пост на Европа. До гуша ни е дошло и от нея, и от латинците. В сравнение с тези варвари турците са цивилизован народ благодарение богатото културно наследство на Арабия и Персия. Под властта на султана Константинопол отново ще процъфтява и на границата между Изтока и Запада отново ще владее над целия свят. Султанът не настоява да се отречем от вярата си, а само мирно да съществуваме всред турския народ. Защо заедно с него да не завладеем света и да позволим на прастарата гръцка култура да избуява от първичната сила на тяхната цивилизация? Нека се роди един трети Рим, владян от султан, в който гръци и турци живеят заедно и в сговор, уважавайки взаимно вярата си.

– Мечтата ти е завидна за уважение – отбелязах аз. – Не ми се иска да поля със студена вода жаравата на твоето сърце, но мечтата си е само мечта. Нека се придържахме към действителността. Ти не познаваш Мехмед, но въпреки това се надяваш и желаяш градът да падне в негова власт.

– Не се надявам – прекъсна ме той. – Аз знам, че ще падне! Неслучайно имам титлата стратег.

– Живото куче е по-добро от умрелия лъв – продължи той. – Император Константин вече е избрал съдбата си, защото друг път не съществува. Безспорно той ще търси смъртта на стените, когато забележи, че

всичко е загубено. Но как един мъртъв патриот може да бъде полезен на своя народ? Ако съдбата ми е отредила да погина по стените на Константинопол, нека бъде волята ѝ, но аз по-скоро бих запазил живота си и бих ратувал за благото на своя народ. Ерата на Палеолозите е към своя край. Султанът ще стане единственият император. Но за да управлява гърците и да се оправя в гръцките афери, ще му е нужен грък. След превземането на града това ще е неизбежно. Той ще трябва да попълни висшите длъжности с хора, запознати с дворцовия протокол и с административния апарат. Затова Константинопол ще се нуждае от патриоти, които обичат народа си и многовековното гръцко културно наследство повече от собствената си репутация. Ако мога като куче да служа на народа си, за какво ми е лъвска смърт? Трябва само да уверя султана в добрата си воля. И когато от стените отекне глас: „Градът е загубен!“, тогава е мой ред да взема съдбата на народа в своите ръце и да я понеса напред.

Нотарас замълча в очакване и ме погледна.

– Речта ти беше дълга, красива, убедителна и ти прави чест – започнах аз. – Наистина към гръцкото културно наследство можем да причислим също така Леонид и Термопилите, но аз знам какво имаш предвид. Ти желаш да увериш султана в добрата си воля. Но това не е ли вече съвсем ясно? Ти поведе опозицията против унията. Насаждаш и разпространяваш омраза срещу латинците и по този начин отслабваш защитата на града. С корабите си проведе безсмислено нападение и даде на султана така необходимата му провокация. Чудесно! Защо собствено-ръчно не му пишеш и не му предложиш услугите си?

На това той отвърна:

– Знаеш добре, че човек от моя ранг не може да постъпи така. Аз съм грък и съм длъжен да се бия за своя град, Макар да съм убеден, че всичко е напразно. Но запазвам за себе си свободата да действам така, както преценя за добре в името на своя народ. Защо трябва народът ми да погине или да бъде заробен, ако е във възможностите ми да го предотвратя?

– Не познаваш Мехмед – повторих аз. Моята непоколебимост явно го безпокоеше.

– Не съм предател – рече той, – а само политик. Това ти и твоят султан трябва да разберете. Готов съм да отговарям за делата си, без страх от хулниците, пред народа, пред собствената си съвест и пред божия съд. Здравият политически разум ме уверява, че точно в решителния момент ще са нужни хора като мен. Мотивите ми са чисти и

безкористни. По-добре ще е народът ми да продължи да съществува, отколкото да бъде изцяло унищожен. Духът на Гърция, нейната вяра и култура не са само стените на Константинопол, императорския дворец, форума, сената и събранието на архонтите. Това са само външни форми, които с времето се променят – само духът остава.

– Политическият разум и божията промисъл са две различни неща – казах аз.

– Ако господ ни е дал способността да мислим политически, той е пожелал човек да използва тази си дарба – поправи ме той.

– Думите ти са съвсем ясни, куропалате Лукас Нотарас – горчиво заключих аз. – Когато Константинопол падне, хора като теб ще управляват света. Мога да те уверя, че султан Мехмед е известен за твоите възгледи и оценява стойността на безкористните ти подбуди. Без съмнение той ще ти проводи в подходящ момент своите желания и ще те посъветва как най-добре би могъл да му служиш по време на обсадата.

Той леко наведе глава, все едно че ме признаваше за пратеник на султана, а думите ми приемаше като султанско поръчение. До каква степен човек може да бъде в плен на собствените си желания!

Напрежението му се разсея и той протегна ръце с приятелски жест, щом понечих да си тръгна.

– Не си тръгвай още – помоли ме той. – Досега говорихме много официално. Бих желал да спечеля твоето приятелство. Ти служиш на господар, чиято енергия, решителност и проникателност, въпреки младостта му, аз дълбоко уважавам.

Забързано той отиде до страничната масичка, наля две чаши с вино и ми предложи едната от тях. Не приех.

– Опитах вече от виното ти – рекох. – В компанията на красивата ти дъщеря. Позволи ми този път да не пиям да запазя главата си бистра. Не съм привикнал към алкохол.

Нотарас се усмихна, тълкувайки погрешно моя отказ.

– В заповедите и забраните на Корана има и добри страни. Без съмнение Мехмед е велик пророк. Съвременните люде на драго сърце признават заслугите и на другите религии, запазвайки, разбира се, собствената си вяра. Добре разбирам онези християни, които доброволно са приели исляма. Що се отнася до вярата, аз уважавам всяко искрено убеждение.

– Не съм приел исляма – заявих аз. – Запазих вярата си, въпреки надвисналия над шията ми ятаган. Не съм обрязан, но предпочитам да съм с бистра глава.

Лицето му помръкна отново. Беше пожелал приятелски да го разбере и да откликна на мечтите му и беше готов да забрави благородното си потекло и да разговаря с мен като с равен. Обиди се и замълча.

– Освен това те уверявам, за кой ли път, че напуснах султана – рекох леко аз. – Дойдох да погина при защитата на Константинопол. Нямам никакви други намерения. Благодаря ти за доверието, с което няма да злоупотребя. Всеки има право в главата си да крои политически планове и ако те си останат там, това все още не е престъпление. Без съмнение император Константин и неговите приближени са взели предвид тази възможност, затуй бъди предпазлив. Толкова внимателен, колкото си бил и досега.

Куропалатът остави чашата си без да отпие от нея.

– Нямах ми, значи, доверие – оплака се той. – Имаш своите си задачи, които явно не ме засягат. Ти също бъди внимателен. Вероятно ще пожелаеш да се срещнем, щом времето за това е наряло. Знаеш моята позиция. Знаеш какво можеш да очакваш от мен и какво не. Аз съм грък и ще се бия за родния си град.

– И аз също – отвърнах. – В това си приличаме. И двамата възнамеряваме да се бием, макар да знаем, че Константинопол ще падне. Не се надяваме на чудеса.

– Времената са други – призна той. – Не се случват вече чудеса. Господ е престанал да се намесва, но е свидетел на нашите мисли и дела. Нотарас се обърна с лице към иконата със Светите Влъхви и към кандилото с благовонно масло и вдигна ръка за клетва:

– Заклевам се във Всевишния и в неговия Син, в Светия Дух, в Светата Майка и във всички светци, че намеренията ми са безкористни и че желая само доброто на своя народ. Не жадувам за власт. Поставен съм на ужасно изпитание, но заради рода си и заради бъдещето на своя град и народ съм принуден да действам така, както сметна за най-добро.

Той толкова пламенно се кълнеше, та не можех да не му повярвам. Не е, значи, само пресметлив политик, а вярва истински, че постъпва правилно. Отстранен и обиден, с накрънена гордост, мрази латинците и затова е сътворил този свой блян и вярва в него. Фанатично, сяпо и пламенно, както онази простичка монахиня, която вярваше, че е видяла Богородица да плаче с кървави сълзи.

– Ще позволиш ли – попитах аз – още веднъж да се срещна с дъщеря ти Ана Нотарас?

– Какъв е смисълът от всичко това? – изненадано запита той. – Само ще предизвикаш ненужно любопитство. Как би могла тя да се

покаже в компанията на човек, когото всички смятат, че е таен пратеник на султана?

– Все още не са ме затворили в Мраморната кула – отвърнах аз. – И ако Джустиниани може да се забавлява в компанията на знатните дами от Влахернския палат, то защо аз да не мога да покажа уважението си към дъщерята на куропалата?

– Дъщеря ми трябва да пази своята репутация – хладно и твърдо заяви той.

– Времената се менят – настоях аз. – Заедно с латинците са дошли и по-свободните нрави, присъщи на Запада. Дъщеря ти е пълнолетна и знае що върши. Защо не позволиш певци и музиканти да я веселят? Защо да не я яздя до нея, когато отива на черква? Защо в някой слънчев ден да не я повоза с гребна лодка из пристанището? Твоята къща е толкова мрачна. Защо я лишаваш от малкото радост и веселие, преди да са настъпили дните на страдание? Какво имаш против мен, куропалате?

Той махна с ръка и рече:

– Много е късно за това. Тези дни изпращам дъщеря си извън града.

Наведох глава, за да прикрия лицето си. Новината не беше неочаквана, но въпреки това почувствах горчивината на загубата.

– Нека бъде волята ти – рекох. – Въпреки това имам намерение още веднъж да я видя преди да отпътува. – Нотарас ме погледна с големите си бляскави очи и в тях за миг се появи разсеяност, като че ли за момент прехвърляше в главата си възможности, които му бяха убегнали. След което отмахна с ръка, за да ги прогони, и се втренчи в прозореца, все едно че се опитваше да види тъмните морски вълни през стъклото и през блъсканите от вятъра кепенци.

– Много късно – повтори той. – Съжалявам, но доколкото ми е известно, корабът вече е отплавал от пристанището. Вятърът тази нощ е особено благоприятен. Още следобед тя бе превозена тайно, с всичката си прислуга и багаж, на борда на една критска галера.

Извърнах се и си тръгнах с премрежени от сълзи очи. Откачих фенера си от куката в коридора, непохватно отключих входната врата и се втурнах в тъмницата навън. Вятърът фучеше, а морето бучеше зад крепостните стени, с разбиващи се във вълнолома талази. Бурята оплете дрехите около тялото ми и напълни устата ми с прах. Не можех повече да се владея и запокитих с все сили фенера, който прелетя като дъга в тъмнината, разби се и угасна. Тогава моят ангел-хранител и кучето ме спасиха. Нож ме прободде под лявата плешка, но се отплесна в ребрата,

след което нападателят ми се препъна в кучето, извика от ухапването му и отново сляпо замагна. Жалният кучешки вой бе доказателство за това, че вместо мен, то бе получило смъртоносна рана. Ужасен гняв ме заслепи. Сграбчих врата на нападателя в жестока хватка, научена при турците. Воня на чесън и мръсни дрипи ме удари в носа. Притиснах главата му към земята и прободох боричкащото се тяло с кинжала си. Грозен рев се изтръгна от устата му. Наведох се над издъхващото куче, което се опита да ме близне по ръката, след което главата му се килна безчувствено настрана.

– Защо ме последва, нали ти забраних?! – рекох аз. – Не ти, а моят ангел-хранител ме спаси. Напразна саможертва, приятелю добър.

То беше само едно бездомно жълтеникаво псе, което се беше привързало към мен и което заплати с живота си за тази си привързаност.

В прозорците на палата проблесна светлина и портата шумно беше отлостена. Побягнах, но със заслепени от сълзи очи се блъснах в някаква стена и нараних лицето си. Избърсах с ръка кръвта и, без да се колебаю, се отправих към Хиподрума. Лявата ми страна бе подгизнала в кръв. За миг измежду летящите облаци проблеснаха звезди. Очите ми посвикнаха с тъмнината, а в ударената ми глава барабанеше една и съща мисъл: „Францес, а не Константин! Францес, а не Константин!“

Наистина ли ме смятаха за толкова опасен, че дори не се осмеляваха да ме затворят в Мраморната кула? Францес ме беше предупредил да не посещавам къщата на Лукас Нотарас.

Но щом заобиколих Хиподрума и достигнах до хълма, тези безсмислени предположения изчезнаха от главата ми. Прокраднах се покрай гигантската грамада на „Света София“ и, притискайки с ръка ребрата си, се отправих към пристанището. Сърцето ми туптеше: „Няма я вече! Няма я вече!“

Ана Нотарас е напуснала града. Тя е направила своя избор. Какво всъщност бях очаквал? Заминала си беше без да води вест и без да се сбогува.

Мануил ме очакваше, поддържайки топлината в стаята ми. Не беше много изненадан от обеленото ми лице и от кръвта по дрехите ми. Веднага донесе чиста вода, балсам за рани и превръзки. Помогна ми да се съблека и изми раната ми, която се простираше от лявата ми плешка до кръста. Смъдеше ме ужасно, но болката на тялото беше утеха за душата.

Дадох му лекарска игла и копринен конец и му показах как да я зашие. Наредих му да я промие със силно вино и да я наложи с току-що насъбрана паяжина и мухъл, за да я предпази от възпаление. Едва когато

ме превърза и ме положи в леглото, започна да ме втриса. Така треперех, че чак леглото се тресеше.

– Куче – прошепнах с трескав глас. – Слабичко жълто куче, кой си ти?

Дълго лежах буден. Бях отново сам, но не помолих за прошка. Ана Нотарас бе направила своя избор и кой съм аз да я осъждам?

Лежах замислен в тъмнината. Може би звездите са мислещи светове? От вселенската студенина лъчите им влияят върху хорските съдби. Още в майчината утроба те могат да направят от един – герой, а от друг – предател. От одного – философ, от друго – тъпак. В божията вселена всичко е възможно и никога не ще узнаем по какъв начин Бог ни въздейства. Вероятно формите се менят. Кучето ме позна и вероятно в предишния си живот сме били познати. Вероятно и след този си живот ще го срещна, защото не може, не бива нищо да остане незапълнено. Разумът ми отказва да приеме възможността за такава раздяла.

Или може би не съм човек. Дали наистина съм ангел, който под бремето на собствените си окови не може да се познае и да се определи. Та нали сред хората съм срещал и такива, дето се отличават от другите и даже отричат природните закони. Такива, които не са могли да бъдат само смъртни. Защо съм се родил, къде отивам и какво е тайното ми предопределение, което несъзнателно осъществявам, сигурен като сомнамбул?

Не! Аз съм само човек. Заспивам в хиацинтния аромат на бузите ти, Ана Нотарас. Под тънките мостове на веждите ти заспивам, в мрака на кафявите ти очи. Бялата ти шия бди над съня ми. Лицето ти от злато и слонова кост ме гледа. Защо ли трябваше да те загубя? И все пак в деня на моята смърт ще заспя в хиацинтния аромат на страните ти. В това ти не ще можеш да ми попречиш!

28 февруари 1453

Миналата нощ, под прикритието на северната вихрушка, няколко кораба са избягали от пристанището. Големият кораб на венецианец Пиеро Давенцо и шест критски съда, заедно с всичкия си товар. Нищо не значат клетвите, целуването на кръста и заплахите с глоби. Капитаните са спасили за корабопридетелите във Венеция и Крит хиляда и двеста каси със сода, бакър, индиго, восък, мастика и подправки.

Освен това са отнесли със себе си стотици богати бежанци, заплавили за пътешествието толкова, колкото им е било поискано. Изглежда, че в продължение на много дни приготовленията в пристанището са били всеобща тайна.

Турците в Галиполи не изстреляха нито едно гюлле по тях и нито една бойна галера не излезе да ги пресрещне. И това е било предварително уговорено от неутрални агенти в Пера. Какво ли го е грижа султана за няколко сандъка с мед и подправки, ако може да намали броя на корабите, с които императорът разполага, и по този начин да отслаби защитата на пристанището.

Куропалатът, върховният адмирал на флота, също е знаел за това бягство и е изпратил с тези кораби дъщеря си на сигурно място. Но и дамите от императорското семейство също са изчезнали от града, макар че никой не знае кога и как са отпътували.

От останалите в пристанището капитани императорът е поискал отново да се закълнат, че няма да отплават без негово разрешение. Какво друго може да направи? Венецианците отказват да разтоварят драгоценните си стоки, което би било единственият сигурен начин да бъдат задържани.

1 март 1453

Сам Джустиниани дойде да ме посети, тъй като още не смея да се показвам навън. Раната ме смъди, лицето ми гори и все още ме тресе.

Веднага след като слезе от бойния си кон, пред къщата ми се настъбра тълпа. Гърците му се възхищават – нищо че е латинец. Малките момчета уважително докосват сбруята на коня му. Императорът го е дарил с позлатено седло и с обсипана от скъпоценни камъни юзда. Посещението му е голяма чест за мен. Разговаряхме надълго и нашироко. Обясних му своята философия – идеите на моя учител, доктор Кузански. Според него вярното и невярното, истината и лъжата, доброто и злото не се взаимоотношожават. За това, че няма абсолютна истина и лъжа, правда и неправда, добро и зло, и че всичко относително на този свят се слива в едно с безкрайността. Той обаче нищо не разбра.

Джустиниани поклати глава и млясна доволно с уста, щом влезе в стаята и видя разбитото ми чело и обеления ми нос.

– Сбиване в кръчма – обясних лаконично аз.

– Но ти не им остана дължен, нали?

– Отвърнах на удара с удар, след което се измъкнах.

– Ако това е истина, няма да бъдеш наказан – заяви той. – До сега поне никой не се е оплакал, че си бил пиян и си нарушил обществения ред. Мога ли да видя раната ти?

Той накара Мануил да махне превръзката и несръчно побутна с дебелия си показалец подутите краища на разреза.

– Удар в гърба – отсъди той. – На косъм от смъртта. Това едва ли се е случило в кръчма, макар че лицето ти подсказва нещо такова.

– Приятелите ми в този град не са много – признах аз.

– Трябва да носиш ризница – отсече той. – Лека ризница от метални халки ще пречупи острието на меч и няма да пюзволи и на най-тънкия кинжал да проникне много дълбоко.

– Нямам нужда от ризница – казах аз. – Достатъчно съм корав, ако успея да запазя самообладание.

Това го заинтригува.

– Наистина ли си корав? – попита той. – Някакъв талисман ли имаш? Да не би да си дал да те омагьосат или носиш върбинка в кесията си? Всички тези неща помагат само ако вярваш в тях.

Взех дълга сребърна игла от масичката край леглото ми.

– Внимавай сега – започнах аз и мърморейки арабско заклинание, което бях научил от торлак-дервишите, прободох мускула на ръката си така, че иглата се показа от другия край. Не се появи нито една капка кръв, но той отново разклати огромната си глава.

– Тогава защо раната ти е възпалена и те тресе? Защо не зарасне от самосебе си, щом като си толкова корав, колкото твърдиш?

– Защото бях възбуден и се самозабравих – отвърнах аз. – Не се безпокой, раната ще заздравее. Вдругиден ще съм здрав и годен за служба.

След това той си тръгна и тежките копита на жребеца Му глухо отекнаха по уличните павета. Тежките копита на времето разкъсват сърцето ми на малки късчета.

2 март 1453

Слънцето започна да топли. В дворовете и по уличните ъгли хората горят боклуци. Ярко зелени стръкчета трева се подават през пукнатините на пожълтелите мрамор, а склоновете към Акропола са обсипани с пролетни цветя. Шумът в пристанището продължава до късно и през нощната тишина до прозорците на моята къща достига музика. Никога, никога преди това не съм наблюдавал толкова прекрасни залези, както през тези вечери, с куполите, целите в пламъци, и залива, черен като мастило, прострял се между хълмовете. А отсреща крепостните стени и кулите на Пера почервяват и се оглеждат в тъмните води.

И докато се наслаждавах на залеза с болка в нараненото си сърце, слугата ми Мануил се появи и занарежда красиви слова:

– Господарю, пролетта е дошла, а турците все още са далеч. Птиците, що са без души, влудени от пролетната треска, диво се преследват, а гугукането на гълъбите не оставя човека на мира. В патриаршеските обори магаретата грозно реват и подлудяват всички наоколо. Господарю, не е хубаво човек да е самотен.

– Какво става? – извиках изненадано. – Да не би да си намислил да се жениш? Я си виж посивялата брада! Или се опитваш да измъкнеш от мен помощ за годежа на някоя от дъщерите на братовчед си.

– Господарю, мисля ти само доброто – обиди се той. – Познавам те и знам твоя ранг. Мога добре да преценя какво ти подобава и какво не. Ти също вече ме познаваш и ми имаш доверие. Но пролетта носи безпокойство и на висшестоящите в оная работа няма разлика между цар и говедар. Не бих желал да се дотътриш отново у дома с дрехи, прогизнали от кръв, и да получиш от мъка по тебе сърдечен удар. Повярвай ми, тъмните входове на обградените с високи зидове къщи в този град са много опасни.

Мануил потри ръце и, отбягвайки моя поглед, затърси подходящи слова.

– Но всичко може да бъде уредено – намекна той. – Станал си унил и нощем неспокойно се въртиш в леглото. Сърцето чак ме заболява да те гледам. Аз, разбира се, не искам да ти се бъркам в работите и знам своето място. Въпреки това не мога да не забележа, че от много дълго време не те е посещавала онази очаквана гостенка, която караше лицето ти да искри от радост. Напротив. Прибираш се у дома с разкъравена

глава, от което си вадя заключение, че всичко е разкрито и че страдах от болката на раздялата. Но времето лекува всички рани и за всяка болка се намира цял, та била тя дълбоко в душата.

– Стига! – прекъснах го аз. – Ако залезът не ме караше да изпадам в меланхолия, отдавна да съм те цапнал през устата.

– Не ме разбирай погрешно, господарю – побърза да сезащити той, – но мъж на твоята възраст има нужда от жена, освен ако не е монах или по някакъв друг начин не се еотдал на свето въздържание. Такива са природните закони. Защо да не се наслаждаваш на живота през краткото време, що ти остава. Имам едно предложение, даже две, само да не ме разбереш погрешно.

Той се отдръпна внимателно настрана, още повече се смали и продължи:

– Един мой братовчед има дъщеря, млада вдовица в разцвета на своите сили, която загуби мъжа си така внезапно, че на практика остана почти девствена. Тя те е видяла да яздиш из града, влюбила се е в теб от пръв поглед и постоянно ме преследва да я пусна в къщата ти и да я запозная с теб. Скромна е и има добри обноски. Ще я направиш щастлива и ще е чест за целия ни род, ако за нощ или две ѝ обърнеш внимание. Тя не желае нищо друго, а ти, след като и се наситиш, сам ще прецениш какъв подарък е заслужила. По такъв начин ще извършиш добро дело и в същото време ще поуспокоиш собственото си тяло.

– Мануил – рекох аз. – Добре разбирам твоите намерения, но ако се поддам на изкушението на всяка жена, що с очи ме преследва, никога няма да мога да се отърва от жените. От самото си раждане съм прокълнат да бъда желан повече, отколкото желая сам. Но единствения път, в който с цялото си сърце пожелах – не бях пожелан в ответ. Това е моето наказание. Повярвай ми, ще донеса на братовчедовата ти дъщеря само болка и тъга, ако без желание я взема в леглото си да топли измъченото ми тяло.

Мануил веднага се съгласи:

– И аз точно това се опитах да натикам в главата ѝ, но нали ги знаеш жените, твърдоглави са. Идва, значи, ред на авторото ми предложение. Една от лелите ми има приятел уважаван мъж и много дискретен, който с удоволствие помага на бедни и богати в беда. За тази цел той е построил близо до Влахернския дворец външно скромна на вид, но отвътре с вкус подредена и обзаведена къща, в която има млади робини от всякакви националности и където човек може да получи гореща баня и масаж. Дори стари, похабени и импотентни вече архонти са напусkali

този дом превъзходно задоволени от получените услуги, след което са изказвали по най-различен начин благодарността си към този свой помощник. Този дом подхожда на твоя ранг и нищо няма да загубиш, ако опиташ предлаганите от него възможности.

Той забеляза погледа ми, носът му провисна и побърза да обясни:

– Не искам да кажа, че си изхабен или импотентен, господарю. Напротив, в разцвета на силите си. Затова настоявам! В този дом можеш да се срещаш дискретно, тайно и незаподозрян от никого с благородни дами, които жадуват малко разнообразие и за които, поради стиснатостта на съпрузите им, малка парична помощ за мазила и нови тоалети е добре дошла. Може би не ми вярваш, но дори дами от Влахернския палат са посещавали без неприятни последици този дом. Приятелят на леля ми е опитен познавач на човешката природа и бездруго много услужлив човек. Той умее добре да подбира подходяща за всеки компания.

– Не желая с нищо да допринеса за разпадането на морала в този умиращ град – заявих аз. – Не, Мануил, ти не ме разбираш.

Но слугата ми дълбоко се засегна.

– Как можеш да говориш за аморалност, господарю, когато става въпрос само за свободното общуване с културни и чувствителни хора, които имат едно и също положение в обществото? По-морално и по-естествено ли ти се струва да прескачаш дуварите посред нощ и да нашепваш срамни намеци в ушите на изящни дами, криейки се от очите на всички? Ако трябва да се греша, то нека да се греша с веселие, цивилизовано и с чиста съвест. Много е, изглежда, латинското у теб, та не разбираш толкова елементарни неща.

– Нямам нужда от грях, Мануил – рекох. – Тъжа само за загубената си любов. Той поклати глава и потисканата меланхолия отново се появи на лицето му.

– Грехът си е винаги грях, какъвто и образ да приема. Все едно е как ще го наречеш – любов или забава. Резултатът е все един и същ. Разсипваш себе си, господарю, като разгорещяваш чувствата си. Никой грях не заслужава човек да шише собствената си плът с игла и конец. Разочарован съм, господарю, мислех те за по-разумен. Но здрав разум никой не е получавал като подарък, та дори и да е роден с пурпурни ботуши на краката.

В същия този миг го сграбчих за врата и го поставих колене в прахта на двора. Кинжалът ми проблесна, почервенял от залеза, но успях навреме да се овладеея.

– Какво беше това, що рече?! – попитах аз. – Повтори ако смееш!

Мануил беше ужасно изплашен и тъничкият му врат переше в ръката ми. И въпреки това имах чувството, че след първоначалната уплаха той приемаше насилието като оказана чест. Повдигайки към мен воднистите си очи и прашната си брада, с изписана по лицето лукава своенравност той ме увери:

– Не исках да те обидя, господарю. Не предполагах дори, че шега като тази може да те разгневи.

Но Мануил беше премислил думите си твърде хитро, за да му повярвам. В самия край на предългата си реч той умело бе прикрил стръвта си, за да види как ще реагирам. Къде се беше изпарило моето самообладание? Къде беше сигурността на моето спокойствие? Със замах прибрах кинжала в ножницата.

– Не знам за какво говориш, Мануил – изрекох аз. – За момент Черният Ангел на смъртта стоеше зад теб.

Той остана на колене пред мен, все едно че се наслаждаваше на унижението си.

– Господарю – извика Мануил. – Ти положи ръка на главата ми и болката от ушите ми е изчезнала! Дори коленете вече не ме болят, макар че коленича на влажната пръст! Господарю, това не е ли доказателство за това кой си ти?

– Престани да бълнуваш! – казах рязко. – Уплаши се от кинжала ми. Внезапната уплаха премахва за момент останалите болезки.

Той провеси глава, взе шепа пръст и отново я изсипа на земята. Гласът му беше толкова тих, че трудно разчленявах това, що казваше.

– Като малко момче често виждах стария император Мануил. Господарю, аз никога няма да те предам!

Той протегна ръка, все едно че искаше да докосне краката ми, в които се вираше като омагьосан.

– Пурпурни ботуши – прошепна на себе си Мануил. – Само положи ръката си на главата ми и болките на моята старост изчезнаха.

Последните кървави лъчи на залеза се скриха и на тяхно място падна мрак и хлад. Не различавах вече лицето на Мануил и не казах нищо повече. Всичко ми беше все едно. Иззад морската шир, откъм бреговете на Азия се насъбираха облаци във формата на синьо-черни кули, по-големи от крепостните стени. Бях се учил да се нося с облаци, но те вече не ме удържаха. Бях паднал на земята, болеше ме и ми се виеше свят. Бях много самотен. Обърнах се и влязох в къщата си, където отново ме обгърна топлина.

Хартия и мастило. Обичах някога сладкия мирис на мастилото и

сухото шумолене на хартията. Сега ги мразя! Думите са само сравнения, както и всичко, що е земно. Крайно безпомощни символи, които всеки тълкува по своему, придавайки им съдържание, угодно за него самия. Не ще изразиш със слова безкрайността.

Все още има кораби в пристанището и с малко късмет всеки западен кораб още може безпрепятствено да преплава Дарданелите и да напусне Егейско море. Няма неподкупни латинци. Но трескавото ми сърце ме накара да захвърля скъпоценните си камъни в скута на Джустиниани. Трескавото ми сърце още веднъж ме накара да се освободя от богатството си, все едно че се освобождавам от дреха, която ми стяга. Сега съм прекалено беден, за да подкупя латински капитан и да я последвам. От това ли се страхувах? Заради това ли захвърлих скъпоценните си камъни? Нищо не става случайно! Нищо! Всичко е предопределено и човек не може да избяга от съдбата си. Веднъж направил своя избор, човек сам осъществява съдбата си със сигурността на сомнамбул.

От себе си ли се страхувах? Нямах ли си доверие? Познаваше ли ме Мехмед тогава по-добре, отколкото се познавах сам, когато на раздяла ми подаде червената кожена кесия като изкушение? Дали заради това трябваше да се освободя от неговия дар?

Султан Мехмед – Завоевателят. Трябва само да преплувам до Пера и да отида в къщата, в чийто двор видях куличката с пощенските гълъби. И да се отрека. Още веднъж да се предам.

Толкова дълбоко и безутешно отчаяние никога не ме е обхващало. Изборът никога не е бил направен. Той е пред мен всеки час – до последния ми дъх. Вратата е винаги отворена – вратата на бягството, отрицанието и самоизмамата.

При блатата, край Варна, Ангелът на смъртта ми рече: „Ще се срещнем край портата на Свети Роман.“ Досега думите му бяха утешение за мен. Но той не ми откри от коя страна на портата ще се срещнем. От коя страна?

Не, нямаше нужда от обяснения. През целия си живот бягам от един затвор в друг. Но този е последният, ограден от стените на Константинопол, и няма накъде да се бяга. Нали съм син на баща си и този зандан е моят последен дом.

7 март 1453

Рано сутринта, преди изгрев слънце, огромна тълпа от бедни жени и облечени в черно монаси и монахини със запалени свещи в ръце се отправя към черквата на Коранската обител, близо до Влахерския палат и портата на Карисос. Вървяха и пееха псалми, но песента им се губеше в градското безмълвие и в тъмнината на ранната утрин. Последвах ги. Таванът и стените на черквата са като огромна мозайка и от светлината на вошениците драгоценните камъчета проблясваха върху златния фон. Миришеше на тамян. Искрящото благоговение на молещите се е като балсам за моето сърце.

Защо ги последвах и защо коленичих заедно с тях? Бях се нагледал на монаси и монахини из града, където те обикалят от къща на къща и с дървена паница в ръка събират милостиня за бежанците, които, бягайки от турците, се сипят на талази в Константинопол.

Всички монахини си приличат – невъзможно е да ги различиш една от друга. Между тях има жени от аристокрацията и от простолудието, има и заможни самотници, които са си купили място в някой метох, и послушници, които се наемат да вършат черната работа, без да бъдат обаче закълнати. Те се радват на по-голяма свобода от своите сестри на Запад, а на поповете им е позволено да се женят и да си пускат брада.

Външно всички монахини си приличат по еднаквите черни мантии, които скриват от погледа формите на тялото, и по воалите, що откриват само очите. И все пак несъзнателно, без дори да се вирам, отличих една монахиня, която ме проследи по улицата и спря внезапно, щом се извърнах. С дървена паница в ръка и с придружителка тя постоя до каменния лъв край портата ми, загледана в моя прозорец, но не почука да поиска милостиня.

Оттогава внимателно оглеждам всяка срещната монахиня, защото нещо в походката ѝ, в начина, по който държеше главата си, и по ръцете, скрити в широките ръкави, ми подсказва, че лесно ще я разпозная сред другите.

Потопил съм се в илюзии и сънувам. Отчаянието ме заслепява и започвам да вярвам в невъзможното. Надежда, що не смея сам да си призная, прегаря душата ми като пламък на вошеница.

10 март 1453

Тези дни живея като насън. Най-сетне рано сутринта двете монахини пак се появиха на улицата и се загледаха в прозореца ми, все едно че се надявах да ме зърнат, когато тръгвам да изпълнявам военните си задължения. Втурнах се надолу по стълбата, отворих входната врата и задохан застанах пред тях, без да мога ни дума да отроня. Те се отдръпнаха от пътя ми и наведоха глави. Едната от тях протегна към мен дървената си паница и измърмори обичайната молба.

– Заповядайте в къщи, сестрици – подканих ги аз. – Кесията ми остана вътре.

Тя стоеше прикрита зад по-възрастната монахиня с наведена глава, за да не мога да видя очите ѝ. След това те направиха опит да си тръгнат. Загубих самообладание и я сграбчих за ръката. Ужасен, Мануил изтича от къщата.

– Господарю, да не си се побъркал! – извика той. – Тълпата ще те пребие с камъни, ако закачиш монахиня!

По-възрастната жена ме перна с кокалестия си юмрук в лицето и започна да ме налага с дървената паница по главата, но не посмя да извика за помощ.

– Влезте вътре – наредих аз. – Така привличаме внимание.

– Началникът ти ще те обеси! – заплаши ме по-старата сестра, но се извърна и отчаяно погледна другарката си. Тя кимна в знак на съгласие, тъй като болезнено и здраво я стисках за ръката.

Те прекрачиха прага, след което Мануил залости входната врата, а аз казах:

– Това си ти, нали!? Сред хилядите те познах! Наистина ли си ти? Как е възможно това!? Потрепвайки, тя изтръгна ръката си и забързано рече на другарката си:

– Това е някаква грешка и недоразумение, което ще трябва сама да изправи. Би ли ме почакала тук? По това разбрах, че не беше истинска монахиня и че не беше още закълната. Иначе нямаше да може да остане насаме с мен. Отведох я в стаята си и заключих вратата. Отмахнах воала от лицето ѝ и я взех в прегръдките си.

Държах я в ръцете си.

Чак тогава се разтреперах и избухнах в сълзи. Така ужасни бяха моите безнадеждност, съмнение и страст. Всичко в мен се взриви. На

четиридесет години съм и зачевам есента на своя живот, а се разтърсвах от ридание като дете, събудило се от кошмарен сън в прегръдките на майка си.

– Любима моя – рекох аз, – как можа да постъпиш така с мен?

Тя махна воала от главата си и отхвърли черната наметка от себе си, все едно че се срамуваше от нея. Беше много бледна, но не беше позволила да ѝ отрежат косата. Беше спокойна, а очите ѝ блестяха горди и любопитни. Погали бузите ми с връхчетата на пръстите си и учудено погледна влагата по тях.

– Какво ти има, Йоханес Ангелос? – попита тя. – Плачеш ли? Защо плачеш? Да не би с нещо да съм те обидила? Бях безсловесен. Можех само да я гледам и усещах как лицето ми пламва, също като по времето на моята младост. Ана сведе красивите си кафяви очи.

– Истински се надявах, че съм се отървала от теб – започна тя, но думите се запряха на гърлото ѝ и руменина покри страните и шията ѝ. Обърна ми гръб и се предаде. Положих ръце на раменете ѝ, притиснах гърдите ѝ и задъхано почувствах цялата красота на нейното тяло, пробудено от моето докосване. Тя се облегна на мен, положи гордата си глава на рамото ми и ме целуна в устата с целувка, в която беше вложила цялата си душа. Тръпнеща бляскава радост заструи от тялото ми, от дъното на цялото ми същество и всичко черно в мен се стопи. Страстта ми беше бистра като извор и чиста като пламък.

– Ти се върна при мен – изрекох аз.

– Пусни ме – помоли тя. – Коленете ми треперят. Краката вече не ме държат.

Ана се свлече на един стол и подпря главата си с ръка на масата. След малко вдигна поглед. Така познати, така близки, кафявите ѝ очи се спряха на моите.

– Сега съм по-добре – рече тя с разтреперан глас. – За миг се уплаших, че ще умра в прегръдките ти. Не знаех? Не можех да предположа, че ще се чувствам така?

– Или може би все пак знаех – продължи тя, гледайки ме, без да може да ми се нагледа. – Затуй и останах в града, макар че се зарекох никога повече да не те видя. Така по детински се опитвах да се самозаблуждавам.

Тя разтърси красивата си глава. Косите ѝ бяха от злато, а кожата ѝ – от слонова кост. Витите ѝ вежди – сини дъги. Златнокафява нежност струеше от нейните очи.

– Избягвах те, исках да те забравя, но трябваше понякога да те

виждам, та дори и отдалече. Може би отдавна сякаш да дойда при теб – като монахиня съм по-свободна откогато и да е в моя живот. Мога да се движа на воля и свободно да разговарям с бедните хора, да чувствам прахта под нозете си, да протягам евтината дървена паница за милостиня. През тези дни аз научих много, Йоханес Ангелос. Подготвих се за теб, макар че дори сама не го съзнавах.

Тя протегна босия си крак. Подметката на сандала беше пристегната за глезена с кожени ремъци, които се бяха врязали в бялата ѝ кожа. Кракът ѝ бе покрит с уличен прах. Това беше крак на жив човек, а не на гримиран идол. Тя се беше променила.

– Но как е възможно? – удивих се аз. – В една бурна нощ баща ти ме повика и ние се срещнахме. Той ми каза, че си заминала.

– Баща ми не знае – простичко отвърна тя. – Той продължава да мисли, че съм заминала. Купих си място в един манастир, където понякога се оттеглят високопоставени дами. Там съм само гостенка, която си плаща, наречена Ана, и никой не се интересува от моето фамилно име. Ако ме открият, метохът също ще си изпати, затуй тайната ми строго се пази. Ако пожелае да остана там до края на живота си, ще се сдобия с ново име, наново ще бъде родена и никой външен човек никога не ще узнае коя съм била. Само ти знаеш и това е неизбежно.

– Да не би да си научила да останеш до живот в този метох? – уплашено казах аз.

Тя любопитно ме погледна изпод тежките си ресници.

– Извърших тежък грях – започна тя, играейки на невинна. – Не се подчиних на баща си. Може би трябва за това да се покая.

Все още не можех да разбера как тя, така ревностно пазена, бе успяла да се измъкне.

Ана ми разказа, че баща ѝ пожелал тя да отплава за остров Крит, за да не попадне в ръцете на турците или на латинците. Но майка ѝ още била болна, затуй от самото начало тя намразила този план. Под прикритието на нощта прислугата я отвела заедно с всичкия ѝ багаж на един кораб, който бил пълен с бежанци, платили огромни суми за своето спасение. В общата суматоха тя успяла да се върне в лодката и да уговори лодкаря да я върне на брега. А когато в тъмното прерязали котвеното въже, слугите на баща ѝ мислели, че тя все още е на кораба. Щеше да мине дълго време, преди той да узнае за случилото се.

– Сега съм свободна – заяви тя. – Дано си помислят, че в бурята съм паднала зад борда и съм се удавила. Още по-голяма болка ще причиня на баща си, ако разбере, че съм го измамила. Не смея дори да си

представя последниците.

Замълчахме и дълго се гледахме един друг. И това беше достатъчно. Усетих, че нещо повече от това – като например усмивка или докосване, – и сърцето ми щеше да се пръсне. В този миг проумях какво имаше предвид, когато каза, че се страхувала да не умре.

Изведнъж кокалести юмруци заблъскаха по вратата и гласът на по-възрастната монахиня се раснесе:

– Сестро Ана, още ли си там?!

Дочух как Мануил се мъчеше да я успокои.

– Идвам, идвам – извика Ана, обърна се към мен, докосна ме по бузата и усмихнато заяви. – Трябва да тръгвам.

Но не можеше веднага да си тръгне. Повдигна се на пръсти, надзърна в очите ми и попита:

– Щастлив ли си, Йоханес Ангелос?

– Щастлив съм – отвърнах аз. – А ти, Ана Нотарас, щастлива ли си?

– Много! Много съм щастлива – рече тя. Отвори вратата и възрастната монахиня се втурна в стаята, вдигнала заканително дървената си паница. Ана успокоително я хвана под ръка и я изведе навън.

Сграбчих с две ръце Мануиловата глава, целунах го по двете бузи и казах:

– Нека Бог да те пази и да те благослови!

– И теб също, господарю, и нека се смили над душата ти – отвърна той, след като се опомни от изненадата. Монахиня – заклати глава слугата ми със смеещи се очи. – Монахиня в твоята стая. Да не би най-после да си решил да се откажеш от латинците и да се върнеш в лоното на православната вяра?

15 март 1453

Пролет е разцъфнала навсякъде из града. Боси дечица продават цветя по улиците, а наред руините малчугани свирят на флейти. Няма по-тъжен и по-красив звук от този. Благославям всеки отминал ден, в който ми е позволено да живея.

Името на по-възрастната монахиня е Кариклеа. Баща ѝ бил обушар и при това грамотен. Но Мануил казва, че името не подходило на лицето ѝ. Докато се хранела тя с готовност махала булото си. Обича да яде месо и да пие вино. Тя е само послушница в метоха и е доволна, че дървената ѝ паница се пълни с толкова малко труд. Мануил ѝ е обяснил, че желая преди идването на турците да се откаже от латинската си вяра и да се докосна до тялото Христово посредством заквасен хляб, както и да чета истинското верую без еретическите допълнения. Затуй ми е необходима помощта на сестра Ана.

Не знам какво си мисли за нас, но тя е взела Ана под крилото си и я уважава като образована и благородна жена, в постъпките на която една послушница не може да се съмнява.

Днес Джустиниани ме изпрати да наблюдавам военни упражнения край Златните порти и Ана с Кариклеа ми донесоха храна в плетена кошница. Това не възбуди подозрение. И на много други донесоха храна за обяд, тъй като мраморните кули на портата са далече от града. Младите монаси отидоха да се хранят в манастира на Свети Йоан Кръстител. Те са освободени от постене. По време на ученията лицата им са се налели и почернели. Те с удоволствие запрягат ръкави, отмятат калимявките си назад и слушат хвалбите на обучаващите ги инструктори. През време на почивките пеят на многоглас гръцки псалми, които са много красиви.

През Златните порти може да влиза само триумфиращата императорска процесия. Никой жив не си спомня да ги е виждал отворени. Сега те са зазидани в очакване на обсадата. В двете мраморни кули от най-стари времена са били затваряни политически затворници. Казват, че там отдавна няма никой, тъй като, идвайки на власт, Константин беше освободил всички политически затворници. Поседнахме на тревата в сянката на крепостната стена. Разчупихме погача, ядохме и пихме заедно. На Кариклеа и се приспа, поотдалечи се от нас, прикри лице с воала си и задряма. Ана свали сандалите си, които бяха прежулили до кръв

краката ѝ, и зарови пръсти в тревата. – От детството си не съм била така свободна и щастлива – рече тя. Сокол кръжеше високо в бляскавата пролетна синева. Понякога императорските ловджии пускат ловните си соколи, за да преследват египетски гълъби, като че ли от това можеше да има някаква полза? Бавно и зорко соколът кръжеше над главите ни. Ана прекара тънките си пръсти през тревата и без да ме поглежда заяви: – Научих се на състрадание към бедните хора. И не след дълго добави: – Монашеските одежди вдъхват доверие. Хората споделят болките и страховете си. Говорят с мен като с равна и това е нещо, което не бях изпитала преди. „Каква полза има от всичко това? – питат те. – Султанската войска е безчетна, а топовете ѝ могат да сринат и най-могъщите стени с един единствен залп. Император Константин е предател, който сам се е положил в ръцете на папата. Продаде града и престола си за една чиния с грах. И за какво? Султанът не заплашва нашата вяра и под негова власт поповете ще могат спокойно да си гледат работата. Забранява само да се бият камбаните на църквите и манастирите. Под закрилата на султана вярата ни ще бъде запазена от латинците. Турците не насилват бедния народ, щом си плаща редовно налозите, които при султана са по-леки отколкото при императора. Защо му трябва на обикновения народ да умира или да попада в робство, само за да запази интересите на василевса и на латинците? Само нобилите и богатите има за какво да се страхуват от турците.“ Така открито говорят хората в своя страх.

Тя все още не ме поглеждаше. Настръгнах и охладнях. Какво ли искаше от мен? Какво ли целеше с тези си приказки?

– Необходимо ли е този град да бъде разрушен и плячкосан? Или да попадне в ръцете на латинците? – попита Ана. – Тези обикновени хорица не искат нищо друго освен да живеят мирно, нещо да вършат с работливите си ръце, да раждат деца на света и да съхранят вярата на дедите си. Има ли толкова велика кауза, заради която си заслужава да се умре? Те не притежават нищо друго освен този миг, този кратък живот на земята. Жал ми е за тях.

– Говориш съвсем като жена – рекох аз.

Беше неин ред да настръгне.

– Аз съм жена. Какво лошо има в това? – разгневи се тя. – И жената притежава разум и интелект. Имало е времена, когато този град е бил управляван от жени, и всеки път по-добре от времената, когато е бил управляван от мъже. Ако и сега жените имаха власт да решават, те биха отпратили латинците с корабите им и василевса заедно с тях.

– По-скоро турски тюрбан отколкото папска митра, така ли? –

подхвърлих язвително аз. – Говориш с устата на баща си.

Гледах я и ужасно съмнение започна да ме обзема.

– Ана – казах аз. – Мислех, че те познавам. Възможно ли е да греша? Истина ли е, че тайно от твоя баща си останала в града? Или с негово знание? Можеш ли да се закълнеш?

– Ти ме обиждаш – извика тя. – Защо ми трябва да се кълна!? Моята дума не ти ли стига? Ако говоря с устата на баща си, това е защото съм започнала да го разбирам по-добре от преди. Той е по-талантлив държавник от императора и обича народа си повече от тези, които заради приятелството си с латинците са готови да превърнат града в руини и да подложат жителите му на заклание. Та той е мой баща! Никой друг не би се осмелил да се опре на василевса и на висок глас да изкаже убежденията си, както той направи в деня, в който ти и аз се срещнахме за първи път. Позволи ми да се гордея с него.

Лицето ми се вкамени, дори устните ми изстинаха.

– Това беше евтина демагогия – тихо подох аз. – Печелене на популярност по недостоен начин. Той не се противопостави на никого, а избра да се носи по течението. Моментна победа за сметка на собствената си душа, тъй като това не беше импулсивно деяние, а преднамерен опит да се вдигне народът на бунт.

Ана невярващо се втрени в очите ми.

– Тогава ти наистина поддържах унията? – изуми се тя. – Сърцето ти е латинско, а гръцката ти кръв е само измама.

– И ако това е така – опитах да се защитя аз, – кого ще избереш? Баща си или мен?

Бузите ѝ преbledняха, а ъгълчетата на устата ѝ бяха толкова напрегнати, че почти я загрозяваха. За момент бях сигурен, че ще ме удари, но тя се отпусна и махна безпомощно с ръка.

– Не ти вярвам. Ти не си латинец. Какво имаш толкова против баща ми?

Самообладанието ми беше изместено от ревнивия гняв на подозрението.

– Кой пита – ти или той? – избухнах грубо аз. – Той ли те изпрати да ме изпиташ, след като сам не успя да ме привлече на своя страна?

Ана скочи на крака и яростно заизтърсва полепналите по ръцете ѝ стръкчета трева, все едно че искаше да се отърси от мен. Презрението в кафявите ѝ очи изгаряше душата ми. Отвътре напиряха сълзи.

– Това никога не ще ти простя! – извика тя и без да гледа побягна боса, удари пръстите на кратката си в камъните и се разплака.

Не я последвах и не я съжалих. Съмнение бушуваше в душата ми и се надигаше като жлъчка в гърлото. Може би тя само се преструваше? Може би се надяваше, че ще се огъна и ще се опитам да пресуша измамните ѝ сълзи?

Не след дълго Ана се изправи с провиснала глава и избърса с ръкав лицето си. Кариклеа се пробуди, седна и ни загледа с учудване.

– Забравих си сандалите – безизразно рече Ана и се наведе да си ги вземе.

Настъпих ги с крак. Пръстите ѝ кървяха и аз отвърнах очи.

– Почакай – помолих. – Нека продължим нашия разговор. Ти ме познаваш, но не знаеш всичко за мен. Имам правото да се съмнявам във всеки – дори и в теб.

– Аз направих своя избор – процеди тя през зъби. – Аз, глупачката, избрах, като мислех, че ме обичаш. Хванах главата ѝ с две ръце и я накарах да се изправи пред мен, въпреки че се съпротивляваше. Беше силна, отколкото предполагах, но все пак успях да я изправа и да обърна лицето ѝ към себе си. Тя затвори очи, за да не ме гледа – така горчиво ме ненавиждаше в този момент. Ако не беше така добре въпитана, без съмнение щеше да ме заплюе в лицето.

– Трябва да разнищим това докрай – казах аз. – Имаш ли ми доверие, Ана Нотарас?

Тя изсъска безпомощно, сълзи покапаха от затворените клепачи и се затъркаляха по страните ѝ. Въпреки това успя да промълви:

– Как да ти се доверя, като ти не ми вярваш? Такова нещо не очаквах от теб.

– Защо ми наговори всичко това преди малко? – обвиних я аз. – Може би не беше по нареждане на баща ти. Вземам си думите назад и моля за прошка. Но и ти май скришно в сърцето си се съмняваш, че все още съм на служба при султана. Така мисли и баща ти. Така мислят всички освен Джустиниани, който е протостратор и е по-умен от вас. Защо ти трябваше да ми говориш така провокиращо? Изпитваш ли ме?

Едва забележимо Ана започна да се успокоява.

– Това, което казах, беше разумно. Исках сама на себе си да изясня собствените си мисли и може би да разбере твоите, но не със зла умисъл. Народът говори така и това е самата истина.

Пуснах я и съжалих за грубостта си, а тя повече не се наведе за сандалите си.

– Трябва да се сложи край на приказки от този род – рязко казах аз. – Всеки, който говори така, е предател, макар и несъзнателен. Само

султанът има полза от такива приказки, а той не познава милост. Не се съмнявам, че е щедър на обещания и намеци и позволява на пратениците си да ги разпространяват навсякъде, но той няма никакво намерение да се съобразява с тях, ако това не отговаря на плановете му. Мехмед уважава само смелостта. Отстъпчивостта за него е знак на страхливост, а в неговата империя няма място за слабите и за страхливите. Този, който говори за капитулация и вярва на султанските приказки, копае своя собствен гроб.

– Не разбираш ли, любима? – извиках аз, като я разтърсих за раменете. – Той е решил да направи от Константинопол своя столица – турски град, – и да превърне черквите в джамии! В този Константинопол, тук, няма да има място за гърци, освен като роби. Затуй той ще трябва да сравни цялата гръцка държава със земята и това е неговото намерение. Няма да се задоволи с по-малко и защо ли му трябва? Отгук Мехмед желае да владее над Изтока и над Запада. Затова няма никакъв друг изход освен да се бием, да се бием до последен дъх и дори без надежда. И ако на тази хилядолетна империя ѝ е писано да падне, то нека падне с чест! Това е единствената истина! За майките в този град ще е по-добре, ако сами разбият главите на чедата си в камъните, отколкото да говорят за капитулация. Този, който коленичи пред султана, сам подлага глава под сатъра – все едно беден или богат. Повярвай ми, любов моя, повярвай ми! Познавам султан Мехмед и затова дойдох, за да погина с вас, а не да го последвам! Не бих желал да надживея гръцкия Константинопол.

Тя разтърси красивата си главица. Сълзи на гняв и унижение все още проблясваха в кафявите ѝ очи. Страните ѝ горяха. Беше като малко момиченце, несправедливо наказано от своя учител.

– Вярвам ти – промълви тя. – Длъжна съм да ти вярвам, но не разбирам, защо?

Невярващо тя посочи с ръка. Далеч над грамадите от сиви и жълти къщи се издигаха гигантските кубета на „Света София“. Измежду полетата от руини много други кубета се извисяваха над море от постройки. А близо до нас се въздигаха могъщите, огрени от слънцето крепостни стени, златистокафяви от годините, по-високи и от най-високите каменни къщи. Те пресичаха хълмове и долинки и докдето стигаше човешкият взор, обгръщаха града в своята сигурна прегръдка.

– Не разбирам – повтори тя. – Този град е прекалено голям, прекалено древен, прекалено богат, дори в своята бедност и упадък, за да бъде ограбен и разрушен. Той е дом за стотици хиляди, които не могат да

бъдат изклани или продадени в робство. Константинопол е прекалено голям, за да бъде напълнен с турци. Само преди сто, двеста години те бяха разбойници и овчари. Те имат нужда от нас, за да им построим стабилна държава. Султанът е просветен младеж, който говори гръцки и латински. Защо ще иска да ни погуби, след като завладее града? Защо ще му трябва да унищожава собствените си поданици? Нищо не разбирам та времето на Чингис хан и Тамерлан отдавна е отминало.

– Не познаваш Мехмед – започнах аз. Колкото и глупаво да звучеше, друго не можех да кажа. – Той е изчел всичко за Александър Велики. Изчел е старогръцката история и арабските сказания. Гордиевият възел е бил труден за развързване. За турците Константинопол е като гордиев възел. Изток и Запад, гръцко и латинско, омраза и недоверие, тайни и публични интриги, удържани и престъпени договори – многовековната политическа бъркотия на Византия. Възелът може да бъде развързан само с меч. Няма виновни и невинни, а само народ, подложен на заклание.

Припомних си искрящото от радост лице на Мехмед, когато четеше историята с гордиевия възел и от време на време ме питаше за някоя дума, чието значение не му беше известно. По това време султан Мурад беше още жив – дебел, меланхоличен и дребен, с посинели устни, подпухнал от пиене и вечно задъхан. Той умря на празнична трапеза, ограден от своите любими учени и поети. Беше толкова справедлив, милостив и отегчен от войни, че прощаваше дори на враговете си. Превзел беше Солун, победил бе край Варна и по принуда обсажда Константинопол, но никога истински не беше желал да воюва. Войната го отвращаваше. Отгледал беше обаче див звяр за наследник и през последните години на своя живот това ужасно го измъчваше. Трудно му беше да гледа Мехмед в очите – така чужд беше собственият му син.

Но как можех всичко да разкажа и да обясня това, което цели седем години беше част от моя живот?

– Мурад не вярваше във властта – подех. – За него владетелят беше малко повече от слепец, който трябваше да води незрящи. Само инструмент на развиващите се сили и на растящия натиск, който не можеше да ги управлява или да ги усмири. Наслаждаваше се на живота, обичаше жените, поезията и виното. На стари години започна да се разхожда пиян с роза в ръка и тогава дори красотата беше за него само суета. Мислеше се за шепя пръст и смяташе вселената за частица прах във вихъра на безкрайността. Въпреки това ревниво изпълняваше задълженията си, почиташе исляма и неговите проповедници, строеше джамии и основа

университет в Адрианопол. Съвременниците му го величаеха като богоугоден строител на държавата. Той само тъжно се усмихваше, когато превъзнасяха победите и държавническия му талант.

– Мурад не вярваше във властта – повторих аз. – За него животът, дори животът на владетеля, не беше нищо повече от искра, която вятърът отнася и загася в тъмнината. Но Мехмед вярва във властта. Вярва, че с волята си може да повлияе на събитията. Той има повече интуиция и интелект от Мурад. Той знае! За него няма правда и неправда, няма истина и лъжа. Готов е, ако това е необходимо, да гази до колене в човешка кръв, за да изпълни своите планове.

– Мъдър е – продължих с приглушен глас. – И е прав. Стрданията и смъртта на сто, на хиляда, на сто хиляди дори не са повече, отколкото страданията и смъртта на един. С цифри се измерват крайности – те са проста аритметика. Единственото мерило за страдание и смърт е Човекът – стаканът, който съдържа цяло море. Затуй Христос чрез страдания и смърт избави от грях целия свят. Бройките и цифрите са от значение само за онзи, който ще властва над определения с граници свят. За него хората са само цифри, видени в отношение с други цифри, но не и човешки същества.

Ана повдигна глава.

– Какво се опитваш да докажеш? – нетърпеливо попита тя.

– Любов моя – подех аз, – с прости и неточни слова се опитвах да ти кажа, че те обичам повече от всичко на този свят. Безутешно и безнадеждно те обичам. Ти си моята Гърция, ти си моят Константинопол. Щом е настъпил часът, този град трябва да бъде унищожен, така както и тялото ти ще се изпепели, когато му дойде времето. Затуй земната любов е ужасяващо безутешна. Когато обичаме, ние сме много повече пленници на времето и пространството. В теб живее тъгата по всичко преходно – стремежът към вечността.

– Скъпа моя – продължих аз, – любовта е бавна смърт. Когато те прегръщам и целувам, прегръщам и целувам смъртта. Така до полуда, така ужасно те обичам!

Но тя не ме разбра. Тогава рекох:

– Нарани краката си заради мен. Не ти нося нищо друго освен страдания и болки. Позволи ми да ти помогна.

Вдигнах сандалите ѝ от земята и облеганата на ръката ми я поведох към голямото водохранилище. Трудно ѝ беше да ходи, а магарешките бодили се впираха в нежните ѝ ходила. Придържах я и тя се облягаше на мен. Нейното тяло ми имаше доверие, макар че гордостта и мислите

й бяха против мен. Помогнах ѝ да седне близо до отточното корито и измих краката ѝ. Изплакнах кръвта от разранените ѝ пръсти. Миех нейните боси крака? Внезапно тя пребледня и се отдръпна от мен.

– Недей – рече Ана. – Не прави така! Не издържам?

Тя беше моя. Някъде в далечината козар свиреше на дървена флейта и пискливите протяжни тонове пробуждаха сърцето ми. Слънцето напичаше над главите ни. Взех нейния бял крак в ръката си. Кожата му беше топла и жива. Ако я бях взел в прегръдките си, тя нямаше да може да ми устои дори да желаше, но не се страхуваше от мен – гледаше ме открито с големите си кафяви очи.

– Стани – подканих я аз. – Облегни се на врата ми, за да ти завържа сандалите.

– Лицето ми гори – рече тя. – Не го забулих заради теб и сега то ще почервенеет от слънцето. Краката ми също са изгорели, защото в дъжд и пек ходя без обувки.

Благословен да е всеки ден, в който ми е разрешено да живея!

Щом тя си замина и военните упражнения продължиха, гръмнахме с един топ от крепостната стена. Джустиниани искаше да привикне доброволците към трясъка, огъня и пушека на изстрела и да им покаже, че той е по-скоро страшен, отколкото опасен. Един от императорските артилериисти зареди оръдието с най-големия възможен заряд, прицели се и гръмна, а каменното гюлле, голямо колкото човешка глава, прелетя над външната стена и над дълбокия ров и падна, като разтърси земята. Но от това голямата стена се разтресе още повече, пропука се и големи камъни започнаха да се ронят по земята. Въпреки че никой не пострада, опитът потвърди думите на Джустиниани, че топовете са по-опасни за тези, дето стрелят с тях, отколкото за врага. Инцидентът имаше потискащ ефект. Монаси и занаятчии с ужас разглеждаха пукнатината в стената, не вярваха на собствените си очи и разбираха колко илюзорна беше нейната непоклатимост.

Зад стените, докдето стига погледът, всичко е обезлюдено. Пресните дънери на отсечените за по-добра видимост кипариси и чинари блестят от слънцето на фона на зеленокафеникавата земя. Дори плодните дървета са изсечени и всички къщи са разрушени, за да не предоставят прикритие и строителен материал на врага. Някъде много близо до хоризонта се издига висок стълб от пушек като от горящи сгради. Никакъв друг признак на живот не се забелязва из тази опустошена земя.

Подвижният мост все още не е унищожен. Наредих отчасти зазиданата порта да бъде отворена и изпратих няколко души да приберат

гюллето. И на най-способните каменоделци им трябва цял ден, за да изработят топка от твърд камък с определен диаметър. Разпределих стрелците с лъкове по кулите и бойниците на външната стена, все едно че провеждахме истинска атака. Изпратени извън стените, хората се чувстваха незащитени и постоянно страхливо се озъртаха наоколо, но скоро се окуражиха, изкопаха гюллето и го донесоха със себе си.

Някои от тях се разхладиха, като поплуваха в преградния ров, който беше наскоро завършен и водата в него беше още чиста. Ровът е тридесет стъпки широк и още толкова дълбок и се пълни с вода чрез умно иззидани канали от морето и от големите водни резервоари в различните части на града. Преграден е на интервали, съобразени с насечеността на местността, за да не изтича водата нахалост, и е като серия от басейни между стените на града и окръжаващата го суша. Близко до Влахернския палат ровът прекъсва, защото там теренът стръмно се спуска към залива. За сметка на това стените и кулите в този участък са много по-масивни, а постройките на двореца са включени в околоръстните укрепления, за да се образува една непрекъсната крепост чак до морския бряг.

Но днес голямата крепостна стена бе пропукувана с един единствен изстрел, даден от собствените ѝ бойници.

18 Март 1453

Аз вече не говоря с нея за политика. Всеки пази собствените си мисли за себе си. Тялото ѝ ми се доверява, но не и сърцето.

Почувствах се задължен да известя на Джустиниани какво мисли народът. Това ни най-малко не го развълнува. Погледна ме, все едно че бях някой идиот.

– Разбира се, та кой разумен човек желае война – рече той. – Съвсем нормално е жените да искат да запазят децата си, мъжете си, домовете си и всичко, що се намира в тях. Ако бях търговец или земевладелец, ваятел на слонова кост или предач на коприна, за нищо на света не бих започнал война. Нагледал съм се на войни. Но когато се стигне дотам, хората вече нямат никакво значение. Римляните ни научиха, че десет войника, облечени в броня, могат да поддържат реда сред хиляди цивилни. Народът не играе никаква роля. Той ще крещи това, което му се заповядва да вика, и е като вол, на който му покриват очите, когато го карат на заколение. Хич да не те е грижа за народа, Жан Анж.

– Макар да си учен, от военни работи нищо не отбираш – продължи да се забавлява той. – Способността да си добър войник е природна дарба, талант. Някои се раждат войници, а други, колкото и да се стараят и само външно да показват умения, добри войници никога не стават. Затуй винаги е имало мъже, които в подходящ момент от роби са се издигали в пълководци и са покорявали цели царства. Дисциплината, бойните учения и воинското възпитание имат своя дял във воденето на война, но истинският военачалник знае как да използва всяка предоставена ситуация, без да се нуждае от примери за подражание. Как е възможно това, неznam. Той просто си знае.

– Първото, което направих, шом получих званието протостратор – продължи той, – беше да опиша и събера всички оръжия, които се намират в града. Тази заповед се отнасяше еднакво за всеки – беден и богат. Синовете на архонтите трябваше да предадат скъпите си, украсени със слонова кост лъкове, както и касапите – своите железни сатъри. Сега, след всяко занятие, оръжията трябва да се предават и само тези, които застъпват на стража, могат да запазят своето въоръжение. Всеки може да се обучава с каквото си иска оръжие, но то не бива да бъде отнасяно в къщи. Само обезоръженият народ е безопасен. Когато пристигнах, в града цареше предубеждение и омраза по отношение на латинците. Аз

върнах реда и дисциплината в Константинопол и заставих неговите граждани да се упражняват в бойно умение под латински надзор и ръководство. Това само по себе си е вече военно постижение, нали? Хич не те е грижа за народа, Жан Анж. Той ще се бие за живота си, а аз ще се погрижа, щом битката е вече започнала никой да не помисли за предателство.

– Собствените ни бездейно моткащи се моряци представляват по-голяма опасност – не спираше да поучава той. – Буйните им изстъпления вредят на морала и дразнят както гърците, така и латинците. Дори железната венецианска дисциплина не е в състояние да ги укроти толкова о без никаква работа в пристанището. Ако бях на мястото на султана, много по-лесно бих предизвикал бунт на корабите, отколкото в града. Колко работа е за капитаните шурманите при подходящ вятър да прережат котвените въжета и да отплават ведно със скъпоценните си товари за Галиполи? Ако трябва да си говорим откровено, откъм Пера малки лодки много често плават до корабите, за да им продават риба, зехтин, вино и други дреболии.

Той шеговито ме погледна и потри огромните си лапи.

– Бая се измъчих, докато накарам императора да ги впрегне нещо да работят. За какво иначе им плаща по три ди дуката на месец? Гръцките работници искат отплата за всеки камък, който вдигат на стената, и за всеки кош пръст, преместен от едно място на друго. Това е нормално и съвсем правилно. Те са бедни хорица с големи семейства. Но докато всяка лопата пръст излиза на императора прескъпо, моряците се забавляват, излежават се по палубите, надуват зурните и цял ден думкат тъпаните. Василевсът се страхува да не си развали отношенията с венецианските капитани, а пък те от своя страна се грижат за моряците като за зеницата на очите си и не им дават да си помръднат пръста, ако работата не носи приходи за кораба. Но аз най-сетне успях да издействам назначението на Алойзио Диедо за главнокомандващ на флота. На целия Флот и на пристанището – натърти Джустиниани на новината. – Това означава, че още в понеделник рано сутринта всички големи галеони ще преплават през залива и ще пуснат котва пред Влахерна, в Кинегионското пристанище, а там ги очакват приготвени кирки, лопати и кошове за изнасяне на пръст. Тяхната задача е да изкопаят ров от Дървените порти до кулата на Анемас, където теренът е почти равен. Ще бъде лудост, ако позволим на турците да лазят по корем близо до пристанището и почти до стените на Влахернския палат. Или пък да прокопаят тунел под стената.

Джустиниани ме погледна много особено и продължи:

– Научих, че султанът заедно със сръбската кавалерия, е поръчал и опитни сръбски миньори. Сръбският деспот, оная стара лисица, естествено не признава нищо. Оплаква се, че мините му са се изпразнили и това е намалило неговите доходи. Помолил е всичките си роднини писмено за помощ, та нали се е свързал по роднински с всички дворове, от Унгария до Трапезунд. Той има наглостта да проси паридори от Константин, като в същото време се извинява, че е длъжен да спазва договорите и да изпрати кавалерията си на султана. Но в неговото писмо може много да бъде прочетено между редовете.

Ясно е, че за да започне в последния момент такова голямо начинание като изкопаването на нов защитен ров, Джустиниани е получил допълнителна информация за плановете на султана. Само че този факт ни най-малко не ме интересуваше. Това, което най-вече ме впечатли от новините, е отстраняването на Лукас Нотарас. От само себе си е ясно, че притежателите и капитаните на латинските кораби не ще приемат грък за адмирал на флотата и че желаят да се самоуправляват. Как ли точно сега василевсът се осмелява така жестоко да обиди куропалата?

– Ден след ден Лукас Нотарас те е очаквал да му се обадиш – рекох аз. – Как си посмял, без дори да разговаряш с него, да го отстраниш от неговия пост?

Джустиниани разпери ръце и нетърпеливо извика:

– Напротив! Напротив! В абсолютно единомислие с императора и с неговите съветници решихме, че като се вземе опитността му на стратег, би трябвало да му се отреди по-достойна роля в защитата на града. Та какво би могъл той да направи по време на обсадата с петте си прогнали дромона и с латинците, които настояват за самоуправление. Ние на практика го повишихме. Определихме една голяма част от отбраната на стените за него.

Не можех да повярвам на ушите си.

– Луди ли сте! – креснах аз. – Защо го подлагате на изкушение? Това не е честно нито към него, нито към града. Та той открито заяви, че по-скоро ще се предаде на султана, отколкото на папата.

Джустиниани страшно се радваше, че беше успял да ме вбеси.

– Това е положението – отсече той. – Това е израз на взаимното разбирателство и готовността за участие в защитата на гърци и латинци, на привърженици и противници на унията. Кой ни дава право да отхвърляме дадени хора заради техните искрени убеждения? Лукас Нотарас ще получи почти една четвърт от защитата на крепостните стени. Това е

единомисленото решение на учредения Съвет по отбраната. Трябва да се сложи край на крамолите и недоверието. Един друг си протягаме братски ръка и рамо до рамо ще се бием за защитата на този прекрасен град.

– Да не би да си пиян? – попитах аз. – Или Константинси е загубил разсъдъка?

– Василевсът е повикал куропалата при себе си и по мои изчисления точно в този момент братски го прегръща като знак на примирие – злобеше Джустиниани. – Те, може би, ронят сълзи на умиление от това, че пак са се намерили. Гърците са като венецианците – много лесно се разреват. Ние, генуезците, сме направени от по-корав материал, но даже и аз се просълзявам от умиление, само като си помисля как моята простичка досетливост кара стари врагове да си протягат ръка.

Бях в такова настроение, че трудно понасях шеговития му тон. Джустиниани престорено избърса просълзените си очи. Трудно му беше да сдържа смеха си.

– Повишението ще помогне на Нотарас да преглътне загубата на дромоните – продължи да се криви той. – Като първо условие при защитата на пристанището Алойзио Диедо ще изиска прекалено малките и негодни кораби да се махнат оттам, за да не пречат. Императорските дромони ще бъдат разоръжени: ще им свалят мачтите и платната и ще ги откарат на сушата. Моряците и войниците от тях ще са добре дошли като подкрепление на участъка от стените под командването на Лукас Нотарас, тъй като аз не съм в състояние да му отделия нито един от моите хора.

– Не се притеснявай – продължи той. – Много други по-малки съдове ще бъдат потопени или извадени на сушата, тъй като по време на битката могат да се откачат от котвите си или да се запалят и по този начин да повредят големите бойни галеони. Потопени или негодни за плаване, те няма да изкушават никого към бягство от града, ако положението стане много напечено. По този начин възнамерявам да сме наясно с корабоплаването. Алойзио Диедо е умен мъж, въпреки че е венецианец.

– В крайна сметка хвърляте куропалата право в ръцете на султана – възрази аз. – Откривате му пътя, който той, като грък и патриот може би все още се колебае да поеме. Отнемате му пристанището и корабите, които е оборудвал със собствени средства. Опитвате се още повече да огорчите вече дълбоко оскърбен човек. Тази ваша политика е непонятна за мен.

– Изобщо не му вземаме пристанището, а само корабите – невинно

запротестира Джустиниани. – Напротив! Именно стените откъм пристанището са под негов контрол. От венецианския квартал чак до Влахернския палат. Цялата вътрешна стена, която е дълга повече от пет хиляди стъпки. Аз скромно се задоволявам само със стената откъм сушата, която няма и хиляда стъпки дължина.

Не ми трябваше да гледам карта, за да разбере накъде беше. С латинските бойни кораби, вардещи залива, нападение по тази част на стените откъм Златния рог едва ли можеше да се очаква. Една шепа войници беше достатъчна за цялостната ѝ охрана и за контрола над корабоплаването в пристанището. По време на обсада тази част от стената беше най-безопасното място в града и турците можеха да го нападнат, само ако им израснеха крила. Командването на този участък беше безпредметна почетна длъжност.

Когато най-сетне разбрах за какво става въпрос, Джустиниани гръмогласно се разсмя, преви се, застана и се заудря с юмруци по коленете.

– Разбра ли най-после – заекна той и изтри сълзите от очите си. – Това е огромна част от отбраната. Несравнимо по-дълъг сектор от който и да е друг. Нотарас ще трябва да покаже доволство, макар да знае за какво става въпрос. А той ще разбере, защото не е глупав.

– Захвърляш недоверието си право в лицето му, тънко предрешено като почест – казах аз. – Може би това е мъдър ход? Може би?

Джустиниани престана да се смее и ме погледна въпросително.

– Отнехме на Нотарас възможността да стане предател – мрачно изломоти той. – Щом като обсадата веднъж е започнала, той ще е привързан към своя участък и дори да му се иска, не ще може да ни удари в гръб. Защо си недоволен? Та нали ти ме предупреди за него?

Логически погледнато, той е прав. Измислил е възможно най-дискретния начин за неутрализирането на Лукас Нотарас. Защо тогава съм недоволен?

19 март 1453

Днес големите бойни галеони влязоха в Кинегионското пристанище с развети платна и под звуците на фанфари и барабани. Моряците и войниците слязоха под строй на брега, взеха лопати, кирки и кошове и, разделени на отряди, всеки под знамето на собствения си кораб, напуснаха очертанията на града при двореца на Хебдомон. Там ги очакваше император Константин, качен на кон и придружен от царските сановници, блестящ в пурпур и злато, с корона на главата, и ги поздрави с добре дошли.

Преградният ров с над сто стъпки дължина бе разделен на обекти и капитаните на кораби забиха знамената си в точките, които им бяха показани. Осем стъпки бяха определени за ширина и дълбочина – работа сравнително лека за две хиляди копачи. По даден от василевса знак наредени в редица слуги избиха дъната на десет бъчви, от които всеки можеше да си вземе по чаша вино. Не беше за чудене, че се хванаха на работа с песни, състезаваха се да копаят и да пълнят кошове с пръст, които други тичешком отнасяха за укрепването на външната стена. Гледката беше празнична и много народ се насъбра да зяпа. Присъствието на императора въодушеви притежателите на корабите, капитаните и щурманите, та и те се включиха да помагат. Привечер ровът беше почти готов без една малка част, която го отделяше от водата. Този ров естествено не може да бъде сравнен с големия ров, чиито стени са иззидани с тухли, но гръцките работници веднага се захванаха да заздравяват стените му с камъни и греди, за да не се срутят при пускането на водата.

22 март 1453

Мислех, че Джустиниани ми има доверие. Чак сега разбирам, че ми се е подигравал. Защото какво ли друго съм научил досега от него освен това, което един наблюдателен човек рано или късно щеше сам да открие и което, така или иначе, щеше да достигне до ушите на султана. Всеки път, когато ме използва като личен вестonosец и ме разкарва из целия град с безсмислени поръки, аз знам, че води тайни преговори или има тайна среща с шпиони от Пера, които му донасят сведения за султанската войска.

На връщане от една такава безсмислена разходка до Карисиосовите порти, разяждан от най-различни мисли, отидох да го видя. Нямах нищо върно в слуха, че там е избухнала кавга между гърците и латинците.

– Нямах ми доверие – започнах аз. – Мога изобщо да те освободя от присъствието си, ако трябва. Няма никакъв смисъл да ме разкарваш напразно насам-натам. Направо ми кажи.

Той наклони голямата си биволска глава и ме погледна с жълтеникавите си очи, правейки се на смутен. В пищната му натура имаше обаяние, на което трудно можеше да се устои. Човек не можеше дълго да му се сърди.

– Ти си ми приятел – рече той. – Защо ти трябва да знаеш повече, отколкото е необходимо. По този начин те предпазвам от пренатоварване. На това му казват приятелство.

– От друга страна е глупаво талантлив мъж като теб да се разкарва напразно за неща, които и друг може да свърши – продължи той. – Защо не си вземеш отпуск за толкова дълго време, колкото ни остава. Освен това забелязвам, че си станал много набожен. Видели са те да се молиш из черквите в компанията на монахини. Може би искаш да си спасиш душата? Затуй с готовност ти препоръчвам да си починеш.

Джустиниани забеляза израза на лицето ми и побърза да се оправдае:

– Не забравяй, скъпи ми Жан Анж, че всеки път, когато съм на разговор с императора, Францес ме дръпва настрана, моли, заплашва и кълне да те освободя от службата ти при мен. Казва ми, че постъпвам глупаво, като държа змия в скута си. За да те предпази от изкушение, иска да те затвори в Мраморната кула.

– Мраморната кула е много удобно място за молебни и пости – не

спираше да ме дразни той. – Вероятно и там добрите сестри ще ти донесат кошничка с храна. Можеш да миеш краката им в канала, през който изхвърлят в морето телата на екзекутираните. Както желаш.

Страните ми пламнаха от срам. Не бях и предполагал, че е наредил да ме шпионират край Златните порти.

– Монахинята е дъщеря на обушар – сконфузах се аз. – Приятел на слугата ми Мануил. Веднъж ми донесе кошничка с храна, тъй като болните колене на Мануил не издържат такива дълги разстояния, след което нарани крака си на един камък. Аз умея да лекувам и не се срамувам да помогна на ближния си.

– Безспорно, безспорно – потвърди Джустиниани, кимайки с глава. – Дори Христос се унижавал да мие краката на учениците си. Не се нужда от обяснения. Времето е кратко и бързо изтича между пръстите ни. Използвай го както намериш за добре. Това не е вот на недоверие, а напротив – приеми го като заслужена награда.

Каквото и да си мисля за него, не мога да не го харесвам. Ако не му бях симпатичен, той едва ли щеше да се отнася добре с мен. Вярно е, че му подарих скъпоценните камъни, но не си въобразявам, че съм го подкупил. Ако счете за необходимо, той ще ме обеси без милост или ще позволи да ме затворят в Мраморната кула.

Но ми няма доверие.

– Така значи, а, обушарска дъщеря – извика той през смях след мен. – В Константинопол дори дъщерите на обушарите имат крака на принцеси.

---

25 март 1453

Преди две денонощия султанът е потеглил от Адрианопол. Броени са дните, що ни остават.

Монасите от манастира при кладенеца на Светата Божка Майка, който е разположен извън стените, отказват да го напуснат. Иззад дебелия му дувари с мечове и стрели те са успели до сега да отблъснат всички опити на безчинстващите турски банди да го превземат. До ден днешен за неговата защита бяха отделени десетина войника. Днес те всички бяха изтеглени в града. Не можем да си позволим да загубим нито един от тях. Но калугерите отказват да напуснат обителта, а императорът не желае насилно да ги изкара.

Селимбрийската твърдина на брега на Мармара все още се държи, въпреки слуховете в града, че отдавна е паднала в ръцете на агаряните, така, както всички останали кули и крепости по брега и навътре в страната. Нередовните турски пълчища са я обсадили и чакат пристигането на султана.

Под прикритието на нощта оттам успя да се промъкне мъничък кораб и да донесе вест. Питаха могат ли да предадат крепостта. Силите им са малки и не стигат, за да пробият обкръжението и да се доберат до Константинопол. Турските кораби са затворили пристанището. Молят императора да изпрати галеоните да ги приберат. Вятърът обаче не е подходящ. Пък и никой отговорен военачалник няма да рискува флотата си, за да спаси живота на една шепа войници, изпаднали в беда. Те са загубени. Оказвайки съпротива на турците, сами са подписали смъртната си присъда.

Император Константин им изпрати вест, която гласи: „Уповавайте се в Бога! Аз вече с нищо не мога да ви помогна.“

26 март 1453

Днес Ана Нотарас заяви:

– Така не може да продължава!

Вече не се караме. Черни съдбовни облаци са надвиснали над главите ни. Очакването ни е хванало за гърлата и тегне като камък в сърцата ни. Така потиснат очаквах веднъж смъртта, окован с вериги за каменна стена. Но тогава не жалех за нищо и нямах нищо за губене. Сега мога нея да загубя!

– Не, така не може да продължава – признах аз. – Хората започват да се съмняват. Някой може да те познае. Улиците и стените имат уши и очи. Баща ти може да научи и да те прибере.

– Не ме е страх от баща ми – рече тя. – Облеклото на монахиня ме пази. Нямах това предвид.

Бяхме стигнали до края на полуострова, под чинарената сянка на Акропола и бяхме полегнали върху пожълтелите мраморни стъпала. Гущерче притича върху камъка, под нас Мармара бляскаше като сребро, а Босфорът се точеше като синя панделка между избуялите в зеленина пролетни хълмове. Иззад пристанището се въздигаха крепостните стени на Пера с вештото се на кулите кръстоносно знаме на Генуа.

Кариклеа не беше с нас. Остана да пере дрехи в къщата ми и да забавлява Мануил с нескончаеми легенди за светици и светци. Бях пил много вино този ден, но въпреки това не ме свърташе на едно място. Безпокойството ни тласкаше навън, под открито небе. Доверявахме се на щастието си с лекотата, с която можехме да бъдем открити.

– Не, нямам това предвид – повтори тя. – Знаеш много добре за какво говоря.

Челото ѝ беше почервеноло от слънцето. Ана протегна загорелите си крака и зарови босите си пръсти в тревата. Страните ѝ порозовяха, а устните ѝ се усмихваха, но в нейните кафяви очи трепкаше неизречена тъга.

– Расото ми е само маскарад – рече тя. – Не съм монахиня. След като се отказах от дом, семейство и възпитание, аз съм по-здрава и по-щастлива от преди. Хлябът ми е сладък, леко ми се диша. Живея. Съществувам. Имам тяло, което ме прави неспокойна.

– Аз уважавам твоето облекло – рекох сухо.

– Точно така – обвини ме тя. – Прекалено много зачиташ моето

расо. Светостта те плаши. Не смееш да ме докоснеш.

– И това ми е достатъчно – отвърнах аз. – Да съм с теб. Да те обичам. Няма любов без страст, но моята страст е чиста и не изпитвам нужда да те докосвам.

Ана започна нервно да подръпва ръкавите си.

– Няма любов без страст – повтори тя. – Не съм на годините ти и нямам твоя опит. Може би си прав? Може би не си заслужава да се обръща внимание на страстта, но тялото ми се опитва да ме убеди в обратното. То се разтреперва всеки път, щом положиш ръка на коляното ми. Защо не правиш вече така?

– Не мисли, че съм ангел – уверих я аз.

– Умееш превъзходно да се владееш – отбеляза тя. – Никак ли не те изкушавам?

Ана присви крак и погали разголеното си коляно, поглеждайки ме през полуспуснати клепащи. Но ако се бях опитал да я докосна, веднага щеше да ме отблъсне. Говореше така само за да ме дразни.

– Голям грях извърших, като не оправдах бащиното си доверие – заяви тя. – Помислих си, че ще мога да го изкупя, ако живея и се моля в метоха. Решила бях никога вече да не те видя. През главата ми минаваше идеята да се подстрижа и да стана монахиня. Каж ми, скъпи мой, хората винаги ли се самозалъгват, за да получат това, което желаят?

– Хората са неизлечими лъжци – отбелязах аз. – Вярват във всичко, в което се надяват, и се самоубеждават, че това, което желаят, е правилно. Но дълбоко в сърцето си никой никога не може да се самоизлъже.

– Йоханес Ангелос – дълбокомислено заключи тя, – струва ми се, че ще е най-добре и за двамата ни, ако се ожениш за мен. – След което сложи ръка на устата ми, за да ми попречи да говоря. – Вярно е, че според латинската вяра ти си вече женен и че жена ти е още жива, но какво от това? Ако се откажеш от еретическата си вяра и произнесеш истинското верую на глас, може наново да бъдеш покръстен. Безчет са поповеите, които в нашия случай ще провъзгласят предната ти женитба за невалидна и с готовност ще ни венчаят, ако не за друго, то за да си отмъстят на латинците.

– Какво значение ще има всичко това? – запитах аз. – В сърцето си аз съм женен за Мадам Гита и не мога да наруша светото причастие. Дори папата не може да освободи сърцето ми от брачните вериги, след като по собствена воля съм встъпил в тях.

Ана ме погледна през гъстите си мигли с омраза.

– А, така значи! – гневно извика тя. – Гита е по-важна от мен! Аз ли

съм ти виновна, че си захвърлил своя живот в скута на една непозната жена, която след това ти е омръзнала? Ти дори вече не можеш да се смееш. Ако умееше, щеше да се ожениш за мен. Защо не искаш поне моята съвест да е спокойна? Така или иначе за своята спокойствие не ще намериш, каквото и да правиш.

– Нито пък ти – отвърнах аз. – Такава женитба нищо не означава. Без родителска благословия и под напълно чуждо име тя може да бъде оспорвана както от светските, така и от църковните съдилища.

– Оспорвана, да – съгласи се тя, – но поне ще е легална, а не престъпление. Защо да не се венчаем православно, пък ако ще и тайно? Бих могла да дойда да живея при теб, в твоята къща. Ще мога всяка сутрин да се събуждам в леглото, до теб. Не си ли заслужава само заради това малко да поразтегнеш абсурдно закостенялата си съвест?

Погледнах в очите ѝ.

– Ти си моят грях – подех аз. – И този мой грях само расте, ако заради теб престъпя светото причастие. Само като те гледам или като докосвам ръката ти, в сърцето си извършвам прелюбодеяние. Още при черковните порти, когато те видях за първи път, грехът се промъкна в сърцето ми. Защо не се опиташ да ме разбереш?

– Защо не се задоволиш с това да си само човек и малко да се спазариш със собствената си съвест? – упорито продължаваше Ана. В същото време руменината по лицето ѝ потъмняваше и се разнасяше по шията. – Вярно е, че всеки път, когато те погледна, аз те любя – призна тя. – В сърцето си вече съм прегрешила с теб, въпреки че според земните закони все още не съм извършила нищо лошо. Не разбираш ли? Опитвам се да предпазя тебе и себе си от земните правила, за да не може никой да ни обвини, ако нещо се случи между нас двамата.

– Бог да ни е на помощ! – възкликнах аз. – От това, дали ще легнем благословени от църквата или не, грехът ни не намалява. То е само между нас двамата. Отговорни сме само един пред друг. Но ти ми кажи, опитал ли съм се поне веднъж да те съблазня? В това поне не можеш да ме упрекнеш.

– Опитвал си – настоя тя. – С очите си, с ръцете си? Но това е абсолютно безсмислено – говорим за съвсем различни неща. Както всички мъже и ти хвърчиш из небесата и говориш за принципи, а аз като жена съм по-практична и говоря за това, как най-добре бихме могли да уредим този проблем, без да престъпваме добродетелта и благоприличието повече, отколкото е необходимо.

Не ми оставаше нищо друго освен да я съзерцавам.

– Смяташ ли, че това е ясно от само себе си? – попитах.

– Ами че разбира се – рече тя, като ме погледна през миглите си, наслаждавайки се от все сърце на моята разпаленост.

– В такъв случай – започнах аз, – кой го е грижа за добродетели и благоприличие? Ние сме възрастни хора. Скоро агаряните ще са пред портите и топовете ще загърмят. А след туй ще настъпи ужас и смърт. Не е ли все едно как ще посрещнем смъртта – венчани или не?

– Благодаря ти, любов моя, благодаря – каза тя с престорена признателност. – Щом на теб ти е все едно, аз като жена, разбира се, ще предпочета женитбата.

Посегнах към нея, но тя се изтръгна и ме повлече на тревата. Погледна ме присмехулно, засмя се с глас и започна с все сила да се съпротивлява. Когато най-сетне успях да я притисна към земята, тя напрегна цялото си тяло, сложи ръце на гърдите ми и със затворени очи рече:

– Не, Йоханес Ангелос, за нищо на света! Насила не ще ме обладаеш. Не преди да си се отказал от еретическата си вяра и преди да сме благословени от гръцки свещеник.

Сладка и възбуждаща беше нашата борба. Изведнъж тя замря, преbledна и втренчи в мен широко отворените си очи и разширените си зеници. След което изненадващо заби с всички сили зъбите си в ръката ми, все едно че искаше да отхапе късче от нея.

– Така ти се пада – измърмори тя. – Повярва ли сега? Ще престанеш ли да се закачаш?

Ана седна, приглади косите си и остана неподвижна с ръце върху лицето си.

– Аз ли съм това!? Възможно ли е тази, която се търкаля с латинец по тревата като кръчмарска блудница в обор, да е Ана Нотарас? Това никога нямаше да повярвам!

Разтърси глава, рязко ме зашлеви по лицето и скочи на крака. Разбрах. Вината беше моя.

– Не искам да те виждам повече! – процеди тя през зъби. – Мразя те повече от всичко на света! Мразя очите ти, устата ти, ръцете ти! Но най-омразна ми е твоята съвест и твоята „чиста“ страст! Как си позволяваш да бръщолевиш такива безсрамни глупости?

Мълчаливо заоправях дрехите си.

– Права си, Ана – признах аз. – Така не може повече да продължава.

Писах ли, че вече не се караме?

31 март 1453

Последният ден на март – Велика събота. Скоро всичко ще свърши. Императорът не смее повече да изчаква и днес моряците изкопаха останалата част от оградния ров към морето и го напълниха с вода. Да се надяваме, че подпорите греди и камъните ще устоят на водата толкова дълго, колкото е необходимо.

Докато работеха, мъжете все поглеждаха към хълмовете. Флейтите и тъпаните вече не се чуват и флаговете не се веят. Василевсът, облечен в сребърни доспехи, препусна с войниците си към хълма и сам застана на стража, но турците все още не се виждат. Войската им е огромна и се придвижва много бавно.

Днес венецианците, предвождани от Съвета на дванадесетте, дефилираха пред императора, който им е поверил за отбрана четирите порти на Влахернския палат и дори им е дал ключовете от тях. Сам той естествено ще отговаря за отбраната при портата на Свети Роман. На практика тя, както и долината на Ликус чак до Карисиосовата порта, се защитава от Джустиниани. От днес насетне в града е въведено извънредно положение и стражите многократно са увеличени. Въпреки това повечето както и преди живеят по домовете си.

Император Константин се обърна към латинците със сълзи на очи:

От днес съдбата на Константинопол е повече във ваши, отколкото в гръцки ръце. Присъствието ви е доказателство за това, че в борбата не сме сами. Воини от двадесет националности са събрани под знамената ни. Западът като копие ще полети в наша защита! Вие сте острието на това копие, в името Божие и за честта на цялото християнство. С дълбоко чувство на радост и доверие поверявам защитата на портите във ваши ръце. Вземете ключовете и ги пазете като очите си!

По време на церемонията дузина млади гръцки нобили, нагиздени в традиционните си костюми, се бяха наредили по стената и по време на речта язвително се подсмиваха.

Вече трети ден след последната ни среща, откакто Ана Нотарас не е напускала метоха. Не знам кого се опитва да наказва – себе си или мен? На третия ден Кариклеа се появи сама с дървената си паница и, чувствайки се като у дома си край кухненската маса, започна да се оплаква от капризността на младите жени. Мануил ѝ донесе храна от кръчмата насреща и след дълги протести тя започна с апетит да си похапва. Имаше

чувството, че прекалява с моето гостоприемство, след като Ана не беше с нея. Затуй собственоръчно ѝ налях вино, за да разбере, че е добре дошла и сама. Тя вдигна ужасено ръце в знак на протест, многократно се прекръсти, след което изпи три големи бокала.

– Сестра Ана се моли – каза ни тя. – Сестра Ана се страхува, че се подлага на изкушение в твоята къща.

– Когато някой се страхува, той вече е изпаднал в изкушение – рече. – Много съжалявам за това, сестра Кариклеа. Предай ѝ, че с нищо не желая да я подлагам на изкушения или да ѝ навредя. Кажй ѝ, че ако е така, тя не е длъжна да ме посещава.

– Ах! – затюхка се Кариклеа гръмогласно, тъй като това съвсем не ѝ беше по вкуса. – Само глезотии, нищо друго. Коя жена знае какво иска? Много са съблазните и най-различните изкушения по света и нашата съдба е да не им се поддаваме, а не страхливо да ги отбягваме.

Бащата на Кариклеа, общарят, ѝ е разказал всички гръцки легенди и митове, които е знаел. Тя е надарена с богато въображение, а душата ѝ жадува да се наслади на продължаващия роман между мен и Ана. Както всички жени и тя дълбоко в сърцето си е родена сводница, но само с добри намерения.

Не знам какво ѝ е наговорила, но на следния ден Ана дойде с нея в къщата ми. Още с влизането в моята стая тя навири глава и захвърли воала си настрана. Беше се облякла под расото отново с мирянските си дрехи на благородница. Устните и страните ѝ бяха начервени, а зъглчетата на очите и миглите ѝ бяха изписани в синьо. Държеше се надменно и ме заговори студено, също като непознат:

– Сестра Кариклеа заяви, че страдаш от моето отсъствие. Каза ми, че за няколко дена си отслабнал и пребледнял и че очите ти гледат трескаво и диво. Не желая заради мен да се поболяваш.

– Тя те е излъгала – отвърнах ѝ също така хладно. – Не съм страдал изобщо. Напротив. От много дни насам за първи път се насладих на мир и тишина и не трябваше да слушам обидни думи, които раняват сърцето.

– Това явно е така – през зъби рече тя. – Защо ли ми трябваше да идвам? Нямах вид на страдащ. Най-добре ще е да си вървя. Исках само със собствените си очи да се уверя, че не си болен.

– Не си тръгвай още – прибързано помолих аз. – Мануил е пригответ мармелад и сладки за Кариклеа. Остави горката женица да си похапне. Постенето в метоха се е отразило и на теб – страните ти са хлътнали, а под очите си имаш черни кръгове от недоспиване.

Ана бързо се огледа във венецианското ми огледало.

– Нищо ми няма на лицето – отсече тя.

– Очите ти горят – продължих аз. – Да не би да имаш температура?

Дай да те пипна по шията.

Тя отстъпи крачка назад и извика:

– В никакъв случай! Ще те ударя, ако само се опиташ!

След което беше вече в прегръдките ми. Галехме се и се целувахме ненаситно. Целувахме се така, та имах чувството, че пламъци прогарят тавана на къщата ми и се извисяват в небесата. Опиянени от страст се целувахме, а времето и пространството вече не съществуваха. Ана не носеше рaso, което да я пази. Задъхана и искряща, тя отвърщаше на целувките ми, галеше раменете и косите ми и ме притискаше към себе си, но страстта ѝ беше напразна, защото волята и девствеността ѝ я пазеха, въпреки че беше затворила очи. Чак когато започнах да се уморявам, тя ги отвори, отблъсна ме от себе си и с победоносна нотка в гласа рече:

– Видя ли? Ако не друго, то поне мога да те измъчвам.

– Измъчваш себе си така – отвърнах с очи, все още насълзени от желание.

– Хич не си въобразявай – възпротиви се тя. – Докато знам, че мога да превърна радостта ти в болка, удоволствието ще е само мое. Бъдещето ще покаже кой от нас е по-силен. Отначало се притеснявах от своята неопитност, но вече започвам да усвоявам маниерите на западните страни.

С треперещи ръце Ана започна да оправя роклята и косата си пред огледалото.

– Не си мисли, че съм толкова наивна, та да можеш да си правиш с мен каквото си поискаш – заяви тя с упорита усмивка. – В началото стреших и ти свиреше на мен като на арфа. Сега обаче е мой ред да подръпвам струните ти, пък ще видим колко дълго ще издържиш. Аз съм жена от сой и при това, както сам не веднъж си изтъквал, съм вече пълнолетна. Не си мисли, че имаш работа с някое кръчмарско момиче.

Беше се преобразила. Дори гласът ѝ беше остър и жлъчен. Аз все още треперех и не можех нищо друго да направя, освен да я наблюдавам. Тя кокетно ме погледна през рамо. Шията ѝ беше грациозна, а веждите ѝ – сини дъги. Главичата ѝ беше като цвете, показващо се от скъпи одежди. Ръцете ми ухаеха с хиацинта на нейните страни.

– Не мога да те позная – най-сетне успях да изломотя аз.

– Сама себе си не познавам – призна искрено тя. – Незнаех, че моят характер има толкова много страни. Сеньор Жан Анж, струва ми се, че

си ме превърнал в жена. Изтича до мен, грабна ме с две ръце за косата, силно разтърси главата ми, целуна ме в устата, след което внезапно ме освободи.

– Ти ме правиш такава – меко каза тя. – Ти събуждаш у мен тъмни сили. Но пробуждането им не е неприятно. Изгарям от нетърпение да се самоопозная.

Ана взе ръката ми и разсеяно започна да си играе с нея, и да я гали с меките възглавнички на пръстите си.

– Чувала съм за западните нрави – започна тя. – Сам си ми разказвал, че мъжете и жените от благородно потекло могат заедно да се къпят и публично да се ухажват. Красивите дами оставят гърдите си неприкрити и позволяват на господата да ги целуват по зърната под формата на куртоазен поздрав. В леконравна компания, под звуците на флейти, мъже и жени се забавляват по двойки и пият вино. Мъжете дори позволяват на съпругите си да се позабавляват с някой техен добър приятел, стига всичко да става в рамките на благоприличието.

– Имаш особена представа за нравите на Запада – забелязах аз. – Във всяка страна има разгулни и развратни люде със свои собствени нрави – били те християни или турци, във Венеция или в Константинопол. Тези хора обичат да пътуват от едно място на друго под най-различен претекст. Дори светите поклонения могат да бъдат добър претекст във време, когато вярата е вече мъртва и е останала само нейната обвивка. Колкото по-настойчиво човек търси забавления, толкова по-трудно открива нови наслади. В тези неща човешката изобретателност е безсилна и той е принуден да се задоволява с влудяващо ограничения свят на собствените си сетива. Човек, който търси само наслада, остава завинаги неудовлетворен.

– Ти имаш особена представа за нравите на Запада – повторих аз. – Там също така съм срещал и светци, и богати хора, които са раздали имането си и са се оттеглили в манастир. Висшестоящи, които са се отказали от постове и живеят от милостиня. Учени, които се самоослепяват с разчитането на древни ръкописи. Принцеси, що плащат цяло състояние за един прояден от мишки ръкопис. Астролози, прекарвали живота си в изчисляване орбитите на звездните тела и тяхното отражение върху човешката съдба. Търговци, дето са измислили двойното счетоводство, с помощта на което по всяко време могат да изчислят своето състояние. Пеещи и танцуващи глупаци има във всяка страна. Само формите за общуване между мъжете и жените са различни.

Речта ми ни най-малко не я развълнува. Тя се разхождаше с

огледало в ръка, откачи една от придържащите брошки на роклята си, придърпа я под раменете си и с наведена настрана глава заразглежда разголената си гърд. Едновременно с това и с помощта на огледалото тя наблюдаваше моето изражение.

– Не! – подчерта Ана. – Не! Скромността не би ми позволила да нося такава рокля в присъствието на мъже. Преди това ще трябва поне да видя други да го правят. Вероятно и с това лесно се свиква.

– Ти ме изкушаваш – рекох с пресъхнала уста аз.

– Не е вярно! – буйно възрази тя и бързо вдигна роклята си нагоре. – Че как бих могла?! Та ти си толкова твърд и чист. Как би могла неопитна жена като мен да те съблазни. Както сам преди малко се изрази, имаш нужда от нещо ново. Какво ново бих могла аз да ти предложа?

Въпреки че си бях обещал да запазя самообладание, язвителността ѝ ме вбеси.

– Такова нещо не съм казвал! – гневно извиках аз. – Не говорех за себе си. Напротив! По-скоро съм отбягвал жените, отколкото да съм бил привличан от тях. Те само помътняват моите идеи и ми пречат да виждам ясно, затуй съм се държал настрана от тях. Бях започнал да се отвърщвам от бляскавите им очи и от задушавашите им ласки.

Ана Нотарас се обърна и сложи ръце зад гърба си.

– Задушаваш ласки, така ли! – извика тя. – Мразя те!

– Нямах точно теб предвид – с ужас простенах аз. – В името Божие, нямах теб предвид!

– Ти? Блуден латинец! – кресна тя. – Гнилост такава!

Ана грабна черната мантия от пода, наметна се, сложи си качулката и спусна воала пред лицето си.

– Сбогом – рече тя. – Благодаря за нравоученията. Следващия път ще съм по-мъдра.

Не ми беше сърдита, знаех това, макар че с думите си като с нокти надра сърцето ми. Не си тръгна с омраза, а с доволство и с гордо вдигнатата глава. Та нали сама каза: „Следващия път?“ А аз, глупакът, си въобразявах, че като частица от себе си я познавам.

1 април 1453

Още от ранна утрин камбаните на черкви и манастири бият и приканват народа към всеобщ молебен за защитата на града. Денят бе изнурително красив – един прекрасен пролетен ден. Гигантският плаващ бараж в пристанището е готов. Гредите му са подновени, а връзките са заздрави. Той се простира като зигзаг успоредно на брега – от кулата на Евгений до кулата на Свети Марко.

След неделната литургия много от хората се разходиха до брега, за да го погледат. Кръглите трупи, придържащи веригата на повърхността, са толкова големи, та дори възрастен човек не може с ръце да ги обгърне. Връзките по между им са железни халки, дебели колкото прасеца на крака ми и дълги до над коляното. Освен това трупите са прикрепени един за друг с метални скоби. Прочутият плаващ бараж, поставен от рицарите на Свети Йоан в Родоското пристанище, е само една играчка в сравнение с тази грамада. И най-огромният кораб не ще може да го разкъса. Родители го сочеха на децата си, които лесно можеха да се проврат през неговите халки. Като го гледаш, имаш чувството, че никаква човешка сила не е в състояние да го прекъсне. Даже василевсът, придружен от свитата си, препусна, за да го разгледа. Единият му край е прикован към скалите в близост до кулата на Евгений.

Ръка за ръка след обяд двете монахини дойдоха у дома. Литургията и видът на баража бяха окуражили Кариклеа. Тя неспирно разказваше на Мануил как Божията Майка и [другите светци са защитавали Константинопол през вековете и са принуждавали турците и другите завоеватели да се откажат. С подчертана увереност заяви, че откакто агаряните са построили твърдината си на Босфора, самият архангел Михаил с огнения си меч се е преместил в царевия град. Много заслужаващи доверие очевидци са го видели неведнъж над черквата на Светите Апостоли. Доспехите му блестели така, че трябвало да покриват лицата си и да извърщат глави настрана.

– Колко чифта криле имал той? – попита нетърпеливо Мануил, надавайки се най-сетне да получи отговор на така дълго оспорвания, все още неизяснен стар въпрос.

– Та кой е имал време да ги брои – отсече Кариклеа. – Блясъкът на меча му така заслепявал хората, че дълго след това не виждали нищо друго освен огнени кръгове по бялото небе. Ако сам го беше видял, едва

ли щеше да почнеш веднага да броиш по гърба му, а щеше да паднеш на колене и да благодариш на Бога, че е освободил стратега си от защитата на Босфора и го е проводил да брани стените на Константинопол.

Така те разговаряха и аз се намесвах от време на време в техния разговор, защото денят беше прекрасен, а Ана изрично отказа да влезе в стаята ми. Тя седеше мълчаливо и отново беше съвсем променена, облечена в черно от главата до петите, със спуснат воал и ръце, скрити в широките ръкави. Когато я питах за нещо, тя само поклащаше глава, все едно че се беше заклела в мълчание. Малкото, което можах да зърна от лицето ѝ, показваше бледността ѝ. Огромните ѝ кафяви очи ме гледаха с обвинение, черни сенки имаше около тях и бяха подпухнали, като да беше плакала. С поведението си явно целеше да предизвика у мен симпатия и самообвинение, а когато се опитах да я хвана за ръката, тя обидено я дръпна. Така неестествено измъчена изглеждаше, та я заподозрях, че е напудрила с брашно лицето си и е очертала черни кръгове под очите си.

Щом като си пийна, сестра Кариклеа не се сдържа, а започна да поглежда към Ана и да се киска. Всеки път Ана люто я поглеждаше и тя прикриваше с шепи устата си, но скоро цялата игра наново се повтаряше.

Не можех повече да се въздържам. Грабнах Ана за китката, изправих я на крака и грубо запитах:

– Какво разиграваш? Какво значи тази игра на криеница?

Тя се престори на уплашена, вдигна пръст към устните си и рече:

– Ш-ш-т, слугите ще те чуят!

Подчинявайки се като че ли на неизбежното, тя сви рамене и ме последва по стълбите, но отказа да влезе в моята стая.

– Не, наново няма да сглупя – каза Ана. – Трябва да пазя своята репутация. Какво ще си помисли твоят слуга за мен?

– Говорейки за слуги – продължи тя с надигашо се раздражение, – обиждаш ме в тяхно присъствие, все едно че вече сме женени, и не ти отива да бръщолевшиш разни глупости пред тази проста женица, която разбира погрешно всяка дума, която някой изрича. Или аз съм тази, която разбира погрешно? Вероятно ти си влюбен в нея и аз само ти служа като предлог да я срещаш? За да я напиеш с вино и когато тя няма да е в състояние сама да се защитава, да я принесеш в жертва на собствената си похот. Затуй не посмях да я пусна сама, макар че, ако говоря само за себе си, не бих желала да видя тази къща никога повече!

– О, Ана! – примолих се аз. – Защо се държиш така? Незнам вече

какво да мисля за теб. Полудяла ли си или аз съм започнал да се побърквам?

– А, така! Луда ме наречи! – безпощадно продължаваше тя. – Сама съм си виновна, като напуснах дома си и семейството си, за да се хвърля в ръцете ти. Вече не си спомням кога за последен път съм чула ласкава дума от теб. Нищо не те задоволява. Когато се обличам така, както по-добава на моя ранг и възпитание, ти ме третираш като блудница. Опитвам се да ти угодя, като се държа скромно и сдържано, а ти викаш, обиждаш ме, насиняваш ме с коравите си ръце и ме повличаш към стаята си, все едно че искаш да ме изнасилиш. Обвинявай ме колкото си искаш, но първо огледай себе си!

– Господи, имай милост към мен, че попаднах в мрежата на тази жена! – отвърнах аз нещастен и отчаян. – Вероятно в сърцето си съм латинец, защото никога не ще разбере какво става в една гръцка глава.

Тя едва забележимо омегна, отвори широко прекрасните си очи и каза:

– Недей да упрекваш гърците, когато не разбираш жените. Може би все пак не си авантюрист и женкар, а мъж, твърде неопитен в тези работи и затова аз ще те извиня за непристойното ти държане.

– Прости ми! – възкликнах яростно аз. – Кой от нас има нещо за прощаване? Но въпреки това, прости ми! Смирено ще те моля за прошка, само за да сложиш край на този маскарад. Не издържам повече! Защо ме мъчиш така?

Тя срамежливо сведе очи, но продължи скришом да ме наблюдава през тежките си ресници.

– Защото те любя, Йоханес Ангелос – меко рече тя. – Защото така ужасно те обичам, та чак ми се плаче, а ти се държиш така детински. Но може би заради това най-вече те обичам.

Зяпнах, невярващ на ушите си и неразбиращ вече нищо.

– Твоята любов е странна – рекох.

Тя нежно ме потупа по бузата.

– Приятелю, любов моя единствена – попита тя, – защо си тъй ужасно инатлив?

– Инатлив? Кой, аз ли?! – от яд така се задавих, та трябваше дълго да преглъщам преди да продължа. – Поне не съм толкова дяволски капризен като теб.

– Капризна? – повтори тя, все едно че сериозно се замисляше над съдържанието на тази дума. – Наистина ли съм капризна? Поне не съм като теб простовата в тези неща. Поначало жената, за разлика от мъжа, е

малко по-сложно устроена.

– Какво в крайна сметка очакваш от мен? – попитах. – Кажи най-после.

– Да се венчаем толкова законно, колкото е възможно при тези обстоятелства – простичко и ясно отвърна тя, натъртвайки на всяка дума поотделно. – Аз трябва да се грижа за своята репутация, за рода и за баща си, за бъдещето си.

Стиснах ръце в юмруци, та чак ноктите ми се впиха в дланите.

– Бъдещето не съществува – с принудено спокойствиеизапочнах аз. – Опитай се да разбереш, веднъж и завинаги, че родът ти, бащиният ти дворец и репутацията ти скоро ще бъдат без всякакво значение. Турските топове са на пет хиляди крачки от града. Толкова са много, че никой не може да ги преброи. Ние нямаме никакво бъдеще. Никакво, никакво? Запомни това!

– Тогава защо така упорито се противиш? – каза тя, налагайки си като мен спокоен тон. – Ако наистина нямаме никакво бъдеще и нищо вече не е от значение, тогавазащо, в името Божие, не удовлетвориш това мое дребничко желание?

– Църквите ни са обединени – обясних. – Опитай се да разбереш това. Унията е провъзгласена. Всяка латинска венчавка е толкова официална, колкото и гръцката, и аз ще престъпя светото причастие, ако си позволя да се ожения отново. Това е въпрос на принцип, за Бога, та нали край Варна не се отказах от вярата си и не приех исляма, макар че ятаган висеше над главата ми. Срамно ще е сега да се отрека – заради женските ти капризи и за да ти угодя.

– В много от черквите веруюто все още се чете без допълнение – твърдоглаво упорстваше тя. – Венчавките, погребенията и кръщенетата все още се извършват както преди, а Григорий Мамас е лъжепатриарх и е отлъчен от Светия синод. Дори сам папата не може да му помогне, защото той е само сянка, назначена от василевса. Истинската гръцка църква се е прикрила зад тази сянка, но ще се появи, когато ѝ дойде времето. Присъедини се към нея и безсмисленият ти предишен брак ще стане невалиден, все едно че никога не е съществувал.

Заудрях се в гърдите с юмруци и заскубах косите си.

– Защо се родих на този проклет свят? – горчиво простенах аз. – Защо не мога да живея така, както сам желая, в разбирателство и мир със собствената си съвест? Какво е това проклятие, което тегне над мен? И ти ли ще ме преследваш с попове и адвокати, макар че още не съм те докоснал?

– Няма и да ме докоснеш! Никога! Ако ще да умирам! – възкликна тя. – И за мен е въпрос на принципи, за които ти все така натякваш. Живей със съвестта си, но знай, че ще живееш и ще умреш самотен. Живеем сред хора, а не сред богове. Сред хората човек трябва да умее да се нагажда и да отстъпва. Заради теб аз се отрекох от баща си и от дома си. Ти също ще трябва от нещо да се отречеш или ще започна да мисля, че не сме един за друг. „Ще трябва да избереш“, ми каза ти веднъж. Е, добре, сега е твой ред. Избирай! Това е моята последна дума!

Аз се втурнах в стаята си, заслепен от сълзи и гняв, запасах сабята си, обух ботушите си и навлякох стоманена ризница.

– Сбогом, Ана! – извиках, като се спуснах по стълбите покрай нея. – Оттук насетне ме търси по крепостните стени. В ръката си държиш ябълка, но не смееш да я отхапеш, защото те е страх, че може да е червива.

– На, вземи си ябълката обратно! – кресна в отговор тя и запокити подире ми първия паднал под ръката ѝ предмет – един скъп стъклен фенер, – който се разби в моята глава и посипа врата ми със стъкла. Но аз не усетих нищо тогава. Тряснах входната врата зад гърба си така, че цялата къща се разтресе.

Ана изтича подире ми, отвори портата и неспокойно извика:

– Хей, да не си наранен?

Не се обърнах. Затичах по улицата, все едно че дявол ме гонеше, а ризницата се раздрънча на гърба ми. Така безумно я обичам!

4 април 1453

В понеделник плаващият бараж бе изнесен на мястото му и сега той затваря пристанището от кулата на Евгений, до кулата на Галата край Пера. Нито един кораб, дори да иска, не може вече да се измъкне от никъде. От бряг до бряг веригата плува като водна змия.

След като напуснах дома си, аз безпрепятствено се присъединих към подсилената стража край Свети Романовата порта. Латинците мързеливо се излежават по кулите и бойниците, варят агнешко в казанчетата си, играят карти и пият вино. Гърците пеят химни и се молят. Вестовоите стоят по стените. От време на време някой от тях си въобразява, че вижда движещи се сенки в тъмната нощ и хвърля запалена факла или изстрелва горяща стрела през защитния ров. Но зад стената е само мъртвата пустош.

Скоро ще настъпи краят на готвенето и в казанчетата ще започнат да топят олово и да варят смола.

По стените е разположена цяла батарея тънкоцеви оръдия с пряко прицелване, а също така и няколко огромни бомбарда, които изплюват гюлетата си по траектория, прилична на дъга. Но техните трясъци повече вредят на стените, отколкото на врага. Те дори не са изпробвани. Барутът се пести за мускетите, които стрелят с оловни куршуми.

Близко до зъбчатите бойници императорските техники са инсталирали старовремски балисти и катапулти. Те хвърлят далеч зад рова каменни късове, които обаче летят по-бавно от оръдейните шрапнели.

Ако може да се избира между барутен пищов и арбалет, един на петдесет ще избере пищова. Арбалетът е къде по-сигурен и по-безопасен.

Хоризонтът е почервенял и латинците се обзалагат за това, дали на сутринта турците ще се появят пред портите. Всички са изнервени и сън не ги хваща. Наемните войници псуват постоянно, а това обижда гърците и те се държат настрана от тях.

Докато будувам с останалите, горчивина и съмнение обземат душата ми. Не мога да не мисля за Ана Нотарас. Не мога! Съдбата едва ли сама ме тласка така неизбежно по този път. Защо така упорито желае законно да се обвърже с мен? Тя трябва да разбере, че аз си имам причина, поради която не мога да се съглася. Защото аз наистина имам

причина. Да, наистина имам?

Ако се откажа от унията и си позволя да се венчая за нея, това ще е още една стъпка към онова ужасно изкушение.

Защо трябваше да я срещна? Беше ли това предварително нагласено? Баща ѝ наистина ли не знае, че тя все още е в града? Или те действат заедно – баща и дъщеря? Но Лукас Нотарас не може да знае кой съм аз?

Защо ли ми трябваше да я срещна тогава край портите на „Света София“, когато пътят ми беше така ясен и чист? Сега душата ми е объркана и мрачна. Ще позволя ли на духа да бъде подмамен от съблазните на плътта? Но любовта ми не е ли дух и плът ведно? Вярвам в това! Да, вярвам в това!

Човек съм, а не ангел? И все пак болката изчезна, когато положих ръката си върху Мануиловата глава.

И всичко това, за да се докосна до Бога! И всичко това, за да се хвърля в пламтящия гроб на собствената си похот!

Да не я ли мразя? Само защото я обичам?

5 април 1453

При изгрев слънце по всички пътища и пътеки, водещи към града, се вдигнаха огромни облаци прах. Измежду тях изплуваха първите разпръснати турски войски. Съзирайки стените, те призоваваха Аллах и неговия пророк и размахваха оръжията си. Кървави слънчеви отражения заиграха по остриетата на копия и ятагани.

Джустиниани изпрати да ме извикат. Той и василевсът, и двамата на коне, бяха вече при Карисиосовите порти. От двете им страни неколкостотин нобили с труд укротяваха буйните си жребци, които цвилеха и копаеха земята с копитата си. Това бяха същите онези млади мъже, които саркастично се надсмиваха над императорската реч и които играеха по цял ден на топка из Хиподрума – красиви, горди младежи, които смятаха, че е под достойнството им дори да говорят с латинците.

– Да яздиш умееш, Жан Анж – рече Джустиниани, – а умееш ли да свириш на тръба?

Кимнах утвърдително.

– Искаше да се биеш, нали? – продължи той. – Добре. Предоставя ти се такава възможност, но внимавай битката да не продължи твърде дълго и да не ви отрежат пътя за отстъпление. И кажи на тези проклетни тъпанари, че ще обеса всеки, който не се подчини на тръбата. Не бива да загубим нито един човек. Това е само демонстрация, а не атака. Единственото, което целим, е да объркаме турските еколони. Поглеждай често към кулата. Оттам ще ти известя с флаг, ако сте в опасност от обкръжение.

Аз взех тръбата и я надух – звукът ѝ беше ясен и звънлив. По-буйните от конете се изправиха на задните си крака, а аз викнах на младежите, че не съм се натрапил по собствено желание, за да разделя славата с тях. По заповед на протостратора трябваше да ги следвам и да дам сигнал за оттегляне. Казах им, че съм по-възрастен от тях и че съм се сражавал в конница още преди битката край Варна.

Джустиниани учтиво заговори на гигантския си жребец, обяснявайки му положението, и ми подаде юздите.

– Моят кон ще те пази по-надеждно от собствения ти меч – отбеляза той. – С копита ще се провере и през най-гъстото меле, а ако е необходимо, със зъби ще прегризе на две всеки изпречил се на пътя му агарянин.

Той наистина е страховит и огромен западен боен жребец, въпреки че е по-бавен и по-громав от расовите топлокръвни гръцки коне. Животните, за щастие, ми се подчиняват, иначе аз щях много повече да се ужася от него, отколкото от турците. Джустиниани е висок и стремената му не са ми удобни, но нямаше време да бъдат скъсени. Подвижният мост със скърцане вече се спускаше, а десетина мъже разтваряха портите.

Гърците потеглиха в сравнително добър ред, но още на моста започнаха да пришпорват конете и с викове да ги подканят, така че цялата дружина се устреми напред като разбесняло се стадо. Яздех подире им и земята се тресеше под копитата. Моят грамаден жребец беше разярен от факта, че яздех отзад, тъй като беше свикнал да се носи в първите редици. Той правеше всичко възможно да изпревари другите коне, а аз имах усещането, че седя в дървена куличка на гърба на боен слон.

Препускахме срещу отряд пешаци, идващи по пътя за Адрианопол. Щом ни съзряха, те се разгърнаха от двете страни на пътя и първите стрели бръмнаха насреща ни. Младите гърци се разпръснаха по цялото поле, все едно че гонеха топка по игрище. За топки им служеха турските глави. Много скоро жребецът ми прегази първата си жертва. В това време откъм фланга в далечината на помощ на пешаците галопираше спхийска конница с развени червени наметала.

Най-предните от пешаците в страха си бяха захвърлили оръжието си, за да бягат по-лесно. Те бяха само събрана паплач от авангарда. След тях цял отряд сгъсти редиците си и с наведени, забити в земята копия зачака нашето нападение. Гърците свърнаха, за да ги заобиколят, но моят жребец се хвърли право срещу стената от пики, които се натрошиха като клечки в железния му нагръдник, и започна да тъпче ужасените турци.

Бях дошъл да се бия и сега точно му беше времето, но онези нещастници, които нямаха дори кожени нагръдници, викаха с цяло гърло „Аллах! Аллах!“, та и аз се чух да викам „Аллах!“, все едно че призовавах техния бог да се смили над тях.

Полето беше покрито с разкъсани бохчи от дрехи и трупове. Моят кон сви ушите си назад, захапа един турчин през корема, разгърси го и го поддържа във въздуха докато стана безчувствен, след което го захвърли край пътя.

Погледнах към града. На кулата бясно се вееше кръстоносният флаг на Джустиниани. Надух тръбата. Надувах колкото имах сила. Никой не ми обърна внимание. Ако стръмният склон не ги беше накарал да спрат, щяха да яздат така чак до Адрианопол.

Най-сетне успях да събера дружината си и да я обърна към градски-те стени. Препускайки покрай ранени турски войници, които се държаха с ръце за главите или се гърчеха тук-там на земята, някой от младите гърци се навеждаше от седлото и като на тренировка нанасяше с меч си смъртоносен удар, за да прекрати страданията им. Въздухът беше натежал от миризмата на кръв и изпражнения. Отдалече спахиите ни приближаваха в пълен галоп, призовавайки Аллах на помощ и въртейки блестящи ятагани над главите си. Наближаваха ни като червени морски талози и все по-често някой от младежите се изправяше на стремената, поглеждаше назад и още повече прищпорваше коня си.

Не поглеждах назад. Гледах стените и кулите на Константинопол пред себе си. Опитвах се да ги видя през очите на врага и вече не се чудех защо след като ги беше видяла, пехотата им се беше заковала на място. Та те се простираха докъдето можеше да се види с човешко око – тези жълтокафяви стени и зъбери. Най-отпред стоеше преградният ров и неговия насип, след него първите външни укрепления, а след тях външната крепостна стена със своите кули, гарнизон и артилерия, която сама по себе си е по-грамадна от която и да е крепост в Европа. Но чак след това се възправяше страховитата, по-висока и от най-високите постройки крепостна стена на Константинопол, ведно със своите могъщи бастии. Външните укрепления и двете крепостни стени приличаха на три огромни стъпала. Дори врагът да успееше да превземе две от тях, той пак щеше да е хванат в смъртен капан между втората и третата.

Докато гледах издигащите се в облаците бойници, за първи път в сърцето ми проблясна надежда. „Само земетресение може да разруши тези стени“ – помислих си аз.

Копитата на коня ми затрополиха по подвижния мост. На хвърлей стрела от нас редиците на спахиите с техните пера, нагръдници и развени червени плащове се бяха спрели. Едва бяхме влезли в града, и техниците побързаха да разрушат подвижния мост, а зидари с тухли и готов хоросан започнаха да зазиждат портите. Останалите четири моста също бяха унищожени, а портите зазидани. Оставаха само тесните врати за изливане, ключовете от които императорът беше поверил на латинците.

Турците продължаваха своето настъпление от всички посоки, разгръщаха се около града и спираха извън нашия обсег. Безчетни стада с добитък вървяха след войската. От другата страна на Златния рог, по хълмовете, също се появиха безкрайни пълпещи колони. До вечерта агаряните ни бяха обградили така нагъсто, че и косъм не можеше да се провере през техния обръч. Спряха на около две хиляди стъпки от града,

а от стените изглеждаха като мравки.

Мъничък изглежда човек, сравнен с гигантската древна твърдина. Но времето помита всичко. Дори и най-могъщата крепост един ден трябва да падне. Така времената се менят.

Настъпи нощ – истинска априлска пролетна нощ. Но вече не мирише на пролетни ливади и на подивели бадемови дръвчета. Въздухът има горчивия привкус на пушек и солен прахоляк. В червеникава полудъга турските лагерни огънове обграждат Константинопол и греят в нощта като въглени.

6 април 1453

Петък – свещеният ден на исляма. Тази сутрин под ярките слънчеви лъчи султан Мехмед препусна покрай стените, придружен от своите савовници. Държеше се далеч извън обхвата на нашите куршуми и лицето му не можеше да бъде разпознато от такова разстояние, но аз веднага го познах по осанката и по надменно вдигнатата глава. По чалмите и по цвета на дрехите разпознах и много от най-приближените му люде.

Турците вече са прибрали телата на посечените от нашата атака, без да бъде разменен нито един изстрел, нито една стрела. След като обиколи стените, султанът зави и се изкачи на хълма точно срещу Свети Романовата порта, където вече го очакваше разпъната огромната му шатра и където безброй копачи усърдно работеха по защитата на хълма, копаейки окопи и палисади.

Без да слиза от коня си, Мехмед изпрати вестоносец с бяло знаме в ръка до нашите порти. С провлачен глас вестоносецът предлагаше мир на император Константин и макар че гръцкият му беше изпълнен с грешки, никой не се засмя. Василевсът се появи на една от кулите и се показва на вестителя. Той носеше златна корона на главата си и беше придружен от целия императорски клир.

Съобразявайки се с Корана, султан Мехмед предлагаше мир и обещавахе да пощади живота на всеки, ако градът се предаде без съпротива. Това беше последният шанс за великия везир Халил и партията на мира да започнат преговори.

Аз знаех, че султан Мехмед, който седеше абсолютно неподвижен в седлото на коня си, най-много от всички се страхуваше, че посланието му може да бъде прието.

Василевсът нареди на Францес да повтори дума по дума писмото, което вече беше проводил на султана в Адрианопол. Тънкия придворен глас на протоасекрита не се чуваше надалеко, на латинците скоро им омръзна да го слушат и те – както подобава на всички войници – започнаха да подхвърлят обиди по адрес на вестоносца. Гърците също се развикаха и страхотно дюдюкане се понесе по цялата крепостна стена. Звукът от собствените им гласове ги окуражи, очите им засвяткаха, лицата им почервеняха и някои от стрелците започнаха да подготвят арбалетите си за стрелба, но император Константин вдигна ръка и изрично забрани да се стреля по султанския пратеник, който беше дошъл под

закрилата на белия флаг.

Вестоносецът се оттегли и докато достигне до султана, слънцето беше вече високо на небето. Настъпил бе часът за обедна молитва. Султан Мехмед слезе от коня си, а пред нозете му разстлаха килим и забиха копие в земята, за да показва посоката, в която се намираще Мека. Султанът хвана лявата си китка с дясната си ръка, наведе глава, падна на колене и удари чело в земята. Той пропусна характерното за тази церемония обливане, тъй като беше на война и водата нямаше да стигне за всичките му войници да се измият. Мехмед многократно удари чело в земята и цялата му войска, от бреговете на Мармара до самия край на Златния рог, всеки път заедно с него се поклони. Приличаше на огромен жив килим, застлал земята околоръст, чак до самия хоризонт.

Като отклик на това камбаните на всички черкви в града забиха, а към тях се присъединиха и манастирските клепала. Техният ясен звън приповдигна настроението на обсадените и се разнесе надалеч по полето, до турските редици, за да смути усърдната им молитва.

След като изреди много строфи, Мехмед вдигна ръце към небето и обяви обсадата за започнала. Тези, които го чуха, подеха неговия призив и той се разнесе из редиците на войската като звукът на разбушувано море. „Обсадата е започнала!“, закрещяха турците, размахаха оръжията си и се втурнаха към крепостните стени, все едно че искаха незабавно да ги шурмуват. Разноцветните отряди прииждаха на талази и се приближиха дотолкова, че започнахме да различаваме лицата и викащите им усти. Гледката на връхлитащата войска беше толкова ужасна, та неопитните гърци инстинктивно се отдръпваха назад от бойниците и дори латинците заопъваха лъкове и извадиха мечове.

Но турците се спряха в добър ред на около хиляда стъпки от стените, извън обсега на нашата артилерия, и започнаха да копаят окопи, да носят камъни и да издигат палисади за защитата на своя лагер. Само няколко еничари притичаха до рова и започнаха да предизвикват гърците на двубой. Много от императорските стратори нетърпеливо замолиха василевса да им разреши да слязат долу и да покажат на агаряните своето бойно умение. Сред облечените в броня бойци на Джустиниани също имаше такива, които желяха да изпробват западния двуостър меч срещу закривеното острие на ятагана, но протостраторът строго забрани този безполезен спорт.

– Времето на дуелите отдавна е отминало – заяви той. – Няма никаква полза да се рискува животът на най-добрите воители в безсмислени двубои за престиж и чест. Мен са ме повикали да водя война, а не да

разигравам турнири.

Той хладнокръвно нареди на най-добрите си стрелци да се прицелят с арбалетите и аркебузите си и да изстрелят един залп. Четири еничари паднаха пронизани от стрелите и куршумите. Останалите, вбесени от потъпкването на добрите войнски обичаи, с пяна на устата запсуваха гърци и латинци, наричайки ги страхливи гадини, които се осмеляват да стрелят по храбрите мъже само иззад прикритието на крепостната стена. След като още двама бяха повалени, разумът явно започна да надделява, та наравиха трупове, на убитите си другари и се опитаха да се оттеглят. Но сега по тях стреляха отвсякъде и мнозина паднаха покосени. Нови еничари се появиха пеш и на бегом и без да се страхуват от куршумите и стрелите, прибраха всички трупове. До преградния ров не остана нито едно тяло. Само няколко кървави петна се открояваха в тревата.

Докато турците усърдно се окопаваха, Джустиниани препусна по градските стени и се опита да установи техния брой. Еничарите, които са на лагер около султанската шатра, точно срещу Свети Романовата порта, са дванадесет хиляди, както вече знаехме. Редовната кавалерия, или спахиите, са също толкова много. Джустиниани смята, че сравнително добре въоръжената пехота, отчасти облечена в ризници, наброява сто хиляди. Към това трябва да се прибави и почти същото число нередовна войска, състояща се от бедняци, присъединили се от религиозен фанатизъм или от жажда за грабеж, облечени в дрипи и въоръжени със саби и прашки. Някои от тях носят малки дървени щитове, покрити с кожа. Само около една четвърт от султанските войници имат подплатени кожени ризници.

Броят на турските отряди е ужасяващо голям, но Джустиниани смята, че леките нередовни войски са без особено значение. След обиколката си той не беше особено потиснат. Просто се чудеше къде все още се губи прехвалената султанска артилерия.

За да повиши бойния дух на защитниците, император Константин уговори с Алойзио Диедо венецианските галеони да направят с разветви флагове малък морски парад пред стените. Под ударите на барабани и под звуците на фанфари лъвското знаме на Свети Марко заплуоща на вятъра. Тази демонстрация несъмнено беше значителна политическа победа за василевса, тъй като султанът трябваше да е разбрал, че е във война също така и с Венеция.

Преди настъпването на нощта стана ясно каква е била цената на този парад. Василевсът се изнесе от Влахернския палат и вдигна лагер със своите стратори близо до Джустиниани, в средата на крепостните стени.

В пустият дворец се нанесе венецианският байло начело на гарнизон от доброволци. До вечерта лъвът на Свети Марко се вееше редом с императорския флаг. По този начин целият здраво укрепен Влахернски сектор е в ръцете на венецианците. Ако все пак градът успее да отблъсне турците, венецианската окупация на палата може да се окаже от злокобно значение.

Джустиниани обаче, заедно с облечените си в желязо мъже, държи в ръцете си най-почетното място от защитата – портата на Свети Роман, точно срещу султанските еничари. Там той е разположил поне три хиляди от своите най-добри воители.

А какъв е броят на защитниците? Само императорът и Джустиниани знаят това, но протостраторът е дал да се разбере, че половината от гарнизона е разположен между Карисиосовата и Свети Романовата порта. От това изглежда, че цялата наша отбранителна сила, включваща монасите и занаятчиите, не е повече от шест хиляди. Трудно ми бе да повярвам в това. Венецианските моряци са около две хиляди, но част от тях трябва да пазят корабите и пристанището. Затуй считам, че имаме поне десет хиляди по стените, макар че само хиляда – като изключим шестстотинте на Джустиниани – са напълно въоръжени.

И така, десет хиляди срещу двеста хиляди, като се има предвид, че султанската артилерия все още не бе пристигнала, а нямаше и следа от турската флота.

Затуй пък в следобедните часове по посока на Селимбрия се чуваха отделни бумтежи като от гръмотевици, макар че небето беше съвсем ясно. Откъм сините острови в Мармара черен пушек се издига в небето като исполинска колона.

7 април 1453

През нощта пред Селимбрийската порта бяха въздигнати на показ обезобразените и набити на колове тела на тези, що се бяха сражавали докрай за защитата на Селимбрия. Коловете и труповете бяха четиридесет на брой.

Откъм Пера се носи слух, че султанската флота в продължение на два дни напразно се опитвала да превземе последната останала твърдина на островите в Мармара. Вчера адмиралът на агарянската флота наредил да натрупат огромни купища дърва около кулата и изгорил защитниците ѝ живи.

Гърците знаят как да умират, защитавайки всяка педя от своята разпадаща се империя.

Варвари от изток, варвари от запад. На границата между два свята последният Христов град се бие за своя живот, без надежда за помощ, без да търси слава. Голи обезобразени тела, набити на колове и покрити с рояци от мухи?

Облечен от главата до петите в желязо, една глава по-висок от всички, Джустиниани се разхожда и се смее – подвижна кула с подпухнало лице и безмилостни очи. Днес, след като видях набитите на колове тела на селимбрийските защитници, аз го мразя.

Ще се бием без надежда и без вяра в бъдещето. Дори да победим султана, Константинопол ще е мъртъв град, жив труп във властта на латинските варвари.

Гръцката кръв в мен крещи. След като не може да обладае земното царство, тя изгаря от страст по вечното и нетленното. Жадува да замени мирското с божественото.

В името на своята вяра, за своята кръв и за Христа аз съм готов да умра!

През целия си живот презирах, ненавиждах и бягах от омерзението и фанатизма. Сега те ярко светят в моето сърце.

9 април 1453

След безметежния неделен ден деветте най-големи галеона се преместиха близо до плаващия бараж, готови да го бранят. В очакване сме на турската флота.

Огромни волски впрягове теглят в дълги редици големите бронзови топове на врага по местата им. Зад турските линии стада от говеда вдигат облаци от прах и мученето им се носи чак до стените.

Защитата е готова. Всеки знае своето място и какво трябва да прави. Император Константин цял ден препуска по градската стена, разговаря с командирите на отделните сектори, окуражава гърците и сипе нови обещания на латинците.

11 април 1453

Султанът е наредил да разположат на малки групи по цялата дължина на сухопътната част от крепостната стена малките топове и големите бомбарди. Тежката артилерия е съсредоточена в четири точки: пред Романовата, Карисиосовата и Калигарската порта и пред Влахернския сектор където стените са най-дебели, но където няма преграден ров. Срещу Селимбрийската порта също има три големи бомбарда.

Оръдията са разположени толкова близо до стените, че с просто око могат да се различат лицата на обслужващите ги артилеристи, които са заети с поставянето им върху основа от камъни и греди. Топовете лежат тромаво и безпомощно на земята, но когато се сравнят зейналите им дула с работещите наоколо им хора, човек не може да не уважи ужасната им големина. Стотици мъже пъплят наоколо им като мравки. Едно от кръглите каменни гюлета, които са складирани наблизко, е по-високо от коленете на работещите наоколо артилеристи.

Топовете са защитени с ров и палисади. Никой от латинците не е виждал преди толкова грамадни оръдия. Те ще попилеят цели кораби, пълни с барут, и ще избият стотици турци, когато се пръснат, или поне така твърди Джустиниани, за да окуражи собствените си хора.

Най-големият бомбард, излят от избягалия в Адрианопол Орбан, за който толкова много се говореше през януари, е разположен срещу Калигарската порта, където стените са най-дебели. Изглежда, че султанът вярва в разрушителната сила на своята артилерия. Джустиниани беше любопитен да види това грамадно оръдие и тъй като всичко беше още спокойно, ме помоли да го придружа. Искаше също така да види как са се настанили венецианците във Влахернския палат и при Карисиосовата порта, откъдето тръгва пътят за Адрианопол.

Мнозина от защитния гарнизон бяха напуснали своите места и се бяха събрали на групи, за да позяпат този огромен топ. Дори от града са надошли хора, които са се покатерили по кулите и по покрива на палата да зърнат това чудовище.

Джустиниани широко се ухили и рече:

– Сигурен съм, че тълпата ще оредее веднага, щом турците поставят топовете по местата им и изстрелят първия залп.

Някои сочеха с пръст и твърдяха, че разпознават Орбан, макар че беше облечен в почетен кафтан и носеше на главата си чалма с

отличителните знаци началник на артилерията. Гърците го обсипваха с обиди и проклетия, а императорските техници се прицелиха с малките топове и дадоха няколко залпа, за да пречат на турците при монтирането на големия бомбард. Джустиниани забрани да се стреля и да се хаби барут. Много от гърците преbledняха и запушиха ушите си още при тези незначителни изстрели от стените.

Венецианският байло Миното викна на хората си да се строят и дойде да поздрави Джустиниани. С него беше и синът му, който въпреки младостта си е капитан на една от галерите и от любопитство бе дошъл да погледа топовете. Императорският техник, германецът Йохан Грант, също се присъедини към нас. За първи път виждах този известен мъж, за чиито познания и талант бях слушал много. Той е на средна възраст, с черна брада, набраздено от мисъл чело и търсеци, отразили безпокойството на нашето време очи. Зарадва се, като разбра, че говоря малко немски. Самият той говори много добре латински и си служи свободно с гръцкия. Василевсът го е наел на мястото на Орбан и му плаща толкова, колкото Орбан навремето напразно искаше.

Гледайки топа, Грант рече:

– Този бомбард е чудо на леярското изкуство, достигнало до границата на невъзможното. От това по-голямо оръдие едва ли може да бъде овладяно от човека и ако не бях чул, че вече са го изпробвали в Адрианопол, едва ли щях да повярвам, че ще издържи налягането на заряда. Дори хиляда дуката да ми дават, не бих стоял близо до него, когато стреля.

Джустиниани рече:

– Аз, бедният човек, приех защитата на Романовата порта, защото всички други си мълчаха, но сега не съжалявам. Оставям това удоволствие на венецианците.

Венецианският байло, неприятно засегнат от тази забележка, възрази:

– Едва ли може да се очаква някой от нас да остане на стената или в кулата, когато този топ започне да гърми. Ние сме само търговци, доброволци, и при това вече много затлъстели. Аз самият се задъхвам всеки път, когато се изкачвам на стената, и после страдам от сърце.

На това Джустиниани отвърна:

– Нещо все пак трябва да се заплати за Влахернския Палат, но ако пожелаеш, аз на драго сърце ще сменя своята неудобна кула с леглото на императора и обещавам още рано сутринта да се кача на крепостната стена. Нямам нищо против да се разменим.

Червенобузестият байло загледа Джустиниани с недоверие, премери на око могъщите бастиони на Влахернския палат и ги сравни с останалата част от градските стени след което кратко заяви:

– Ти май се шегуваш.

Йохан Грант избухна в смях, след което отбеляза:

– Заедно с императорските техници изчислих, че такъв огромен бомбард не може да бъде задоволително излят, и че, ако все пак съществува, дълго няма да издържи. Ако с него се стреля, той ще изплюва гюлето само на няколко стъпки пред носа си. Това може да се докаже с изчисления. Утре сутринта ще трябва да си направя щит от тези изчисления и да застана на стената точно срещу неговото дуло.

Джустиниани ме дръпна настрана и ми каза:

– Жан Анж, приятелю мой, никой не знае какво ще се случи утре, тъй като светът не е виждал досега такива топове. Напълно е възможно те с няколко залпа да пробият стените, макар че аз лично не вярвам в това. Остани тук и дръж този огромен бомбард под око. Настани се като у дома си в палата, ако венецианците склонят да те приемат. Искане ми се да имам тук доверен човек, на който мога да разчитам, докато установим какви повреди може да нанесе този огромен топ.

Йохан Грант ме взе под свое покровителство, тъй като и двамата бяхме чужденци сред гърците и латинците. Той е мълчалив мъж, а когато говори, е твърде саркастичен. Разведе ме край Калигарската порта, където шепа престарели обушари с присвити от страх гърла седяха и подковаваха войнишки ботуши в опразнените си дюкяни. Всички млади мъже, чираците дори, са по крепостните стени. Обиколихме залите и галериите на императорския дворец, където венецианските доброволци се бяха настанили. Венецианският байло Миното е запазил за себе си спалните на василевса и спи на пухени възглавници под пурпурен балдахин, с извезани по него двуглави орли. Венецианците са докарали прислугата си и цяла купчина жени, които са в непрестанна разпра с гръцкия обслужващ персонал на двореца, чийто език те не разбират.

Отоплителната система на палата, която се състои от огромно количество тръби под подовете, по които циркулира затоплен въздух, изисква невероятни количества топливо и затова императорът още в ранна пролет е забранил тя да се използва, въпреки че нощите все още са много студени. Той желае да пести дървата за печене на хляб и за други нужди – като например за поправка на стените, ако турците наистина успеят да им нанесат сериозни повреди.

С падането на нощта заварих венецианските стражи да палят огън

върху полирания мраморен под в церемониалната зала. Мраморът се пропуква, а пушекът потъмнява безценните мозайки по тавана.

12 Април 1453

Станах на разсъмване. Миналата нощ никои не беше спал спокойно. Гърците се молеха, а латинците прекаляваха с пиенето. Излизайки в студената утрин, аз се подхлъзнах на техните повръщания по подовете в дворцовите зали.

Изпод водите на Босфора слънцето изгря по-бляскаво отвсякога. Азиатските брегове искряха позлатени и нежен бриз се носеше откъм Мармара.

От бойницата виждах турските артилеристи да се молят. Моите мисли следваха тези на султан Мехмед. Предполагам, че и него съм не го е хванал през миналата нощ. И ако целият град е обхванат от потискащо очакване, навярно то е сковало и неговото сърце.

Утринните часове се нижеха без нищо да се случи. След това по стените на града, чак до Влахернския палат, от уста на уста се предаде веста, че е била забелязана турската флота. Говореха, че стотици платна покривали морето. В пристанището зазвъняха корабните камбани и техният звън се разнесе чак до двореца.

Видяхме султана, който яздеше на бял жребец по хълма срещу нас, ограден от най-висшите си офицери и следван от върволица чауши в зелени кафтани. По копията на везири и паши се развяваха конски опашки. Султанът отиваше да инспектира големия бомбард, но спря почтително на около петстотин стъпки от него, след което всички коне бяха отведени.

Когато турците се разбягаха настрани от големия топ и оставиха само един полугол роб да размахва запалена факла на дълга дръжка, с която да запали фитила, венецианският байло загуби самообладание и запояда на всички които се намираха на стената точно срещу топа, да напуснат този участък. Тази желана от всички заповед накара и най-храбрите да се разбягат като стадо подплашени овце.

Блесна светкавица и последва страховит взрив, по-страшен и от най-силната гръмотевица. Градската стена се разлюля като от земетресение, аз загубих равновесие и паднах заедно с всички останали. Огромен облак, черен като барут, скриваше бомбарда от нашите погледи. По-късно дочух, че в по-близките къщи чиниите падали от масите и водата в гърнетата се разплискала. Дори корабите в пристанището потреперили от гърма.

Веднага след като вятърът разнесе черния пушек и облака прах от стената, видях турските артилеристи да тичат към нас и оживено да сочат един на друг уврежданията, нанесени от гюлето. Виждах ги, че викат, но не ги чувах, тъй като гърмът ме беше оглушил. И аз започнах да викам на стрелците, но никой не ме чуваше. Чак когато ги задърпах за ръкавите, те се усетиха и започнаха да опъват арбалетите си, но във възбудата си стреляха лошо. Нито един от турците не беше дори ранен, макар че от бойниците стреляха все повече и повече. Турските артилеристи бяха изцяло във властта на собствената си възбуда, та дори не забелязваха забиващите се наоколо им стрели, поглеждаха ги разсеяно и, говорейки оживено, бавно се връщаха към големия бомбард. Те разперваха ръце и клатеха глави, все едно че не бяха доволни от това, което бяха видели.

Грамадното каменно гюлле бе направило в стената незначителна вдлъбнатина с големината на малка стая и се беше разбило на хиляди парчета. Но основите на крепостната стена бяха непокътнати.

Край бомбарда забелязах Орбан, който размахваше съответстващия на званието му жезъл и крещеше своите заповеди. Артилеристите засноваха около топа, покриха го с дебели вълнени одеяла, за да не изстине прекалено бързо, и наливаха масло в огромната му паст, за да помогнат на метала да се възстанови след ужасното налягане на изстрела.

В далечината, откъм портите на Карисиос и Роман, се чува обезпокоителни изстрели. Виждах блясъка на изригващите топове и облаците барутен дим, но техните гръмове едва отекваха в заглушените ми уши.

Султан Мехмед единствен остана прав, докато при звука от изстрела всички останали офицери и чауши се хвърлиха по очи на земята. Той продължаваше да стои безмълвен и след това, с поглед, прикован в стената, докато останалите от свитата му отърсваха прахта от своите дрехи. Не помръдваше Мехмед, защото се страхуваше да не издаде чувствата си. Вероятно в мислите си се беше надявал, че този гигантски бомбард можеше с един единствен изстрел да срути двадесет стъпки дебелия крепостна стена.

След като Орбан се беше погрижил за покриването на огромния топ, гръмнаха и другите две оръдия от двете му страни. Те също бяха много мощни, но въпреки това изглеждаха като недоносчета в сравнение с чудовищното туловище на бомбарда. Артилеристите докоснаха фитилите им без дори да се прикриват.

Въпреки това двата изстрела за момент ме заслепиха, след което всичко се скри в черен пушек, който сякаш растеше и следваше

каменните гюлета. Те удариха почти в същото място както големия бомбард, стената се разтърси и през облаци от прах се изсипа дъжд от каменни отломки, които нараниха един от венецианците. Но когато изтичахме да погледнем какви повреди бяха нанесени, открихме, че те бяха много по-малки, отколкото бяхме очаквали. Влахернският сектор бе удържал на изпитанието. Венецианският байло Миното се засмя с облекчение и извика на хората си:

– В името на Светия дух, нека не се плашим вече, а да ободрим своите сърца! Нека ни замерва султанът с тези каменни грахчета цял ден ако ще, на стената пак нищо няма да й стане.

Но докато турците обслужваха оръдията си – все едно че се грижеха за болни добичета, – Йохан Грант задейства целия отбранителен гарнизон. След като знаеше местата, в които топовете се целеха, той нареди да се спуснат огромни кожени чували, натъпкани с вълна, памук и сено, с който да се защитят дупките на външната стена. Той също беше оптимистично настроен и смяташе, че повредите лесно можеха да бъдат поправени през нощта.

Нови гърмежи се разнесоха и стената потрепери под нозете ми. Султанът започваше да ни обстрелва със стотици тънкоцевни топове и дебелоцеви бомбарди, които бълваха големи каменни гюлета. Много от тях прелитаха над стените и разрушаваха къщите зад тях, докато артилеристите не поправиха траекториите им, променяйки барутния заряд и ъгъла на техните дула. Въздухът се изпълни с един постоянен тътнеж, а отделни турски подразделения напредваха към преградния ров, като блъскаха бронзови чинели и призоваваха Аллаха колкото им глас държи. Но по крепостната стена защитниците на града започваха да привикват към топовната стрелба, целеха се добре и много турци паднаха поразени, а и много от онези, дето се опитваха да измъкнат телата на убитите си другари.

Аз се отпавих пеш по гребена на външната стена, за да известя Джустиниани, че поне засега не трябва да се страхуваме от големия бомбард. От време на време се налагаше да притичвам между зъберите и да се прикривам от стрелите и куршумите, които бръмчаха над главата ми.

В сектора между Порфирогенетския палат и Карисиосовата порта на защитниците не им беше до смях. Още с първия си залп четирите турски бомбарда бяха откъснали един от зъберите и бяха превърнали трима от мъжете в кървава каша. Една дузина други бяха тежко ранени от отломките и се беше наложило да ги закарат в града през една

странична врата в голямата крепостна стена, за да им бъде оказана медицинска помощ. Локви кръв бяха останали от тях и защитниците неспокойно надничаха през тесните бойници на кулите към турските топове, които се зареждаха за нов залп. В този момент артилеристите тъпчеха барута с дървени бутала и го обработваха с влажен клей, за да не остане никакъв въздух преди да търкулнат каменното гюлле в широката цев. Тази част на градската стена се защитава от тримата братя Гуачарди – млади венициански наемници, които сами плащат на войниците си и които са се цанили на служба при императора. Те вървяха напред-назад по бойниците, окуражаваха новациите, потупвайки ги по гърбовете, като им обясняваха, че опасността не беше чак толкова голяма, колкото изглеждаше. Бяха любопитни да узнаят за щетите, нанесени от големия бомбард, и аз се задържах за малко при тях, за да видя ефекта от предстоящия залп. В кулата, където бяха устроили своя щаб, украсен със скъпи килими, драперии и възглавници, взети от Влахерския палат, братята ми предложиха глътка вино.

Докато чакахме турския залп, те започнаха недодялано да се хвалят с подвизите си сред гръцките девойки и ме запитаха какви са обичаите на турските жени. И тримата не бяха навършили още тридесет години и от начина, по който говореха, си личеше, че са само простички младежи, жадни за приключения, богатство и слава. Те бяха готови да се явят пред лицето на своя Бог така, на пияна глава и със сърца, изпълнени с любовни спомени. Бяха, разбира се, получили пълно опрощение на всички минали и бъдни грехове. Не изпитвам желание да ги съдя – напротив, в компанията им почувствах по-скоро завист по тяхната бляскава младост, която никаква философия все още не беше успяла да вгорчи.

През това време турците наклониха надолу дулата на топовете, за да бият право в стената. От бойниците воините завикаха, че агарянските факли вече са запалени, а братята Гуачарди хвърляха зар, за да определят на кого от тримата щеше да се падне честта да стои неприкрит на стената и с примера си да окуражава останалите. Най-младият хвърли шестица и опиянен от късмета си се втурна към бойниците с блеснали от вино и възбуда очи. Той се изправи в една от амбразуриите, точно срещу оръдията, размаха облечената си в броня ръка, за да привлече вниманието на нападателите и започна да бълва такива обиди на турски език, че дори аз се засрамах от неговото поведение. Но когато факлите докоснаха фитилите на оръдията, той разумно се прикри зад зъбера и остана скрит зад него.

Трите топа гръмнаха почти едновременно, заглушиха ни и

разтресоха стената под краката ни. Когато пушекът и прахта се разнесоха, ние видяхме младия Гуачарди, който стоеше невредим, здраво разкрячил крака. Но гюлетата бяха прехвърлили оградния ров и палисадите, отнасяйки част от тях със себе си, и бяха издълбали огромни дупки във външната стена. Беше ясно, че с течение на времето тези бомбарди щяха да нанесат сериозни щети и бавно, но сигурно, щяха да разрушат основите на стената.

Откъм турските позиции се разнесоха ужасени викове и ние забелязахме, че бомбардът отляво беше разкъсал подпорите си и беше изскочил от своето легло. Дървени подпори и камъни се бяха разхвърчали надалеч, премазвайки поне двама от артилеристите. Останалите обаче не обърнаха никакво внимание на своите пострадали другари, ами се втурнаха да покриват топовете с мокри одеяла и да ги обливат с масло, тъй като те бяха много по-ценни от човешкия живот.

През цялото време на моята обиколка по крепостната стена турците стреляха непрекъснато с топове и аркебузи, блъскаха чинели, надуваха зурни, биеха тъпани и на малки групи се втурваха към преградния ров, опитвайки се да достигнат защитниците със стрелите си. Хората на Джустиниани, които бяха облечени от главата до петите в броня, не си правеха труда да се прикриват, ами оставяха стрелите да се пречупват на две в ризниците и шлемовете им.

Точно когато достигнах сектора на протостратора, големите бомбарди срещу портата на Свети Роман изстреляха своя залп. Част от зъберите и бойниците на външната стена се сгромолясаха и хиляди каменни парчета засвистяха из въздуха. Варовиковият прах ме задуши, а отровният пушек почерни лицето и ръцете ми. Пред себе си чух псувни и проклетия и гръцки гласове, които призоваваха Светата майка на помощ. Близко зад мен един нещастен работник, който носеше камъни за крепостната стена, полетя надолу с шуртяща кръв от едната страна.

– Исусе Христе, Сине Божи, смили се над мен! – проплака той и се помина без много да се мъчи.

Джустиниани в звънящите си доспехи се понесе насреща ми, за да провери щетите, нанесени от изстрела. Той вдигна наличника на шлема си, иззад който блеснаха кръглите му биволски очи, зелени от възбуда. Втрънчи се в мен, все едно че ме виждаше за първи път, и извика:

– Битката започна! Виждал ли си по-славен ден от този? Той пое дълбоко дъх, за да се нагълта с барутен дим и с миризмата на прясно пролята кръв, докато ремъците на нагръдника му изпукаха от напрежението на огромните му гърди. Беше се променил – съвсем различен от

онзи бавен, вечно пресмятащ комендант, когото познавах. Чак сега той се чувстваше като риба във вода, опиянен и наслаждаващ се на гърмежите и на тътена от боя.

И отново стените потрепериха под нозете ни. Страхотен взрив разгърси земята и небето притъмня. Огромният бомбард край Калигарската порта беше стрелял отново. Нищо не можеше да се сравни с трясъка на неговия изстрел. Слънцето се виждаше като златно кълбо през облаците от пушек и прах. Изчислих, че на бомбарда са нужни около два часа, за да се изстуди, да се прицели, зареди и изстреля отново.

– Вероятно си чул, че турската флота е пристигнала – рече Джустиниани. – Преброени са триста платна, но повечето от тях са търговски гемии, а бойните им галери, в сравнение с латинските кораби, са тесни и леки. Край плаващия бараж венецианците ги очакваха в засада със свити от страх гърла, но те ги подминаха и хвърлиха котва в Босфора в пристанището с колоните под Пера.

Той говореше волно и весело, все едно че нямаше никакви грижи, макар че с два залпа тежките турски топове бяха помели преградното укрепление и бяха повредили външната стена, която на две места се беше пропукала от основите си чак до върха. Той изрева на изплашените гърци да приберат тялото на своя загинал другар. Гърците се бяха наблъскали в пространството между външната и вътрешната стена и се молеха да ги пуснат в града през една от малките порти. Те бяха мирни работници, които не се бяха цанили да се бият срещу турците на страната на латинците.

Най-последно двама от тях се покатериха на външната стена, като си криеха главите от прелитащите куршуми и стрели. Коленичиха до тялото на убития и избухнаха в жални ридания при вида на многобройните рани от шрапнелите, несръчно заизтриваха прахта от лицето му и опипваха студените му крайници, невярващи, че човек може така внезапно да се помине. Поискаха от Джустиниани една сребърна пара, за да отнесат трупа в града. Той изпсува и рече:

– Жан Анж, ето, заради тези алчни нещастници вода тази свещена война в името на цялото християнство.

Гръцката ми кръв възнегодува, като гледах тези окаяни възрастни мъже, които нямаха ни шлемове, ни ризници да ги пазят, а само мръсните си работни дрехи.

– Това е техният град – отвърнах му аз. – Ти си поел защитата на този участък от стената, за което получаваш заплата от императора. Затуй и сам ще трябва да заплащаш на гърците за поправките, ако не

можеш да се справиш със собствени сили. Такъв е договорът. Ти самият си алчен нещастник, щом като караш тези беззащитни мъже да работят без да им се заплаща. Та нали и те трябва с нещо да си купуват храна и да поддържат семействата си. Василевсът не се грижи за съдбата им. След което добавих:

– Една малка сребърна пара за тези мъже означава толкова, колкото остров Лемнос за теб. Ти не си по-добър от тях. Сам си се продал на императора от алчност и от жажда за слава.

Но Джустиниани, опиянен от започналата битка, не се ядоса.

– Човек може да си помисли, че си грък, като те слуша как изопачаваш нещата – изръмжа той, но все пак хвърли една сребърна пара на гърците. Те бързо нарамиха тялото на убития си другар и го понесоха надолу по стената, а кръвта му продължаваше да се стича по изтритите каменни стъпала.

13 април 1453

Неспокойна нощ. Едва ли са много онези в града, дето са спали. В полунощ земята се разтресе отново от детонацията на гигантския бомбард, а огромният огнен език от дулото му огря цялото небе. Цяла нощ работници поправяха пукнатините в стената и покриваха застрашените точки с чували, пълни с вълна и сено.

Турската флота остана в пристанището си, където разтоварваха от корабите големи количества дървен материал и камъни, необходими за обсадата. Венецианските галеони все още стояха на котва край плаващия бараж и цяла нощ се готвеха за бой.

През деня големият бомбард може да стреля само шест пъти и изглежда, че стената край Калигарската порта ще издържи на обстрела. Венецианците, които квартируват във Влахернския палат, с интерес разглеждат иконите на Богородица в дворцовата черква и са започнали да вярват на гърците в твърдението им, че Светата Панагия закрила стени-те около палата.

Нито един латинец все още не е паднал убит, макар че двама са вече тежко ранени. Железните им ризници ги пазят. От мобилизираните занаятчии и монаси много са убити в сектора между Златните порти и Ресиасовата врата. Това, изглежда, е накарало останалите да се убедят в полезността да се носи неудобен шлем и са престанали да се оплакват, че ремъците на ризниците им убиват.

Защитниците започват да се обиграват. Омразата към турците расте с всеки паднал в боя войник. Жени и старци са надошли при крепостните стени. Топят краищата на дрехите си в кръвта на убитите и ги превъзнасят в мъченици на правата вяра.

Човек привиква към всичко. Не съществува нещо, с което не може да свикне. Вчера ми се струваше, че бумтежът на големия бомбард, трясаящата се под краката ми земя и свистенето на шрапнелите във въздуха са неща, с които никога не ще мога да свикна. Но ето, че стомахът ми вече не се свива от болка и дишам по-леко.

14 април 1453

Днес един голям турски бомбард се пропука и черен пушек заструи от пукнатините. Обстрелът се забавя. Техници са вдигнали работилница близо до батареите и заздравяват дулата с железни обръчи, а на хълма зад турския лагер Орбан е построил леярна, от която нощно време кърваво сияние се възнася към небето. Там турците топят мед и калай без почивка. Един евреин, амбулантен търговец, дошъл от Пера, разправя, че е видял стотици роби да се трудят около изкопани в земята ровове, в които се полагат леярските форми на топовете. Времето е чудесно и небето е безоблачно. Сега му е времето гърците да се молят за дъжд. Според германеца Грант, ако формите са мокри, щом в тях се налее разтопен метал, те веднага ще се пръснат.

Той е мечтателен особняк, който не се интересува нито от вино, ни от жени. Императорските техници са поставили на позиции по външната стена много старомодни балисти и катапулти, но техният обхват е ограничен и те на практика са излишни до момента, в който турците решат с шум да завладеят стените. Грант е изработил чертежи, за да покаже как тези древни машини могат да бъдат подобрени и олекотени – та те са правени по същия начин още от времето на Александър Велики. Винаги, когато има малко свободно време, той посещава имперската библиотека, за да изучава писанията на древните.

Беловласият императорски библиотекар ревностно ги пази, на никого не ги дава и не позволява да се пали свещ или фенер в читалнята. Старинните ръкописи могат да бъдат четени само при дневна светлина. Той крие справочниците от латинците и всеки път, когато Грант му иска ръкописите на Архимед, инатливо върти глава в знак на отрицание. Казва, че не са в библиотеката. Ако Грант поне веднъж беше попитал за бащите на гръцката църква или за гръцките философи, може би щеше да бъде посрещан по-радушно. Но той се интересува само от техника и математика, та затуй се отнасят с него като с варварин и го презират.

Разговорихме се по този въпрос и Грант заяви:

– Архимед и Питагор са можели да построят машини, които да променят света. Тези древни люде са знаели как да накарат водата и парата да работят за хората, но по онова време никой не се е нуждаел от такива работи, пък и те никога не са си направили труда да разработят тези свои идеи. В замяна на това са обърнали мислите си към идеите на

Платон и към мистичните учения за тайнствените сили в природата – към свръхестественото, а не към реалното. Но в техните забравени творби могат да се намерят намеци, които и съвременният творец би могъл да използва.

– Ако са били мъдри люде, по-мъдри и от нас дори – отвърнах аз, – защо не им вярваш и не последваш техния пример? Каква е ползата за човека, ако подчини природата, но нарани собствената си душа?

Грант ме огледа с неспокойните си, вечно търсещи очи. Меката му брадичка е черна като катран, а челото му е набраздено от прекарани в размисъл безсънни нощи. Той е красив и страшен. Гърмът на големия топ разтърси стените на библиотеката и малки облачета прах заплуваха из процеждащите се през тесния прозорец слънчеви лъчи.

– Не се ли страхуваш от смъртта, Йоханес Ангелос? – попита ме той.

– Тялото ми се плаши – отвърнах аз. – Тялото ми се плаши от унищожение и коленете ми треперят при топовния гръм, но духът ми не се страхува.

– Щеше много повече да те е страх, ако имаше повече опит – заяви той. – Ако беше видял повече смърт и войни, духът ти щеше да се плаши. Само неопитният войник е безстрашен. Но безстрашието все още не е героизъм. Да надвиеш страха – това е геройство.

Той посочи стените наоколо, изографисани с хиляди златни фигури и надписи в цинобър, и огромните, обковани със сребро и украсени със скъпоценни камъни книги, приковани с вериги към масите за четене.

– Аз се страхувам от смъртта – каза Грант. – Но познанието е силно от страха. Моите знания са свързани със земното, тъй като написаното за неземните явления няма практическа стойност. Сърцето ме боли, като гледам тази постройка. Тук лежат погребани последните безценни останки от древната мъдрост. С векове никой не се е сетил да направи дори опис на това, що е събрано тук. Плъхове са изгризали ръкописите в шкафовете. Философите и църковните отци са на почит, но математиката и техниката са оставени във властта на мишките. И този алчен побъркан старец там не може да разбере, че нищо няма да загуби, ако ме остави да се разтършувам из хранилищата в избата и да запаля свещ, за да потърся безценното презряно познание, на което той е пазител. Когато турците пристигнат, тази сграда ще се обвие в пламъци, а с ръкописите ще подклаждат лагерните огньовете.

– Ти каза, когато турците пристигнат – прекъснах го аз. – Значи не вярваш, че ще удържим града?

Грант се усмихна.

– Аз меря всичко със земен аршин – отбеляза той. – С аршина на здравия разум. Затуй и не подхранвам в ума си празни надежди така, както по-неопитни и по-млади от мен мъже са склонни да правят.

– Но в такъв случай – удивих се аз, – дори ти ще имаш повече полза от изучаването на Бога и на това, що стои по-високо от земните реалности, отколкото на математиката и техниката. Каква полза можеш да имаш и от най-чудната машина, щом като трябва да умреш? На това Грант отвърна:

– Ти забравяш, че един ден всички ще си отидем. Затуй съвсем не съжалявам, че любопитството ме доведе на служба при императора в Константинопол. Вече видях най-голямото оръдие, което човек някога е изливал, и то дори не се пръсна, когато гръмна. Дори само заради това си заслужаваше да дойда. И аз с радост ще разменя всичките свети писания на отците за две странички от някой забравен Архимедов ръкопис.

– Ти си луд – с неприязън казах аз. – Тази ти идея-фикс те прави по-луд и от султан Мехмед.

Той протегна ръката си към слънчевия лъч, все едно че искаше с дланта си да претегли тежестта на частиците прах, танцуващи в него.

– Не виждаш ли? – рече Грант. – От тези частици прах те гледат очите на красива мома – момиче, чиято усмивка смъртта отдавна е изличила. Сърцето, черният дроб и мозъкът на някой философ също танцуват из тези пращинки. След хиляда години и аз като пращинка ще срещна някой странник по улиците на Константинопол. В този смисъл твоето и моето познание са равнозначни. Позволи ми да запазя знанията, които съм натрупал, и не ги презирай. Знаеш ли, може би в сърцето си аз не презирам твоите?

Всичко в мен се разтресе, но се постарах да запазя спокойствие в гласа си и казах:

– Биеш се на погрешната страна, немецо Йохан Грант! Султан Мехмед би те прегрънал като свой побратим, ако те познаваше.

Той отвърна:

– Не, не! Аз съм част от Запада и се боря за свободата на човека, а не за неговото заробване!

– И какво е това човешка свобода? – поисках да узная аз.

Той ме погледна с неспокойните си очи, помисли за миг и рече:

– Правото на избор!

– Прав си! – прошепнах аз. – Това е онази ужасна човешка свобода – свободата на Прометей, свободата, наречена първороден грях.

Грант се засмя, положи ръка на рамото ми и въздъхна.

– Ах ти, грък такъв!

Той ми е чужд. Иска ми се да го отблъсна и въпреки това със страх подозирам, че е брат по душа. Ние сме еднакви – той и аз. Само че той е избрал царството на смъртта, а аз – Божествения мир.

Роден съм на границата между два свята – отминал и бъдещ. На Запад, както и на Изток, дървото на смъртта цъфти. Нека бъдещето бере от неговите плодове – да вкуся от тях не желая.

Това ли е всичко? Такъв ли е моят избор?

Топове гърмят, стените се пропукват, огромният тъпан на смъртта разтърсва земята и небето. Но аз, който съм твърд и хладнокръвен – не! – аз, който съм ярък пламък, мисля само за теб, любима моя! Защо прониза с тръни плътта ми? Защо не ме остави спокойно да се бия и да умра, след като вече бях направил своя избор?

Сега мечтая само за теб. И чрез теб в светите мистерии се пренасям. Блудният син се е завърнал в бащиния си дом.

15 април 1453

Отново е неделя. Черковните камбани празнично огласят ясната утрин, но пролетната зеленина е покрита с мръсотия и прах. Иззад временното построени барикади изнурени мъже като мравки поправят пукнатините в стената. През нощта колове са забити пред зеещите дупки, които сега се запълват с пръст, ракитак, храсти и сено. Жителите на града са принудени да се простят със своите дюшеци, които, повесени от външната страна на крепостната стена, смекчават разрушителните удари на гюлетата. Те са покрити с волски кожи, които постоянно се поливат с вода, за да не могат турците да ги подпалят със запалителни стрели.

Край църквата на Светите Апостоли, на хълма в центъра на града, е разположен отряд от резерви, готови всеки момент да се притекат на помощ, ако някъде защитата се огъне. Те не са много – само около двеста конника. През тези дни на тях им е възложено да изпълняват неприятните задължения на военна полиция. За щастие всички са гърци. Ако бяха латинци, със своята дейност щяха да предизвикат много омраза. Хората дори сега плачат и проклинат само като ги видят да препускат из града, да се вмъкват и в най-отдалечените къщи, да тършуват по мазета и сайванти за изпокрили се мъже и да ги откарват обратно на крепостната стена. Те конфискуват в полза на императора скритите от архонтите продоволствени складове, товарят дюшеци и възглавници на каруци, за да ги откарат на стените. Тъжни, сърцераздирателни сцени се разиграват из целия град. „Защо ни трябва да мрем за латинците и за папата? – питат се един друг бедните хора. – Султанът е обещал да запази живота и имуществото ни. Василевсът е предател.

Катедралата «Света София» е прокълната.“

Но по крепостните стени много от гръцките младежи вече са успели да проният с лъковете си по някой приближил се до оградния ров турчин. Те се перчат помежду си и се кълнат, че след като се справят с агаряните, ще видят сметката и на латинците.

Дълбоко в себе си чувствам и знам как безнадеждната война достига до най-непознатите дълбини на душата и променя човека.

Умората, страхът и безсънието възпламеняват духа, човек е като упоен и вече не е отговорен за своите мисли и действия. Започва да вярва и в най-невероятните слухове. Мълчаливите стават разговорливи, а чувствителните души се радват при вида на агарянин, прободен в

гърлото със стрела. Войната е опасно опиянение – промените в настроението са внезапни, непрестанна смяна на надежда с отчаяние. Само опитният войник може да запази самообладание, но повечето от защитниците на Константинопол са необучени във военното дело миряни. За ради това Джустиниани счита за необходимо разпространяването на подхранващи надеждата слухове из града, макар че в по-голямата си част те са чиста измислица.

Във войската на султана има два пъти повече християни, отколкото са въоръжените защитници на града: васални войски от Сърбия, Македония и България, както и малоазиатски гърци. Край Карисиосовата порта бе намерена турска стрела с прикрепена бележка, написана от сръбски кавалерист: „Ако това зависи от нас, Константинопол никога не ще попадне в ръцете на султана!“

Великият везир Халил също така подмолно действа срещу Мехмед. Понастоящем той едва ли би могъл нещо да стори, но и неговият час ще дойде, щом султанът претърпи сериозни загуби.

Нощите са студени. Агарянската войска е толкова голяма, че само незначителен брой от бойците имат палатки. Повечето спят под открито небе и за разлика от еничарите не са привикнали към такива условия, та в миговете на затишие от турския лагер се носи постоянно подсмърчане и покашляне.

Но и нашите хора кашлят и кихат в тъмната нощ, напрегнато поправяйки повредите в крепостните стени. Кулите и бойниците са студени и влажни и всичкият дървен материал отива за поправките. Дърва за горене могат да се използват само за готвене и за разтопяване на смола и олово. Дори много от латинците са се простудили, въпреки че носят дебели дрехи под студените железни доспехи.

17 април 1453

Днес слугата ми Мануил се появи във Влахернския палат с чисти дрехи и хартия за писане. Не изпитвам недостиг от храна, тъй като венецианците ще ме посрещат гостоприемно на трапезата си дотогава, докато ми е разрешено да остана в двореца. Кардинал Исидор ги е освободил от пости за толкова дълго, колкото трае обсадата. Затова пък император Константин будува и пости така ревностно, че за съвсем кратко време се е изтънил и е преbledнял.

Не се съдържах и попитах Мануил дали някой ме е търсил в моята къща. Той поклати глава отрицателно. Заведох го на стената да му покажа големия бомбард. Турците току-що го бяха подготвили за изстрелване. Гърмът разтърси Мануил, но поне можа със собствените си очи да се убеди, че онази част от стената, в която агаряните се целеха, макар и външно разкътрена, все още непоклатимо си стоеше на мястото. Но много повече от огромния топ го шокира начинът, по който венецианците се бяха отнесли към императорския дворец.

– Латинците не са научили нищо ново – заяви той. – Преди двеста и петдесет години, когато завладяха Константинопол, те използваша катедралата „Света София“ като обор за конете си, палеха огньове по пода, ходеха по нужда където им падне и оставяха изпражненията си по ъглите. На латинската прислуга ѝ се позволяваше да ходи навсякъде из палата, та и Мануил ме помоли да го заведе в Порфирогенетския дворец. Поглеждайки ме лукаво, той рече: Е – Досега нито един плебейски крак не е опетнил неговия под, но моят крак поне е гръцки и с това повсят от краката на латинските коняри.

Изкачихме се по древните мраморни стълби чак до най-горния етаж и влязохме в една одая, чиито стени бяха покрити с полирани порфирени плочки, гладки като стъкло. Там все още има голямо позлатено легло, пазено от двуглави орли, но балдахина, завивките и всичко останало е вече ограбено. При вида на голата, оплячкосана стая аз почувствах, че в Константинопол вече никога няма да се роди василевс. Мануил любопитно отвори една тясна врата и излезе на малък каменен балкон.

– Десет пъти съм стоял смирено сред тълпата под този балкон в очакване василевсата да роди – сподели той. – Старият император Мануил имаше десет деца. Константин е осмото. Само три останаха живи и нито едно от тях няма син за наследник. Такава е присъдата и волята

Божия.

През цялото време Мануил ме гледаше косо със зачервените си очи изпод посивелите си вежди, поглаждаше брадата си и изглеждаше много странен.

– Това какво ме засяга? – промълвих студено аз.

– Никога не съм и предполагал, че кракът ми ще стъпи тук – продължи той, без да обръща внимание на моите думи. – Но римски порфир сам по себе си не може да роди императори. Това си е чисто суеверие. Макар че някои са чували за изоставени жени, които при раждането си за успокоение са стискали в ръка парчеце червен камък.

Той ми посочи един от тъмните ъгли и аз видях, че на места от порфирените плочки бяха отчупени парчета. За момент се пренесох в детството си. Бях малко момче в оградения с високи крепостни стени Авињон. На небето грееше жаркото провансалско слънце. Държах в ръце пурпурночервено каменно късче. Бях го намерил в бащината ракла, която веднъж той бе забравил отворена. Малко момче, на което се явяваха ангели, стиснало в ръката си червено камъче.

– Духове ли ти се привиждат, господарю? – внимателно попита Мануил, който беше паднал на колене, уж че разглеждаше начупения порфир в ъгъла, а в действителност бе коленичил пред мен с вдигнато нагоре старческо лице. Сивите му бузи потрепваха от възбуда или от зараждащ се плач.

– Сетих се за баща ми – кратко отвърнах аз. Вече не се чудех защо го бях ослепили. Вероятно беше твърде доверчив в един свят, управляван от жестокост и страх. В древната порфирена одая се задушавях като в каменна гробница.

– Господарю, стар съм и зрението ми хич не го бива – прошепна Мануил. – Пурпурната светлина, изглежда, лъже очите ми. Позволи ми да се докосна до краката ти.

Той протегна ръка и с благоговение докосна краката ми.

– Пурпурни ботуши – промълви Мануил. – Пурпурни ботуши!

Но в императорската родилия тишината беше толкова страшна, та се огледа плашливо наоколо, все едно че се страхуваше от подслушвачи.

– Пак си пил – грубо рекох аз.

– Кръвта вода не става – прошепна той. – Тя винаги се връща там, откъдето е тръгнала. Колкото и далече да е била. Дори да е преминала от едно тяло в друго. Тя все някога се връща.

– Повярвай ми, Мануил – подех аз. – Това време отдавна е

отминало. Царството ми не е на този свят.

Той склони глава, наведе се и зацелува краката ми, та бях принуден с коляно да го отблъсна.

– Аз съм само един пиян старик, който дрънка глупости – сконфузи се той. – Главата ми е пълна със стари предания. Очите ми виждат призраци. Не искам никого да обидя.

– Нека тези предания и призраци бъдат погребани под рушащите се крепостни стени – отвърнах. – И нека някой странник ги открие един ден, когато нашият прах ще се вдига под краката му, щом се възкачи върху порутените камъни.

Мануил си замина, а аз се прибрах на градската стена. Големият бомбард на турците беше наобиколен от група добре облечени чужденци. Те бяха слезли от конете си и бяха оставили да ги отведат настрана. Невярвайки на собствените си очи, аз се загледах в късите им плащове и в кожените им калпаци с ветреещи се щъркелови пера.

– Унгарци! – извиках потресен. – Унгарци на гости у султана!

Ако от разстоянието бях объркал техните дрехи, то вирнати бих ги познал по превъзходните им коне.

Унгарските благородници любопитно изучаваха огромния бомбард, сочеха с ръце към крепостната стена, след което се отдалечиха на около двеста стъпки в очакване на изстрела. Все повече и повече народ се трупаше по стената пред Влахернския палат, за да погледа унгарците. Какво ли предвещаваше тяхната поява в султанския лагер? Добро или лошо? Дори венецианският байло се появи задъхан, а заедно с него и куропалат Лукас Нотарас. Той ме позна и хладно ме поздрави, притваряйки очи. Бляскавата му ризница беше инкрустирана със злато и навярно струваше цяло състояние.

– Какво правят унгарците в лагера на султана? – възбудено поисках да узная аз.

– Посланици на Ян Хунияди – търпеливо заобяснява Нотарас. – Като че ли не знаеш. Та нали те пристигнаха още вчера на гости у султана. Ако не греша, в момента дават съвети на турските артилеристи как да прицелят своето оръдие.

По движенията им това изглежда беше вярно. Струваше ми се невероятно, макар да ми беше добре известно, че унгарците не обичаха гърците – считаха ги за разколни еретици. Кой ли обичаше гърците? Край Варна бях видял с очите си как унгарските кавалеристи биеха българските православни попове и подпалиха църквата им, въпреки че тази кръстоносна войска беше събрана именно тях да освободи от властта на

султана. Нотарас продължи да говори като на себе си, без да се обръща по-специално към никого, но така силно, та да се чуе от насъбраните наоколо латинци:

– Ян Хунияди е изпратил посланиците си до султана, за да му извести, че престава да управлява като регент и предава властта в ръцете на краля. По този начин той смята, че договорот за ненападение между двете страни вече не е валиден и връща на султана подписаното от него споразумение, като изисква султанът да направи същото. Същевременно настоява султанът да прекрати обсадата на Константинопол, защото унгарският крал е принуден да заклеими тези действия като враждебна провокация. Така Унгария ни изказва своята политическа подкрепа. В същото време унгарските благородници показват на турците как по-добре да прицелят своя топ.

Втурнах се да известя Джустиниани за присъствието на унгарците, но той вече знаеше за тях. Ужасяващо беше да се види колко много се е срутила външната крепостна стена от двете страни на Свети Романовата порта, и то само за няколко дена.

Огромна работа е хвърлена по поправката на стената – безброй кошове и бъчви, пълни с пръст, са поставени на мястото на липсващия гребен за защита от турските куршуми и стрели. През целия ден агаряните притичват до оградния ров и хвърлят в него греди, камъни и големи връзки клони. Огънят от топовете и стрелите принуждава защитниците да се крият. Дори латинците на Джустиниани са претърпели вече много загуби, въпреки железните си доспехи, а всеки един от тях се равнява на десет, не, на петдесет нетренирани гърка. Всеки един от тях е незаменим.

На връщане към Влахернския дворец на два пъти бях задържан от императорската военна полиция, която искаше да им покажа разрешение, че мога да напускам стената. Всеки ден прекалено много от гърците без позволение изоставят постовете си и се отправят в града, за да се срещнат със семействата си или да търсят храна.

18 април 1453

Никой не можа да предвиди, че турците ще предприемат първия си шурм през миналата нощ. Намерението им беше с внезапна атака да превземат външната стена, която е точно срещу Свети Романовата порта. Нападението започна незабелязано, два часа след залез. Под прикритието на тъмнината турците се промъкнаха до преградния ров и прехвърлиха своите стълби през него. Ако гарнизонът не поправяше нанесените през деня повреди в стената, агарянският щурм щеше да успее. Предупредителната тревога беше дадена овреме, фанфари засвириха по стените, катранените факли бяха запалени и всички камбани в града лудо забиха.

След като атаката с изненада не успя, големи и малки тъпани забумтяха из турските редици и нападащите зареваха с цяло гърло така, че ужасяващият им рев се носеше чак над града. С дълги куки те събаряха предпазните скелета и унищожаваха всичко по пътя си, опитвайки се да подпалят балите със сено и вълна, които висяха от външната страна на крепостната стена, но защитниците ги гасяха с приготвената за тази цел вода. Битката продължи четири часа без прекъсване. И на други места турците атакуваха стената, но основният удар бе насочен по сектора на Джустиниани.

В тъмнината на нощта дрънкането на оръжията и бумтежът на тъпаните изглеждаха два пъти по ужасни, та много от градските жители полуголи напускаха домовете си и побягваха накъдето им видят очите. Докато бързо се придвижвах от Влахернския палат до Джустиниани, видях император Константин, който плачеше, обзет от смъртен страх, защото смяташе града за загубен.

В интерес на истината само шепа турци успяха да се доберат до зъберите на външната стена, където бяха веднага посечени от воините на Джустиниани, които преградиха пътя им като подвижна желязна стена. Още докато бяха вдигани, обсадните стълби биваха отблъсквани с дълги прътове, а разтопено олово и катран се изливаше върху чакащите под стената агаряни. Врагът даде тежки загуби и на сутринта купища от тела се виждаха пред стената. Между тях имаше само няколко еничарски трупа, от което стана ясно, че този път султанът беше изпратил по-незначителните леки подразделения.

Въпреки това, щом агарянските орди се оттеглиха, много от

бойците на Джустиниани бяха толкоз изнурени, че падаха и заспиваха на място. Император Константин, който мина да прегледа градските стени, трябваше собственоръчно да разтърсва и да събужда много от тези, дето бяха на стража. Джустиниани накара гръцките работници да се спуснат в преградния ров, за да го изчистят от всичко, което турците бяха нахвърляли в него, за да го запълнят. Много от тях се простиха с живота си, когато турците, отмъщавайки за неуспешното нападение, изстреляха топовете си в тъмнината.

На сутринта тридесет турски бойни галери отплаваха от пристанището на стълбовете и се отправиха към преградния бараж, но между тях и огромните венециански кораби, които го охраняват битка, не се завърза. Бяха разменени няколко изстрела, след което турците се завърнаха в базата си на Босфора. През деня султанът инсталира на хълма зад Пера, близо до стените на Галата, два големи бомбарда, които още с първия си изстрел удариха една генуезка галера на кея в пристанището и я потопиха заедно с драгоценния ѝ товар, възлизащ на петнадесет хиляди дуката.

Генуезците от Пера веднага проводиха делегация до султана да протестира срещу нарушаването на техния неутралитет. Топовете са на тяхна територия и няколко гюлета са паднали в града, разрушавайки покриви и убивайки една жена. Мехмед обещал да заплати за всички щети след завършването на обсадата и ги уверил в своите приятелски чувства.

Той обаче постигна своята цел: венецианските галери ще трябва да се оттеглят от баража. Някои от тях ще се закотвят близо до кея, а останалите – в защитената зона под бастионите и крепостната стена на Пера, където оръдейните изстрели няма да ги достигат. Много народ се насъбра да наблюдава този необикновен обстрел. Гюлетата обикновено попадаха в пристанището и вдигаха огромни водни стълбове.

Въпреки всичко настроението на обсадените е добро, изпълнено с надежда и ентузиазъм, след като първият османски шурм бе успешно отблъснат. Джустиниани е разпространил слух с преувеличени сведения за турските загуби. С мен обаче той сподели:

– Не бива да се гордеем с победа, която всъщност не е никаква победа. Атаката беше обикновен опит да се изпита здравината на стената. В нея взеха участие най-много хиляда войници, както разбрах от взетите пленници. Но законът на войната изисква от мен, като протостратор, да съобща за нападението и ако кажа, че сме отблъснали масивно нападение, в което агаряните са загубили десет хиляди убити и още толкова

ранени, а нашите загуби се равняват на един убит и един изкълчен глезен, то всеки опитен воин знае за какво става въпрос и изобщо не му обръща внимание. Но това има отличен ефект върху морала в града. – Той усмихнато ме погледна и добави: – Ти се сражава умело и безстрашно, Жан Анж!

– Така ли? – удивих се аз. – Бъркотията беше толкова голяма, та едва ли знаех какво точно върша.

Това беше самата истина. Тази сутрин намерих меча си лепкав от кръв, но от събитията през нощта е останал само споменът от някакъв неясен кошмар.

През деня султанът, с помощта на петдесет чифта волове и около стотина мъже, премести големия бомбард на нова позиция – точно срещу портата на Свети Роман. Стената пред Влахернския палат се беше оказала прекалено здрава за него, а Мехмед, изглежда, се приготвя за продължителна обсада.

Посетих ранените, които лежат върху слама в празните конюшни и навеси близо до крепостната стена. Опитните латински воини са заделили пари за лекари хирурзи и получават отлична медицинска помощ, но за гърците се грижат само няколко монахини, и то от състрадание. За моя изненада между тях разпознах Кариклеа, която беше махнала булото си и със запретнати ръкави безстрашно и умело промиваше и превързваше и най-страшните рани. Тя радушно ме поздрави и аз не можах да не ѝ кажа, че сега живее във Влахернския дворец. Толкова беше слаб духът ми и вярвам, че тя прочете моите мисли. Накрая без да я питам, тя ми каза, че от много дни не е виждала сестра Ана.

Всички ранени в един глас ме уверяват, че османлиите, противно на всяко приличие и военни закони, използват отровни стрели, от които дори леко ранените за няколко дена тежко се разболяват и даже умират в ужасни гърчове. В ъгъла прегледах един труп, който се беше вдървил и огънал като лък, с лице, застинало в ужасяваща гримаса. Мускулите му бяха твърди като камък. Затуй много от ранените желаят да бъдат изнесени на въздух или по домовете им. Говорих за това с Джустиниани, но той не позволява на никой от хората си да напуска стената и да им помага. Когато го упрекнах за липсата на състрадание, той рече:

– Опитът ме е научил, че възстановяването на ранените е в Божиите ръце. Някой получава добра медицинска помощ и умира, а за друг никой не се грижи и той оздравява. Някой си порязва пръста и умира от отравяне на кръвта, а на друг му отсичат ръката, но продължава да живее. Здравата храна и удобното легло само размекват ранения и му

навреждат. Такъв е моят опит. А ти не се бъркай в неща, дето не разбираш!

19 април 1453

Исусе Христе, Сине Божи, смили се над мен, грешника. Миналата нощ, след като писах толкова много, си помислих, че поне ще се наспя. Не съм спал много напоследък. За да усмиря безпокойството в душата си, по цели нощи напразно изписвам думи върху хартия.

Но както лежах с широко отворени очи в мрака на студената одая във Влахернския палат, наслаждавайки се на самотата и страдайки от нея, тя дойде. Тя самата. По собствена воля. Ана Нотарас. Моята любима.

Познах я по дъха, по леката ѝ стъпка я познах.

– Йоханес Ангелос – прошепна Ана. – Спиш ли? – Тя плъзна студените си пръсти в моите длани и полегна до мен. Носът и устните ѝ бяха хладни, но бузата ѝ, опряна до моята, беше гореща. – Прости ми – помоли тя. – Прости, любими мой! Не знаех що върша. Не знаех какво искам! Слава Богу, ти си жив!

– Разбира се, че съм жив – казах аз. – Коров съм като камък. Черен гологан не се губи.

– Земята се тресе – започна тя – и стените се пропукват. Смърт вие в нощта с гласа на хиляди. Никой не може да знае що е война, преди да я е видял със собствените си очи. Миналата нощ, когато турците нападناха стените, аз се молих за теб както никога преди и се заклех да подтисна егоизма, лошотията и гордостта си, ако мога поне още веднъж да те видя жив.

Така шепнеше в ухото ми тя, с пламнали бузи, стискайки ръцете ми в своите длани. Изправих се ядосано:

– Палаво непредпазливо момиче! Във Влахернския палат има хора на баща ти, които, предрешени като слуги, шпионират венецианците. Някой може да те познае.

– Това няма значение – заяви тя. – Докато мога да държа ръката ти, да милвам лицето ти и да съм сигурна, че си жив, нищо няма значение.

Имах чувството, че сънувам. Очите ми привикваха с тъмнината. Обърнах лицето ѝ към прозореца, през който се процеждаше слабата светлина от нощното небе. Лицето ѝ беше бледо и удължено, дори пръстите ѝ бяха изтънели.

– Да не би да си болна? – уплаших се аз.

– Болна ли? – повтори тя неразбиращо. – Не, не съм болна. Мъчно

ми е и ме е страх. Разкайвам се за това, че се отнесох лошо с теб. Не знам какво ми стана. Тогава все още не знаех.

– Аз самият бях сприхав и несъобразителен – настоях великодушно. – Прости ми!

– Не, не! – нареждаше тя. – Вероятно в сърцето на всяка жена се крие котка. Може би всяка жена, която обича, изпитва желание да дразни своя любим.

– Означава ли това, че ме обичаш? – невярващо попитах аз, макар че ръцете, бузите и устните ѝ ме убеждаваха в това. – Ти сама каза, че ме мразиш.

– Мразих те дни наред, може би седмица – заяви тя. – Но когато топовете забумтяха и разтърсиха стените на метоха, всичко ми се изясни. Бях решила, в сърцето си се бях заклела никога вече да не те видя. Или ако те срещна, да не ти говоря – освен ако съм принудена да те поставя на мястото ти. Както и да е, ето ме сега. Нощем, в тъмното насаме с теб. Дори те целунах. Горко ми! Горко ти!

– И аз така бях решил – признах, хващайки я за раменете, които бяха меки и заоблени под дрехите ѝ. Облъхна ме хиацинтения аромат на нейните страни. Освобождавайки се от страха и напрежението, тя започна тихичко да се смее – също като малко момиче – и не можеше да се удържи, колкото и да затискаше с длани устата си.

– Защо се смееш? – подозрително попитах аз. – В сладката болка на своята любов се страхувах, че ме лъже и се наслаждава на моето унижение.

– Защото съм щастлива – продължаваше да се кикоти тя, небрежно притискайки с пръсти устата си. – Така ужасно щастлива! Не мога да спра да се смея, като си спомня колко беше комичен, когато бягаше от мен с ризница под мишницата.

– Не бягах от теб – поправих я аз. – От себе си бягах. Но не мога да избягам. Нито на стените, нито в палата. Ни в съня, ни в бодърстването. Ти винаги, макар и невидима, си до мен.

Меките ѝ устни се отлепиха от моите и задъхано тя призна своята любов. По-късно в жаравата на страстта и в болката още по-яростно се притискаше в мен, галеше раменете и тялото ми, все едно че искаше навеки да запази спомена в своите ръце.

Лежах до нея празен, безгрижен и студен. Беше ми позволила да откъсна цветето на нейната девственост. От този момент насетне тя беше жена без чест, но аз я обичах. Любех я такава, каквато беше.

След дълга пауза тя тихо прошепна в моето ухо:

– Йоханес Ангелос, така не е ли най-добре?

– Да, така е най-добре – отвърнах аз и почувствах, че се унасям. Тя тихичко се засмя и каза:

– Така лесно, просто и само по себе си всичко е ясно. Ти само пра- виш нещата трудни и объркани. Сега съм щастлива.

– Не се ли разкайваш? – сънливо запитах, само за да поддържам разговора. Тя беше удивена.

– За какво да се разкайвам? Сега ти никога вече не ще се откъснеш от мен. И така ми е хубаво. Защото дори да се беше оженил за мен, пак нищо нямаше да е сигурно – та нали вече си изоставил една жена. Но след всичко това собствената ти съвест не ще ти позволи да ме изоста- виш. Толкова знам за теб, макар да се мислиш за неузнаваем. Любими мой!

Бях безгрижен и спокоен и няхах сили да мисля над думите ѝ. Ана дишаше в моите прегръдки, устните ѝ докосваха ухото ми, косите и ме галеха и аз вдишвах хиацинтения аромат на нейните страни. Положих ръка на голата ѝ гръд и дълбоко заспах. Отдавна не бях спал така – без да сънувам.

Събудих се късно. Беше си отишла без да ме събуди. Не се бях съ- будил дори от бумтежа на огромния топ, призоваващ турците към ут- ринна молитва. Слънцето грееше високо в небето. Бях отпочинал. Бях обновен. Събудил се бях щастлив.

Беше си отишла, когато още спях. Така беше по-добре. Не исках никой да я забележи и бях сигурен, че ще я видя отново. По-радостен и отпочинал от когато и да е в моя живот, аз станах да потърся нещо за ядене и обилно се нахраних. Без да обличам ризница и дори без сабята си да запаша, така, в обикновените си латински дрехи като поклонник се отправих към Пантократорската обител.

Край църквата на Апостолите имаше войници и коне, никой не ме закачи, тъй като беше ясен ден, пък и аз се криех. Наложих се да почакам в манастира, докато монахът Генадий изпълни своите свети упражне- ния, и междувременно коленичих и се помолих пред свещените икони в манастирската черква. Поисках опрощение на греховете си, като се по- топих в мистичната реалност на собственото си сърце, знаейки, че пред Божието лице греховете се теглят на везни, различни от човешките.

Виждайки ме, монахът Генадий закрещя с пронизващ душата глас: „Латинец! Латинец!“ и сграбчвайки ме с двете си ръце, се опита да ме изхвърли от одаята.

– Георгий Сколарий, секретарят на поминалия се император ме

познаваше и знаеше кой съм. Много друми извървах, лутах се и се губех. Грешен съм. Но дойдох при теб, монаше Геннадий, защото съм се завърнал в бащиния си дом. Прости ми така, както Бог прощава на грешните.

Той навъси вежди, от брадатото му лице ме погледнаха две искрящи очи и невярващ на ушите си го чух да пита:

– Какво искаш от мен, латинецо?

– В моята младост, в манастира, който се намира в планината Атос, срещнах много мъже, които се бяха отрекли от католическата си вяра и се бяха върнали в лоното на истинската гръцка православна църква. Баща ми се помина, когато бях дете, но от документите му разбрах, че дядо ми е бил грък от Константинопол. Той бе пренебрегнал вярата си, беше се оженил за венецианка и беше последвал папата в Авиньон. Баща ми живя в Авиньон, получавайки пенсия от папската съкровищница до момента, в който почина. Аз също съм роден там, но всичко това е грешка. Сега, когато съм дошъл да погина за защитата на Константинопол, сражавайки се за Христа срещу османлиите, желая да се върна във вярата на своите праотци.

Фанатизмът му го заслепяваше, затуй и не ме слушаше много внимателно, за което бях благодарен, тъй като не желаех да отговарям на въпроси, които може би някой по-внимателен слушател щеше да ми зададе. Генадий просто гневно се развика:

– Тогава защо се биеш заедно с латинците срещу турците? Дори султанът е за предпочитане пред император, който се е продал на папата!

– Нека не спорим за това? – примолех се аз. – Изпълни задължението си. Бъди като овчар, който връща отлъчилата се от стадото овца. Спомни си, че дори и ти, след дълго умуване, все пак подписа. Моят грях не е по-голям от твоя.

С лявата ръка той вдигна дясната си ръка, която, чак сега забелязах, беше парализирана, и победоносно заяви:

– Ден и нощ се молах като знак на опрощение Бог да унищожи ръката, която подписа във Флоренция. И когато топовете загърмяха, разбрах, че Господ е чул молбата ми. Сега Светият Дух живее в мен самия.

Той нареди на един послушник да ни придружи и ме поведе към шадравана в манастирския двор, където ме накара да се съблека. След което ме бутна вътре, натисна главата ми под водата и наново ме покръсти. По неизвестни за мен причини ми даде името Захариас. Излизайки от водата, изповядах греховете си пред него и пред послушника с

прости слова и ми наложиха само няколко леки епитимии, тъй като бях показал добра воля. Лицето му искреше, той самият поомекна, помоли се за мен и ме благослови.

– Сега вече си истински грък – заяви Генадий. – Запомни, че е настъпило времето, когато предсказанията се сбъдват и сетните дни са пред нас. Константинопол трябва да бъде унищожен. Колкото повече се съпротивлява, толкова по-ожесточени стават турците и все повече невинни хора ще пострадат. Ако Бог желае да предаде града в турски ръце, кой може да му попречи? Този, който се бие срещу султана, в слепотата си се възправя срещу Божията воля. Само този, що прогони латинците от Константинопол, ще е Богу драг.

– Кой те е упълномощил да говориш така? – с болка попитах аз.

– Разкаянието, страданието и болката по моя град са ме упълномощили – страстно се закле той. – Това не съм аз, монахът Генадий, Светият Дух говори с моята уста.

Огледа се, видя сивите риби, които лениво плуваха между краката ми, из мътната вода на шадравана. – Злочестият ден приближава – извика Генадий, сочейки рибите с лявата си ръка. – Нека на този ден рибите да станат червени като кръв, за да повярват и неверниците! Нека това бъде знак! Ако си още жив на този ден, ти ще станеш свидетел. Божият Дух, Господарят на всички светове говори с моята уста!

Генадий така разпалено обяви своята прокоба, че не можех да не му повярвам. Изнурен, той замълча. Когато поослушникът си отиде, аз се облякох и му рекох: – Отче, грешник съм, престъпил закона. Легнах с една гръцка девица и ограбих нейната девственост, както вече знаеш. Възможно ли е да изправя греха си, като се ожена за нея, макар че имам жена във Флоренция, с която бях венчан пред олтара на Римската църква.

Той се замисли. В очите му отново проблесна искрата на бившия политик, след което заяви:

– Папата и неговите кардинали така жестоко преследват и се опитват да задушат нашата църква, патриарсите ни и дори нашето верую, че нищо не може да бъде грях, ако с всички усилия се опитвам да причиня на папата неприятности. Сега, след като наново те покръстих, предната ти женитба е невалидна. Аз я обявявам за невалидна, тъй като понастоящем нямаме истински патриарх, който да го стори, а само онзи натрапник и вероотстъпник, Георгий Мамас. Нека Бог да го осъди! Доведи жената пред мен и аз ще ви венчая под светия покрив.

– Това е твърде деликатно дело – предупредих аз – което трябва да

се запази в тайна. Ти може би ще я познаеш. Ще си навлечеш гнева на един от нобилите, ако ни бракосъчетаеш.

Той рече:

– Всичко е в Божиите ръце. Грехът трябва да бъде изкупен, пък и кой ли е този ненормален баща, който ще се противопостави на неговото изкупление? Аз ли, който не се страхувам от императора, ще потрепера пред някакви си нобили и архонти?

Без съмнение той смяташе, че съм прельстил дъщерята на някой добре разположен към латинците благородник, и затуй с удоволствие се заемаше да извърши венчавката. Обеща да запази бракосъчетанието в тайна, ако доведе жената още тази вечер. Не познавам добре православната църква, за да преценя дали такъв брак е валиден, но за сърцето ми той беше достатъчен.

Забързах към къщата си край пристанището и, както бях предположил, тя беше там. Беше проводила да ѝ донесат дрехите от метоха, беше разместила всичко, така че нищо от моите неща не си беше на мястото и беше накарала Мануил да измие подовете.

– Господарю – посрещна ме Мануил на вратата. – Тъкмо мислех да тръгна да те търся. Наистина ли възнамеряваш да позволиш на тази твърдоглава жена да се нанесе тук и да да обърне всичко с краката нагоре? В коленете си имам шипове и кръстът ме боли. Не ни ли беше добре преди, без жени да ни се пречат в къщата?

– Тя ще остане да живее тук – отсякох аз. – И нито дума за това на никого! Ако някой от комшиите любопитства казвай че е латинка, приятелка на твоя господар, която ще живее тук, докато трае обсадата.

– Премислил ли си добре, господарю? – внимателно поде Мануил. – По-лесно е да си окачиш жена на врата, отколкото да се отървеш от нея. – След което лукаво допълни: – Тя рови даже из твоите книги и документи.

Не спрях да споря с него. Трескаво изкачих стълбите като малко момче. Ана се беше облякла като обикновена гръцка жена, но лицето и осанката ѝ издаваха нейния произход.

– Защо си тичал, защо си задъхан? – преструвайки се на разтревожена попита тя. – Да не би да бързаеш да ме прогониш от къщата си, както ме заплаши Мануил? Той е неразбран, заядлив старик, който не знае какво е добре за него. – Хвърляйки виновен поглед на бъркотията в стаята ми, тя продължи: – Разместих малко някои неща, за да ти създам уют. Освен това тук беше много мръсно. Бих купила и нови пердета, ако ми дадеш пари за това. Пък и човек в твоето положение не може да спи

в такава разнебитено легло.

– Пари! – повторих неволно аз и с неудобство си спомних, че бях останал почти без средства. Парите и всичко останало отдавна ми бяха станали съвсем безразлични.

– Разбира се! – обясни тя. – Чувала съм, че мъжете обсипват с пари жените, които са успели да съблазнят. Да не би да ставаш стиснат сега, след като вече си постигнал целта си?

Пряко волята си се разсмях.

– Би трябвало да се засрамиш, че говориш за пари точно в такъв момент – подметнах аз. – Точно сега, когато се канех да направя от теб честна жена. Затуй се бях запъхтял.

Тя забрави задяванията, дълго и безмълвно ме загледа. Отново видях прямотата на кафявите ѝ очи, както първия път край черковните порти. Познах я през вековете, все едно че бяхме живели заедно, въпреки че смъртният сън и нашите прераждания бяха спуснали булото на забвението помежду ни.

– Ана – казах аз, – ще се омъжиш ли за мене? За това бързах да те попитам. Позволи на светото причастие да свърже душите ни така, както са свързани нашите тела. Тя наведе глава и няколко едри сълзи се отърколиха изпод тежките и ресници.

– Ти все пак наистина ме обичаш?! Наистина ла ме обичаш? – запита невярваща тя.

– Съмняваше ли се в това? – на свой ред поисках да узная аз.

– Не знам. Мислех си, че нищо не може да има никакъв смисъл, ако ти не ме обичаш. Реших да ти предложа девствеността си, за да видя дали това беше единствената ти цел, и, струва ми се, нямаше да загубя нищо, ако се беше оказало, че е така. Щях да те напусна, предполагам, и нямаше да пожелаея да те видя отново. Това тук е само игра. Въобразявах си, че създавам дом за двама ни.

Тя се хвърли на врата ми и положи главата си на рамото ми.

– Не разбираш ли! Аз никога не съм имала свой собствен дом. Къщата, в която живеех, беше просто на майка ми и на баща ми. Там за нищо не трябваше да се грижа и страшно завиждах на една от слугините, която се омъжи и ходеше да купува разни евтини неща за своя дом. Завиждах на бедните хора за тяхното щастие, тъй като вярвах, че не съм родена да изпитам подобни неща. Но сега, ако ти се ожениш за мен, и тази ми мечта ще се сбъдне.

– Не, – възпротивих се аз. – Ние нямаме нищо! Хич недей да си въобразяваш. Имаме само малко време. Но бъди моя земен дом, докато ни

е позволено да живеем. Само не ме възпирай, когато настъпи часът. Обещай ми! Обещай ми, че няма да ме възпреш!

Тя не отвърна, а само вдигна глава и ме погледна изпод присвитите си клепащи.

– Помисли само – започна тя. – Това съм аз, тази, която беше определена за императрица! Понякога ненавиждах Константин, защото пресътпи дадената дума, но сега съм щастлива, че не се омъжих за него. Сега съм щастлива, че ще се венчая с един франк, който е изоставил жена си. – Тя ме погледна отново и продължи със злорада усмивка: – Наистина, чудесно е, че не съм съпругата на василевса, тъй като вероятно щях да му изменя с теб, ако те бях срещнала. След което той щеше да нареди да ти избодат очите, а мен щеше да затвори в някой манастир до живот. И това щеше да е голяма беда за теб.

Извън крепостните стени огромният топ периодически тътнеше, нашата лека дървена къща потрепваше и поскърцваше, но ние се наслаждавахме на своето кратко щастие и забравихме за времето. Привечер проводих Мануил да наеме паланкин и заедно се отправихме към обителта на Всевишния. Генадий се стресна, когато разпозна Ана, но удържа на обещанието си. Мануил и монасите придържаха свещения воал над главите ни и така бяхме провъзгласени за мъж и жена. След всичко това Генадий благослови нашето венчило и ни издаде брачен документ, подпечатан с големия син печат на Пантократорската обител. Подавайки ми го, той особено ме погледна и рече:

– Не те знам кой си, но Светият Дух ми говори, че в това събитие няма нищо преднамерено. Ако наистина е така, нека всичко това да е за благо на нашата вяра и на нашия град.

Щом като произнесе тези слова, бях абсолютно уверен, че нищо не се е случило по моята собствена воля. От момента, в който бях побягнал от султанския лагер, уверено като сомнамбул бях следвал стъпките, които съдбата ми бе предопределила. Защо ли от всички земни жени трябваше да срещна Ана Нотарас и да я позная по очите?

20 април 1453

Събудих се в къщата си. Тя лежеше до мен гола, неопикуемо красива. Земното ѝ тяло беше като излято от злато и слонова кост. Така прекрасна и непорочна изглеждаше тя, та като я гледах, нещо ме стисна за гърлото.

В този момент камбаните в града удариха тревога и потопиха в звъна си бумтежа на топовете. Огромни тълпи заприиждаха, тичайки покрай моята къща така, че от стъпките им съедините на масата започнаха да дрънчат. Сkochих, спомняйки си за своите задължения. Ана се събуди, седна в леглото и уплашено прикри със завивките голотата си.

Трескаво се заобличах. Нямах дори сабя. Бързо я целунах за сбогом и се втурнах по стълбата надолу. Мануил стоеше на улицата, до каменния лъв, и разпитваше някои от минувачите за случилото се. Лицето му светеше с невероятно удивление.

– Господарю – извика той. – Чудо на чудесата! Благословен да е този ден! Папската флота е на път към града, първите кораби вече се виждат!

Тихах заедно с тълпата през целия път до Акропола. И там, високо над крепостните стени, с лице към морето стоях наред развълнуваната тълпа от задъхани, махащи и ликуващи хора и съзрях четири западни кораба, които с издути платна върху високите вълни сигурно се носеха към нас, наред бъркотията от безброй турски галери. На три от тях се вееше генуезкият кръстоносен флаг. Четвъртият, огромен търговски галеон, беше издигнал пурпурния императорски вимпел.

Корабите бяха толкова близо, че вятърът донасяше до нас шума от битката – виковете, проклятията и изстрелите. Турският адмиралски флагман беше ударил с носа си най-големия от корабите в средата и продължаваше да се държи закачен за него. Останалите кораби бяха взети на абордаж от турските галери, закачени за тях с куки и котви, но продължаваха да се носят, мъкнейки подире си неизброимо количество по-леки съдове и лодки.

Възбудените хора наоколо ми разправяха, че битката започнала далеч в открито море. Дори султан Мехмед препусна до плитките брегове на Мармара, за да води команди до своите кораби и да подкани капитаните им да унищожат християнската флота.

Крепостната стена откъм морето беше почерняла от народ. Слухове

и новини се носеха от уста на уста. Говореше се, че султанът така се разгневил, та се озъбил като куче с пяна около устата. Може и така да е било. Сам бях станал свидетел на едно от неговите избухвания, но от тогава той се е научил да се владее.

Бавно, но сигурно вятърът приближаваше големите кораби към безопасността на пристанището, а те мъкнеха със себе си турските галери, както мечка влачи подире си впитите в месата ѝ ловджийски хрътки. Агарянските кораби бяха толкова много, че се блъскаха един в друг, а големите вълни се бяха покрили с кървава пяна. От време на време някоя от галерите се отказваше, откачаше се и правеше място на друга, а далече в морето се носеше един потъващ турски кораб.

Въздухът бе изпълнен с бумтежа на тъпани, ужасни крясъци и предсмъртни викове. Във водата плаваха трупове и корабно снаряжение. От високите палуби облечените в стоманени доспехи християнски моряци размахваха брадви, маждраци, мечове и копия и отблъскваха агаряните, които непрестанно се катереха по стръмните бордове. Адмиралът на османлиите стоеше на палубата с рупор в ръка и крещеше своите команди.

Изведнъж тълпите по стената започнаха в един глас да викат: „Флактанелас! Флактанелас!“ Възторженият вик се донесе над целия град. Някой беше познал капитана на кораба с пурпурния императорски вимпел. Галеонът бе отплавал за жито към Венеция още преди обсадата. На палубата ясно се открояваше един гигант, който се кривеше, смееше се, размахваше окървавена брадва и сочеше на арбалетчиците си катерещите се по мачтите на турската галера стрелци.

Генуезците бяха намокрили платната си, за да не могат турците да ги подпалят с горящите си стрели, но изведнъж една от османските галери беше обхваната в пламъци и крясъците на изгаряните в нея агаряни заглушиха шума от битката. Горящият съд се откачи от битката, оставяйки подире си огнена дияра.

Това беше невероятно зрелище. Четирите християнски кораба проправяха пътя си към пристанището, заобиколени от най-малко четиридесет турски галери. Неописуем беше възторгът на тълпата. Отново започнаха да крещят, че папската флота е на път към Константинопол и че това е само нейния авангард. Градът беше спасен.

Димящата плетеница от кораби се изравни с Акропола, откъдето трябваше рязко да завие на запад, за да достигне до плаващия бараж и пристанището при Златния рог. С това те загубиха попътния вятър и ходът им се забави. Достигайки на завет под хълма, платната им увисваха

и корабите ставаха неуправляеми. Триумфален вик се понесе от турските галери, а тълпата по стените онемя. Откъм хълмовете, зад стените на Пера, вятърът донесе до нас възторжен възглас. Там стояха безбройните отряди на османската войска, величайки мощта на Аллага.

Без да прекъсват ожесточената съпротива, християнските кораби се приближаваха един до друг. Не се изоставяха в бедата, макар че железният нос на турската флагманска галера все още беше забит в ребрата на единия от галеоните и затрудняваше неговите движения. Така, борд до борд, те се поклащаха в безветрената празнина като огромна крепост, която бълваше камъни, куршуми, стрели, огън и разтопено олово върху окръжаващите я турски галери. Като съскащи змии се разливаше гръцкият огън по палубите на Противника, затруднявайки екипажите със своето гасене. „Флактанелас! Флактанелас!“ – закрещяха отново колкото им глас държи тълпите по стената. Галеоните бяха толкова близо, че различавахме чертите по лицата на биещите се. Но никой не можеше да им се притече на помощ. Зад плаващия бараж готови за бой стояха венецианските кораби, но веригата не им позволяваше да се намесят в борбата. А до баража имаше още много път.

Докато гледах фантастичното усилие на генуезките кораби, аз простих на Пера за нейния стремеж към търговски облаги. Видях колко много дисциплина, мореплавателско изкуство и умение се изискваше за предприемането на една такава акция. Разбрах как в течение на много векове Генуа, наред с Венеция, се беше издигнала в господар на световните морета. Бавно, стъпка по стъпка бълващата огън крепост от галеони се плъзгаше към подвижния бараж, подпомагана от морското течение и неимоверното усилие на няколко огромни гребла.

По цялото продължение на крепостната стена и по хълмовете в града хората коленичиха и започнаха да се молят. Напрежението беше непоносимо. Толкова ужасяващо беше численото превъзходство на турците. Турските галери сменяха местата си с настървение и с нови сили се хвърляха в боя. Гласът на турския адмирал беше предрезнал от викането в рупора и по лицето му се стичаше тънка струя кръв. С отсечени китки падаха в морето нападателите с чалми и се давеха, докато ръцете им продължаваха да висят конвулсивно вкопчени в перилата на християнските кораби.

„Панагия, Панагия, Света Дево, защити своя град!“, молеше се народът на колене. Гърци се молеха за латинци, подтикнати от упорството и героизма на моряците. Може би не е героизъм, когато някой се бие за своя живот, но тези кораби се държаха един за друг героично и с бой

бавно си проправяха път през стократно превъзходящия ги противник, за да се притекат на помощ на Константинопол.

В този момент от небето изневиделица задуха син вятър, все едно че синьото наметало на Светата Дева се мярна в небесата. Станахме свидетели на чудо. Посоката на вятъра се промени, тежките мокри платна се издуха и цялата плаваща грамада бързо започна да се приближава до баража. В последния момент турският адмирал нареди да отсекаят с брадви железния нос на флагманската галера, така че само шипът остана да стърчи забит в дъбовия хълбок на християнския галеон. С течаша по палубите кръв флагманът изви и, победен, започна да се отдалечава. Окуцели, с изпотрошени гребла и изпочупени мачти, целите в пушек от негаснещия гръцки огън, останалите турски галери последваха своя водач. От стените на Константинопол възторжен вик разтърси небесата.

Аз много не вярвам в чудеса, но това, че вятърът промени посоката си точно в критичния момент, много приличаше на знамение. В цялото събитие имаше нещо извънземно, нещо неуловимо за простосмъртните ни сетива. Нито стонове на ранените, нито ужасните псувни на моряците, които с предрезнали гласове приветстваха пристанището и молеха да бъде отворен баража, не можеха да помрачат усещането за святост. Отварянето на гигантската верига беше трудна и опасна операция, та Алойсио Диедо разреши тя да бъде започната, чак когато турските галери бяха отплавали далече в Босфора. Четирите кораба влязоха в пристанището накуцвайки и дадоха с топовете си салют в чест на императора.

Същия ден следобяд екипажите на тези галеони преминаха през града с развети знамена, водени от своите офицери и следвани от многочислена тълпа за да се поклонят пред константинополската Панагия в Коранския манастир и да ѝ благодарят за своето избавление. Бяха дошли всички ранени, които можеха да вървят, а някои бяха донесени на носилки с надеждата за чудотворно изцеление. По този начин латинците благодариха и възхваляха гръцката Света Богородица със заслепени от златните мозайки в Коранската черква очи.

Но за здравомислещите жители на града всеобщото ликуване загуби част от своя блясък, когато се разбра, че тези три генуезки кораба не са част от папската флота, а само бяха докарали известно количество оръжия, които василевсът беше поръчал и платил още през миналата есен. Султанската атака беше явно нарушение на споразумението за неутралитет, тъй като тези кораби всъщност бяха на път за Пера. Капитаните им се бяха съпротивлявали само защото товарът им беше контрабанден и можеха да загубят корабите си. Сега, когато се бяха добравили

невредими до пристанището, те и корабните притежатели ставаха богати люде. А това, дали щяха да запазят богатството и корабите си, ославяйки се на неутралитета на Пера, е друг въпрос.

Ентусиазмът ми пресекна. Трябваше да се върна във Влахернския дворец и да докладвам на Джустиниани. Целунах съпругата си за сбогом, а мислите ми кръжаха някъде другаде. Забраних ѝ много да се разхожда из града, тъй като някой можеше да я познае. Наредих на Мануил да ѝ се подчинява и обещах да се върна веднага, щом задълженията ми позволят.

Край портата на Свети Роман не само външната стена, но и голямата крепостна стена беше повредена. При залез слънце безкрайна върволица от дървен материал, пръст, наръчи от клони и кожи се проточи към външната стена за нейното заздравяване. Всеки може да премине през голямата стена и да достигне до външната стена, но връщането назад е по-трудно. Джустиниани е назначил стражи, които връщат всеки, който е преминал отвъд, докато работата през нощта не бъде свършена. Протостраторските воители са изтощени от денонощния обстрел и от постоянните малки атаки, с които турците целят да попречат на поправките на стените. Много от защитниците не са свалили доспехите си в продължение на няколко денонощия.

Описах на Джустиниани морската битка и продължих:

– Във Влахернския палат венецианците са бесни заради победата на генуезците, тъй като корабите им само стояха край баража и се изтегляха извън обстрела на султанската артилерия.

– Победа ли? – мрачно заяви Джустиниани. – Нашата единствена победа е, че удържахме града цели две седмици. Пристигането на тези кораби е нашата най-лоша загуба. Досега поне хранехме надежда, че папската флота ще ни се притече овреме на помощ. Сега със сигурност знаем, че гръцкото море е празно и че в нито едно италианско пристанище не стягат кръстоносна флота. Християнският свят ни е изоставил.

– Такива приготовления обикновено се пазят в тайна – вметнах аз.

– Глупости! – сряза ме той. – Никой не може да оборудва голяма флота, без това да остане незабелязано от генуезките морски капитани. – След което ме погледна заплашително с биволските си очи и изръмжа: – А ти къде се размотаваш? Не съм те виждал цяло денонощие.

Отвърнах:

– Беше спокоен ден, пък и имах лични работи за уреждане. Нямах ли ми доверие?

– Нает си от мен – упрекна ме той – и аз трябва да знам с какво се

занимаваш.

Внезапно доближи лицето си до моето, бузите му се издуха, в очите му проблесна и зеленикаво пламъче.

– Видели са те в султанския лагер!

– Ти луд ли си? – изумих се аз. – Това е безсрамна лъжа и тя идва от човек, който желае моето унищожение. Как бих могъл да отида и да се върна за толкова кратко време?

– Всяка нощ между Пера и града кръстосват лодки – отвърна той. – Трябва само да бъде подкупен подестът на Пера. Стражите край вратите са бедни хорица, които не се отказват от малко допълнителен доход. Не си мисли, че не знам какво става около султана. И аз имам очи там, както и той тука.

– Джустиниани – примолех се аз. – Заради нашето приятелство ми повярвай. Вчера беше спокоен ден и аз сключих брак с една гъркиня, но те умолявам това да си остане само между нас. Иначе ще я загубя.

Той гръмогласно се разсмя и както преди ме тупна по рамото с огромната си лапа.

– Такава дивотия още не бях чувал! Сега ли му е времето човек да мисли за женитба!

Повярва ми обаче. Вероятно само се опитваше да ме уплаши, за да му кажа с какво съм се занимавал в моето отсъствие. Но сърцето ми беше потиснато и душата ми беше изпълнена с нерадостни предчувствия. Цяла нощ нови и нови огънове горят в турския лагер, а топовете гърмят през час, макар че досега османлиите бяха стреляли през нощта само веднъж.

21 април 1453

Кошмарен ден. Под прикритието на мрака турците са докарали още топове и са засилили своите батареи. Системата им да се целят само в определени точки от крепостната стена се оказва успешна. Следобед една от кулите на Свети Романовата порта се сгромоляса, а заедно с нея голяма част от градската стена. Проломът е значителен. Ако бяха атакували с по-многобройни подразделения, вероятно щяха да проникнат в града, тъй като в срещуположния сектор на външната стена се намира временната палисада която трябва да се подновява всяка нощ. За щастие турците изпращат отряди от по двеста-триста, за да изпробват здравината на защитата в различни точки. Вече нямат време да прибират телата на убитите и огромен брой разлагащи се трупове лежат край външната стена и на местата, където преградният ров се е сринал, та със зловоние то си отравят въздуха.

Отделните схватки продължаваха през целия ден, до късна вечер. Султанът е изпробвал здравината на крепостния вал във всяка една точка. Поставил е още топове на високия хълм зад Пера, с които се опитва да обстрелва флотата в пристанището. Най-малко сто и петдесет гюлета са паднали вече там, а когато венецианските галеони се оттеглиха от преградния бараж, за да избегнат обстрела, турските галери го атакуваха и се опитаха да го разкъсат. Овреме бе вдигната тревога и венецианците се върнаха да го защитят. Те успяха да нанесат толкова много поражение сред турските кораби, че последните бяха принудени да се оттеглят. По време на сблъсъка агаряните иззад Пера не смееха да стрелят с топове, за да не ударят собствените си галери. Султанската флота три пъти напразно се опита да пробие баража.

Изглежда, че Мехмед е пуснал в движение всичките си сили като отмъщение за вчерашната си срамна загуба. Говори се, че препуснал до пристанището на колоните и с железен емирски жезъл в ръка удрял своя адмирал по гърдите и раменете. Адмирал Батоглу беше вече тежко ранен. След като беше загубил едното си око и двеста души от екипажа на флагманския кораб, всичко, което можеше да стори, беше да се оттегли. Без съмнение той е смел мъж, макар и неспособен да командва флота, което стана ясно от вчерашната морска битка.

Султанът пожелал да го посече, но моряците и техните офицери се застъпили за него, изтъквайки личната му храброст. Затуй Мехмед се

задоволил да го наложат с пръчки пред очите на цялата флота, докато загуби съзнание. Цялото му състояние било конфискувано, а той бил прогонен от султанския лагер. След като адмиралът загубил око, чест и цялото си имущество, ясно беше, че ще е особено трудно да се намери кандидат за този пост. Въпреки това турската флота е прекъснала своя летаргичен сън и през целия ден е в движение, но без особен успех. Тази активност вероятно удовлетворява Мехмед, който поне изпитва усещането, че атакува града както по суша, така и по море.

Венецианците се страхуват, че засилената активност на флота и постоянните разузнавателни набези по стените са предшественици на генерално настъпление. Нашите хора са по цял ден на постове си. Никой не може за миг да се отлъчи, нито да свали снаряжението си дори през нощта. Вчерашният триумф в града е последван от униение. Вече никой няма сили да брои топовните изстрели – така непрекъснат е техният тътен. Черен дим покрива небето и почерня къщите.

Всеки ден нови и свежи подкрепления от доброволци пристигат в султанския лагер, примамени от възможността за плячкосване. Между тях вървят християнски и еврейски търговци, които трупат големи печалби, продавайки хранителни продукти в лагера, и чакат да вложат парите си във военна плячка, когато градът падне в турски ръце. Говори се, че цените на каруците и шейните, на впрегатните животни, на магаретата и камилите са се вдигнали неимоверно в очакване на голямата нужда от тях при превозването на заграбените скъпоценности от Константинопол. По-бедните разчитат, че в града ще си намерят достатъчно роби, които на гръб ще пренесат плячкосаното от тях имане чак до Азия.

Всичко това е предвестник на всеобщ шурм. Султанските батареи вече са се специализирали в обстрела на три основни точки във външната крепостна стена, така че голяма част от нея изведнъж да рухне и да засипе преградния ров. Тук-там из града и по стените се наблюдават известни признаци на паника.

Хората от запасните отряди на Нотарас препускат по улиците на града и безцеремонно повличат всеки срещнат годен за бой мъж към стените. Само на жените, децата и старците им е позволено да си стоят в къщи. Дори болните биват измъквани от леглата, тъй като не е ясно дали наистина са болни или просто се преструват от страх. Някои поддържат тезата, че това е война на латинците и на императора и че те не са длъжни да се бият заради тях. В ужаса си много от хората вече са си приготвили скривалища из мазетата, подземията и пресъхналите

кладенци, където възнамеряват да се скрият веднага, щом турците успеят да проникнат в града.

Насред цялата тази бъркотия от оплаквания, обвинения и вайкания из града се движи цяла тумба архонти и благородници, които важно бързат напред-назад по улиците с папки под мишниците. Те са се вписали, че изпълняват най-различни задачи и са получили за това писмено удостоверение от императорската канцелария. Не трябва нищо друго, освен да размахат пропуска с цинобъровия печат и стражите са длъжни да ги оставят на мира. През нощта спят по къщите си, гощават се обилно и запълват времето си с разпространяване на най-различни слухове. Особена популярност е спечелило едно старо предсказание, в което се говори, че турците ще проникнат в града чак до колоната на император Константин, където ще бъдат пресрещнати от небесен ангел, който с огнения си меч ще ги прогони чак до Азия. Кой е съчинил това предсказание и кой го е разпространил, не се знае. Но и между архонтите има такива, дето вярват в него.

О, мой град! О, човешка слабост!

Насред нощта в агарянския лагер тъпани бумтят, а от хълма иззад Пера се носи писъкът на зурни.

22 април 1453

Страховита неделя. Тази сутрин черковните камбани мълчаха, а на градската стена откъм пристанището се бяха събрали огромни тълпи, които търкаха очи и не вярваха на това, що виждат. Говореше се за магьосничество, за дервиши, които можели да вървят по водата, използвайки плашовете си като платна. Точно срещу черквата „Свети Никола“ и портата на Свети Теодосий пристанището на Пера е претъпкано с турски галери. Никой не може да си обясни как тези съдове са преминали през плаващия бараж и са се появили в гръб на нашата флота. Но брегът на Пера гъмжи от турци, които строят дървени укрепления и разполагат топовете си, за да защитят своите кораби.

Изведнъж вик на изумление се понесе във въздуха. Иззад хълмовете се появи турска галера с разпънати платна и наред думкане на тъпани и вой на зурни се плъзна надолу по хълма, все едно че плаваше по сушата. Теглена и направлявана от стотици мъже, тя се изпързала по построената от трупи плъзгаща се писта, освободи се от дървеното си скеле и се потопа в залива, нареждайки се до другите бойни кораби, които бяха най-малко петдесет на брой. Тези съдове обаче не са големи – с по осемнадесет или двадесет гребла и от петдесет до седемдесет стъпки дължина.

За двадесет и четири часа султанът и неговият нов адмирал са осъществили тази своя изненадваща маневра. По-късно се разбра, че генуезците от Пера бяха снабдили агаряните с огромно количество трупи, въжета, плъзгачи и свинска мас за намазване на дървената писта. След което с помощта на проектираните от султанските техници влекачни съоръжения, волове и човешка сила османлиите бяха изтеглили корабите си от Босфора по стръмния хълм зад Пера, откъдето ги бяха пуснали да се плъзгат по склона към Златния рог.

Е генуезците от Пера се оправдават, като казват, че всичко било извършено толкова тайно и безшумно, та чак на сутринта сами разбрали за какво точно става въпрос. А за продажбата на дървен материал и мас се оправдават, че за да запазят неутралитета си, са длъжни да търгуват на равна нога както със султана, така и с града. Дори да са знаели каква е работата, едва ли са можели да го предотвратят, тъй като десетки хиляди турски войници са разположени по хълма, за да пазят галерите от нападение по суша.

Героизмът на генуезките кораби от предния ден веднага беше забравен и жителите на града изливаха яда си върху Пера, обвинявайки генуезците там в предателство. Но дори флотата ни да беше узнала навреме за това начинание, едва ли нещо можеше да се направи, защото султанът е разположил топовете си по брега.

Алойзио Диедо спешно свика венецианския съвет в черквата „Света Мария“ за съвещание с василевса и Джустиниани. През това време все нови и нови кораби с разперени платна се плъзгаха надолу по хълма зад Пера. Кормчиите удряха тъпаните си, екипажите крещяха, размахваха веслата и се радваха като деца на това сухопътно „плаване“. Нашата флота беше готова за бой, но безсилна да стори каквото и да е, за да предотврати турския набег.

Съвещанието беше тайно и Алойзио Диедо не покани генуезките капитани, които са все по-огорчени и враждебни спрямо венецианците. Като доказателство за това, колко трудно в този град може нещо да бъде запазено в тайна мога да спомена, че още привечер много от тези, дето квартируват във Влахернския палат, бяха вече запознати със съдържанието на съвещанието.

Някои от венецианците предложили да се предприемат незабавни бойни действия, за да могат техните големи галеони да разрушат турските галери докато са още близо до брега. Предполагаше се, че те едва ли могат да окажат сериозна съпротива, въпреки многобройността си. Но по-предпазливите членове на съвета, в това число и венецианският байло, изпитват трезв респект към султанската артилерия, разположена по брега за защита на османските съдове, и се противопоставили на тази рискована операция, чийто резултат може да потопи или да повреди техните скъпоценни галеони.

Било също така предложено да се извърши ненадеен десант на брега под прикритието на нощта с помощта на две леки галери, но Джустиниани не се съгласил. Турските сили край Пера са прекалено големи, а ние не можем да си позволим да пожертваме нито един човек.

Политическо вето над двете предложения изказал император Константин. Турските галери са закотвени в Златния рог на страната, която принадлежи на Пера. Брегът също е притежание на Пера и ние не можем да предприемем нищо без предварително да се посъветваме с генуезците. Това, че султанът вече грубо е нарушил неутралитета на града, окупирайки неговата приморска ивица, не дава право на Константинопол да постъпва по същия начин. Францес се изказал в подкрепа на василевса и изтъкнал, че Константинопол не може да си позволи

конфронтация с генуезците, независимо от това какво прави султанът.

Венецианците се разкрещели и запсували, настоявайки, че със същия успех бихме могли да уведомим Мехмед за нападателните си планове, тъй като генуезците са мошници и предатели на християнството. Само с тяхната тайна подкрепа султанът е могъл да прехвърли корабите си в залива.

При тези думи Джустиниани измъкнал двуострия си меч и изревал, че е готов да защитава честта на Генуа срещу един, двама или срещу всичките дванадесет члена от съвета едновременно. Неправилно и нечестно е да се правят планове за каквото и да е, без в тях да бъдат включени генуезките капитани. Техните кораби са изправени пред същата заплаха, както и венецианските, и участват наравно в защитата на града. По този начин венецианците безсмислено се опитват да закърпят наранената си чест. Наложило се императорът да застане срещу него с разтворени ръце и да го укроти, след което със сълзи на очи да се заеме да успокоява възмутените венецианци.

Последен се изказал венецианският капитан Джакомо Коко, който миналата есен беше дошъл от Трапезунд и много ловко се беше промъкнал през Босфора, покрай турските кораби, без да загуби нито един човек. Наглед той е неприветлив мъжага, който предпочита действието пред приказките, но в очите му от време на време проблясва закачлива искра, а хората му го обожават и разправят безкрайни истории за моряшкото му умение и бойните му подвизи.

„Прекалено много готвачи загарят гозбата – казал той. – Ако нещо трябва да се направи, то трябва да бъде извършено веднага, с изненада и без за това да знаят много хора. Имаме нужда само от една галера, защитена с чували, пълни с памук и сено. Под нейно прикритие можем да изпратим няколко лодки, които в тъмното да запалят турските кораби преди изобщо някой да е разбрал за какво става въпрос. Аз се наемам да я командвам, но при условие, че прекратим този разговор и действаме още нощес.“ Неговото предложение е разумно, но василевсът не искал да обиди жителите на Пера. Принципно предложението било прието, но изпълнението му било отложено за известно време, докато бъде обмислено добре и съгласувано с генуезците. Джакомо Коко само свил рамене и се изсмял: „Имал съм повече късмет, отколкото ми е трябвал, но за невъзможното и това е достатъчно. Поне ще имам време да се разкая за греховете си и да приема причастие. Това мероприятие е сигурна смърт, ако не бъде осъществено веднага.“

Джустиниани не ми разказа всичко това, а следното:

– Флотата ще има грижата за всичко. Турските галери в Златния рог не представляват особена опасност за венецианците. Най-много някоя нощ да се промъкнат и да запалят някой от техните кораби, По-лошото е, че на стената откъм пристанището ще трябва да бъдат изпратени нови подкрепления. Досега там имаше само една шепа стражи, но от тук насетне в този сектор трябва да има достатъчно мъже, за да могат да отблъснат нападение откъм залива. Той продължи:

– Миналата нощ султанът несъмнено си извоюва славата на Александър и надмина подвизите на персийския цар Ксерекс из тези води. И друг път кораби са били пренасяни по суша, но никога толкова много и в такива трудни условия. Нека оставим венецианците да се перчат със своите галеони. Аз повече се възхищавам на султанската военна мисъл. Без нито един изстрел, само с помощта на заплахата той ме принуждава да прегрупирам защитата наново и да разреда собствените си сили.

Поглеждайки ме накриво, Джустиниани между другото отбеляза:

– Забравих май да ти кажа. Императорът и аз сме на мнение, че куропалат Лукас Нотарас с приноса си към защитата на града е доказал готовността си за нова задача. Утре ще му бъдат поверени за командване резервите в центъра на града, край черквата на Апостолите, а защитата на крепостната стена откъм пристанището ще поверим на някой друг и ще изпратим нови подразделения.

– Джустиниани – рекох аз, – това той никога не ще ти прости. Чрез него ти обиждаш цялото гръцко население – черквите и манастирите, монасите и поповете – целия дух на Гърция.

– Заради короната на стратег ще трябва да се примиря с тази омраза – отвърна той и ме погледна. – Никога няма да си простя, ако някоя нощ духът на Гърция отиде и отвори пристанищните порти на турците.

Той промърмори нещо на себе си, след което добави:

– Духът на Гърция, а? Точно така. От него трябва да се пазим. От императора също.

Изпълних се с гняв, макар че го разбирах.

Единствената ни радост тази неделя беше, че едно от турските оръдия се пръсна със страхотен трясък, убивайки обслужващия го персонал и поваляйки всички наоколо си. Паузата продължи четири часа, преди топовете в този сектор да загърмят отново.

Много от защитниците ги тресе и имат болки в стомаха. Братята Гуачарди са обесили един гръцки работник, който умишлено си е отрязал пръстите на ръката, за да не работи при поправката на стената.

В крайна сметка това латинска битка ли е или гръцка? Прекрасният

Влахернски палат – омърсен от латинците. Венецианските лъвове се веят над пурпурния императорски флаг. Обезоръжените, захвърлени на брега дромони. Най-висшият гръцки благородник – отстранен като началник на военната полиция. От едната страна на василевса – венецианският байло, от другата му страна – отреклият се от вярата еретик, кардинал Исидор. Страхувам се от собственото си сърце! От мислите си се страхувам! В разгара на войната и най-възвишените мисли трудно запазват своя полет!

23 април 1453

Топовете неспирно гърмят, крепостните стени се рушат, но султанът все още изчаква. Вероятно турската активност и разузнавателните атаки са били само за да отвлекат нашето внимание и да запазят в тайна пренасянето на корабите през хълма зад Пера.

Успях да навестя жена си. След като я взех в прегръдките си, оковите на мястото и времето за кратко ме приковаха.

Ана беше неспокойна и по познат начин открито ме гледаше в очите.

– Трудностите едва започват – рече тя.

Гледайки любимото лице, аз знаех, че ако турците победят, моята съпруга я очакват безчестие и робство.

– Йоханес – помоли тя, държейки ме за ръка. – Нека се държим като разумни, зрели хора. Какво ще правим, ако агаряните превземат града?

– Върни се овреме в къщата на баща си – отвърнах аз. Вероятно той ще може да те опази. Аз няма да мога. Вече съм избрал своята съдба.

– Не говори глупости – ядоса се тя. – Разбирам, че ще изпълниш задължението си докрай, тъй като си грък. Но дори на море, когато корабът потъва, идва момент, в който капитанът приканва всеки да се спасява както може. Ние сме в кораб, който потъва. Какво възнамеряваш да сториш за своето спасение?

– Нищо – заявих аз. – Ще изпълня предопределеността на съдбата.

– Значи не ме обичаш – горчиво ме обвини Ана.

– Не – казах аз. – Не дотам, че да потъпча честта си.

– Чест! – подигравателно извика тя. – Това е само една глупава дума, измислена от мъжете. Аз не желая да умра с теб. Искам да живея с теб, защото те обичам. Нещо трябва да измислим, за да продължим да живеем заедно и след идването на османлиите.

– Не разбирам за какво говориш – ужасено промълвих аз.

– Баща ми също не е предател – избухна тя. – Императорът и латинците неведнъж се опитаха да го безчестят, но той изпълнява дълга си на грък. Друг е въпросът какво би направил в случай, че градът бъде загубен. Дори ти сам мислиш, че той може да ме спаси. На теб също няма да ти е много трудно да спечелиш отново султанското благоволение, само ако се опиташ нещо да направиш в тази насока.

– Ана – изумено се вгледах в лицето ѝ, – не те познавам вече.

Тя прекара ръка през челото си и разклати глава.

– Живееш, съществуваеш. Живото ти тяло желая да прегръщам, а не студения ти труп. В срам и в бедност, но заедно с теб да живея!

– Върни се в бащиния си дом! – подканих я аз. – Върви където пожелаеш! Не ще ми домъчнее за жена, която говори такива приказки, когато гръцка кръв се лее по стените.

– Аз само се опитвам да бъда разумна – обясни тя.

– Това не са неща, достъпни за разума – отбелязах аз.

– Това засяга моята кръв, макар че ти едва ли ще разбереш. Лукас Нотарас може да стане предател. Дъщеря му може да измени. Но не и аз.

– Да не би да се подиграваш с император Константин – злобно вметна тя. – Ще защитавам народа си до последна капка кръв. Ще погина заедно с моя град, ако такава е волята Божия. Думи, това са само помпозни слова.

– Неговите съветници го молеха и заклеваха да побегне в Морея преди обсадата и там да събере войска, с която да се притече на помощ – рекох. – Но той не се съгласи. Той държи на обещанията си. Аз също. Извини ме, но думите ти ми звучат налудничаво.

Ана с омраза заби нокти в ръката ми.

– Не е ли все едно дали император Константин ще падне под властта на турци или латинци. И едните и другите са еднакво омразни.

Уморен от спора повторих още веднъж: – Не разбирам за какво говориш.

Щях, може би, веднага да се върна във Влахернския дворец, но тя избухна в сълзи, обви с ръце врата ми и помоли за прошка. Останах, защото бях слаб. Дълбоко в сърцето си усещах, че думите ѝ ме бяха разгневили, само защото подобни мисли се въртяха и в собствената ми глава.

Латинците не се бият за Константинопол и за гръцкия народ, а за пари, за търговски изгоди и за папата. Дори защитата да успее и Мехмед да вдигне обсадата, нямаше ли да стане Константин само един управляем император?

Здравият разум говори, че позицията на Константинопол в средата на турската империя с течение на времето ще става все по-нетърпима. Дори да прекъсне тази обсада, единствената възможност да се запази градът е да се прогонят латинците, да се прекъснат връзките със Запада и да се сключи съюз, на който Мехмед може да разчита. Съюзът със

Запада и превръщането на Константинопол в преден пост на западните държави означава непрестанни войни, беднотия, нови обсади и бавна гибел.

Защо тогава да не се откажем, овреме да предадем града и да спасим народа? Но това няма да стане докато латинците са тук и докато Константин е на трона. Боже, прости на Димитър, Константиновия брат, който напразно се стремеше към короната и който тайно избяга с Маркус Еугеникос от Фиренция само за да не положи подпис под унията. Той никога нямаше да повика латинците на помощ и да признае папата. С него султанът може би щеше да стигне до някакво споразумение.

Въпреки това знам, че мислите за предателство са безсмислени. Познавам Мехмед. Познавам неговата страст. Той иска сам да се разпорежда в Константинопол и е готов да престъпи всеки договор, сключен с християни. След Варна той не вярва в такива споразумения. Има вяра само на ятагана.

Привечер се огледах в огледалото и не се познах. Брадата ми е пораснала, а в очите ми се хили смъртта. От лицето ми гледа неизразимата меланхолия на гръцката ми кръв, на която така се чудех при идването си в града, откривайки я по лицата на неговите жители. Чак сега и с тези си съждения ли започвам да се превръщам в истински грък?

25 април 1453

Около полунощ Джакомо Коко беше готов да нападне и да запали турските кораби с две галери и множество по-малки лодки. Но генуезците предотвратиха атаката, обещавайки да се включат с по-големи сили веднага, щом като акцията е по-подробно обмислена.

Чудя се как могат да хранят надежди, че тайната ще бъде запазена, след като почти всички във флота знаят за това, а в Пера вече открито се говори за подготвянето на нападение с изненада.

Артилерийската канонада продължава. Загубите растат. Това, което е поправено през нощта, каменните гюллета разрушават през деня. В сектора на братята Гуачарди от голямата крепостна стена две от кулите вече са сравнени със земята.

28 април 1453

Тази сутрин още по тъмно Джустиниани дойде и ме разтърси, за да се събудя, като че ли да се увери, че съм си на поста във Влахернския палат, след което кратко ме изкомандва да го последвам. Зората още не беше огряла и утринният мраз проникваше чак в душата ми. Кучета лаеа из турския лагер, но иначе всичко беше спокойно.

Забелязах, че се отправихме към пристанищните стени и студени тръпки ме полазиха. Спомних си какво ми беше казал веднъж за пристанищната кула и гредата за обесване, но не се издадох.

Изкачихме се на стената точно срещу закотвените турски галери. Два часа преди изгрев слънце сигнален огън избухна внезапно на високата кула в Пера.

– Всемогъщи Боже! – възкликна Джустиниани. – Защо е трябвало да се родя генуезец? Дясната им ръка не знае какво прави лявата!

Нощта беше тревожно тиха. Само водата под краката ни черна се плискаше кротко. Откъм турските кораби не се чуваше нищо. Само откъм върха на Галата ярко светеше сигналният огън. Напрягайки зрението си, с труд успях да различа сенките на плъзгащи се по водата кораби, след което всичко избухна. Блясъците от топовните изстрели по отсрещния бряг заслепиха очите ми. Каменни гюллета се впиваха в дъбови бордове и само за миг нощта се изпълни със страхотен гръм и трясък. Пламнаха факли и гръцки огън на талози засвистя по повърхността на водата. Видях, че венецианците бяха изпратили цяло подразделение да унищожи турските галери. Близо до брега два огромни галеона се плъзгаха, обезформени от висящите по бордовете им чували с вълна и памук. Но единият от тях вече потъваше. Гюллета се сипеха непрекъснато върху барките и бригантините, които плаваха, скрити зад големите галеони.

Цялата турска флота беше на бойна нога и гребеше да срещне християнските кораби. Скоро те се блъскаха един в друг, а над залива ехтяха безнадеждните команди на техните капитани. От време на време всичко се обвиваше в гъст черен пушек и само кървавите отблясъци ни известяваха, че още една галера е запалена. Християните подпалваха пригответните за целта кораби, оставяха ги да плават срещу турската флотилия и скачаха във водата, за да доплуват до спасителните лодки.

Битката продължи до изгрев слънце, когато венецианските галери

най-после успяха да се отскубнат и да се завърнат в пристанището. Една от тях, под командването на Тревисано, щеше да потъне, ако екипажът ѝ не беше успял да запуши пробойните със собствените си наметала. Първата галера, под командата на Коко, потъна за няколко минути, макар че част от екипажа успя да се спаси, преплувайки до брега на Цера.

Когато слънцето изгря, ние видяхме, че изненадващата атака беше пълен провал. Само една от турските галери гореше и бавно потъваше. Всички останали пожари един подир друг бяха загасени.

Синът на венецианският байло командваше последната християнска галера. Отстъпвайки край стените на Пера, той даде залп с всичките си оръдия и ние видяхме как гюлетата вдигнаха облаци от прах в основата на крепостната стена. Сигналният огън, запален в момента, в който венецианците бяха започнали атаката си, беше толкова явно доказателство за предателството на генуезците, че дори Джустиниани не се опита да го оспорва.

– Право или не, Генуа е моят роден град. Венецианската флота е прекалено силна в сравнение с тази на генуезците. Едно малко кръвопускане ще възстанови баланса в пристанището.

На тръгване от стената, почервеняла от утринното слънце, хвърлих сетен поглед към димящия бряг на Пера и хванах Джустиниани за ръката. Там беше Мехмед на бял жребец – в утринните слънчеви лъчи, разгарящи малки пламъчета в отрупаната със скъпоценни камъни чалма. Той беше препуснал почти до брега, а пред него бяха наредени с вързани отзад ръце разсъблечените и ограбени пленници. Това бяха моряците от потопената християнска галера, които с плуване се бяха добрали до брега. Хората наоколо ни сочеха с пръст и викаха, че между тях са разпознали Джакомо Коко.

В този момент група венецианци, които бяха напуснали постовете си при Влахернския палат, ни застигнаха. Джустиниани им нареди да се върнат, но те отвърнаха, че се подчиняват само на венецианския байло, който беше препуснал към пристанището, за да посрещне сина си, и им беше заповядал да се присъединят към него в пълно въоръжение.

Спорът обаче беше прекъснат, когато в безмълвен ужас обърнахме очите си към брега на Пера. Там агаряните караха пленените моряци да коленичат. Зачаткаха ятагани. Кръв обагри земята. Но и това не беше достатъчно. Редица заострени колове бяха въздигнати и обезглавените трупове бяха набучени на тях, след което отсечените глави, с разкривени в гримаса лица, бяха поставени отгоре. Много от нас закриха в ужас очи. Венецианците плачеха от злоба. Една жена започна да повръща и

заслиза от стената.

Жертвите бяха многобройни, първите вече стояха набучени на коловете с отцеждаща се кръв, останалите чакаха реда на своята екзекуция. Нито един не беше пощаден. А когато слънцето се издигна високо на небето, четиридесет окървавени трупа се възправяха на брега с отрязани глави, които викаха за отмъщение, въпреки че устите им бяха безмълвни.

Тогава Джустиниани рече:

– Едва ли са останали много венецианци, които след всичко това желаят да погостуват на турците.

Гребни лодки, пълни с мъже, чиито оръжия лъскаха на слънцето, се приближаваха от корабите към брега. Джустиниани ги наблюдаваше със сключени вежди. – Какво е това? – подозрително изрече той.

Зад себе си чухме шум от чаткащи копита. Венецианският байло ни задмина в бесен галоп, забравил за възрастта си и прекомерната си дебелина. Подире му препускаше неговият син с гол меч в ръка и доспехи, изцапани в кръв.

– След нас, венецианци! – викаха те. – Докарайте пленниците!

Джустиниани напразно търсеше кон, след което се успокои и каза:

– Все едно, не мога да отделя войниците си от техните постове край Свети Романовата порта. Нека този срам падне върху венецианците. Ти беше свидетел на това как те изоставиха два от своите кораби и побягнаха в паника.

Не след дълго ожесточените венецианци, войници и моряци наедно, се завърнаха, карайки пред себе си с удари и ритници турски военнопленници, които бяха взели от кулите и подземията. Някои бяха попаднали в плен преди започването на обсадата, но повечето по време на агарянските нападения близо до Свети Роман и другаде по стените. Много от тях бяха тежко ранени и трудно се придвижваха. За около час повече от триста пленника бяха подредени на пристанищната стена. Някои от тях бяха в толкова окаяно състояние, че се сгромолясваха на земята. От време на време някои от оградилите ги венецианци се приближаваше, удряше ги с юмрук в лицата, риташе ги в слабините или просто замахваше напосоки с меча си по някой от турците, които в своя предсмъртен ужас се опитваха да призват на помощ Аллаха.

– Ще се оплача на императора! – кресна Джустиниани към венецианците. – Това са мои пленници!

На което те закрепяха в отговор:

– Затваряй си устата, проклети генауезецо, да не провиснеш и ти на

стената!

Венецианците наброяваха няколко стотин и всички бяха въоръжени до зъби. Протостраторът видя, че нищо не можеше да направи и че собственият му живот беше в опасност. Той се приближи до венецианския байло и се опита да преговаря, казвайки:

– Това, що генуезците от Пера извършиха, е смъртен грях, но аз нямам пръст в тази работа. Ние тук заедно се бием за защитата на християнството и за прославата на Бога. Нищо няма да постигнем, ако погубите тези нещастници, много от които са смели воини, паднали в плен чак след като са били тежко ранени. Напротив. Това е глупаво защото след този акт нито един османлия няма да посмее да се предаде, ами ще се бие до последен дъх.

Байлото отвърна гневно с пяна на устата:

– Кръвта на нашите братя и роднини все още се стича там, а ти, мръсен генуезецо, се осмеляваш да се застъпваш за турците. Да не би да очакваш откуп за тях? Да, генуезецът е готов и майка си да продаде, стига да ѝ вземе добра цена! Ела, ние ще купим твоите пленници на прилична цена. Дръж!

Той откъсна кесията от пояса си и презрително я хвърли в краката на Джустиниани. Протостраторът пребледня, но се овладя, обърна се и ме помоли да го последвам.

Венецианците бяха започнали да бесят пленниците по гредите на бойниците и между зъберите на стената, точно срещу мястото, където бяха обезглавени техните сънародници. Бесеха и ранените – общо двеста и четиридесет пленника – по шест за всеки убит венецианец. Моряците не се срамуваха да изпълняват ролята на палачи. Дори синът на венецианския байло собственоръчно обеси един от ранените.

Веднага щом като се скрихме от погледа на венецианците, Джустиниани засили своя ход. Срегнахме двама войника от резервите, на които протостраторът заповяда да слязат и да ни предоставят конете си. Препуснахме веднага при императора. Затворен в кулата си, той беше коленичил пред една икона. Оправда се, че е бил принуден да позволи екзекуцията на пленниците, тъй като венецианците така или иначе щели да ги вземат със сила, въпреки неговия отказ. Джустиниани каза:

– Не отговарям за това, което се случи. Нищо не мога да сторя. Не мога да отделя хората си от стените, без значение колко венецианци са напуснали своите постове без разрешение. Дръж резервите в бойна готовност, тъй като не отговарям за това, което може да се случи.

Но след като беше възвърнал своята позиция и беше наблюдавал

турския лагер в продължение на няколко часа, Джустиниани все пак се върна на пристанището с голяма група от своите хора. Венецианците бяха вкусили кръв, бесейки беззащитните турци. Много от тях се бяха върнали на бойните си места, а байлото се беше затворил във Влахернския палат да оплаква безчестната смърт на Джакомо Коко. Но голяма част, разделена на малки банди, все още беснееше из пристанището. Викаха „предателство!“ и „смърт на генуезците!“ . Ако ли някой генуезец им се изпречеше на пътя, те го поваляха на земята, овъргалваха го в прахта и започваха безмилостно да го ритат в ребрата.

Но когато започнаха да чупят вратите и прозорците на къщата на един генуезки търговец, Джустиниани нареди на своите хора да се подредят в редици и да прочистят улиците от венецианската папlach. Последва страхотна дандания. Скоро по всички улици в пристанището се завързаха битки. Мечове дрънчаха и се лееше кръв. Патрулите вдигнаха тревога и Лукас Нотарас се появи начело на един гръцки конен ескадрон, чиито войници с огромно желание се нахвърлиха и започнаха да тъпчат с конете си и да налагат и венецианците, и генуезците. Изпокрилите се из близките къщи гръци набраха кураж, хвърляха камъни от покривите и прозорците и биеха с дълги тояги тичащите по улиците латинци. След като битката продължи два часа и слънцето започна да залъзва, император Константин лично се появи на бойното поле, облечен в бродирана наметка от имперско зелено, червена туника, пурпурни ботуши и златна корона на главата. До него яздеше венецианският байло с всичките отличителни белези на своя ранг. Байлото поздравя Джустиниани и поиска извинение за нанесената по-рано от него обида. Императорът със сълзи на очи призова всички латинци в името на Христа да забравят вътрешните си кавги в този час на всеобща беда. И макар че генуезците от Пера се бяха провинили в измяна, това не означаваше, че всички генуезци са виновни.

Неговият призив предизвика известно примирие, като дори Лукас Нотарас слезе от коня си, предложи ръката си на байлото и на Джустиниани, прегърна ги и ги нарече свои братя. После заяви, че всички стари вражди трябва да бъдат забравени сега, когато всеки рискува живота си за спасението на града. Вярвам, че в този момент Нотарас беше напълно искрен, тъй като в моменти на ентузиазъм духът у гръцките нобили лесно се превръща в благородно поведение и себеотрицание. Но Джустиниани и Миното, преминавали през политическата школа на своите собствени градове предположиха, че Нотарас разиграва театър, тъй като моментът беше подходящ за заздравяване на връзките с латинците.

Във всеки случай всички слязоха от конете си. Хората на куропалата бяха оградили квартала, докато василевсът, Миното, Джустиниани и Нотарас преминаха през него, призовавайки войниците си да забравят своите кавги и да запазят мир и спокойствие. Церемониалният блясък на императорските одежди възпираше словесните изстъпления. Моряците се завърнаха в лодките си и отплаваха на своите кораби. По улиците останаха само няколко венециански моряци, които от скръб по Джакомо Коко така се бяха напили, че не можеха да се държат на крака. Трима генуезци и двама венецианци бяха загинали, но по молба на Константин това бе запазено в тайна и през нощта трупове скришно бяха погребани.

Побоищата се бяха развихрили близо до моята къща, поради което помолих Джустиниани да ме пусне да я навестя. Той любезно отвърна, че след този ден, изпълнен със скръб и срам, не би имал нищо против чаша вино, но на мен ми се струва, че повече беше любопитен да види моята съпруга.

Мануил отвори вратата и с глас, треперещ от гордост, ни се похвали как цапардосал с голям камък един венециански дърводелец в лицето и го проснал на улицата. Джустиниани шеговито го похвали за неговата преданост и съобразителност. Изтощен от тежестта на доспехите си, той се тръшна в един стол, разтърси цялата къща, изтегна крачищата си и „в името Божие“ помоли за чаша вино.

Оставих Мануил да му прислужва и забързах към Ана, която се беше оттеглила в най-вътрешната стая на къщата. Попитах я дали би искала да види прославения Джустиниани или по гръцки ще предпочете да не се показва. След като се увери, че не съм ранен в побоищата, тя ме погледна въпросително и рече:

– Ако се срамуваш от мен и от моята външност и не желаеш да ме представиш на твоите приятели, ще си остана в стаята.

Отвърнах ѝ, че се гордея с нея и бих желал да я представя. Джустиниани едва ли щеше да я познае, освен това беше обещал да пази женитбата ни в тайна. Така че тя можеше без страх да се покаже. Нетърпеливо я хванах за ръката, за да я поведе в другата стая. Но тя се отскубна и рече:

– Ако искаш да ме показваш на приятелите си, ще трябва да ме предупредиш за това по-отрано, за да се вчеша и облека прилично. Не мога да се покажа такава, въпреки че ми се иска да видя толкова известен мъж като Джустиниани.

В моята наивност аз възкликнах:

– Но ти и така си красива! За мен ти си най-красивата жена на света! Не разбирам как можеш да говориш за прически и тоалети в ден като този, изпълнен със срам. Никой, така или иначе, не обръща вече внимание на такива неща.

– Наистина ли! – сгорещено започна тя. – Това показва колко малко знаеш за света. Но затуй пък аз, като жена, знам повече от теб за тези неща. Позволи ми, моля те, да остана жена. Предполагам, че затуй си се оженил за мен. Поведението ѝ ме озадачи. Не разбирах защо ми беше толкова сърдита. Свих рамене и се съгласих:

– Направи така, както желаш. Остани в стаята си, аз ще обясня нещо на Джустиниани.

Тя ме хвана за ръката и прибързано рече:

– Я не ставай смешен! Ще се приготвя просто за секунди. Върви при него и го забавлявай, та да не си тръгне.

Когато я напусках, тя вече разчесваше разпуснатите си коси с гребен от слонова кост. В объркването си пресуших чаша вино и Джустиниани ме последва. Ана навярно беше права – жените са различни от мъжете и придават важност на различни неща. Започнах да проумявам, че колкото и да ми е близка, аз почти не я познавам. Дори когато лежи в моите обятия, мислите ѝ следват различни пътеки и аз не мога да проикна в тях.

За щастие Джустиниани явно приемаше забавянето на Ана като нещо нормално и не каза нищо по този повод. В къщата ми беше уютно и безопасно. От време на време през прозореца се мяркаха кървавите отблясъци на топовните изстрели, отразени от водата в залива. Малко след това звукът от тътена им достигаше и разлюляваше виното в графата. Изпълнени с приятна отмора, ние почти се излежавахме в столовете, а виното така приятно замайваше главата ми, та забравих неприязънта си към капризите на Ана. Тогава вратата се отвори. Джустиниани погледна разсеяно натам, но изражението на лицето му рязко се промени той скочи на крака, така че доспехите му се раздрънчаха и уважително се поклониха.

Ана стоеше в рамката на вратата. Беше облякла, както поне на мен ми стори, съвсем обикновена бяла копринена роба, придържана от покрита със скъпоценни камъни златна брошка. Позлатен, отрупан с драгоценни камъни колан подчертаваше тънкия ѝ кръст, а краката и ръцете ѝ бяха голи. Беше обути в позлатени сандали и беше боядисала ноктите на краката си в червено. На главата си имаше малка шапчица, общита със същите скъпоценни камъни, както брошката и колана. Беше позволила

на прозрачното було да падне ниско, като го придържаше близо до брадичката си и срамежливо се усмихваше. Лицето ѝ беше бяло, устните ѝ – яркочервени, а очите ѝ – по-големи отвсякога. За мен тя беше неизразимо красива така, като стоеше в рамката на вратата и повдигаше с престорена изненада тънките си, изписани в синьо вежди.

– О! – рече тя. – Прости ми! Не знаех, че имаш гостенин. С очарователно смущение Ана протегна пръстите си.

Джустиниани приведе биволския си врат, целуна ръката ѝ, и продължавайки да я държи в своята, загледа я с почуда.

– Жан Анж – заяви той, след като се пооправи от първоначалния шок, – вече не се чужда защо толкова много бързаше да се прибереш. Ако тази очарователна жена не беше твоя законна съпруга, щях да се състезавам с теб за нейното благоразположение. Но тъй като това е така, не ми остава друго, освен да се моля на небесата, че има сестра близначка, с която ще мога да се запозная.

Ана отвърна:

– За мен е чест да срещна великия Джустиниани, чиято слава се носи из целия християнски свят. Извини скромните ми одежди. Ако бях известена за твоето посещение, щях да се облека по-подходящо.

Наклоняйки глава настрани, тя погледна Джустиниани през гъстите си мигли.

– О! – продължи тя. – Аз може би избързах, като се подадох на Йоханесовите придумвания за женитба. Но тогава още не бях те срещнала.

– Не му вярвай, Ана – прибързано рекох аз. – Той си има вече жена в Генуа, друга в Кафа и момичета във всяко гръцко пристанище.

– Каква брада! – прошепна Ана, докосвайки с пръсти къносаната брада на Джустиниани, все едно че не можеше да се пребори с изкушението да я пипне. Наля вино в един бокал, отпи леко от него и го подаде на протостратора, гледайки го право в очите със съблазнителна усмивка. Почувствах, че ми се повдига от гняв и от наранена гордост.

– Ако преча, бих могъл да изляза на двора – вметнах глухо аз. – Струва ми се, че дочувам откъм стените да се носи повече шум, отколкото обикновено.

Ана ме погледна и така закачливо ми намигна, та чак сърцето ми се разтопи и проумях, че всичко беше само игра, с която тя целеше да спечели благоразположението на Джустиниани. Успокоих се и също се усмихнах. Те продължиха игривия си разговор, а аз не можех да ѝ се нагледам и пламтяща страст ме обземаше, като виждах колко леко и бързо тя го очароваше.

Хапнахме заедно, след което Джустиниани с нежелание се изправи да си ходи, погледна ме и с едно движение свали от врата си украсената с емайлирана плочка протостраторска огърлица.

– Нека това бъде моя годежен подарък към вас – рече той, окачи огърлицата на Ана и неловко докосна разголените ѝ рамене с огромните си лапи. – Моите мъже ме наричат непобедим, но пред теб аз покорно признавам своето поражение. Тази огърлица може да отваря врати, които нито с меч, ни с топ могат да бъдат отворени.

Той можеше да си позволи този жест, тъй като беше суетен и приреждаше огромна колекция от огърлици, както ми беше известно, но на мен не ми хареса намекът му, че Ана е добре дошла по всяко време в неговите комендантски покои. Тя обаче възхитено му благодари, прегърна го, целуна двете му бузи и даже докосна с устните си дебелия му уста.

Джустиниани, развълнуван от собствената си щедрост, пророни сълза и заяви:

– С удоволствие бих дал на твоя съпруг званието протостратор, ако можеш да заема неговото място до теб. Но тъй като това е невъзможно, аз ще го освободя от задължения през тази нощ и в бъдеще ще гледам през пръсти на неговите отсъствия, стига в този момент да не се води сражение. Има изкушения, на които човек може да устои, но съпругът ти няма да е истински мъж, ако може да устои на такова изкушение като теб.

Той си тръгна и аз учтиво го проведох до вратата. Забелязвайки моето нетърпение, Джустиниани нарочно, за да ме дразни, се застоя и нещо ми заговори, макар че аз така и не чувах какво ми казва. След като най-после яхна жребеца си и потегли, аз се втурнах по стълбата нагоре, сграбчих Ана в обятията си, целувах я и я притисках така страстно, че любовта ми напомняше повече омраза. Тя блестеше, цъфтеше и се смееше с глас, по-красива отвсякога. Дори в леглото не пожела да се раздели с подарената ѝ от Джустиниани огърлица, като знак на извоювана победа, въпреки че с всички усилия се опитвах да ѝ я отнема.

След всичко това тя лежеше неподвижна, втренчила в тавана тъмните си очи, с поглед, който не можеш да разбереш.

– За какво мислиш, любима? – попитах аз. Тя леко помръдна глава.

– Живея, съществувам – отвърна ми Ана. – Това е всичко.

Изнурен, безплътен и безстрастен наблюдавах нейната омайваща красота и си припомних набитите на колове тела по брега на Пера и обесените турци по крепостната стена откъм пристанището, с почернели лица и издължени вратове. Далеч в нощта се чуваше тътенът на

топовете. Звездите безучастно гледаха от небето. Земна красота живееше и дишаше до мен с мрак в очите. Всяко нейно вдишване все по-дълбоко впиваше оковите на времето и пространството в плътта ми.

1 май 1453

Положението ни започва да става безнадеждно. Войските на султана строят огромен понтон през Златния рог, чак до брега на Пера. Досега бойните единици на хълма зад Пера трябваше да поддържат връзка с главните сили и да получават подкрепления, като заобикалят целия залив. Понтонът се охранява от гигантски закотвени плаващи платформи, върху които са поставени топове, за да не позволяват на нашите кораби да пречат на неговото строителство. Веднага след като бъде завършен, турските галери ще могат да обстрелват необезпокоявано стените откъм пристанището.

Агаряните обстрелват и атакуват непрестанно временните барикади, построени там, където има разрушения в стените, и това ни носи много загуби. Нашата защита слабее, а в султанския лагер ден след ден се сипят нови чети доброволци от Азия.

Виното е на свършване, а цените на хранителните продукти по пазарите са се вдигнали над възможностите на бедните. Затова днес императорът е конфискувал всички хляб, за да може той да бъде раздаден по равно на всички. Старейшините на всеки квартал са длъжни да осигуряват храна и всичко необходимо за отбранителите, строителите и техните семейства, така че никой не трябва да напуска поста си, за да търси храна.

Командващият резервите е длъжен всеки ден да обикаля стените и да проверява поименно присъстващите в отделните участъци. Това обаче не засяга латинците – само гърците.

Около Карисисовата порта голямата стена се е срутила на много места. Състоянието на външната стена също е лошо, но турците не са успели още да я преминат в нито една точка. Досега нашите мъже успяваха всяка нощ да почистват преградния ров от хвърлените в него дървета и камъни, които после бяха използвани за построяването на палисадите.

По продължение на външната стена се носи отвратителна воня на разлагащи се трупове, а много от защитниците са загубили слуха си от топовните гърмежи.

4 май 1453

Посред нощ, в непрогледна тъмнина, носена от силен попътен вятър, една бригантина с дванадесет доброволци се измъкна от пристанището. Облечени в турски дрехи и с османския флаг на мачтата, те се опитват да се измъкнат от Дарданелите. Нашите наблюдатели на кулата в Пера са изучили внимателно флаговите сигнали на влизащите и излизащите турски кораби, така че има известна надежда начинанието да е успешно. Мисията е много важна. Тя има за цел намирането на венецианските кораби, под командването на Лоредано, които, както ни убеждава венецианският байло, са тръгнали да ни се притекат на помощ.

Но тази постоянно съществуваща флота от архипелага щеше отдавна да е пристигнала в Константинопол, ако изобщо беше тръгнала на сам. Вероятно Върховният сеньорат се страхуваше, че корабите му можеха да попаднат в капан, ако тръгнеха към нас. А без протекцията на тази флота венецианските търговски постове по гръцките острови щяха да станат лесна плячка за турците. Тук едва ли щеше да има и един венецианец, ако императорът, въз основа на съществуващите договори, не беше заплашил с глоби и принудил всички кораби от Черно море да останат и да вземат участие в защитата на града.

Обнадеждаващи слухове се носят из града за огромна флотилия, която е на път да ни избави, и за мобилизирането на голяма унгарска войска, която е готова да удари турците в гръб. Де да беше вярно всичко това! Не, Западът ни е забравил.

5 май 1453

Когато човек е сам, на него му е лесно да пише и да мисли. Да се умре също е лесно, когато се сражаваш сам, а смъртта бие своя тъпан наоколо. Земята пред крепостния вал е почерняла от артилерийския огън. Залите на Влахернския дворец потрепват и големи, гладки като стъкло парчета мрамор се ронят от стените. Лесно е сам да бродиш из императорските покои в очакване на смъртта, докато невъзвратимото минало ехти в своята собствена пустота.

Но днес аз отново си бях у дома. Достатъчно е да зърна прямотата на кафявите ѝ очи, да докосна с връхчетата на пръстите си живата топлина на нейната кожа, нейната мимолетна прелест, за да може пламъкът на желанието в кръвта ми да смете настрана всяка мисъл и всичко да промени.

Добре ни е, когато лежим прегърнати и когато с жадна уста поемам задъханите ѝ хълцащи устни. Но след това, щом отворим уста да говорим, вече не се разбираме един друг. Само в близостта на нашите тела достигаме до разбирателство и познаваме неща, непознати за мен досега. Дознанието на плътта е изпълнено с прелест и ужас, но мислите ни се движат по различни пътеки и никъде не се срещат. На моменти само една дума е достатъчна и се гледаме като врагове. Отчуждение и студено пренебрежение прозира в разширените ѝ зеници, макар че страните още горят от любов.

Тя не може да разбере защо трябва да погина, след като, ако реша, мога да живея.

– Чест! – каза ми тя днес. – Най-омразната от всички думи на земята. Безсмислена и глупава дума. Безчестен ли е султан Мехмед във всичкото си величие? Не тачи ли високо той всички онези християни, които го обкръжават и които са се отрекли от своята вяра и са сложили чалми на главите си? Какво значение има честта за победения? Той така или иначе е обезчестен. Честта е само за победителя.

Отвърнах:

– Говорим за различни неща и никога няма да се разберем.

Но тя е инатлива. Заби ноктите си в ръката ми, все едно че се опитваше чрез болката да ме накара да мисля като нея, и рече:

– Аз разбирам защо се биеш. Ти си грък. Но какъв смисъл има да се умира, когато стените рухнат и турците нахлуят в града? Ти си само

наполовина грък, ако не проумяваш, че всеки е сам за себе си.

– Не ме разбираш, защото не ме познаваш – настоях аз. – Но ти си права. Аз сам се познавам най-добре и затуй мога да се подчинявам само на себе си.

– Ами аз? – попита тя за стотен път. – Тогава ти не ме обичаш.

Ана хвана с ръце слепоочията ми и притисна устни до моите. Погледна ме с омраза и рече:

– Само да можех да проникна в главата ти и да видя какво се крие там. Не си този, що мислех, че си. Кой си ти? Прегръщам само твоето тяло, но не и теб самия. И те мразя, о как те мразя!

– Дай ми само тези кратки дни, само тези кратки мигове – помолих аз. – Може би ще минат векове преди да те намеря отново и отново да надзърна в очите ти. Какво лошо съм ти сторил, та ме измъчваш така.

– Няма минало и още по-малко има бъдеще – заяви тя – Всичко е само блянове и въображение. Не желая лъжи нито пък философията на глупци. Искам този живот и теб заедно с него. Затуй ще трябва да те мъча докрай и никога не ще ти простя. Нито на теб, нито на себе си!

Накрая казах изнемощял:

– Тежка е моята корона?

Но тя не разбра какво имах предвид.

6 май 1453

Цял ден е неспокойно. Артилерийската канонада е непрекъсната. На всеки втори час огромният бомбард заглушава с тътена си всичко останало, а крепостната стена се разтърсва из основите си по цялото протежение от пристанището чак до Мармара.

Турците се придвижват. От техния лагер се носи непрестанен шум и бумтеж на тъпани, а дервишите се възбуждат до такава степен в религиозен транс, че виковете им могат да се чуят дори от крепостните стени. Много от тях се приближават до преградния ров, танцуват и се въртят, дори когато са прободени от стрели, безчувствени към всякаква болка. Гърците са ужасени и викат на помощ попове и монаси, за да прогонят дявола под стените.

Никой не може да напусне бойниците. В четири участъка големите топове се сравнили външната крепостна стена със земята, а вътрешната стена е лошо повредена. Непрестанната канонада не позволява никакви поправки през деня, но веднага щом падне нощ, могили от пръст се вдигат, за да запушат пробойните.

Германецът Грант обяви, че турските топове показват явни признаци на износване, тъй като много от гюлетата вече не улучват целта, прелитат високо над стените и падат вътре в града, без да предизвикват кой знае какви щети. Но зад хълма се издига сиянието от Орбановите леярни и всеки ден оттам се чува как огромни количества разтопен метал се налива в леярски форми.

В града има недостиг на масло за готвене. Бедните най-много страдат от това. Но от Пера ежедневно пълни каруци с масло се доставят в турския лагер. След всеки изстрел огромните топовни гърла изпиват много гърнета от ценната течност. Нито една обсада в историята на човечеството не е била по-скъпа от тази. Но Мехмед черпи, без да му мигне окото, от богатството на своите везири и пълководци. В неговия лагер има банкери от целия свят – евреи, а също така и гърци. Кредитът му е неограничен. Говори се, че дори генуезците от Пера са готови да поемат неговите разноски – гаранция за безрисково влагане на капитали.

7 май 1453

Малко след полунощ самият ад се изсипа върху главите ни, когато най-малко десет хиляди шурмуваха пробивите в стените. Най-големите сили бяха съсредоточени в сектора на Джустиниани, край Свети Романовата порта, където огромният бомбард е повредил и двете стени.

Безшумно и в добър ред османлиите бяха се приближили до стените под прикритието на нощта и бяха успели на няколко места да запълнят преградния ров, преди някой да затръби тревога. Едновременно бяха вдигнати десетки обсадни стълби. Работниците, които поправяха стените, в ужас побягнаха и единствено самообладанието на Джустиниани спаси положението. Ревейки като бик, той се хвърли в най-заstraшената точка и с двуострия си меч посече неимоверен брой османлии, които бяха вече прехвърлили пръстените заграждения. През това време бяха запалени огньовете и факли, та на стената стана светло като ден.

Викове на Джустиниани заглушиха крясъците и тъпаните на турците, а веднага, след като разбра с какви сили ни шурмуват, той заповяда да повикат резервите. Но след два часа стана ясно, че трябва да се отделят хора и от другите сектори. След първия шум агаряните се връщаха на вълни от по хиляда. Бяха докарали тънкоцевни топове съвсем до преградния ров. Под прикритието на техния огън и на стрелците с лъкове те атакуваха стената, но защитени от стоманените си доспехи, хората на Джустиниани се изправяха като желязна стена на крепостния вал. Стълбите бяха отблъснати, а тези, що се бяха добрали до основите на стената под формата на малки подразделения и под прикритието на собствените си щитове, биваха заливани с разтопена смола и олово, докато не бяха разпръснати, след което ставаха лесна плячка за нашите арбалети.

Трудно е да се преброят турските загуби. Джустиниани пусна слух из града, че купчините от трупове се издигали наравно с външната стена, но това, естествено, са глупости целещи да повдигнат духа на обсадените. Но колкото и да бяха агарянските загуби, те не компенсираха загубите на латинците, които бяха пронизани или повлечени с куки надолу от стените.

Сравнени с този шум, всички останали атаки бяха като детска игра. Миналата нощ султанът не се шегуваше и голяма част от войската му взе участие в тази операция. В сектора край Влахернския дворец

опасността беше минимална, тъй като стените бяха високи и обсадните стълби не стигаха до върха им. Затуй венецианският байло ме помоли да взема отряд войници и да се притека на помощ на Джустиниани, за да могат и венецианците да вземат своя дял от слава в тази битка.

Точно когато пристигнахме, огромен еничар, който с нечовешката си сила бе успял да се покачи на стената, триумфално призова другарите си и се втурна към Джустиниани, проправяйки си път през латинските редици. Протостраторът се биеше на една площадка по-долу и щеше да пострада, ако в последния момент един от работниците – обикновен грък без никакво бойно снаряжение, – не се беше хвърлил смело, преривайки с алебардата си крака на агарянеца. След това за Джустиниани не представляваше трудност да се справи с него. Той даде на спасителя си значителна награда, но каза, че щял да получи по-голямо удоволствие, ако го били оставили да се оправя с врага си съвсем сам.

Наблюдавах тази сцена на светлината от факлите и запалителните стрели, сред кръсъци и трясък на щитове. След това нямах възможност да мисля за нищо, тъй като атаката беше толкова устремна, че трябваше да посрещаме османлиите в три редици, подпрени една на друга, за да удържим на напъна. Днес забелязах, че сабята ми се е изтъпила. Когато на зазоряване турците започнаха да се оттеглят, аз бях толкова изнурен, че не можех да си вдигна ръката. Всичко ме болеше, а тялото ми беше покрито с охлузвания и синини. Но не бях ранен и в този смисъл бях много по-късметлия от много други. Дори Джустиниани беше получил кървава рана от копие под мишницата си и само дебелият ризница го беше спасила.

Говори се, че край Селимбрийската порта един грък съсякал турски губернатор с ранг на конска опашка.

Когато видя състоянието, в което бях, Джустиниани приятелски ме посъветва:

– Не е необичайно в разгара на битката и във възбудата си човек да прескочи границите на собствените си сили. Но няма нищо по-опасно от това да се отпусне в някое от затишията, след което едва ли ще може от умора да се изправи на краката си. За тази цел опитният воин никога не изразходва всичката си енергия, а винаги си оставя малко в резерва. Това може да спаси живота му, ако битката започне отново.

Той ме погледна усмихнато с биволските си очи и добави:

– Тогава, ако не друго, би могъл да избяга, а не да се остави да бъде съсечен.

Протостраторът беше в добро настроение, което не беше

помрачено от факта, че трябваше да разрежда виното си с вода, за да даде пример на своите мъже. Виното също е почти на привършване.

– Ха така, Жан Анж! – продължи той. – Започваме малко по малко да усещаме вкуса на истинската битка. Султанът явно загарява и скоро ще трябва да отблъскваме истински атаки.

Втрених се в него, невярващ на ушите си.

– Какво тогава е истинска атака? – попитах. – По-лоша от тази никога преди не бях виждал и не можех да си представя, че може да съществува. Еничарите се биеха като зверове и сам започнах да се превръщам в звероподобен.

– Още нищо не си видял, Жан Анж – учтиво рече Джустиниани. – Поздрави красивата си съпруга от мен. Жените обичат миризмата на кръв по мъжките дрехи и аз никога не съм изпитвал по-голяма наслада от женското тяло както в ден, в който с меч си съм изпратил много противници в рая, а самият аз съм одран и изнурен. Завиждам ти за това преживяване, Жан Анж, ако то е ново за теб.

Отвратен и потресен от изпаренията, които в студената утрин се издигаха над още топлите камари от човешки трупове, аз не обърнах внимание на приказките му. Как можех да докосна жена си, когато очите ми все още гледаха ужасени, когато по дрехите и по ръцете ми все още се стичаше кръв и когато в главата ми се въртяха сцени от ужасното клане? Страхувах се, че веднага след като заспя с вик на ужас ще се събудя, макар че жадувах единствено за сън.

Но Джустиниани беше прав. По един ужасен начин той беше прав. Възползвах се от позволенията му да си отида у дома и да си почина след битката и никога преди моето тяло не е било така изпълнено с огън и страст, както тази сутрин. Сънят ми беше дълбок. С глава върху бялото рамо на Ана Нотарас сънят ми беше като малка смърт.

8 май 1453

Късно вчера вечерта Съветът на дванадесетте тайно се събра. Последният шум решително доказа колко недостатъчни бяха силите на отбраната. Огромният понтон, който султанът е построил в залива, заплашва най-вече Влахернския палат. Затуй венецианците след дълги препирни решиха да обезлюдят трите големи кораба на Тревисано и по този начин да освободят две хиляди войника за крепостния вал. И докато екипажите защитаваха стените пред Влахернския дворец, товарът от корабите щеше да бъде складиран в императорския арсенал.

Тревисано протестира от името на собствениците и капитаните, изтъквайки, че ако товарът бъде пренесен на брега, отпада всяка възможност той да бъде спасен в случай, че турците превземат града. Освен това корабите ще бъдат загубени, а екипажите им няма да има с какво да спасят живота си.

Въпреки това Съветът на дванадесетте реши да ги разтовари. При тази новина екипажите, водени от своите офицери, оказаха въоръжена съпротива и отказаха да напуснат корабите. Положението все още е непроменено днес – Съветът не може да ги накара да се подчинят, въпреки че императорът със сълзи на очи апелира към тяхното съзнание.

12 май 1453

Моряците държат на своето и всички преговори се оказват без резултат.

Но Съветът на дванадесетте успя да привлече на своя страна Тревисано и Алойзио Диедо. На капитаните са направени големи парични подаръци. Венецианците желаят да запазят позициите си във Влахернския палат на всяка цена.

Секторът им несъмнено е заплашен, но не само за неговата защита имат нужда от подкрепления. Увеличавайки колкото се може повече своя гарнизон, те се надяват, че ще могат да контролират града в случай, че султанът вдигне обсадата. За тази цел считат за необходимо да прехвърлят корабните екипажи на стените. Освен моряците по корабите от Тана има още четиристотин облечени в желязо от главата до петите войници.

Междувременно гърците всеки час проливат кръвта си и погиват по крепостните стени. Нотарас е прав. В секторите при Златните врата и от двете страни на Селимбрийската порта гърците са отблъснали всички атаки без ничия помощ. Вярно е също така, че там стените не са така лошо повредени, както при Романовата и Карисиосовата порти, но повечето от защитниците са обикновени занаятчии и монаси, почти нетренирани във военното дело. Между тях има много, чиито нерви не издържат при турските атаки и които побягват през глава от стените, но по-голямата част като че ли са се били при Термопилите и Маратон.

Войната изкарва наяве най-доброто и най-лошото у човека. Колкото повече обсадата се протака, толкова повече лошото започва да преобладава. Времето работи срещу нас. И докато латинците, надебелели, охранени и с лъснали лица, се карат помежду си, гърците тънеят с всеки изминат ден. Няма нито хляб, нито масло. Оскъдни капки евтино, кисело вино е единственото, което получават от императорските складове. Жените и децата им плачат от глад по домовете си и избягват да посещават черквите. От сутрин до вечер и от здрач до изгрев сърцераздирателните молитви на смирените и нещастните се носят към божиите небеса. Ако молитвите могат да спасят града, Константинопол ще просъществува до деня на Страшния съд. Латинците са се събрали на съвещание в черквата „Света Богородица“ при Влахернския палат, а василевсът е призовал всички гърци на богослужение и военен съвет в катедралата

„Света София“. Джустиниани ме изпраща като свой представител, тъй като сам не желае да напуска крепостния вал.

13 май 1453

Военият съвет започна в тягостна атмосфера и беше почти веднага прекъснат по тревога от крепостните стени. Навън от черквата бяхме пресрещнати от пратеник, който ни съобщи, че агаряните са нападнали Влахернския палат откъм брега и при Калигарската порта. Но най-страшен беше щурмът при пробива край Карисиосовата врата.

Камбани забиха в нощта, в къщите просветнаха фенера и полуоблечени люде, ужасени, се изливаха на улиците. В пристанището корабите бяха изведени от другата страна на плаващия бараж, все едно че очакваха атака и оттам. Беше полунощ. Грохотът от битката край Влахернския палат се носеше над целия град, чак до Хиподрума. Лагерните огньове на турците горяха непрекъснато и опасваха Константинопол като полумесец.

Пришпорвайки конете си, ние галопирахме по улиците под светлината на факлите. Като наближихме Карисиосовата порта, се натъкнахме на бегълци, между които имаше мъже с оръжие в ръка. Императорът се изправи на коня си и на висок глас ги призова в името Христово да се завърнат по местата си на стените, но те бяха обезумели от страх и не му обърнаха никакво внимание. Охраната му беше принудена да ги удари и чак след като много от тях бяха повалени на земята, останалите се спряха, оглеждайки се и недоумявайки къде се намират, след което бавно се обръщаха и с провиснали ръце се отправяха към градската стена.

Василевсът не ги изчака. Ескадронът ни пристигна в последния момент. Голямата стена край Карисиосовата порта се беше срутила наполовина и точно на това място защитата беше пробита. Турци тичаха из околните улици и съсипваха всичко, което им се изправяше на пътя. Ние ги пометохме така, както придошлата река помита всичко по пътя си. Стана ясно, че бяха остатъци от поредната атакуваща вълна, след което защитниците бяха успели наново да се организират и да запушат пробива преди новата вълна да достигне до стените. Джустиниани също беше се появил и ние го видяхме да разпределя хората си по крепостния вал.

Този инцидент ни доказва, че гибелта на града виси на косъм. Въпреки това агаряните нямаха особен успех в другите сектори на нападението си.

На разсъмване щурмът беше прекратен. Това обаче не беше

генерална офанзива, тъй като турската флота не взе никакво участие. Джустиниани предположи, че в нападението бяха взели участие около четири хиляди души.

– Султанът чисто и просто ни изтощава – рече той. – Не си мисли, че това е някава победа. Понесохме тежки загуби. Аз дори на теб няма да кажа колко паднаха в боя. Но мога свободно да твърдя, че тази нощ венецианците отчасти си възвърнаха пострадалата напоследък чест.

Когато слънцето огря, видяхме, че от брега до Свети Романовата порта всичко беше покрито с турски трупове. Телата на онези, дето бяха успели да проникнат в града, бяха хвърлени от стените. Те бяха повече от четиристотин на брой.

Сега, когато хората на Тревисано със собствените си очи се увериха как техните сънародници се бият за живота си, вече не се съпротивляват. През деня разтовариха корабите си и до вечерта четиристотин войника начело с Тревисано се явиха пред венецианския байло във Влахернския палат. Беше им предоставен най-опасният и отговорен сектор – северната част от града край Кинегионското пристанище, където се срещат стените откъм морето и откъм сушата. Моряците се бяха заклели да ги последват и, след като приберат скъпоценните корабни товари на сигурно място, да дадат живота си в името на Христа.

Тези попълнения са абсолютно необходими, защото без тях градът не ще може да удържи още една нощна атака.

През целия ден малки турски военни части ни атакуват в различни точки с цел да поддържат напрежение и за да не могат защитниците да си починат. Гарнизонът е разделен на смени, но тази сутрин, когато императорът мина на инспекция по стените, много от стражите спяха като заклани. Той ги разтърсваше със собствените си ръце, за да се събудят и успокояваше онези, що плачеха от изтощение. Василевсът забрани на офицерите да наказват спящите, пък и какво ли наказание можеше да им бъде наложено? Дажбите едва ли могат да бъдат по-мизерни, виното е на свършване, а задължението да се стои по стените е достатъчно наказание за всички.

Щом червеният слънчев диск се извиси над Пера, видях братята Гуачарди да обезглавяват телата на падналите по стените турци. Доспехите им бяха опръскани с кръв от шлемовете до коленниците и те си подхвърляха отрязаните османски глави през викове и смях, все едно че играеха някаква странна игра. Бяха се обзаложили кой ще намери най-дългата брада и по коланите им вече се вееха черни, кафяви и сиви бради. Тази игра беше своеобразен опит да не се поддават на умората след

среднощното сражение и така, спортувайки, те се надпреварваха в издържливост.

Сред пропита кръв, сажди и прах между камъните в голямата крепостна стена бяха поникнали няколко жълти цветчета.

Миналата нощ по-голямата част от сражението ми беше спестено, тъй като трябваше да разнасям заповедите на Джустиниани в различните бойни точки. Въпреки това бях неимоверно изтощен и всичко изглеждаше нереално като на сън. Когато турската артилерия наново започна да ни обстрелва и крепостната стена потрепери от съприкосновението с каменните гюлета, всичките тези шумове достигаха до ушите ми като далечно ехо. Хълмовете край Пера – почервенели от слънчевите лъчи. Братята Гуачарди, които играеха на топка с турски глави. Този утринен миг се запечата навеки в моето сърце. Небето и земята във всичките им разцветки, кръвта и чернилката – всичко наоколо ми беше неизразимо красиво. Дори очите на убитите, втрещени в незримото.

Също толкова неестествен, невероятен и също толкова неземно красив, светът се беше разкрил пред очите ми само веднъж преди. Това беше във Ферара, когато се бях разболял от чума, но без все още да знам за това. Светлината на облачния ноемврийски ден проникваше през оцветените прозорци на параклиса, горчивият мирис на тамян в кадилниците изпълваше въздуха и острите пачи пера стържеха по хартията, както винаги. Седях там, а всичко се изплъзваше надалеч и само скърцащият шум достигаше до мен. Виждах света много по-отчетливо и по-ясно от преди. Виждах намръщеното лице на император Йоан, сярно-жълто и зелено, който седеше с черно-бяло куче в краката си на трон, поставен на същата височина, както трона на папа Евгений. Виждах широкото искрящо лице на Висарион да се променя и да става безчувствено и безразлично. А думите на гръцки и на латински звънтяха в зеленикавата светлина на параклиса и се изпразваха от съдържание като далечен кучешки лай.

В този час, заболявайки от чума, за първи път усетих Божието присъствие.

Като проблясък на внезапно прозрение усетих, че онзи момент беше съдържал в себе си и тази утрин така, както черупката съдържа в себе си ядка. Ако бях по-проницателен тогава, може би щях да преживея и да видя това, що виждах днес. Тези моменти бяха слети в един и съществуваха едновременно в мен и във вечността. Това са моменти на прозрение, а потокът на време помежду им не е нищо друго освен илюзия. Седмиците, месеците и годините са мерки, измислени от човека, и те

нямат нищо общо с истинското, Божието време.

В този час аз също узнах, че ще се преродя отново на този свят по неведомите Божествени причини. И когато това стане, обвит с илюзиите на новия живот, в забвение, още ще нося този момент в сърцето си. Отново ще видя потрепващите от изстрелите на топовете обезглавени трупове по стените, малките жълти цветчета, искрящи сред прахоляци и кръв, и братята Гуачарди, които с окървавени доспехи весело ще играят на топка с отсечените вражески глави.

Но това преживяване не възбуди у мен нито екстаз, ни радост, а само неизразима тъга, защото съм смъртен и смъртен ще си остана – искра, понесена от божествените ветрове – от тъмница в тъмница. Много по-силно от болките на изнуреното тяло сърцето ми жадува пълно забвение. Но това е невъзможно.

Пълно забвение няма!

15 май 1453

Днес получих жесток удар в сърцето. Знаех, че така ще стане. Но човек губи това, което му е писано да загуби, и дори най-голямото щастие все някога има край. Като се замисля след всичко това, струва ми се чудо, че успяхме толкова дълго да запазим съюза си в тайна. Тъй като от много време насам всеки в града е станал обект на посещение от императорските патрули, които имат позволени да влизат в къщите и на най-големите благородници без предупреждение и да тършуват из мазите и таваните за дезертъори, за скрити провизии и пари за императорската съкровищница. По един и същ безпощаден начин те конфискуват събраното с мъка шепа брашно на бедняка, както чувала със зърно и гърнетата с масло на богаташа.

Знаех, че нещо лошо ще се случи, но нехаех. Живеех в рая, вкопчавах се във всеки бягащ миг, само да бъда с нея без да мисля за утрешния ден. Рано или късно бедата трябваше да ни постигне, но не предполагах, че щеше да стане точно така.

Привечер моят слуга Мануил се появи на стената. Очите му бяха насълзени и някой така беше оскубал брадата му, та чак бузите му бяха опръскани с кръв.

– Господарю – задъхано изпъшка той с ръка на сърцето – случи се нещо! –

Болните му колене се подгънаха от дългия бяг през града и във възбудата си той дори не се съобразяваше с това, че някой можеше да го подслушва. Съобщи ми, че военната полиция претършувала къщата ми тази сутрин. Не бяха намерили нищо подозрително, но един от войниците се загледал в Ана и изглежда я познал, защото още следобед се върнали, но този път с тях бил и един от Нотарасовите синове, който веднага познал сестра си и тя доброволно тръгнала с тях. Какво друго е можело да направи? Мануил се опитал да я защити, като изтъкнал, че не съм си у дома, но те му оскубали брадата, повалили го на земята и започнали да го ритат. Забравяйки своя висок ранг, братът на Ана го ударил с пестник в лицето.

Веднага след като се посъвзел, Мануил ги проследил отдалече и видял да я отвеждат в къщата на куропалат Лукас Нотарас.

– Защото тя е негова дъщеря – уверено заяви Мануил.

– Аз знаех това почти от самото начало, но не обелвах ни дума, тъй

като ти искаше да го пазиш в тайна. Но това е съвсем друга история. Господарю, трябва да бягаш, защото несъмнено куропалатът ще иска да те убие. И неговите жребци са по-бързи от моите крака.

– Къде ли бих могъл да избягам в този град? – попитах.

– Няма място, където той няма да може да ме намери.

Мануил така се забрави, та си позволи да ме разтърси за ръката.

– Скоро ще се стъмни – запъхтяно рече той. – А по стената сега е спокойно. Можеш да се спуснеш с въже в подножието ѝ и да избягаш в лагера на султана. Там ще си като у дома си, пък и много други са постъпили по този начин. Ако пожелаеш, аз сам ще те спусна, след което ще изтегля въжето, така че няма и следа да остане. Но си спомни за мен, когато се завърнеш с победителите.

– Какви ги дрънкаш, глупако – ядосах се аз. – Султанът ще набучи главата ми на кол, ако му падна в ръцете.

– Разбира се, разбира се – закима Мануил, поглеждайки ме лукаво със зачервените си очи. – Тази, изглежда, е историята, към която се придържаш и това не е моя работа. Но повярвай ми, оттук насетне ще си в по-голяма безопасност при султана, отколкото в Константинопол, пък можеш и да се застъпиш за нас, бедните гърци.

– Виж какво, Мануил – започнах аз, но не можах да продължа. Как и с какви думи можех да проникна през бронята на неговата предубеденост?

Той пхна показалец в гърдите ми и рече:

– Ясно е, че си султански пратеник. Да не би да си въобразяваш, че можеш да измамиш един стар грък? Латинците можеш да излъжеш както си искаш, но не и нас. Защо, мислиш, всеки уважително ти прави път и благославя стъпките ти? Нито един косъм от главата ти не е паднал. Това не е ли достатъчно доказателство? Никой не смее да те докосне, защото султанът е твой щит. И не е срамно човек да служи добре на господаря си. Дори императори са се съюзявали с турците, когато е било необходимо, и са ги използвали.

– Млъкни, луди човече! – гневно го срязах аз и се огледах. Някакъв венециански войник ни приближи и с интерес зараглежда възбудения старец. В този момент един от топовете стреля и каменното гюлле удари в стената близо до нас, така че тя потрепери под краката ни. Мануил ме хвана за ръката и чак сега огледа обгорялата и почерняла от обстрела земя под краката ни.

– Да не би да сме застанали на опасно място? – уплашено запита той.

– Необмислените ти приказки са къде по-опасни от турската артилерия – избухнах аз. – Умолявам те в името Божие, Мануил, повярвай ми! Който и да съм аз, ще живея и ще умра за този град! За мене няма друго бъдеще и не жадувам нито власт, нито пурпур. Властта е смърт. Аз сам ще отговарям пред Всевишния за делата си. Набий си това в главата веднъж завинаги. Сам съм – съвсем сам. Тайната що нося в сърцето си, ще умре с идването на турците.

Думите ми бяха толкова зловещи и убедителни, че Мануил ме гледаше като вкаменен. Принуден беше да ми вярва. След което избухна в сълзи и простена:

– В такъв случай ти си луд, а не аз!

Той дълго плака, после си избърса носа и примирено каза:

– Да става каквото ще. Луди императори сме имали и преди и никой не е смятал това за истинско нещастие. Имаше само един Адроник, който беше толкова жесток в лудостта си, та накрая народът го натъкна на един меч и го обеси на Хиподрума. Но ти не си жесток. Ти по-скоро си нежен в своята лудост и затуй считам за свой дълг да те следвам дори по пътеката на безумието, след като веднъж съм те опознал.

Той се огледа, въздъхна и продължи:

– И тук е ужасно, но аз не мога да се върна в своята къща. Прекалено много ме е страх от куропалат Лукас Нотарас. По-скоро ще взема кинжал в ръка и ще срещна нападащите турци, отколкото да се изправя лице в лице с великия стратег, след като съм ти помогнал да откраднеш дъщеря му. Знаеш ли, ако не се лъжа, Ана Нотарас отдавна е била предназначена за султанския харем.

Още веднъж се възхитих на това, колко много информация може да събере обикновен човек като Мануил. Какво ли друго би подходило по-добре на куропалатовите планове от женитбата на неговата дъщеря за султана, с която да скрепи с турчина своя съюз? Единствената причина, поради която искаше да я проводи на безопасно място в Крит, беше да си подсури по-изгодна позиция при договарянето. Мехмед е ненаситен в похотта си и по това също прилича на своя кумир – Александър Велики. Жена от най-благородното семейство в Константинопол би задоволила неговата колосалната арогантност.

– Откъде научаваш всичко, което си мислиш, че знаеш? – не се въздържах да попитам аз.

– То е във въздуха – отвърна Мануил, разпервайки ръце. – Аз съм грък и политиката е в кръвта ми. Нямам обаче никакво желание да се забърквам в тази история между теб и твоя тъст. Бих предпочел да гледам

отстрана, ако ми позволиш.

Беше ми ясно, че за него бе по-сигурно да остане на крепостния вал, отколкото в къщата ми. Ако Лукас Нотарас възнамеряваше да ме убие със собствената си ръка или чрез наемник, той щеше да предположи, че е по-безопасно едновременно с това да премахне и всички свидетели на тази женитба. Затуй позволих на Мануил да се присъедини към гръцките работници, които бяха наети от венецианците, и му наредих да се грижи за себе си.

Щом чух, че съм загубил Ана, първият ми импулс беше да препусна до бащината ѝ къща и да поискам нейното връщане, тъй като ми беше законна съпруга. Но каква ли полза щеше да има от това? Само щях да улесня Нотарас в премахването на един самотен чужденец в собствената му къща. Как ли е била наранена гордостта му, като е разбрал, че единствената му дъщеря, която беше отгледана да стане императрица, се е подиграла с доверието му и се е отдала на най-съмнителния чужденец в Константинопол. В куропалатовия дворец, зад решетките и ключалките, Ана беше непостижима за мен. Но тя е моя жена и затова трябва да се паза от Лукас Нотарас. Най-простият начин да се разтрогне нашият брак е моята смърт, а аз не желая да умра от гръцка ръка.

Стоях буден, за да пиша. От време на време затварях очи и подпирях с ръце горещото си чело. Но сънят не се смили над мен. През натежалите от умора клепачи виждам нейната красота – очите ѝ, устните ѝ. Страните ѝ горят, когато ги докосвам с ръка, и страшен пламък ме обгръща, щом погала голите ѝ слабини. Никога преди не съм жадувал за нея, както сега, когато знам, че съм я загубил.

16 май 1453

Не можах да заспя, въпреки че рангът ми позволяваше този лукс. Самотата и дълбокият сън са две от най-благогатните черти на войната. Звездите все още блещукаха като малки сребърни иглички по небето, когато, тласкан от безпокойство, излязох навън. Нощта беше неподвижна и ледено студена през тези последни часове преди разсъмване.

Край Калигарската порта се спрях и се ослушах. Но това не бяха ударите на собственото ми сърце. Имах чувството, че чувам приглушени взривове, идващи като че ли изпод краката ми. Тогава видях германеца Йохан Грант който идваше насреща ми с факла в ръката. Съдове, пълни с вода, бяха разположени зад стената и той ги обикаляше спирайки за момент пред всеки от тях. В първия момент си помислих, че се е побъркал или че се е отдал на магьосничество, защото бяхме сравнително далече от крепостния вал и не ни заплашваше опасност от пожар.

Грант ме поздрави в името Христово, освети с факлата си повърхността на водата и ме подкани да погледна. На кратки интервали тъмната повърхност се набраздяваше от равни вълнообразни пръстени, въпреки че нощта беше тиха и топовете на стреляха.

– Земята трепери – казах аз. – Да не би и почвата под града да трепери в смъртен страх?

Грант се изсмя, но лицето му остана сериозно.

– Не разбираш ли какво казват очите ти, Жан Анж? – попита той. – Ако разбираше, студена пот щеше да полази по гърба ти така, както лази по моя в този момент. Помогни ми да преместим тези съдове, тъй като помощниците ми се измориха и легнаха да си починат.

Отмстихме съда няколко стъпки встрани и Грант заби пръчица, за да отбележи мястото, където е седял. След като го премстихме още няколко пъти, повърхността на водата отново се набразди. Обхванат бях от суеверен ужас, все едно че участвах в някаква черна магия. Кой друг, ако не Грант, би могъл да е майстор в тези неща. Та то е изписано на лицето му.

Той посочи с пръст проточилата се редица от пръчици, забити в земята, и заяви:

– Почвата е скалиста. Както виждаш, те трябва да се вият като земни червеи. Интересно е да се види колко още ще копаят, преди да се осмелят да излязат на повърхността.

– Те? – изумих се аз.

– Турците – отвърна той. – Копаят под краката ни. Нима не разбираш?

– Но как е възможно това? – възкликнах аз и в същия този момент си спомних за сръбските миньори в султанския лагер. И в по-предни обсади турците се бяха опитвали да прокопаят тунел под стените, но никога не бяха успели заради скалистия терен. Явно не бяхме помислили за подобна заплаха, макар че на стражите им бе заповядано да следят за съмнителни купчини пръст извън стените. Не беше открита ни следа от изкопни работи и всичко беше забравено.

За миг моите собствени тревоги се стопиха и аз като Грант бях обхванат от силна възбуда.

– Колко са хитри! – извиках. – Започнали са да копаят под прикритието на хълма на около петстотин стъпки от стената. И това е най-доброто място, което може да бъде избрано, защото пред Влахерския дворец няма външна крепостна стена. Те вече са преминали основния крепостен вал. Какво ще правим?

– Почакай – успокои ме Грант. – Сега, когато знам откъде минава тунелът, няма никаква опасност. А и те са още много надълбоко. Ще имаме достатъчно време да реагираме, когато започнат да копаят нагоре. – Той мрачно ме погледна. – И аз съм копал тунели. Това е ужасна задача. Никога няма достатъчно въздух и си в постоянен страх. А смърт от вода или огън в къртичите дупки е нещо кошмарно наистина.

Изоставяйки своите съдове, той ме поведе покрай крепостната стена. На много места в основите ѝ беше поставил тъпани с грахови зърна върху тях, но мястото с водните съдове беше единственото, където беше забелязано трептене.

– Един тунел е опасен, само когато е открит твърде късно – обясни Грант. – За щастие турците се опитват да проникнат чак в града. Ако се бяха задоволили само да подкопаят основната стена, да я подкрепят с греди и след това да ги запалят, може би щяха да съборят голяма част от нея. Ясно е, че теренът не е подходящ.

Докато звездите избледняваха, за да убие време, той ми обясни как се строи отбранителен тунел, съоръжен с подвижна решетка, и как задушавачи газове от горяща сяра се вкарват във вражеския тунел.

– Съществуват много начини – изреждаше той. – Бихме могли да ги наводним и да ги издавим като плъхове. Наводненият тунел е неизползваем. Още по-добър начин е да ги опечем с гръцки огън, тъй като в същото време подпорите се подпалват и тунелът рухва. Но най-забавният

от всички начини е да се изкопае насрещен тунел и да се чака в засада, иззад тънка стена, и всички копачи да бъдат пленени. След като бъдат изтезавани, те ще изкажат останалите места, където се копят тунели, ако изобщо има такива Хладнокръвието на думите му ме потресе. Представих си мъжете под нас, задъхани и изпотени, заслепени от падащата отгоре им пръст, провирайки се като животни, без да подозират, че всеки удар с кирката ги приближава към неизбежна смърт. Ако наистина бяха сърби, те бяха мои братя християни, макар че заради подписания от техния застаряващ деспот договор бяха длъжни да работят за султана. Но, Грант ме гледаше неразбиращо с неспокойните си тъмни очи.

– Жестокостта ми е чужда – рече той. – За мен всичко това е математика. Интересна задача с много решения.

Но така, като стоеше край своя съд с вода, той най-вече приличаше на голяма черна котка, която варди миша дупка.

Небето над нас просветля. Иззад хълмовете на Пера бликаше зората. Огромният топ изгърмя и призова турците на утринна молитва. От сградите на Влахернския палат и от подземията в стените заприиждаха сънени мъже в доспехи и започнаха да се протягат. Някои от тях се приближиха, гледайки втренчено в нас и в Грантовите съдове с вода. По-намръщените сърдито затягаха ремъците на ризниците си и отиваха да сменят стражата по стените.

Стъпвайки леко, с наметало от императорско зелено сукно, насреща ми се зададе Лукас Нотарас. След него вървяха двамата му сина с мрачни изражения на лицата и ръце върху дръжките на мечовете. Тримата бяха сами. Аз отстъпих крачка назад и застанах до Грант, така че големият съд с вода остана между нас. Нотарас спря. Достоинството не му позволяваше да си играе на гоненица около съда с водата, нито пък можеше да заповяда на стражата да ме арестува, тъй като Влахернският дворец беше под контрола на венецианците, а той не водеше никого от гръцката стража със себе си.

– Искам да говоря с теб, Йоханес Ангелос – рече той. – Насаме.

– Нямам тайни от никого – отвърнах му аз. Тъмното му гордо лице беше неразгадаемо и не изпитвах никакво желание да тръгна като агне на заклание.

Той отвори уста с намерение остро да възрази, но в същия момент погледът му падна върху повърхността на водата. Топовете гърмяха от време на време, но дори в промеждутъците между изстрелите водата се браздеше в концентрични кръгове. Нотарас се загледа, намръщи се и хвърли поглед към Йохан Грант. Бързата му мисъл веднага схвана

важността на ситуацията и политическата му обиграност заработи с пълна сила. Без да продума, той се обърна и бързо се отдалечи. Неговите синове ми хвърлиха учуден поглед, но покорно последваха баща си. Тунелът беше разкрит и Нотарас не можеше да причини на турците никакви неприятности, ако го докладваше на василевса. По този начин щеше да грабне за себе си славата от откритието и да спечели императорското благоразположение. Не след дълго Константин се появи на кон, съпроводен от най-доверените си съветници.

– Великият стратег обра лаврите – казах аз на Грант.

– Не съм дошъл тук за слава – дрезгаво отвърна той. – Всичко, което желая, е да увелича своето познание.

Но Нотарас веднага се отправи към него, положи дясната си ръка на рамото му като знак на благоволение и обръщайки се към василевса, започна да възхвалява наблюдателността и изобретателността на Грант, наричайки го снизходително „честен германец“. Императорът също изказа своето благоразположение, обеща му щедра парична награда и му нареди да разкрие и унищожи турските тунели, но под командата на куропалата. За тази цел щяха да му бъдат отпуснати необходимия брой мъже и императорски техници.

Бях проводил вест до Джустиниани за откриването на тунела и той скоро се появи на огромния си жребец, за да се присъедини към всеобщото ликуване. Венецианският байло също се показва от императорските покои, махмурлия и в лошо настроение. Грант веднага се захвана за работа и тайно изпрати да търсят по стените хора, които са запознати с копаенето на мини. В същото време той избра мъже, които да наблюдават съдовете с вода и барабаните с граховите зърна, но те многократно вдигнаха фалшива тревога, преди да разберат добре в какво се състоеше тяхната задача. Всеки път, когато топовете стреляха, водата се браздеше, а граховите зърна подскачаха и наблюдателите с изправени от ужас коси се втурваха да докладват, че турците се опитват да излязат на повърхността.

Когато Грант изпрати хората си на работа, той се обърна към василевса и заяви:

– Не се наех да ти служа за пари или слава, а за да изуча мъдростта на древните гърци. Позволи ми да поровя из каталозите в твоята библиотека, да прочета скритите в подземията ръкописи, да взема назаем писанията на Питагор и Архимед и да ги разгледам на светлина. Знам, че тези писания съществуват, но твоят библиотекар ги варди като бясно куче и не позволява на никого да запали свещ или фенер в цялата

сграда.

Молбата му не се хареса на императора. Отслабналото му лице придоби загрижен оттенък и той отбягваше да гледа Грант в очите, когато каза:

– Моят библиотекар само изпълнява дълга си. Неговата длъжност е наследствена и задълженията му са подробно определени, така че той, дори да желае, не може да ги промени. Ще обидиш нашия Бог, ако в този час на неволя започнеш да се ровиш из писанията на езически философи. Само Един е необходим, както сам знаеш. Нито Архимед, нито Питагор могат да ти помогнат. Единствен Исус Христос, що даде живота си, за да бъдат простени греховете ни, и възкръсна, за да ни спаси.

Грант възрази:

– Ако само Един е нужен, тогава аз хабя напразно своите открития и изчисления, за да попреча на турците да влязат в града.

Императорът махна раздражително с ръка и отсече:

– Гръцката философия е нашето древно наследство и ние не даваме нейните безценни съкровища да бъдат неумело използвани от варвари.

Джустиниани силно се изкашля и дори венецианският байло извърна кръвясалите си очи в знак на отвращение. Веднага след като Грант си отиде императорът помирително каза, че думата „варварин“ в никакъв случай не била отправена към латинците. Но Грант бил германец и затова бил варварин по рождение.

Артилерийската канонада продължи както обикновено през целия ден и дори още по-ожесточено. Даже голямата крепостна стена се е срутила в някои точки. Жени, деца и старци доброволно помагат при нейната поправка. Страхът им дава нечовешки сили и заедно те влачат големи камъни и кошници с пръст, които и силен мъж с труд би повдигнал. „По-скоро ще умрем с нашите съпрузи, бащи и синове, отколкото да станем турски роби“ – казват те.

Ужасната умора е притъпила страха на защитниците и те се излагат на вражеските стрели, само ако с това могат да си спестят няколко крачки. Мъже без ризници и щитове, с очи, смъдящи от недоспиване отиват до преградния ров, за да измъкнат от него с куки хвърлените от турците греди и храсти. От стената не се вижда нито едно дърво, нито един храст. Турците са изсекли всичко в усилието си да запълнят преградния ров. Дори хълмовете край Пера и бреговете от другата страна на Босфора са олисели. Непрестанният топовен гръм през деня е толкова оглушителен, та хората си говорят викайки, а в нощната тишина ушите на всички пищят.

Единственото успокоение е, че във всеобщото нещастие, във всеобщата смъртна заплаха човек може да се смали и да се слее във всеобщото страдание. Какво значение може да има моята загуба, когато големи детски очи ужасено ме гледат от бледни детски лица и от гърма на големия бомбард жените раждат преждевременно. Раздразнението и безпокойството чезнат във всеобщата смъртна опияненост. Животът е незначителен и не бих могъл да помисля за по-добра смърт от тази, която сам съм си избрал.

Но всички тези нищожни малки хорица искат да живеят. И с малко биха се задоволили – с бедност и робство дори, – само ако можеха да се спасят.

17 май 1453

С изгрева на слънцето турската флота се приближи до плаващия в Босфора бараж, но се задържа на разстояние. Нашите кораби изстреляха най-малко сто гюлета, но нанесените поражения бяха нищожни. Венецианските моряци се хвалят с победата си. „Ако всеки мъж по стените изпълняваше бойните си задължения толкова храбро, колкото нас – фу-хаха се те, – Константинопол нямаше да е в опасност.“

Въпреки това е ясно, че султанът иска да поддържа напрежение по корабите ни, за да не могат нови подкрепления от тях да бъдат прехвърляни на крепостните стени.

Много доброволци желяха да работят за Грант, но той мъдро беше избрал по-възрастни и негодни да носят оръжие мъже, при едно единствено условие – зрението им да е добро. Исках да издействам и за Мануил такова леко задължение заради болните му крака и преклонната му възраст, но когато го намерих, той се беше вече отървал от тежката работа и се беше цанил при венецианците. След като познава града и най-добрите бордеи, лесно може да намира жени, които да разменят своето целомъдрие за пресния хляб и консервираните плодове на венецианците. Дори недорасли момичета се редят на опашка пред портите на Влахернския палат и се предлагат на войниците. Натъкнах се на Мануил в момента, в който той, прегърбен под тежестта на чувал, пълен със забранени хранителни продукти, се отправяше към града. Беше си издействал венециански пропуск, който да показва на патрулите и се похвали, че ако обсадата продължи достатъчно дълго, той ще стане богат човек.

След като го упрекнах за поведението му, Мануил се обиди и рече:

– Човек сам най-добре си помага. Търговия на черно се шири из града с помощта на венециански, генуезки и императорски пропуски. Много вече са забогатели, а само на неколцина са им оцавили кожата от гърба. Където има търсене, там трябва да има и снабдяване – това е световен закон. Ако аз не извлека облага от това, някой друг все едно ще го направи. Не е ли по-добре, ако венецианските деликатеси попаднат в гръцки уста, отколкото в ненаситните им търбуси. И да не би аз да съм виновен, че похотливи млади мъже са изпълнени с първични желания и се нуждаят от млади момичета и момчета, с които да разтушат душите си в затишието между битките?

Той така се разгорещи, че започна да говори на висок глас:

– Венецианците са наши приятели. Те жертват кръвта и живота си за избавлението на града. Грешно ли е, ако младо момиче продава девствеността си, за да им достави удоволствие и да изкара малко хляб за своите родители?

Какво лошо има в това, дори уважавана омъжена жена да легне за момент по гръб, като в отплата ще получи гърне мармелад, за чиято сладост тялото ѝ отдавна копнее? Всичко това е за Божията прослава и получава благословията на цялото християнство, както казват венецианците. Господарю, не се забърквай в хода на света, тъй като не можеш да го промениш. Не сме нищо друго освен бедни грешници – всеки един от нас.

Той навярно е прав. И кой съм аз, та да го съдя? В съответствие със своето собствено положение всеки изпълнява това, което му е предопределено.

Напразно очаквам Лукас Нотарас да ме потърси отново. Днес на няколко пъти го мярнах, но той само ми хвърли поглед, изпълнен с презрение. Не съм получил никаква вест от Ана.

В трескавата мъгла, в която през тези дни съществувам, желая поне едно добро дело да извърша. Може би Йохан Грант ще е роб в идващата ера под знака на дивия звяр, въпреки това аз го харесвам като човек – с безпокойството в очите му и намръщеното му чело. Защо да не е щастлив сега по своя си начин, докато още може? Затуй днес посетих библиотеката и разговарях с беззъбия глух библиотекар, който, незасегнат от зловещия шум на обсадата и сраженията, всеки божи ден облича церемониалната си одежда и слага почетната си огърлица.

Посочих му направлението на тунела, който турците копаят под земята, и го убедих, че врагът възнамерява да проникне на повърхността през подземията на библиотеката. Той е така преизпълнен със собствената си важност, че сяпао ми повярва, веднага след като разбра за какво става въпрос.

– Ха! – възмутено възкликна библиотекарят. – Това не бива да става! Ще се препъват в книгите и ще ги изпомачкат, а ако не внимават, могат с факлите си да подпалят цялата библиотека. Представи си каква невъзвратима загуба за целия свят.

Посъветвах го да се обърне за помощ към Грант. В своята беда той пречупи гордостта си и пусна германеца в подземията, показвайки му всяко тайно място. Грант постави съдове с вода и обеща да идва и да ги наглежда, когато има време. Той също така получи разрешение да пали свещ, за да може да наблюдава повърхността на водата. Библиотекарят

изкопа отнякъде ръждясал меч, наежи се и люто се закле, че само през неговия труп агаряните ще достигнат до рафтовете с книгите.

За щастие той все още не е открил, че венецианците използват светите книги в двореца за подпалки и правят фунии от листите им, за да зареждат аркебузите си с барут.

Но на Грант не му остава време да прави своите изследвания. Скоро беше повикан при Калигарската порта, където изглежда, че турците копаят близо до главната крепостна стена. Той бързо направи своите изчисления, накара да изкопаят насрещен тунел и го използва така, че османлиите изведнъж се озоваха в капан, задушавани от серни газове. Само двама успяха да се спасят. Грант накара да пробият дупки на посочени от него места и скоро всички подпори в тунела бяха запалени, докато накрая самият тунел се срути. Но той беше твърде надълбоко, за да засегне основите на стената. Петстотин стъпки в подножието на хълма катранено черен пушек дълго се издигаше над земята, преди турците да успеят да закрият отвора. Струва ми се, че Грант избърза с тази операция, за да се освободи и колкото се може по-бързо да се върне в библиотеката.

18 май 1453

Краят е близо и нищо вече не може да го спре. Изпитаният днес ужас не може да бъде сравнен с нищо, което се е случило преди.

Когато зората се пукна, срещу Свети Романовата порта ни очакваше смразяваща кръвта гледка. Под прикритието на нощта турците бяха построили с ужасяваща скорост и явно с помощта на зли духове гигантска подвижна обсадна кула от дърво. Тя стоеше на ръба на преградния ров, само на тридесет стъпки от остатъците на външната крепостна стена, която защитниците бяха поправяли цяла нощ. Никой не може да проумее как е била направена.

Този подвижен бастион, висок колкото триетажна сграда, надвишава външната стена и може да бъде придвижван с помощта на големи дървени колела. Дървенията ѝ е покрита с много пластове от камилски и волски кожи, за да бъде предпазена от запалване. Стените ѝ са двойни, натъпкани помежду с пръст, така че малките ни топове не могат да я уязвят. От бойниците ѝ свистят стрели, а от най-горната платформа огромна балиста с прицелване започна веднага да изстрелва грамадни каменни късове, за да разруши временните барикади и да повреди каквото е останало здраво от външната стена. Покрит път, дълъг петстотин стъпки, води от турския лагер до обсадната кула, като позволява на обслужващите я войници необезпокоявано да се придвижват напред-назад.

И докато балистата изстрелва своите каменни късове, докато свистят стрели и малки огнехвъргачки запрашат горящи гърнета по палисадата и крепостния вал, редица от капаци на приземния етаж се отварят и се затварят, изсипвайки камъни, пръст, хресталак и трупи в преградния ров. И така, както стояхме и ужасени зяпахме в захлас тази кула, що стреля и засипва като машина или по-скоро като живо чудовище, голяма врата на средната платформа отпред с трясък се отвори и оттам към нас се понесе подвижен мост. За щастие разстоянието до външната стена беше прекалено голямо, за да я достигне.

Даже Грант дотърча на стената да изследва тази машина, подобна на която още не беше виждана по света. Той я премери на око, записа размерите ѝ на хартия и заяви:

– Въпреки че тази кула е била предварително конструирана и само сглобена тук на място, самото ѝ въздигане за една нощ е чудо от умение и организация. Сама по себе си тя не е нищо ново – обсадни кули са

съществували толкова дълго, колкото и крепостни стени. Нейният размер е нещо невиджано – той надхвърля всичко познато досега от древните гърци и римляни. Ако не беше преградният ров, турците щяха да я търкулнат близо до стената и да я използват като таран.

След като я погледа известно време, той се врътна и си тръгна, тъй като не забеляза нищо необичайно в нейната конструкция. Но Джустиниани скърцаше със зъби и въртеше глава. Гордостта му беше докачена, тъй като кулата беше издигната незабелязано точно срещу сектора, който беше под негово командване.

– Ще почакаме до довечера – процеди той. – Това, което е построено от човешка ръка, от човешка ръка може да бъде разрушено.

Но този бастион, който плюе огън, гюлета, стрели и камъни, е толкова страшен, че никой не му повярва. Императорът е безутешен и пролива сълзи при вида на убитите гръцки работници, чиито тела са между стената и бълващата шрапнели кула. Не може и да се мисли за поправка, докато обсадната машина е пред външната крепостна стена.

Следобед един от големите бомбарди на врага успя да отнесе една от кулите на главната стена точно срещу подвижния бастион, а част от стената се сринна, погребвайки под себе си много гърци и латинци.

И докато висшите офицери спореха какво може да се направи срещу тази нова беда, Джустиниани избухна в гневна реч срещу Нотарас, настоявайки да му бъдат предоставени двата големи топа, които още стоят на стените откъм пристанището и от време на време безрезултатно стрелят срещу турските галери от другата страна на Златния рог.

– Трябват ми топове и барут, за да защитя града – заяви той. – Прекалено много ценен барут се хаби по пристанищните стени.

Нотарас отвърна хладно:

– Топовете са мои и аз плащам от джоба си за барута. Вече съм потопил една галера и много други са повредени. Ако желаш, мога да пестя барута, но топове са нужни на стените, за да държат неприятелските кораби на разстояние. Сам знаеш, че стената откъм вътрешното пристанище е най-слабата точка на отбраната.

Джустиниани изкрещя:

– Тогава за какво, по дяволите, са венецианските кораби, ако не могат да контролират турската флота поне вътре в пристанището? Това твоето не са причини, а претекст – вятър! Целиш да отслабиш защитата в най-уязвимата ѝ точка, която е тук. Знам те аз теб – сърцето ти е по-черно от султанската брада!

Императорът се втурна да ги помирява.

– В името Христово, скъпи братя, не се карайте напразно, че правите нещата още по-лоши, отколкото са. И двамата желаете само доброто на града. Великият стратег Лукас Нотарас спаси града от гибел, когато турците искаха да проникнат с тунели под стените, и ако смята, че топове са необходими за защитата на пристанището, ще трябва да се доверим на неговата преценка. Затуй братски се прегърнете, защото всички се бием за една и съща кауза.

– С дявола бих се прегърнал – грубо изломоти Джустиниани, – ако ми дадеше топове и барут. Нотарас обаче не ми дава нищо.

Лукас Нотарас от своя страна нямаше никакво намерение да се прегръща с Джустиниани и се оттегли обиден, оставяйки василевса и протостратора сами да продължават дискусията. Но аз, като виждах колко е близо краят, превъзмогнах гордостта си, затичах се подир Нотарас, спрях го и казах:

– Искаше да разговаряш с мен насаме. Да не би да си забравил?

За мое учудване той учтиво се усмихна и, полагайки ръка на рамото ми, отвърна:

– Ти накърни честта на моя род и накара дъщеря ми да се разбунтува срещу баща си, Йоханес Ангелос. Но ние живеем в зли времена и аз нямам сили за разправии. Моята дъщеря ми е скъпа и нейните молитви са смекчили сърцето ми. Дали ще мога да простя латинското ти поведение, зависи най-вече от теб самия.

Невярвайки на ушите си, попитах:

– Ще ми позволиш ли да видя отново дъщеря ти Ана – моята съпруга?

Лицето му помръкна.

– Не я наричай вече своя съпруга. Но можеш да я видиш и да разговаряш с нея. Да, наистина ще е по-добре, ако тя сама изложи условията ми пред теб. Тя е дъщеря на баща си и аз разчитам на нейния здрав разум, макар че заради теб сърцето ѝ я беше заслепило.

– Бог да те благослови, Лукас Нотарас! – извиках искрено аз. – Погрешно прецених теб и твоите намерения. Въпреки всичко ти все пак си истински грък.

Той насила се усмихна и каза:

– Да, наистина. Аз съм истински грък и се надявам, че ти също си.

– Кога и къде ще мога да я видя? – попитах аз, задъхвайки се само при мисълта за нашата среща.

– Можеш да вземеш моя кон и да препуснеш до къщата ми още

сега, ако желаш – рече любезно той и силно се изсмя. – Струва ми се, че дъщеря ми те очаква вече няколко дена, но помислих, че малко закъснение ще ви се отрази добре и на двамата и малко ще ви отрезви.

Толкова много доброжелателство трябваше да ме накара да се усъмня, но забравяйки за топовете и за турците, за Влахернския палат и за собствените си задължения, аз се метнах на катранено-черния жребец и препуснах в пълен галоп през града, чак до Мармара. Яздех и виках от радост. Месец май цъфтеше наоколо ми, небето беше синьо и златно, въпреки че стените и пристанището бяха обвити в черен пушек.

Стигайки до къщата, така изискана с простотата на своите линии, аз няхах търпение дори да привържа жребеца към железната гривна в стената. Като любовник на първа среща изтичах до портата, за да удара клепалото. Чак тогава се сетих за външния си вид. Опитах се набързо да изтупам прахта от дрехите и лицето си, плюх на дланите си и лъснах с ръкав ризницата си.

Слуга в синьо-бяла одежда отвори вратата, но аз дори не го погледнах. През предверието на къщата Ана Нотарас се втурна към мен – нежна и красива, с блестящи от радост очи. Така млада и прекрасна беше тя в своята собствена среда, та не посмях да я взема в прегръдките си, а със затаен дъх само я съзерцавах. Шията ѝ беше гола. Устните и веждите ѝ бяха боядисани. Приказният аромат на хиацинти я обгръщаше също както при първата ни среща.

– Най-сетне – прошепна нетърпеливо тя, взе главата ми в ръцете си и ме целуна по устата. Страните ѝ бяха порозовели от очакване.

Никой не я пазеше. Никой не я беше затворил в женското отделение на къщата. Нищо не разбирах.

Тя ме държеше за ръка и това ми стигаше. Така, ръка в ръка, ние се качихме в огромната приемна на втория етаж. Сребърните вълни на Мармара просветваха през тесните прозорци.

– Краят е близо – започнах аз. – Не знаеш какво става по стените. Благодаря на Господа за това, че ми позволява още веднъж да те видя и да погледна в очите ти.

– Само да погледнеш в очите ми? – усмихна се Ана. – Само за това ли си дошъл? Та аз съм твоя съпруга.

Не, нищо не разбирах. Всичко изглеждаше като на сън. Може би вече бях убит. Може би някое гюлле така внезапно ме беше ударило, та душата ми още се носеше по земята, обвързана от простосмъртните си желаниа.

– Пий! – прошепна съпругата ми Ана Нотарас и ми напълни бокал с

ръждивочервено вино. Вкусвайки го, усетих, че го беше примесила по турски обичай с амбра. Защо ѝ трябваше да подсилва изкуствено страстта ми? Аз и така безумно я желяех.

Устните ѝ бяха по-ароматни от бокала с вино. Тялото ѝ беше най-прекрасната и крехка чаша на света. Но когато я докоснах, Ана се отдръпна, зениците ѝ се разшириха, после потъмняха и тя рече:

– Не, още не. Седни, любими мой. Първо трябва да говорим.

– Не казвай нищо – разочаровано помолих аз. – Не казвай нищо, единствена любима. Разговорите винаги завършват с кавга, обида и болка. Ние най-добре се разбираме без думи.

Тя се загледа в пода и обвиняващо рече:

– Само за леглото ли мислиш и за нищо друго? Аз само тяло ли съм за теб?

– Ти сама пожела това – промълвих със стегнато гърло. Тя вдигна очи и запремига, докато те се напълниха със сълзи.

– Бъди разумен – подкани ме Ана. – Срещнал си баща ми. Той е готов да ми прости, и на теб също, ако му дадеш възможност. За първи път той разговаря с мен като със зрял човек и ми изясни своите идеи, надежди и стремежи. За първи път аз го разбирам и ти също трябва да го разбереш. Той има план.

Студена тръпка премина през тялото ми, но Ана продължи, галейки нежно мръсната ми ръка:

– Той е мой баща. А баща ми не може да греши. След императора той е най-високопоставеният мъж в Константинопол. Когато василевсът предава своя народ и своята вяра и продава града си на латинците, моят баща е този, който носи отговорност за съдбата на народа. Това е негово задължение, от което не може да се откаже, колкото унижително и тежко да е то. Добре разбираш за какво става въпрос.

– Продължавай! – горчиво рекох аз. – Продължавай! Струва ми се, че съм чувал тези думи и преди.

– Баща ми не е предател! – избухна Ана. – Той никога няма толкова много да се унизи. Той е политик, който трябва да спаси това, що е останало за спасяване от руините на града.

Тя ме погледна любопитно през дългите си ресници. В очите ѝ вече не се мяркаха сълзи, колкото и бързо да примигваше. Напротив. Като че ли тайно се забавляваше, леко подхвърляйки:

– След падането на града аз можех да стана съпруга на Мехмед. С този си брак султанът можеше да сключи договор с гърците. Баща ми прие много тежко факта, че една моя прищявка е объркала неговия

план. Пък и аз как съм могла да знам? Той никога нищо не ми беше казвал.

– Колко много си пропуснала! – злобно отбелязах аз. – Първо от теб е трябвало да стане василевса, а после една от безбройните жени в харема на бъдещия световен властелин. Какъв лош късмет! Разбирам добре твоите съжаления. Но не се коси: не ми остава дълго да живея и след моята смърт ти ще бъдеш свободна.

– Как не те е срам да ми говориш по този начин! – гневно извика тя. – Знаеш, че те обичам! И не бива да говориш за умирање. Ние заедно имаме много години живот пред себе си. Ще разбереш, ако послушаш бащиния ми съвет.

– Нека чуем този съвет, който той не посмя сам да ми предложи – подканих я горчиво аз. – Но побързай! Трябва да се върна на крепостната стена.

Ана ме сграбчи с двете си ръце, все едно че искаше да осуети моето заминаване.

– Ти няма да се върнеш там. Още тази нощ ще отидеш в султанския лагер. Не е необходимо да му говориш за защитата на града, ако това оскърява честа ти. Ще му предадеш само тайно послание от моя баща. Султанът те познава и ти вярва. Всеки друг грък ще бъде заподозрян.

– И какво е това тайно послание? – попитах аз.

– Татко не може да го напише – с готовност заобяснява Ана. – Макар че има доверие в теб и в султана, писмено послание би било твърде опасно. Има хора, дори сред приближените на султана, които работят срещу него и поддържат гръцката съпротива. Вероятно знаеш това. Ала ти трябва да предадеш на Мехмед, че съществува силна партия на мира в този град, която не одобрява императора и която е готова да сътрудничи с турците съгласно поставени от султана условия. Кажу ми: „Ние сме тридесет на брой, високопоставени и влиятелни люде – баща ми ще ти каже имената им, – които разбират, че бъдещето на гръцкия Константинопол зависи от дружбата и разбирателството със султана. Нашата чест не ни позволява да се намесим открито в негова полза, докато градът все още успява сам да се защитава. Но ние тайно работим за неговото добро и когато градът падне, той ще намери тук пълна администрация, на която народът има доверие. Затуй ние се поставяме под султанската закрила, смирено молейки нашият живот, както и животът на нашите семейства и собствеността ни, да бъдат запазени, когато той влезе в града.“ Ана ме погледна.

– Има ли нещо лошо в това? – попита тя. – Не е ли туй послание

законно и почтено? Стоим между турците и латинците като между чук и наковалня. Само ако се освободим от императора и положим оръжие, ще запазим бъдещето на града. Ние не се предаваме в ръцете му. Неговият политически усет ще му подсказе, че такова разрешение е в негов интерес. Ти не си латинец – защо ти трябва да се биеш за тяхната кауза?

Тъй като оставах безмълвен в огорчението си, тя помисли, че разсъждавам, и продължи:

– Татко казва, че е въпрос на дни и градът ще падне. Затуй трябва да се бърза. Когато султанът разгроми латинската съпротива, ти ще влезеш с победителите в града и ще ме отведеш като твоя законна съпруга. По този начин ще си свързан с Нотарасовия род, а ти знаеш какво означава това.

Тя посочи с ръка мраморните стени, килимите, скъпата мебелировка, която ни оградяше, и допълни още по-възбудено:

– Това не е ли по-добро от нещастната дървена къща, в която ме заведе? Кой знае, може би един хубав ден ще отидем да живеем във Влахернския палат. Ако поддържаш баща ми, ще принадлежиш към най-изисканото общество в Константинопол.

Ана замълча с пламнали от ентузиазъм страни. Беше мой ред да говоря.

– Скъпа, ти си дъщеря на баща си и нека бъде така. Но аз нямам намерение да разнасям бащините ти послания до султана. Нека си избере някой друг, който има повече политически разум от мен.

Лицето ѝ помръкна.

– Страх ли те е? – попита студено тя.

Вдигнах шлема си, който стоеше в скута ми, и го ударих в пода.

– Ако служех на правата кауза, бих отишъл веднага при султана, макар че ще бъда съсечен на място – викнах аз – Не става въпрос за страх. Повярвай ми, Ана, властолюбието е заслепило баща ти. Доверявайки се на султана, той копае собствения си гроб. Не познава той Мехмед, но аз го познавам – Ако това бяха ония минали времена – продължих аз – може би щеше да има някакъв смисъл в неговите кроежи! Но с огромния султански топ е настъпила нова ера. Ново време, когато никой не ще може да има доверие на съседа си и когато човекът ще е само безпомощно оръдие в ръцете на властта. И дори султанът с ръка на Корана да се закълне в своя Пророк и във всички ангели, той пак вътре в сърцето си ще се надсмива, защото не вярва нито в Пророка, нито в ангелите. Ще, премахне баща ти от пътя си веднага, щом като вече няма полза от него. Ала аз само си губя времето, като се опитвам да предупредя

Нотарас. Той никога няма да ми повярва. Дори да можехме да се доверим на султана, аз никога не бих се върнал при него. Ако ще да ме молиш на колене. Това е моят град. Когато той се сражава, аз се сражавам заедно с него. Когато стените му рухнат, аз ще изчезна заедно с тях. Това е последната ми дума, Ана! Повече не ме мъчи. Не измъчвай и себе си!

Тя втренчи поглед в мен, бледа от гняв и разочарование.

– Тогава ти не ме обичаш.

– Не, не те обичам! – казах аз. – Това беше грешка и заблуда. Мислех те за друга. Но, прости ми, ако можеш, скоро ще си свободна. Ако учтиво се помолиш, султанът все още може да те пожелае за харема си. Послушай бащиния си съвет – той най-добре ще уреди всичко.

Изправих се и взех шлема си от пода. Вълните на Мармара блестяха като разтопено сребро. Лицето ми се отразяваше в полирания мрамор на стените. Бях я загубил безвъзвратно и в този момент бях студен като късче лед.

– Ана – започнах аз, но гласът ми изневери, – ако искаш да ме видиш, ще ме намериш на стените.

Тя не отвърна. Оставих я и си тръгнах. Но на стълбището тя ме достигна и, почервеняла от унижение, извика:

– Сбогом тогава, проклет латинецо! Няма да се срещнем отново! Ще се моля на Бога да умреш и да се отърва от теб! И ако видя мъртвото ти тяло, ще го заплюя в лицето и ще съм свободна!

Излязох и наложих шлема си, а проклятието й още кънтеше в ушите ми и устните ми трепереха. Черният жребец на Лукас Нотарас вдигна глава и изпръхтя. Не го погалих. Метнах се на седлото и забих пети в хълбоците му. По-късно хората разправяха, че видели Ангела на смъртта да препуска през града. Лицето му било сиво, очите – изпъкнали, и имал пяна около устата. Черният ангел яздел на черен жребец. Но това не е вярно. Хората преувеличават. Това съм бил само аз.

Сега е полунощ. През тази нощ жадувам смъртта така, както никога преди. Джустиниани ми е позволил да я потърся, тъй като говоря турски и мога да му помогна в неговото начинание. Исусе Христе, Сине Божи, смили се над мен!

Защото обичам. Защото безгранично и безнадеждно я обичам! Сбогом, Ана Нотарас, любима моя!

19 май 1453

Изглежда ми е писано да пресуша до последна капка чашата на разрушението и смъртта.

Не ми беше съдено да погина предната нощ.

Веднъж, за да направя впечатление на Джустиниани, аз му казах, че съм неуязвим. Имах предвид само, че духът може да владее над тялото и над неговите болки. Неуязвим не съм. И тялото ми вече не се подчинява на духа.

Професионалните войници завистливо ми викат:

– Имаш късмет, Жан Анж.

Това не е късмет. Все по-ясно и по-болезнено откривам, че никой не умира преди да му е дошъл часът.

Така случайно, така безсмислено, както изглежда, смъртта вилнее по стените ден и нощ, всеки изстрел следва пътека, която е предопределена от Всевишния.

Миналата нощ унищожихме турската обсадна кула. Мнозина са на мнение, че това е по-голямо чудо от нейното построяване.

В най-тъмните часове на нощта аз лежах в основите ѝ, облечен в турски дрехи. Чух паролата им. Някой в тъмното стъпи отгоре ми, но тъй като не помръднах и мускул, помисли ме за труп. Два часа преди изгрев проникнахме в кулата, разбихме и отворихме всички порти и успяхме да хвърлим вътре няколко гърнета, натъпкани с барут. Без тяхната помощ никога нямаше да я запалим. Косата и веждите ми са обгорени, а ръцете ми са покрити с мехури. Джустиниани не можа да ме познае, когато пълзешком се дотътрих до стената. От тези, които влязоха в кулата, аз съм единственият оцелял.

Няколко души от охраната на кулата успяха да се спасят. Тази сутрин султанът нареди да ги посекаат и да набият главите им на колове.

Топовната канонада бучи в ушите ми и подът под мен се тресе.

Но по-лоша от смъденето на лицето и ръцете е парещата горчивина в сърцето ми.

Първият път беше след земетресението в Унгария. След това край Варна. Тогава той ми рече: „Ще се срещнем отново край Свети Романовата порта“. Миналата нощ го очаквах, но той не се появи.

20 май 1453

През нощта са издигнали множество обсадни кули, но нито една от тях не е толкова голяма и страшна като тази, дето унищожихме.

Всеки божи ден флотата им се приближава до плаващия бараж, за да поддържа напрежение по венецианските кораби, така че нито един войник не може да бъде отделен за отбраната на стените. Но аз чувам тези новини от устата на други хора, тъй като все още не мога да се облека и да отида на стената.

21 май 1453

Германецът Грант дойде да ме види и да ми покаже, че брадата и ръцете му също са обгорени. Турците са се научили да се бият под земята и да отбраняват тунелите, които копаят. Днес хората на Грант, които копаят насрещен тунел край Калигарската порта, били посрещнати от бушуващ огън, а спасителната команда била задържана от отровни газове и стена от копия. Наложило се Грант сам да слезе под земята, за да окуражи своите хора. Успели да унищожат турския тунел, но дали много жертви. В града тези подземни битки предизвикват суеверен ужас.

Очите на Грант са подути и зачервени от серните пари и от безсъние.

– Намерих един ръкопис от самия Питагор – каза ми той, – но буквите танкуват пред очите ми. Не виждам добре, за да го прочета.

Лицето му бе изкривено от безсилие. Той размаха юмруци и извика:

– Каква е тази ужасяваща слепота в очите дори на най-мъдрите гръцки математици и изобретатели? Те са могли земята да отместят, както беше обещал Архимед, но когато си мислех, че съм намерил нещо ново, прочетох как в дърветата и дори в камъните имало дух. Питагор и той. Можел е да построи машини, които да подчинят дори природата на човека, но за него това е било съвсем без значение. Избягал в душата си, във вътрешното си „аз“, в Бога.

– Ако не признаваш доказателствата на Библията и на църковните отци – казах аз, – защо не повярваш в тези гръцки мъдреци?

– Не знам, не знам – промълви той, разтривайки очите си.

– Тези дни, изглежда, не съм с всичкия си. Безсънните нощи и непрестанното напрежение ме изгарят като огън. Мислите ми се разминават като стрелкащи се във въздуха птици, чийто полет не мога да контролирам. Какъв е този ужасен път, що води вътре в човека, но не извън него, а завършва в мрак? Питагор е можел да построи цяла вселена от цифри. Но накрая и той се е превърнал в човек, който не може да бъде създаден с цифри. Възможно ли е човешкият мрак да е по-важен от светлината на науката и природата?

– Божият дух се е прострял по цялата земя – казах аз.

– Божият дух като огнен пламък се е спуснал върху нас, смъртните.

В това не можеш да се съмняваш.

Той глухо се изсмя, удари с юмруци слепоочията си и извика:

– Дори незагасимият огън гори човешка плът. От дулата на топове-
те човешкият разум проблясва като светкавица. Вярвам в науката и в
човешката свобода. В нищо друго не вярвам!

– Биеш се на грешната страна – припомних му отново аз. – Ще ус-
пееш да се осъществиш, ако служиш на султана а не на последния Рим.

– Не! – инатливо отвърна Грант. – Аз служа на Европа и на свобод-
ния човешки интелект. Не служа на властта!

22 май 1453

Тази сутрин още два подземни тунела бяха открити край Калигарската порта. Единият бе срутен след ожесточено сражение, а другият падна от само себе си, тъй като не е бил добре укрепен. Грант смята, че повечето от опитните миньори са загинали и султанът е принуден да използва неопитни в тази работа люде.

Малко преди полунощ на небето бе забелязан блестящ летящ диск, чието съществуване никой не можеше да обясни.

– Древните пророчества се сбъдват – рече василевсът. – Скоро хилядолетната империя ще престане да съществува. Тя беше основана от първия Константин и ще залезе с последния. Роден съм под нещастна звезда.

23 май 1453

Загубихме и последната си надежда. Василевсът е прав. Чрез пости, бдение и молитви той е по-чувствителен от нас към предсмъртните издихания на собственото си царство.

При изгрев бригантината, изпратена да търси венецианската флота, се завърна, без да е изпълнила своята мисия. С много късмет, мореплавателско умение и нечувана храброст корабът се беше промъкнал невредим през Дарданелите и през турските морски патрули.

Дванадесет мъже бяха отплавали – дванадесет се завърнаха. Шест от тях са венецианци, а останалите – гърци. Двадесет дена бяха кръстосвали Егейско море в постоянен страх от турските патрули и не бяха видели нито един християнски кораб.

След като разбрали, че търсенето е напразно, те се събрали на съвещание. Някои казали: „Изпълнихме своето задължение. Повече не може да се направи. Защо да се връщаме в ада? Падането на града е сигурно.“

А други се обадили: „Ние сме изпратени от василевса. На него трябва да дадем своя отчет, колкото и напразни да са били усилията ни. Но нека да гласуваме.“

Погледнали се един друг в очите, избухнали в смях и единодушно решили да се върнат в Константинопол.

Срещнах двама от тези мъже във Влахернския дворец. Те все още се смееха от все сърце, когато разказваха за безплодното си пътешествие, докато венецианците им наливаха вино и ги потупваха приятелски по гърбовете. Но очите им – брулени от морето и страха – не се усмихваха.

– Как имахте кураж да се върнете към сигурна смърт? – попитах ги аз.

Те учудено обърнаха почернелите си от вятъра и слънцето лица към мен и в един глас отвърнаха:

– Ние сме венециански моряци!

Това, изглежда, беше достатъчно. Нека Венеция, кралицата на всички морета, да е алчна, жестока и пресметлива, но тя все още възпитава своите синове да живеят и да умират, защитавайки нейната чест.

Но шест от дванадесетте бяха гърци. Те показаха, че и гъркът може да бъде верен на една загубена кауза – до смърт.

24 май 1453

Този следобед голяма група турци в бляскава процесия се отправи към крепостния вал край Свети Романовата порта. Те размахваха знамена, надуваха зурни и молеха да пуснем в града султански пратеник, който да преговаря с император Константин. В същото време турската артилерия прекрати обстрела и всички войници се завърнаха в султанския лагер.

Джустиниани подозираше измама и не желаше турският пратеник да види колко лошо бяха повредени стените и колко неспособни бяха временните палисади. Но когато император Константин се възправи на стената, забеляза, че пратеникът беше неговия личен приятел, емира на Синоп Исмаил Хамза. В продължение на векове семейството на този мъж беше поддържало добри взаимоотношения с византийските императори, макар че малко преди смъртта си старият Мурад се свърза с него, като разреши на Мехмед да се ожени за една от дъщерите на Исмаил Хамза. Въпреки това Константин приятелски го приветства и нареди да бъде пренесен през барикадите. В града той влезе през една от малките вратички.

Веднага след като беше разбрал, че турски пратеник е на аудиенция при василевса, венецианският байло свика Съвета на дванадесетте, отдели двеста войника от стените и ги поведе към императорския щаб. Джустиниани, от своя страна, раздаде провизии и последното останало вино сред бойците си, обикаляше ги един след друг, заплашваше ги с юмрук и им нареждаше:

– Смейте се, по дяволите, смейте се! Или ще ви извия вратовете!

И докато Исмаил Хамза се оглеждаше любопитно, гладейки с ръка брадата си, не виждаше нищо друго освен смеещи се мъже, облечени в броня, които дъвчеха парчета месо и небрежно хвърляха остатъците по земята. Императорът му подаде за целувка ръката си и изказа съжаление, че се срещат при толкова нерадостни обстоятелства.

За да бъдат чути думите му от войниците наоколо, емирът на Синоп ясно и силно рече:

– Благословен да бъде този ден, защото султан Мехмед ме е проводил да ви предложа мир с условия, които запазват вашето достойнство.

При това генуезците на Джустиниани избухнаха в още по-буен смях, макар че на много от тях им се плачеше от изтощение.

Протостраторът държеше скрит в ръката си кинжал и обикаляйки войниците си отзад, бодеше по бедрата ония, които не се смееха достатъчно силно.

Исмаил Хамза помоли да разговаря с императора насаме. Без колебание Константин го въведе в квартирата си и без да се вслушва в предупрежденията на своите съветници, се затвори заедно с него в една малка стаичка. В това време венецианският байло, след като беше обградил кулата със своите мъже, се появи заедно със Съвета на дванадесетте и помоли императорът да бъде уведомен, че венецианците са против всякакви едностранни преговори с турците.

Василевсът отвърна, че никога дори и не си е помислял да взема решения зад гърба на своите съюзници, след което свика съветниците си и им разясни условията за сключване на мир със султана. Исмаил Хамза от своя страна сериозно заяви:

– За ваше благо и за благо на вашите люде аз ви приканвам да приемете тези условия, които са най-доброто, което изобщо може да бъде предложено. Вашият град е в отчаяно състояние. Защитниците ви са изнемощели и малко на брой, а градското население е отчаяно. Това е вашата последна възможност. Ако не се предадете сега, султанът ще избие всички мъже до крак, жените и децата ще продаде в робство и ще остави войската си свободно да плякосва из града.

Венецианците извикаха:

– В името на Исуса Христа, не се доверявайте на султана! Какво може да ви предложи той? Турците и друг път са престъпвали дадената от тях дума. Напразно ли сме проливали кръвта си? Напразно ли най-добрите ни мъже са жертвали живота си по стените, за да задържат трона ти? Не и не! Султанът се колебае, защото не е уверен в своята победа. Защо иначе ще търси с измамни мирни предложения да покори града?

Исмаил Хамза много се обиди от това и рече:

– Ако имате поне малко разум в главите си, ще се убедите, че положението на Константинопол е безнадеждно. Единствено от хуманност и за да ви спести ужасите на едно покоряване с шум султанът предлага императорът незасегнат да се оттегли с всичките си богатства, с целия си двор и всичката си прислуга. Тези жители на града, които искат да го последват, могат да вземат всичко, що притежават, със себе си. На тези, които останат, султанът им обещава живота и неприкосновеността на имотите. Императорът ще се оттегли в Морея като султански васал и султанът ще защитава неговите интереси срещу всякакви агресори.

Венецианците бяха започнали вече да викат и да удрят по щитовете си, за да заглушат гласа му. Ала василевсът наведе глава и продума:

– Вашите условия са унизителни и несправедливи. Дори да можех, достойнството ми на император нямаше да ми позволи да ги приема. Но аз не мога, тъй като никой тук не е в състояние да предаде града. Ние сме готови да умрем и ще пожертваме живота си без хленчене.

Той изгледа с мрачно презрение викащите венецианци които бяха готови да се бият до последния грък. Та нали огромните им галеони бяха в пристанището и с тях имаха възможност да се спасят, когато всичко бъде загубено.

Султанът е знаел, че Константин няма да приеме условия като тези. Но заради партията на мира и войската, която е недоволна от неуспеха на обсадата, той е принуден да прибегне до този план, за да покаже на своите поданици опърничавостта на гърците. Но и той е смъртен и неговото сърце е слабо.

Ако градът е завладян от болезнено безпокойство и страх, несигурността, която изпитва султан Мехмед, е също толкова непосилна за превъзможване. Той е заложил всичко и не му остава нищо друго освен да победи или да се предаде. Срещу него е не само градът, а и мнозина в собствената му войска.

Поради тази причина султан Мехмед сега е най-самотният човек в света. По-самотен дори от император Константин, който вече е направил своя избор.

По същата причина и аз съм свързан сега със султан Мехмед в тайно братство: мъчно ми е за него и ми се иска още веднъж да видя непронацаемото му лице, упоритата му брадичка и очите му на див звяр с жълтеникаво пламъче в зениците. Искане ми се да поговоря с него и още веднъж да се убедя, че не желая да живея в това време, в което той и нему подобни ще управляват света.

Той е бъдещето. Той ще победи. Ала в бъдеще, в което е властелин Мехмед, не си струва да се живее.

– Смейте се! Смейте се! – изкомандва Джустиниани своите генуезци.

И когато емирът на Синоп си тръгна, те не преставаха да се смеят – тези мъже с почернели от барут лица, очукани доспехи и окървавени превръзки. Те се смееха, смееха се от дъното на своите сърца, мразейки Джустиниани, който постоянно ги подтикваше към свръхчовешки усилия. Мразят го и го обичат. Някъде дълбоко в съзнанието им се мярка една мечта за лозе и бяла къщурка по склоновете на остров Лемнос. За

гръцки работници роби из плодородни полета. За правото на господаря върху девствеността на красивите селски момичета и за даваните в тяхна чест угощения от великия стратег.

В очите със сълзи на изтощение те се захласваха в безсилен смях и се втурваха обратно по крепостните стени, докато турците се отдалечаваха на гърбовете на своите коне с развети знамена и писнали зурни. И когато стотици топове отново загърмяха насреща ни, Джустиниани се наведе и взе един кокал от земята. По него имаше още месо. Той го позчисти от полепналия пясък и го заглосга. – Короната на велик стратег се оказва доста скъпа – забеляза той. – Загубил съм вече доста от собствената си плът и кръв, а победата все още не се вижда. – Не, победата не се вижда – повтори той и загледа отвора в крепостната стена, който беше вече повече от хиляда стъпки широк и защитен само от издигнатите камари пръст, трупи, наръчи от клони и камъни и от големи кошове, пълни с чакъл, като бойници за стрелците.

Днес е четвъртък, а утре ще е светият ден на исляма. Може би няма да доживея до следващия четвъртък. Мехмед се подчини на законите на Корана и предложи мир, преди да превземе града с щурм. Времето за генерално настъпление е узряло. „Тази войска е най-силната и този принц – най-могъщият, и той ще завладее Константинопол.“ Ние сме вратата към Запада. Последният западен пост срещу Изтока. Когато стените рухнат, телата ни ще са последната, единствената останала преграда.

25 май 1453

Рано сутринта император Константин свика Сената, своите съветници и представителите на църквата. Той съобщи, че патриарх Григорий Мамас доброволно се е отказал от длъжността си. Кардинал Исидор също не участваше. Затворил се е в кулата, която е назначен да отбранява.

Това беше последният опит да се помирят привържениците и противниците на унията. Ала и той остана половинчат. Освободихме се от един старец, когото гърците мразят, а латинците презират, но църквата сега е без патриарх. От монашеската соба в Пантократорската обител непримиримият дух на отец Геннадий владее над черкви и манастири, предричайки унищожение.

Рано сутрин не е най-подходящото време за преговори. Повечето от гърците бяха будували цяла нощ по стените. По лицата на всички се чете умора и безнадеждност. Сенаторите, придворните, архиереите и дори Францес се обединиха в молбата си василевсът да напусне града: „Градът вече не може да бъде спасен. Спасете поне свещената личност на императора!“

Джустиниани може би все още е готов да предостави своя кораб на василевса, но венецианците не са съгласни с неговото заминаване. Без него гърците няма да стоят по стените и ще настъпи хаос. Изтощеният от будуването и постите Константин припадна, като чу виковете, които изразяваха повече недоверие и желание за капитулация, отколкото любов към него самия. Свестиха го, разтривайки лицето му с розова вода. След като отново се изправи, той на висок глас още един път увери всички присъстващи, че ще остане в града до самия край.

Турските миньори са се изхитрили и вече не се опитват да прокопаят тунели, които да водят под стените вътре в града. Копаят само денем, когато грохотът от артилерийската канонада и земетръсите пречат за тяхното проследяване. Днес беше разкрито, че са подкопали крепостната стена край Калигарската порта в един участък от десетки стъпки, като придържат основите ѝ с дебели подпори. Ако бяха успели да си свършат работата и да запалят подпорите, стената щеше да се срине и турците щяха безпрепятствено да проникнат в града. Та нали пред Влахернския палат няма външна стена.

Не успяха обаче. Само че германецът Грант беше ранен в главата и

в бедрото. С бастун в ръка, с посивяло лице и блестящи от треската очи, накуцвайки, той все още се опитва да се придвижва, като категорично отказва да лежи в леглото.

Аз съм здрав. Косата ми отново е започнала да расте и раната ми се е затворила. Пълни бойни доспехи все още не мога да облека, но от един убит турчин си набавих арабска ризница, изплетена от метални халки. Чувствам се много по-леко от преди.

В султанския лагер са обявени повсеместни пости и всеки правове-рен трябва да изпълни всички обливания и молитви. Раздразнени от жажда и глад, турците атакуват цял ден и вият като глутница диви куче-та при гледката на всеки паднал в боя християнин. От време на време викат в хор: „Аллах е един и Мохамед е неговият Пророк!“ Техните мрачни, но триумфални викове действат потискащо както на гърците, така и на латинците. Някои по-елементарни люде сред латинците са започнали да обсъждат следния проблем: „Възможно ли е Господ да позволи на турците да победят? – питат те. – Ако е така, това не е ли доказателство, че техният бог е по-могъщ от нашия и че техният Пророк е по-велик от Христа, който се остави да бъде разпънат на кръста?“

Миното, венецианският байло, е станал много набожен и е получил опрощение. Възнамерява да се състезава с Джустиниани и да докаже, че венецианецът е равен на генуезеца. Венецианските войници от корабите проявяват невиждано мъжество, защитавайки северната част от Влахернския палат – Пентапиргионската крепост. Там все още нито един турчин не е достигнал върха на крепостната стена.

През нощта в турския лагер изведнъж запалиха огромни огньове. Тъпани забиха и зурни запищяха така пронизително, та по стените помислиха, че е избухнал пожар. Но това е само част от турския празник. Когато падне мрак, им е позволено да пият и да ядат, а в зори, когато бял конец може да бъде различен от черен, постите започват отново. Благодарение на гигантските огньове лагерът беше светъл като ден.

Колкото повече приближава решителният час, толкова повече венецианците се дразнят от моето присъствие. Обвиняват ме, че ги шпионирам в полза на Джустиниани, а раздразнението им е доказателство, че кроят нещо. Вероятно планират как да обърнат победата в полза на Венеция, ако генералният щурм не успее и обсадата бъде вдигната. Предимствата от един такъв успех са толкова големи, че си заслужава да се опита и невъзможното. Още повече, че стените около Влахернския палат са съвсем здрави и ако венецианците ги отбраняват, турците никога не биха могли да проникнат оттам в града.

Там, където външната и вътрешната стена се съединяват под прав ъгъл със стените на Влахернския палат, има малка, наполовина вкопана в земята вратичка, която се отваря направо към една от улиците. Преди много векове тя е била използвана като пряк път към една арена извън града и затова е известна под името Керкопорта, макар че в по-късни времена е била изцяло зазидана. Сега тя наново е отворена, както всички останали странични врати. През нея лесно се минава от Порфирогенетоския дворец до сектора на братята Гуачарди край Карисиосовата порта, а оттам помежду двете стени – до хората на Джустиниани.

При Керкопорта стената не е повредена и турците никога не са се опитвали да я атакуват, тъй като стените под прав ъгъл излагат всяко нападение на безмилостен кръстосан огън. По този защитен проход подразделения бързо могат да бъдат изпращани на помощ при Карисиосовата врата и Свети Романовата порта, където крепостните стени са сравнени със земята. Венецианците са сформирали специални резерви, които при необходимост могат да бъдат проводени до братята Гуачарди. Този тих участък около Керкопорта се отбранява от шепа гръцки войници. За да отдам справедливост на латинците, трябва да отбележа, че са поели отбраната на по-опасните сектори.

Малко преди полунощ Мануил дойде при мен. Уплашен и разтреперан, той ми каза:

– Голямата черква гори!

Качихме се на покрива, където вече се беше събрала група зяпачи. В турския стан огньовете още ярко горяха, но в самия център на тъмния град гигантските кубета на „Света София“ искряха с необикновена, неземна светлина. Не беше пожар, а по-скоро ярко синкаво сияние. Съзирайки това, латинците си зашепнаха един на друг, обявявайки видяното за лоша поличба.

Това странно сияние стоеше над куполите и не ставаше нито по-ярко, нито по-тъмно. Безпокойството ме подтикна да се отправя към катедралата и по пътя не бях сам. Обкръжен бях от развълнувана тълпа, която отиваше в същата посока. Дочувах хълцането на жените и монотонното пеене на монасите. Около черквата синята светлина беше толкова силна, та никой не смееше да се приближи. Хората падаха на колени и започваха да се молят. Господ ни даваше знак. Свръхестественото придобиваше земни очертания. Сега, когато съм видял всичко това със собствените си очи, не мога да не повярвам, че Христовата ера на земята е към своя край и че времето на дивия звяр е дошло.

Черковният купол свети и искря около час. След което сиянието

помътня, потрепери известно време и изчезна. Небето беше покрито с облаци и за миг всичко потъна в непрогледен мрак. Турските огньове също бяха загаснали и техни отблясъци престанаха да се отразяват в облациите над главите ни. Въздухът беше влажен, изпълнен с мирис на пръст и разложение, та имах усещането, че вървя из черковен двор с прясно разровени гробове.

В тъмнината нежна топла ръка се мушна в моята длан. Вероятно се заблуждавах, въобразявайки си, че я познавам. Може би това беше ръката на някое дете, загубило родителите си, което търсеше сигурност при мен, или на жена с обладана от мрак и страх душа, която жадуваше за мъжка компания. Ала аз познавах тази ръка. Топла и безпомощна, тя беше безмълвна молба за одобрение пред смъртта.

Тя нищо не каза. Дишахме в тъмнината и ръцете ни се докосваха. Сърцата ни болезнено се докосваха и биеха като едно. Беше ни добре. Така беше най-добре. Така се разбирахме един друг и думите щяха да прекъснат връзката между нас.

Толкова простичко, естествено – така кратко, жално и безпомощно. Трескава ръка в мрака на нощта, сред тежкия мирис на пръст. Над гробовете и над смъртта протягахме ръцете си за помирение. Само миг и тя си беше отишла.

Дори да беше заблуждение или игра на въображението, то ми помогна и в сърцето ми всичко се уталожи. Връщайки се като сомнамбул във Влахернския палат, в душата си не носех вече горчивина. Бях свободен – мъглите се бяха разсеяли. Бях станал свидетел на божествено знамение и в ръката си бях държал човешка ръка.

26 май 1453

Среднощното чудо в черквата „Света София“ така е разтърсило града, че рано сутринта огромни тълпи, водени от монаси и монахини, се стекоха във Влахернския палат, за да вземат чудотворната икона на Богородица от тамошния параклис и да я понесат на крепостната стена. Насред златна рамка, обсипана с драгоценни камъни, бледото изпито лице на Светата Дева гледаше народа. Мнозина видяха образът ѝ да оживява и очите ѝ да проливат сълзи. Всички искаха да се докоснат до нея и в суматохата иконата падна на земята. В този момент едри като гълъбови яйца дъждовни капки започнаха да падат от ниско надвисналите облаци. Само за минута дъждът се превърна в порой и реки потекоха по улиците. Чудотворната икона натежа като олово, лежейки на мократа земя, та най-здравите монаси с общи усилия едва я вдигнаха, за да я отнесат на закрито в Коранската обител.

Надявахме се, че внезапният дъждовен порой ще намокри турския барут, но всичко беше напразно. Дори по време на бурята топовете от време на време гърмяха, а когато дъждът поутихна и водата започна като мъгла да се изпарява от земята, започна ожесточена канонада, все едно че агаряните искаха да наваксат пропуснатото време.

Турците все още постят. По-късно през деня от височината на крепостния вал видях как техните пълководци се събраха край султанската шатра. Военният съвет продължи през целия следобед, след което облечените в зелено чауши на Мехмед препуснаха до всички точки на лагера, за да предадат неговите команди. Шумът и крясъкът, който се вдигна, ликуващият звън на оръжия и гласове надмина всичко чуто досега и с настъпването на вечерта все повече се усилваше като постоянен тътен от разбушуван океан. Не беше трудно да се разбере, че султанът беше определил деня на всеобщия шурм.

Когато видях, че Мехмед събира Великия диван, аз се отправих към Свети Романовата порта и потърсих Джустиниани, който беше на стената и ръководеше непрестанните поправки на барикадите.

– Влахернският дворец е в добро състояние – започнах аз. – Щурмът ще започне всеки момент. Позволи ми да се бия до теб край Свети Романовата врата. Преди девет години край Варна си определих среща тук и когато часът удари, не желая да съм като търговеца от Самара.

Той ме хвана приятелски под ръка с огромната си лапа, вдигна

наличника на шлема си и ме погледна с кръвясалите си биволски очи. Имах усещането, че вътре в себе си се усмихва на нещо неизвестно за мен.

– Днес се явиха много желаещи – рече той. – Чувствам се поласкан, защото, изглежда, това е най-почетното място.

– Днес даже самият султан Мехмед ме уважи – продължи той, по-сочвайки ми една дървена подпора, която стърчеше от палисадата. От нейния край, с нозе почти опиращи в земята, се клатушкаше тялото на един лагерен амбулантен търговец с шръкнала брада и кожена престилка отпред.

– Султанът проводи вест, че се възхищава на моята храброст и на военното ми умение. Той не желае да стана предател, тъй като не иска да накърни моята чест, но ако моите воители се оттеглят от стената и се качат на корабите си в пристанището, той обещава да ме направи богат и да ми повери командването на еничарите. Ще ми позволи да запазя своята вяра, тъй като при себе си има вече на служба много християни. В знак на съгласие трябваше да сваля своя флаг. В замяна на това аз обесих неговия пратеник. Такъв е моят отговор и се надявам да го забележи, макар че в момента не мога да занимавам хората си с построяването на по-висока бесилка.

Джустиниани откри лицето си, което от пот и прах го смъдеше, и добави:

– Послание като това носи известна надежда. Съдбата на града е в остриетата на нашите мечове. Императорът ми изпраща избрана част от своите стратори и най-благородните си рицари. От моите собствени люде повече от триста са все още годни за бой. Ще покажем на султана, че живата стена от желязо е по-здрава от каменната стена.

– Ала аз нямам доверие на нищо и на никого – продължи той, поглеждайки ме неодобрително. – Особено съмнително е, че точно ти, желаеш да дойдеш тук точно днес. С последния си дъх пратеникът ме заплаши, че султанът има много други начини да се отърве от мен. Затуй нямам особено желание да пусна зад гърба си човек, който е избягал от султанския лагер, колкото и добър приятел да ми е той.

Ликуването в агарянския лагер достигаше на талази до нас.

– След като султан Мехмед веднъж си е изготвил някакъв план, той не ще се спре пред нищо, за да го осъществи – съгласих се аз. – Пречиши ли му, не ще се поколебае да наеме убиец.

– Значи разбираш защо не желая непознати люде да се мотаят наоколо ми? – благоразположено откликна Джустиниани. – Но има хора, на

които човек не може да откаже, ако има добро сърце. Освен това като протостратор съм длъжен да те държа под око и да предотвратя възможни необмислени действия от твоя страна. Когато шумът започне, дръж се в ползрението ми или ще се наложи да пратя палача да те потърси.

В този момент видяхме куропалат Лукас Нотарас да се приближава на гърба на черния си жребец заедно с отряд военна полиция. Той слезе от коня си и явно имаше намерение да се отправи към сектора на Джустиниани. Протостраторът сви дланите си като фуния и избоботи на хората си да не пускат великия стратег на крепостния вал. Лицето на Нотарас почерня от гняв. Той извика:

– Имам право да ходя навсякъде по заповед на императора. Между гръцките работници на стената има избягали от града контрабандисти и престъпници.

Джустиниани се плъзна по разрушената стена и със скок се озова пред нозете на Нотарас.

– Ти няма да шпионираш на моята стена! – извика той. – Тук аз съм цар. По-добре ми върни двата топа, защото сега те най-много са ми необходими.

Нотарас презрително се изсмя.

– Да не би да искаш гръците да защитават стените само с голи ръце? Сега топовете са нужни, за да държат турските кораби на разстояние.

Джустиниани така стисна зъби, та чак челюстите му изпукаха, и изрева:

– Ах, защо не взема да те намуша на меча си, мръсен предател такъв!?

Лицето на великия стратег посивя, той се огледа наоколо и се хвана за дръжката на меча си, но беше достатъчно разумен да не започне разпра с огромен мъж като Джустиниани. Той отстъпи няколко крачки назад, докато гърбът му беше защитен от собствените му хора, опита да се усмихне и с пресилено спокойствие отвърна:

– Нека Бог е свидетел кой от нас е изменник – императорът или аз. Ти нали носиш със себе си писмено обещание, подпечатано с тройния цинобърен печат, че ще получиш остров Лемнос като наследство имение, ако успееш да защитиш града?

– Какво от това? – попита Джустиниани, гледайки втрънено в Нотарас, за да долови и най-малкия знак на неискреност. Но гласът на куропалата беше прекалено искрен, когато той продължи:

– Ти, глупав проклет латинецо! Не знаеше ли, че още преди

обсадата императорът обеща остров Лемнос на каталонския крал срещу кораби и помощ? Корабите никога не пристигнаха, но каталонците отдавна са окупирали острова. Ще трябва да водиш нова война, за да си го отнемеш, ако преживееш тази.

Тялото на Джустиниани започна да потръпва и той избухна в зловещ смях.

– Гърците ще си останат гърци – задъхано рече той. – Готов ли си да се закълнеш в кръста, че туй, що рече, е истина?

Нотарас изтегли меч а си и целуна кръста на дръжката.

– Така истинно, както Бог ще съди всеки според делата му, император Константин потвърди с хрисовула каталонското господство над остров Лемнос. Ти заслужаваш шапка на шут, Джустиниани, а не корона на стратег.

Попадала ли е някога по-отровна стрела в сърцето на човек в по-сърдобен момент? Нотарас, доволен от себе си, възседна своя жребец и се отдалечи. Аз минах през вратата и се присъединих към Джустиниани. Когато ме видя, той положи тежката си ръка на рамото ми, като че ли търсеше опора, и рече:

– Измама и предателство се ширят навсякъде. Вероятно и собственото ми сърце не е съвсем свободно от тях. Та нали се бия повече за Генуа, отколкото за императора. Но в този час аз се заклевам да се бия до последна възможност за своята собствена безсмъртна чест, така че за мен и за моя роден град да се говори дотогава, докато един-единствен камък от тези стени все още съществува.

Горчиви сълзи закапаха от очите му и, прекръствайки се неколкостранно, той се помоли:

– Смили се, Боже, над мен, грешника, и ако е волята ти, дай този град по-скоро на турците, отколкото на венецианците. Нека червеи да разяждат дървенията на техните кораби и вятър да накъса платната им. А гърците аз няма да си дам дори труда да напсувам. Нека турците се погрижат за тях!

След тази молитва той заповяда на хората си да свалят пурпурния императорски флаг и да оставят само неговия собствен пряпорец да се вее над купчината от камъни, което беше всичко, останало от голямата стена.

Нощта отново е непрогледна и турските огньове розовят небето. Не мога да не се чудя на човешкото сърце и на този мираж, наречен чест, който кара дори изпечени професионални войници като Джустиниани да пренебрегват своите изгоди и да рискуват живота си за едното

достойнство. Сега, когато василевсът в своята крайност се е опитал да получи съдействие, престъпвайки своето обещание, Джустиниани с пълно право можеше да анулира своя дял от споразумението и да се оттегли с войниците си. Султанът щеше да го обсипе с конски опашки и почетни кафтани, ако след обсадата пожелаеше да премине на турска служба.

Та нали в човека трябва да има нещо повече от егоизъм и политически амбиции.

Дали няма нещо и в Лукас Нотарас, което да е над страстта му към власт?

Слугата ми Мануил брои парите си. Той неспокойно се оглежда и душата му се терзае, тъй като не знае къде да ги скрие от турците.

27 май 1453

Неделя е и от сутринта градът е покрит с гъста мъгла, която се превръща в едри капки вода по стените и кара стражите да зъзнат в металните си доспехи. През май мъглата е необяснимо и ненормално природно явление.

Гърците казват: „Господ изоставя града. И в древността боговете са се появявали и са изчезвали под прикритието на мъглата. Ангелите и светците вероятно се оттеглят с тази мъгла и вече не желаят да бранят Константинопол.“

Цял ден монаси и монахини носят чудотворните икони по стените и пеят: „Kyrie eleison“¹³. Ходят боси, с наведени глави и плачат.

Целият град знае за вчерашното събиране на турския Диван. Още веднъж великият везир Халил положил целия си авторитет на везните и поискал от султана да прекрати обсадата, която вече е нанесла тежки загуби и е пресушила турската хазна.

„Непробиваемостта на защитата доказва, че градът не може да бъде превзет с оръжие – казал той. – Християнската флота е закотвена в Киос. Унгарската войска е преминала Дунава и се задава в нашия тил, предвождана от трашния Хунияди. На генуезците в Пера не можем да имаме доверие. С проточването на обсадата те все повече ще застават на страната на гърците. Дори да превземем града, западните страни няма да ни позволят да го задържим под наша власт. Но Константинопол е непревземаем. Стените са твърде здрави за нашата артилерия и всяка сутрин те се изправят пред нас все така високи, както и преди.“

Главнокомандващият турската войска, везирът Саганос, точка по точка разбил неговата реч: „На три места вече стените са срутени – заявил той. – Ако християните наистина идват на помощ, и ако това не са само слухове, имаме още повече причини веднага да превземем с щурм града. Александър завладя цяла Азия с много по-малка войска.“

Той говорил дълго и насърчил пълководците, след което се изправил султан Мехмед, възбудено изтеглил ятагана си и се заклел в Аллага и в неговия пророк Мохамед, в душата на баща си Мурад и в главите на децата си, че след завземането на града щял да остави Константинопол за три дни на войската си свободно да го плячкосва. Всички богатства и недвижимо имущество, цялото население на града – мъжете, жените и

---

13. Kyrie eleison – Боже прости. – Бел.прев.

децата, – той обещал на войниците си, като запазил за себе си само стените и обществените сгради.

Това е причината за вчерашното буйно ликуване в турския лагер. Мехмед се хвалил, и с право, че досега никои владетел не е обещавал по-голяма плячка на войската си. Много от латинците още не могат да повярват, че такова обещание може да бъде истина. Те се оглеждат наоколо, сочат жените, децата, скъпите мебели, църковните съкровища и казват, че е противно на всякакъв човешки разум всичко това да бъде оставено в жестоките ръце на войниците.

От днешния ден по заповед на султана влиза в сила смъртно наказание, без оглед на ранг и положение, и на всеки е отредено място в подготовката на генералното нападение. Зад турските линии султанските чауши преследват дезертъори по-стръвно от военната полиция в Константинопол.

Султанът цял ден препуска из лагера си и показва на всеки военачалник какви са задълженията и мястото му в предстоящата атака. Придружен от хиляда конника, той прекоси залива по плаващия мост до брега на Пера и лично даде заповедите си на закотвената там флота. Преди да се върне, той спрял пред стените и привикал подеста на Пера и градския съвет. Припомнил им да уважават неутралитета и ги заплашил с гнева си, ако по някакъв начин нарушат договорите по време на шурма. Потвърдил още веднъж търговската независимост и привилегиите на Пера, които още преди обсадата беше обещал да бъдат цената на нейния неутралитет.

И утрешният ден вероятно ще премине в относително спокойствие, тъй като турската войска в опиянението си трескаво строи обсадни кули и дълги обсадни стълби.

Ала великият везир Халил знае, че главата му е в опасност, ако градът падне, и затова е изпратил тайна вест на императора, в която го заклева да се държи и да защитава града си с всички сили. „Това е последният опит – отбелязал той – и ако не успее, войската ще загуби своя кураж и никаква сила на света няма да може да я накара да опита отново. Дори сега по-разумните се страхуват от християнската флота и от унгарската войска, плячка на която може да стане цялата турска държава, ако султанът загуби по-добрата част от воините си в безплоден шурм срещу непобедимите стени.“

Посланието на Халил дори не е тайна. Василевсът е позволил на верните си люде да разпространят неговото съдържание из целия град. Той е преценил, че Халил сигурно ще загуби главата си, ако султанът

победи. Но ако не успее, тогава великият везир ще е истинският владетел на турците.

Не знам какво известие е изпратил Лукас Нотарас на султана. Джустиниани обаче знае нещо, тъй като се осмели публично да го нарече изменник. Според приказките на слугата ми Мануил, монахът Генадий също е проводил белодрехи попове и монаси през Пера в султанския лагер, за да се договорят с Мехмед за съдбата на гръцката църква след превземането на града. Той вече се държи като патриарх. Хората умират, градът може да бъде разрушен, но Христовата църква е вечна. Така разсъждава той и действа за нейното външно съхранение, съобразявайки се само със собствената си съвест.

28 май 1453

Днес врагът се подготвя за решителния шурм и през тъмнината се чува тихо непрекъснато мърморене, докато агаряните придвижват напред своите обсадни стълби, греди, подвижни мостове и кули. Огньовете им горяха само известно време и след това бяха загасени, когато султанът позволи на хората си няколко часа почивка преди атаката.

Но как бих могъл да спя в нощ като тази? В последния момент от града са надошли доброволци да носят камъни и пръст за запушване на отворите, направени през деня в стената от турските топове. Джустиниани е позволил на бойците си да почиват. Тази нощ и утре всеки ще има нужда от последните си сили. Но как бих могъл да спя в предсмъртната нощ на моя град?

Днес вече няма ограничени порции и недостиг на дърва. Императорът е наредил да се опразнят всички складове и всичко да се разпредели – дори виното.

Странно е усещането, че тази нощ може да бъде последната. Нощта, която съм чакал и за която съм се подготвял през целия си живот. Не се познавам достатъчно добре, но се надявам да запазя кураж. Знам, че смъртта не е чак толкова болезнена – та нали през тези последни седмици съм видял много от нея.

Тази нощ аз съм смирен. Спокоен. Тих. И щастлив както никога.

Може би е грешно да съм щастлив в нощ като тази? Ала от своя страна аз не обвинявам и не съдя никого. Без да се ядосвам, наблюдавам как венецианците прибират полагаемото им се от императорските складове и прекарват пълни лодки със скъпа мебелировка, килими и съдове до тесните товарни помещения на своите кораби. Не се гневя на богатите, на благородниците и на мъдрите, които купуват живота си и подкупват венецианците, за да осигурят за себе си и за семействата си място на техните галеони.

Всеки действа в съответствие със собствената си съвест. Лукас Нотарас също. И Генадий. Император Константин. Джустиниани.

В единствената останала неразрушена кула край Карисиосовата порта братята Гуачарди играят на зарове, пет италиански любовни песни и умерено пият.

Колко красив, безметежен и ясен е този миг. Никога преди хартията не е била така гладка под моите пръсти и мастилото не е било толкова

черно в моите очи. Никога преди писецът ми не е скърцал така мелодично. Сетивата ми са изострени – виждам и чувствам по-ясно от всякога. Така значи умиращият още веднъж опитва от прекрасната суета на живота.

Защо съм тъй честит? Защо тази нощ се усмихвам на смъртта?

Рано сутринта се явих пред Джустиниани. Той още спеше в издълбаната под крепостната стена каменна одая, макар че всичко се тресеше от артилерийската канонада. Беше в пълно бойно снаряжение, а край него лежеше младо гръцко момче в бляскави бойни доспехи. Предположих, че беше един от младежите, които василевсът беше обещал на Джустиниани като подкрепление. Те се бяха заклели да погинат край Свети Романовата порта.

Момчето се пробуди, седна като се прозяваше, потри очи с мръсните си юмруци и приглади рошавата си коса. Погледна ме закачливо и в първия момент го взех за единия от синовете на Лукас Нотарас. Толкова много приличаше на баща си. Испитах завист за благоволението, което Джустиниани му оказваше, и не го погледнах в очите. В този миг се събуди протостраторът, а когато протегна гигантското си туловище, аз саркастично попитах:

– Да не би да си се отдал на онзи стар италиански порок, Джустиниани? Свършиха ли се жените в града?

Той избухна в смях, разроши косата на момчето и го тупна по гърба.

– Хайде, мързеливецо, на работа! – извика той. Момъкът ме стрелна с очи, изправи се, отиде до делвата с вино, напълни един бокал, след което на коляно го поднесе на Джустиниани.

– Този младеж няма да може дори гърба ти да пази в битката – подхвърлих жлъчно аз. – Много е слаб и дребен. Изгони го и ми позволи да заема неговото място. Във Влахерна байлото не се нуждае повече от мен.

Джустиниани разтърси биволската си глава и учудено ме загледа.

– Да не си ослепял? Нима не познаваш този благороден младеж?

В този миг очите ми се отвориха. Видях протостраторската огърлица около врата на юношата, всичко в мен се разтресе и аз удивено възкликнах:

– Милостиви Боже! Ана, ти ли си това? Как попадна тук?

– Тя дойде вчера и се постави под моя закрила – обясни Джустиниани. – Стражите я пуснали, защото носела моята огърлица. Ти обаче ще решиш какво да правим с нея.

Аз свирепо го изгледах, а той отстъпи, трикратно се прекръсти и се закле в раните Христови, че е прекарал нощта целомъдрено и че неговото собствено достойнство не би му позволило да се домогва със задни помисли към жената на приятел.

– Въпреки че изкушението беше много силно – въздъхна той. – Но аз съм твърде изтощен от сражения, безсънни нощи и тежки задължения, та да мисля за жени. За всичко си има време.

– Така, като сред събрата по оръжие, бих могла да призная, че чак сега разбирам френската Дева, която е носела панталони, за да може безопасно да живее сред сражаващите се мъже – безсрамно рече Ана.

Тя ме прегърна, целуна ме по бузите, притисна главата си до гърдите ми и с хълцане попита:

– Толкова ли съм погрозняла, та дори не можеш да ме познаеш? Бях принудена да си отрежа косите, тъй като нямаше да мога да си напъхам главата в този шлем.

Тя беше в прегръдките ми. Тя се притискаше до мен и вече не ме мразеше.

– Защо побягна от бащината си къща? – попитах аз. – Ти ли положи ръката си в моята онази нощ, когато голямата черква сияеше?

Джустиниани се изкашля, потри страната си, където доспехите го убиваха, и дискретно рече:

– Трябва да отида и да проверя стражите. Хапнете и пийнете каквото намерите. И между другото можете да заключите вратата отвътре, ако решите да докажете привързаността си един към друг и не се плашите от топовните гърмежи.

Той излезе и затвори масивната врата зад себе си. По лицето му видях, че е очарован от Ана и че ужасно ми завижда. Ана срамежливо ме погледна, но аз няхах кураж да отида и да заключа вратата. Затуй тя разсеяно отиде до вратата, залости я и рече:

– Любими мой, ще можеш ли някога да ми простиш, че бях толкова инатлива и капризна, и за това, че не можех да те разбера?

– Скъпа моя – отвърнах аз, – прости ми, че не съм такъв, какъвто би искала да бъда, но ти не можеш да останеш тук – продължих с болка в сърцето. – Трябва да се върнеш в бащината си къща. Когато щурмът започне, там ще си на сигурно място. Предполагам, че след като превземе града, султанът ще вземе твоето семейство под свое покровителство.

– Баща ми също е уверен в това – каза тя. – Чух, че първото нещо, което Мехмед ще направи, е да изпрати чауши, които ще вардят нашата къща. Но аз също така знам защо и затуй няма да се върна.

– Какво се е случило? – поисках да узная аз, изпълнен с лоши предчувствия.

Тя се приближи, положи ръце на коленете ми и ме погледна от дълбината на кафявите си очи.

– Не питай – промълви тя. – Аз съм дъщеря на баща си и не мога да го предам. Не ти ли стига, че дойдох при теб? Че си отрязах косата и навлякох доспехите на брат си, за да погина заедно с теб на стените, тъй като това е Божията воля?

– Ти няма да погинеш – възкликнах аз. – Ти не бива да умираш! Такъв край не е предопределен за теб. Доспехите и намерението ти са безумни!

– Не за първи път през последното хилядолетие жена запасва меч, за да брани своя роден град. Това ти е добре известно. Дори една василевса е останала в историята с това, че е надянала доспехи, когато императорът е бил сразен.

– Ти не умееш да се биеш – противих се аз. – Първият срещнат турчин ще те повали и ще отсече красивата ти главица. Каква полза има от това?

Ана с мрачна сериозност ме погледна и заяви:

– Каква полза има изобщо да се съпротивяваме? Султанът ще победи. Стените са пробити. Те са прекалено много, а ние – прекалено малко на брой. Хиляди напразно ще погинат, преди да настъпи утрешният ден. Ако мислеше само за това, от какво има полза, и ти нямаше да си тук сега. Позволи ми поне да мисля като теб!

Тя стисна ръцете ми, а лицето ѝ беше бледо под разчорлената, късо отрязана коса.

– Аз съм твоя жена. Може да няма бъдеще за нас, но поне имам правото да умра заедно с теб. Ти си човекът, когото любя, и какво е животът, ако те загубя? По-добре да се увенчая с короната на мъченица и с кръв да измия бащиния си позор. Той не е истински грък!

Голямо каменно гюлле откърти един от зъберите на стената някъде над главите ни и ние чухме шума от срутващ се хоросан. Камъни и пръст затропаха по покрива. Тя вдигна лицето си към мен, скръсти ръце и отсече:

– Аз съм решила! Защо губим малкото време, което ни остава?

С несвикнали пръсти Ана започна да разкопчава ризницата си, след което през смях помоли:

– Скъпи, помогни ми с тези ужасни закопчалки на гърба. Само мъж може да измисли такова нещо.

Гърлото ми беше пресъхнало, когато казах:

– Благодарни се, че не носиш истински рицарски доспехи със секретни закопчалки от главата до петите. Те са толкова трудни за разкопчаване и от толкова здраво желязо, та е почти невъзможно рицар да бъде пронизан, дори когато лежи безпомощно на земята. Край Варна турците не можеха да отворят доспехите на някои от германските рицари дори с чук.

– Колко много знаеш! – нежно рече тя. – Колко много си видял! Ала жената също така има своите доспехи. Дори най-силният мъж не може да успее, ако жената не желае да му се отдаде. Това е нещо, което агаряните скоро сами ще открият. Но тези жени не са чак толкова много.

– Само ти – с треперещ глас рекох аз. – Само ти, Ана Нотарас!

Съзнавайки своята красота, тя се заизвива наляво-надясно и от черупката на железните си доспехи се появи, нежна като юноша.

– С тази къса коса приличаш на прекрасно момче – забелязах аз. – И въпреки това си по-красива отвсякога.

– Но не съм момче – отвърна тя, като нежно се закачаше с мен. – Сега навярно забелязваш това.

Още веднъж артилерийско попадение разтърси стената. Тя ме прегърна и рече:

– Любими мой, не се страхувай от топовете. Мен не ме е страх. Устните ми са като студен извор – пий! Тялото ми е като пресен хляб – яж! Наслади ми се така, както аз ти се наслаждавам! Нишката на нашия живот изтънява и скоро ще се скъса. Смъртта продължава дълго, а любов без тяло не е любов.

Вероятно думите ѝ бяха грях, но в този час, когато смъртта вилнееше над главите ни, те бяха истина.

– Мой единствен извор! – прошепнах аз. – Мой единствен къшей хляб. Човек има нужда от хляб и вода, за да живее.

Любовта ни беше горчива като сол, що изгаря устните и предизвиква жажда, но ние се любехме без да спираме, водени от непресекуваща страст. В тази каменна одая, изпълнена с натрапчивата миризма на кожа, гранясало масло, вино, барут и дрехи, пропити с пот, ние се прегръщаме, докато над главите ни малко по малко смъртта превръщаше крепостните стени в прах. Въпреки това любовта ни не беше само плътска и всеки път, щом поглеждах, виждах очите ѝ – открити, ясни и познати – и през тях съзирах отвъд всичко земно.

– Аз ще се върна, любима – шепнеш. – Един ден ще се върна в око-
вите на времето и пространството, за да те намеря отново. Хората, име-
ната и местата се местят и променят, но от развалините на тези стени
очите ти един ден ще ме погледнат като кадифени цветя. И ти, където и
да си, каквато и да си, един ден ще избършеш прахта с ръка и ще докос-
неш страните ми през вековете, когато отново се намерим.

Ана усмихнато галеше шията и раменете ми, докато сълзи на страст
капеха по сгорещените и бузи.

– Любими – рече тя, – може би няма нищо друго. Може би само то-
зи миг съществува. Той е достатъчен и аз съм щастлива. Ти си в мен и аз
съм част от теб. Лесно и сладко е да се умре след всичко това.

Тя огледа сводестата, изсечена в крепостната стена одая, осветена
от потрепващия пламък на един фенер, и продължи:

– Колко е красиво! Всичко е толкова красиво! По-красиво от
всякога!

Почивайки върху топлото ѝ рамо, аз спорех сам със себе си дали да
й открия своята тайна. Изглеждаше суетно и незначително и въпреки то-
ва не можех вече да крия нищо от нея. Затуй казах:

– Скъпа моя, когато съм се появявал на този свят, майка ми е стис-
кала парченце порфир в ръката си. Аз съм роден с пурпурни ботуши.
Ще ти разкажа за това, тъй като нищо вече няма значение.

Ана се надигна на лакът и ме погледна с широко разтворени очи.

– Роден съм с пурпурни ботуши – повторих аз. – Баща ми е наполю-
вина брат на стария император Мануил. Император Йоан V е мой дядо.
Ти си чувала. Оня, дето отишъл в Рим и в Авиньон, отказал се от вярата
си и признал папата, но без да обвързва с деянието си своята църква и
своя народ. Извършил всичко това, за да може папата тайно да го венчае
за една венецианка, в която бил влюбен. Тогава бил на четиридесет го-
дини. Сеньориатът платил дълговете му и възстановил скъпоценните ка-
мъни от византийската императорска корона, които бил заложил. Папа-
та и Венеция също така му обещали своята подкрепа и кръстоносен по-
ход. Но неговият син Андроник го предал и въстанал заедно със своя
син. След като бил измамен и от западните страни, не му оставало дру-
го, освен да подпише договор с турския султан и да признае сина си Ма-
нуил за свой единствен законен наследник. И тогава Мануил изпратил
своите ангели да го намерят и да го ослепят. След това баща ми вече ня-
маше желание да живее. Той се хвърли от една скала зад папския дворец
в Авиньон. Златарят, на когото беше доверил документите и парите си,
ме измами след неговата смърт. Чак след като приех кръста, отидох в

Авиньон и опрях кинжала си в гърлото му. Той все още има документи-те, които доказват моя произход. Доколкото ми е известно, папската курия и венецианският Сеньориат знаят за моето съществуване, макар че са загубили дирите ми. Аз съм василевсът, но не желая власт. Власт не жадувам, но имам право да погина по стените на моя град. Разбираш ли сега защо съм длъжен да изпълня своята съдба?

Ана все още ме гледаше ужасено и галеше с връхчетата на пръстите си моето лице. Напоследък не бях си правил труда да се бръсна и по този начин да прикривам самоличността си, та брадата ми беше пораснала.

– Вярваш ли сега, че всичко си има своето предназначение? – попита аз. – Трябваше да срещна теб и твоя баща, за да устоя на фаталното изкушение. Веднага след като Константин беше провъзгласил унията, аз трябваше да се разкрия и с помощта на баща ти да вдигна бунт, да предам града в ръцете на султан Мехмед и да царувам тук като негов васал. Но щеше ли това да е достойно за моя произход?

– Ако това, което казваш, е истина – с мъка изрече Ана, – аз те познавам от портрета на император Мануил. С Константин също си приличате. Сега, като ми разказваш, ми се струва странно, че никой друг не го е забелязал.

– Слугата ми Мануил веднага ме разпозна. Кръвта е мистериозно нещо. Винаги се връща там, откъдето е тръгнала. Когато се възвърнах към вратата на своите праотци, изменникът Йоханес също се завърна в светите необясними тайнства. Моята осъществена съдба е помирение за мнозина.

– Василевс Йоханес Ангелос от рода на Палеолозите – рече тя – и Ана Нотарас, дъщеря на великия стратег Лукас Нотарас. Много наистина си е дошло на мястото с осъществяването на нашите съдби.

– Сега вече в нищо не вярвам! – извика Ана. – Не вярвам, че ще се преродиш, не вярвам, че аз ще се върна. Не вярвам в нищо вечно. Вярвам в приликата, която несъзнателно ме привлече. Императорската кръв в теб разпознах, а не мъжа, когото съм срещала в предишния си живот, така че като погледнах за първи път в очите му, той ми беше познат. О, защо ми каза това? Защо ми отне вярата, която беше мое утешение в смъртта?

Смаян от нейната скръб, аз казах:

– Мислех, че с това ще подхраня женската ти суетност. Нашите семейства са равни по ранг. Избирайки ме, ти не си се унизила.

– Какво ме интересуват родове и рангове – яростно отвърна тя. –

Само ти си важен за мен. Но аз ти благодаря за сватбения подарък. Благодаря ти за невидимата корона. Значи аз съм василевса, ако това ти доставя удоволствие. Аз съм всичко, което пожелаеш.

Тя внезапно стана и гола, както беше, вдигна гордо красивата си главица.

– Бъди ангел или император! Бъди каквото пожелаеш! – извика Ана. – Гизди се с твоята невидима, несъществуваща слава. Аз съм жена! Само жена! И ти нямаш нищо, което би могъл да ми предложиш – ни дом, нито деца, нито една нощ, в която стара и немощна да се събудя до теб и да чуя спокойното ти дишане. Бих могла да те докосна тогава и да те целуна по устата с набръчканите си устни. Това щеше да бъде щастие. Но ти не ми го позволяваш заради лудата си страст по чест и слава. Какъв е смисълът да се умре за една загубена кауза? Кой ще ти благодари за това? Кой ще си спомни за теб, когато легнеш в собствената си кръв и прах се посипе по лицето ти? Саможертвата ти е толкова безсмислена, че караш жената в мен да ридае. Тя се разхълца, гласът ѝ се извиси, след което избухна в ридание, хвърли се към мен, прегърна ме и, шепнейки, помоли:

– Прости ми! Бях си обещала повече да не те мъча, но съм слаба. Теб обичам аз! Дори да беше просяк или предател, отритнат от всички, аз пак щях да те обичам и да живея с теб. Вероятно щях да съм недоволна и да те торозя постоянно, но пак щях да те обичам. Прости ми!

Сълзите ни се смесиха. Пиех тяхната сол от страните и устните ѝ. Безсмислеността на всичко гореше сърцето ми като нажежено желязо. Като пламък, който ярко избухва, преди да загасне. Като жена тя притежаваше истинското познание – жаждата за живот. В този момент се усъмних в себе си. Това беше последното изкушение – по-лошо от онава, когато от стълба на Константин наблюдавах града. Корабите на Джустиниани бяха в пристанището, готови да отплават, ако се наложеше. Турската флота не можеше с нищо да им попречи, при условие, че имаше попътен вятър.

Преди залез Джустиниани почука на вратата и ни повика. Аз издърпах резето и той влезе без да се оглежда недискретно.

– При турците е тихо – рече той. – Мълчанието им е по-ужасно от шума и огньовете. Султанът ги е разделил на дружини по хиляда и на всяка дружина е определил място и време за атака. Събрал ги и им говорил, но не за исляма, а за най-огромната плячка на всички времена. За съкровища в дворците, за свети съдове в черквите, за перли и драгоценни камъни. Казват, че в продължение на два часа им говорил за имането,

което чака да бъде оплячкосано, като не забравил да спомене красивите гръцки момчета и момичета, които още не са поглеждани от мъж. За себе си запазил само стените и обществените сгради. Всеки от агаряните си е направил от плат собствен байрак, с който да отбележи запазената от него къща. Онези от дервишите които могат да пишат, са изписали байраците с всички възможни знаци и цитати от Корана като отличителни белези и това им е създавало повече работа от точенето на ятаганите и от сковаването на обсадните стълби.

Джустиниани се беше погрижил брадата му да е подстригана, боядисана и в нея да бъдат втъкани златни нишки. Доспехите му бяха излъскани до блясък, а всички вдлъбнатини по тях – изчукани. Миришеше на благовонно масло и изглеждаше внушителен във всяко отношение.

– Няма ли да дойдете на черква, деца мои? – попита той. – Турците са си легнали да подремнат преди окончателния шум. Всичко, което топовете им могат да разрушат дотогава, моите работници могат да поправят. Побързайте сега и се облечете прилично, за да можете като всички почтени люде да приемете последно причастие и клетва за целомъдреност през идващата нощ.

Той ни погледна и не се съдържа да допълни:

– По лицата ви виждам, че това за вас ще е много по-лесно, отколкото за много други.

Погледнахме се един друг. Ана Нотарас разгорещено запротестира:

– Клетвите и допълнението във веруюто са грешни и аз никога няма да се моля за римския папа.

Джустиниани примирително размахва големите си лапи и започна да я успокоява:

– Без съмнение папа Николай има много други по-наложителни грижи от далечния Константинопол и неколцината нещастници, които се бием в името на вярата и за славата на цялото християнство. Та нали си има своите библиотеки и важните строителни проекти, както и много други начинания, в които да вложи парите, що е изпросил от целия християнски свят за спасението на Константинопол. Освен това от собствен опит знам, че бяло и червено вино не бива да се смесват. Човек, който изпива по бутилка и от двете с всяко ядене, лесно губи своята памет. Нека тази вечер да не съдим никого в сърцата си. Дори папа Николай.

Джустиниани положи почтително лапата си на рамото на Ана и внушително продължи:

– Спомни си, че прекара нощта на сигурно място край мен,

проклетия латинец, и се топлеше, опирайки се в латинския ми гръб. Църковните граници не опират в небето. Тялото и кръвта са само Христови, а хлябът и виното на всеки са свети, ако се е събрал с чисто сърце да ги вкуси в негова чест. Нека тази вечер простим на враговете си така, както на нашите грехове е дадено опрощение.

Аз добавих:

– Ана, на сутринта всички ще се бият с една и съща цел – както гърците, така и латинците. Нека не отхвърляме църковното тайнство и да приемем предсмъртно причастие заедно с нашите братя, за да открием Божията истина.

– Някой може да ме познае – започна да се колебае тя.

– Дори аз с очите на любовта не те познах. Облечи доспехите на брат си. Най-много да те помислят за него. А баща ти едва ли ще дойде в черквата да се моли заедно с латинците.

– Не, баща ми няма да дойде – призна тя. Гласът ѝ се пречупи, заби поглед в земята и тъжно каза. – Братята ми, ах, моите братя. По-добре ще е да умрат, отколкото да оцелеят. Жената може да живее в безчестие, но безчестието разбива сърцето на младежа.

– Хайде, хайде – подкани Джустиниани, – в смъртта няма никаква чест. Това се усеща по смрадта на стените. Там заедно лежат мъртви турци, гърци, венецианци и генуезци.

И когато денят залазваше зад турския лагер и хвърляше последни кървави отблясъци по куполите на черквите, ние препуснахме заедно към „Света София“. Император Константин се появи, придружен от своите сановници, сенатори и архонти, подредени в подобавация за случая ред, всеки според ранга и положението, което заемаше. В сърцето си знаех, че за последен път обречената на гибел Византия се събира, за да се предаде на смъртта.

Венецианският байло и Съветът на дванадесетте също беше в церемониални одежди. Тези, които идваха от крепостния вал, вместо кадифе и коприна носеха бляскави доспехи. Офицерите на Джустиниани се наредиха наоколо му. След това пристигнаха гърците на Константинопол, за да изпълнят Юстиниановата свята черква, без вече да я презират. В този последен час стотици попове и монаси също дойдоха без страх от отлъчване. Разприте, недоверието и омразата изчезваха пред лицето на смъртта. Всички до един преклониха глава пред мистичните църковни тайнства, всеки в съответствие със собствената си съвест.

Стотици кандила изпълваха въздуха с уханье и осветяваха черквата като ден. С неизразима меланхолия и благо гледаха гигантските

мозаечни рисунки от стените и златото в основата им трептеше от полусенките на движещите се хора, отразени в огледалния мраморен под. Ангелското песнопение на хора предизвика сълзи дори в очите на Джустиниани и той трябваше да ги бърше с двете си ръце. Много храбри мъже плачеха на глас.

Пред всички нас василевсът изповяда греховете си със свещените фрази, останали от векове. Латинците се присъединиха, мърморейки в хор. Веруюто беше прочетено от гръцкия митрополит, който пропусна обидното допълнение „и Сина“, а кардинал Леонард повтори католическото верую за латинците. В гръцките молитви папата не беше споменат. Латинците го включиха в своите. Ала тази вечер никой не беше обиден от това противоречие. Всичко премина като по безмълвно споразумение, а гърците в облекчението си плакаха по-шумно от преди, тъй като вярата им не беше наранена.

Толкова много хора имаше в черквата, че хлябът не стигна за всички, но присъстващите с желание споделяха своето късче със съседите си, така че всеки, който беше дошъл, получи поне трохици от свящото Христово тяло. Вече нямаше никакво значение дали хлябът беше заквасен или не.

По време на службата, която продължи няколко часа, бяхме обхванати от силен екстаз, по-необикновен от всичко, което някога бях изпитал в черква. Ана и аз стояхме един до друг, ръка за ръка. Държейки се за ръце, разделихме светия хляб и приехме причастие. Така безплътен се усещах, толкова леко изглеждаше моето тяло, та ми се струваше, че мога да вървя без да докосвам земята. Очите й, нейните кафяви очи бяха пред мен и в същото време се отдалечаваха в божествена светлина. Но докато загубвах човешката си топлота и земна близост, те все още грееха за мен със светлината на вечността – ясни и близки, за да ги позная отново в деня на своето прераждане.

След богослужението император Константин се изправи и с треперещ от вълнение глас заговори на народа:

– Агаряните имат своите топове и неизброимата си войска, а ние – Бог и нашия Спасител. Нека не губим надежда!

Той прегърна всеки един от своите приятели и ги помоли за прошка, ако с нещо някога ги беше обидил. Той прегърна и най-близкостоящите обикновени хорица и им поиска прошка. Неговият пример подтикна дори латинците да се прегръщат един друг и да си искат прошка. Венецианският байло прегърна Джустиниани и със сълзи на очи го помоли да му прости лошите помисли. Венецианци и генуезци се прегръщаха и

обещаваха да се сражават храбро, без да се боят от смъртта, и да се сътезават в преследването на воинска слава. Вярвам, че днес всеки от тях беше искрен.

Навън беше вече тъмно, когато излязохме от черквата, но във всички къщи горяха свещи и главните улици бяха осветени от факли и фенери през целия път от „Света София“ до Влахерна и до Карисиосовата порта. Камбаните на черкви и манастири биеха, все едно че празнувахме някакво голямо и радостно тържество.

Ала над градските светлини звездите ярко грееха на черното небе. В мислите си звездите бяха с нас и нашите астрални тела се приготвяха да напуснат земната си обвивка и да се завърнат в своя дом. Затуй се чувствах толкова ефирен. Затуй очите на Ана Нотарас блестяха с неземна светлина.

Достигайки до черквата на Апостолите, ние се отделихме от императорския кортеж. Константин още веднъж прегърна Джустиниани и помоли за прошка. Повечето от гърците се разотидоха по домовете си, за да приберат официалните си дрехи и да надянат бойни доспехи, преди да се завърнат на стените.

През това време срещнах германеца Йохан Грант, слязох от коня си, за да го прегърна и да му благодаря за неговото приятелство. Лицето му беше покрито с барут, той се движеше с болка и мигаше със смъдящи очи. Дори в тази последна нощ германецът бе изцяло отдаден на своята незадоволима жажда за познание. Грант посочи двама възрастни, оплешивели и беззъби минавачи, водени от младеж в дреха на императорски техник с червен почетен знак, какъвто не бях виждал преди.

– Знаеш ли кои са те? – попита той. След като поклатих отрицателно глава, Грант обясни: – Те са от най-секретната подземна одая на арсенала, където се произвежда гръцкият огън. Виждаш ли колко е жълто лицето на момчето и колко му е рядка косата? Възрастните мъже са загубили всичките си зъби и кожата им се бели. С удоволствие бих се запознал с тях, но те са зорко охранявани, а всеки, който се опита да ги заговори, бива посичан на място.

– Техните запаси от суровини са изчерпани – продължи той. – Последните съдини с тази течност са занесени на стените и по корабите. Аз знам някои от съставките, но не всички, нито пък тяхното съотношение. Най-забележителната черта на тази смес е начинът, по който тя се самозапалва веднага, след като бъде излята. Това не е от въздействието на въздуха, а от някакво приспособление в самите съдове. Вероятно има някакво изобретение в дулото на пръскачката, което запалва тази лееща

се течност. Голяма част от сместа е нафта, защото плува по повърхността на водата и с вода не може да бъде загасена. Само сол и оцет потушават пламъка. Венецианските моряци разправят, че в критичен момент с урина могат да бъдат загасени отделни горящи капки. Тези възрастни люди са последните, които знаят тайната на неговото производство, която е била запазена повече от хиляда години. На никого не е било позволено да я запише и в миналото отрязвали езиците на всички, които работели в подземията. Ако утре турците превземат града, последното задължение на стражата е да убие тия двама мъже, за да отнесат тайната си в гроба. Затуй им е било позволено да посетят черквата днес – за първи път Господ знае от колко години насам.

Грант сви рамене.

– Много тайни ще изчезнат с този град, много безценно познание ще бъде загубено напразно. Йоханес Ангелос. Няма нищо по-отвратително от войната! Аз ти казвам това, след като съм унищожил деветнадесет турски подземни тунела и съм използвал умениято и таланта: си, за да помогна на императорските техници да избият повече турци от колкото и да е преди.

– Нека не губим надежда – казах аз, макар да знаех, че нито капчица не беше останала. Грант плю и горчиво рече:

– Моята единствена надежда е място на някой венециански кораб, ако изобщо стигна до пристанището навреме.

– Друго не ми остава – той се засмя сам на себе си, сбръчи обгореното си чело и добави: – Ако бях безкомпромисен човек, щом градът паднеше, щях веднага да изтичам в библиотеката и с меч в ръка щях да заграбя ръкописите, за които копнея, и да ги отнеса на кораба. Но не съм способен на такава постъпка, защото като германец съм откърмен в лоялност. Ако бях италианец, може би щях да го сторя, тъй като италианците са по-свободни и по-практични от нас, северняците. Но аз не мога и се презирам за това.

– Жал ми е за теб, Йохан Грант – рекох аз, – заради ужасната ти страст. Тази вечер дори светите тайнства не успяха да те отделят от истинското ти аз.

– Не – отвърна той. – Нищо не може да ме освободи от моята същност, освен познанието. То е единствената човешка свобода.

Но когато се разделяхме, Грант ме прегърна и рече:

– Ти не си нетърпим към слабостите на другите и не натрапваш вярата си на никого. Затуй много се привързах към теб, Жан Анж.

Наближавайки Свети Романовата порта, бяхме посрещнати от

нетърпима смрад на разлагащи се трупове. Смрад, която не забелязвахме, докато бяхме по стените. Ана Нотарас трепереше, но когато слязохме от конете, Джустиниани заяви:

– Починете, деца мои, и се опитайте да поспите. Имаме час-два на разположение, а може би дори три. Веднага след обиколката и аз ще си легна да поспя в тази свята нощ с чисто съзнание, наместо възглавница. Измамен съм, но с Божията милост и не по собствена заслуга на мен не ми се наложи да стана изменник.

След което добави:

– По-късно, когато всички са на своите постове да бранят това, което е останало от външната крепостна стена, всички портички ще бъдат залостени и ключовете предадени на императора. Такава е уговорката. След като всички са известени, едва ли някой ще се опита да побегне. Онези, които са на външната стена, нямат друг избор освен да се бият или да погинат. Затуй приехме причастие и нощта ни е свята.

– Къде ще е моят пост? – попита Ана. Джустиниани учтиво се засмя.

– Струва ми се, че ще трябва да се задоволиш с главната стена. На предната линия ще сме прекалено заети, за да се грижим за теб. Честно казано, само ще ни се пречкаш.

– Иди при Керкопорта – бързо предложих аз. – Там ще си между сънародници, между братята Гуачарди и венецианците и при нужда можеш да се оттеглиш във Влахернския палат. Ако погинеш, това ще е Божията воля, но няма да е грях, ако успееш да се спасиш на някой от венецианските кораби. Нека не се притесняваме вече един за друг.

Докато говорех, Ана пребледня като смъртник и така стисна ръката ми, та чак се уплаших и запитах:

– Какво ти е? Да не би да ти е лошо?

– Защо спомена Керкопорта? – прошепна тя. – Имаш ли нещо друго предвид?

– Имаш предвид само това, което казах – отвърнах аз, макар че не беше самата истина. – Какво ти стана?

– Вероятно ми се повдига от миризмата – приглушено рече Ана. – Аз съм лош войник и не искам да ви се пречкам. Ще отида при Керкопорта и след това вече няма да се притесняваме един за друг. Но нека бъдем заедно поне до полунощ. Моля те!

Зарадвах се на желанието, с което прие моето предложение, тъй като имах план и се страхувах, че ще трябва да я увещавам пряко волята й. Керкопорта е най-безопасното място по време на атака и аз не можех да

понеса мисълта, че тя сама трябваше да се защитава срещу мълниеносните остриета на еничарите.

Ана спеше, но как можех да заспя, след като за последен път имах възможност да съм заедно с нея? През това време писах и дори в тази каменна одая дочувах приглушения шум на стотици хиляди турци, които се движеха в своя лагер, влачейки обсадни стълби и носейки наръчи от стрели.

Скоро ще удари полунощ и Мануил ще дойде да прибере моите листи. Пиша бързо. Неслучайно в продължение на две години бях писар при Светия синод. Джустиниани вече е изпразнил ковчежето си и е изгорил документите, които не иска да попаднат в ръцете на врага. Огнени езици се показват от комина и на Влахернския палат и обгорени парченца хартия се носят наоколо от нощния бриз. Духа от север, което може да значи спасение за стотици латинци.

Тази вечер повече от четиридесет младежи от Пера се представиха на Джустиниани и помолиха разрешение да се сражават наравно със своите сънародници. Тяхната съвест не им позволява да останат безучастни, макар че подестът на града се е унизил пред султана и е заплашил със смъртно наказание всеки, който застраши неутралитета на Пера. Той е залостил портите на града, но младежите се прехвърлили през стената близо до брега, докато стражите се правели, че не ги забелязват и че не чуват скърцането на греблата.

Тази нощ никой не упреква своя съсед, всички грехове са простени и на всеки е разрешено да се вслушва в гласа на своята собствена съвест. Ако някой, дори сега, се измъкне и подкупи капитана на венециански кораб, това си остава негово лично дело. Ако някой побегне от стената и се скрие в града, той ще отговаря само пред собствената си съвест. Никой не преследва вече дезертъорите. Пък и те не са много. Те са малко, като се вземат предвид всички сакати, старци и десетгодишни момчета, които са надошли по стените с желание да погинат за своя град.

Това е нощта на гърците. Виждам тъмните им очи, потопени в хилядолетна меланхолия. Навън камбаните огласяят предсмъртния час на последния Рим.

Мануил скоро ще дойде. Той е от онези, които винаги оцеляват.

29 май 1453

Aleo e Polis!

Градът е загубен!

Този вик ще ечи толкова дълго, докато свят светува. Ако през някой от идните векове се преродя отново, този вик ще разшири от ужас очите ми и ще накара косата ми да настръхне. Тези думи ще помня и ще позная отново, дори да съм загубил паметта си и съзнанието ми да е изтрито като загладена восьчна плочка. Ще позная тези думи.

Aleo e Polis!

Въпреки всичко аз все още съм жив. Така е било писано. Ще трябва да пресуша и последната чаша и да видя с очите си гибелта на моя град и на моя народ. Затуй продължавам да пиша. Но за да описвам точно, ще трябва да потопя перото си в кръв – а кръв има в изобилие. Тя се е съсирила по канавките на улиците като лепкава каша. Кръвта от раните на умиращите още бълбука като горещ извор. По главната улица край Хиподрума има толкова много трупове, че човек не може да върви, без да стъпва отгоре им.

Отново е нощ. Седя в собствената си къща, която се пази от байрак, набоден на копие. Запушил съм ушите си с восък, за да не чувам ужасните викове на изнасилваните жени и деца, крясъците на грабителите, що се бият помежду си за плячка, незагльхващия крясък на смъртта в моя град, изпълващ всеки миг на нощта.

Опитвам да се съсредоточа. Пиша, макар че ръката ми трепери. Целия се треса, но не от страх за себе си. Собственият ми живот не струва повече от пясъчно зрънце. Заради страданията и мъките наоколо ми, извиращи от хиляди души в тази нощ на неопишуема ярост.

Видях как млада девойка, чието тяло беше белязано от кървави ръце, се хвърли в един геран. Видях как грабител изтръгва пеленаче от скута на майка му и го набива на копие на своя другар, за да не му пречи да обезчести жената. Видях най-лошото, което човек може да стори на човека. И това ми стига.

Малко след полунощ онези, що бяха посветили живота си на защитата на външната стена, заеха своите места. След това портичките в голямата крепостна стена бяха заключени и ключовете бяха връчени на командирите на отделните сектори. Някои се молеха, но повечето легнаха да почиват, а мнозина даже заспаха.

Междувременно леките турски кораби започнаха да се придвижват и приближиха стената откъм пристанището. Основната флота от пристанището на колоните изплува от Босфора и се разгърна по продължение на пристанищната стена – от Мраморната кула до Неорион и до плаващия бараж. По този начин султанът заплаши всяка точка от отбраната така, че от никъде да не може да бъде отделена подкрепа. На всички е заповядано да ударят истински, без фалшиви атаки както досега. Затуй дори корабите им бяха оборудвани с обсадни стълби и мостове, а мачтите гъмжаха от стрелци.

На първия, който успееше да стъпи и да се задържи на стената, султанът беше обещал конска опашка и длъжност управител на провинция. На всеки, който отстъпеше или се предадеше – смърт. За тази цел първите шурмови отряди бяха обградени в гръб от чауши.

Три часа преди изгрев писнаха зурни, удариха тъпани и страховит рев се разнесе от устите на атакуващите, които викаха, за да се окуражават един друг. Пролуката в стената, която защитавахме край Свети Романовата порта, беше хиляда стъпки широка. Първи султанът изпрати своите помощни отряди, събрани от цяла Азия за свещена война в името на исляма, овчари и номади, които имаха като оръжие само копие или меч и тесен дървен щит.

Докато те приближаваха стената, турските тънкоцеви топове и аркебузи откриха огън и облак от стрели се посипа отгоре ни. Стотици обсадни стълби едновременно се издигнаха срещу дигата от пръст, на която стояхме, и първите хиляда, виейки от ужас и призовавайки Аллаха, се втурнаха да се катерят по тях. Но стълбите бяха отблъснати, гръцки огън се изсипа върху тях и масата от борещи се тела в основите бе обсипана със стрели и поливана със съскаща смола и разтопено олово от котлета с дълги дръжки. Толкова оглушителен беше шумът, че скоро не чувахме нищо. Агаряните шурмуваха по цялото продължение на сухопътната стена и топовете в пристанището и по корабите им също откриха огън.

Много от атакуващите, лошо обгорени и викащи от страх, се опитаха да побягнат, но спрените край преградния ров чауши ги посичаха и хвърляха телата им във водата, за да помогнат при неговото запълване. За кратко време на много места се натрупаха такива камари от тела, които се издигаха почти до половината на крепостната стена.

След нередовните войски султанът хвърли в боя отрядите на своите християнски съюзници и ренегатите от всички националности, които, подмамани от възможността за плякосване, се бяха събрали под

неговите знамена. Те се биеха за живота си и мнозина успяха да сложат крак на стените, преди да бъдат хвърлени долу върху купчините от тела. Ужасно беше да ги слушаш как призовават Исус Христос и Света Богородица на всички възможни европейски езици, наедно с турците, шо призоваваха Аллаха и неговия пророк Мохамед. Много пъти насреща ми се изправяше разкривено от смъртен страх лице, което в следващия момент изчезваше в мрака под стените.

Много от облечените в железни доспехи генуезци бяха ранени или убити от оловни куршуми, тъй като агаряните не преставаха да стрелят от преградния ров, без да се съобразяват с живота на собствените си воини. Ранените генуезци продължаваха да се бият на колене върху гребена на стената, докато нападателите ни ги повличаха надолу с дълги метални куки.

След около час султанът позволи на оцелелите шурмоваци да се оттеглят и изстреля залп с подготвените през това време огромни топове. Техните грамадни каменни гюлета разбиха временните барикади, помитайки кошовите и буретата с пръст в пространството между стените. Шумът от сгромолясващи се греди изпълни въздуха. Прахът и пушекът още не се бяха слегнали, когато турски отряди от Анадола започваха вече своята атака в предварително определените за целта сектори.

Те бяха съставени от бързи, буйни мъже, които радостно се смееха, правейки живи пирамиди, за да достигнат гребена на стената. Чаушите не трябваше с камшиците си да ги подтикват в атака, тъй като това бяха истински турци и войната беше в кръвта им. Не молеха за милост и умираха с Аллах на уста. Те знаеха, че десетте хиляди ислямски ангели летят над главите им и в момента на тяхната смърт измъкват всеки един от тях и го отнасят направо в рая.

Турците връхлитаха на гъсти вълни от по хиляда, крещейки обиди по адрес на християните и заплахи, прекалено страшни за описание. Пролуките в нашата отбрана бяха запълвани и всеки път, когато живата стена от желязо започваше да се огъва, Джустиниани се втурваше да окуражава своите мъже, разсичайки турците през кръста на две с двуострия си меч. В която и точка да се появеше неговият силует, там шумът веднага се притъпяваше и врагът вдигаше обсадните си стълби на друго място.

С отслабването на анадолската атака първите мъртвешко сиви лъчи на изгрева се появиха на небето. Тялото ме болеше навсякъде и беше здравата охлузено, а ръцете ми бяха така уморени, та след всеки удар имах чувството, че дори с всичкото усилие на волята си не ще мога да

ги вдигна. Много от облечените в железни доспехи генуезци хъркаха от изтощение и викайки, молеха за вода. Но когато агаряните започнаха да се оттеглят, в много от тях проблясна надежда и тук-там някои от войниците с предрезнали гласове започнаха да викат „Победа!“.

Вече можехме да различим бял конец от черен и с избледняването на нощта забелязахме високите бели плъстени фесове на еничарите, които в стройни редици стояха от другата страна на преградния ров. Те бяха подредени в дружини по хиляда и мълчаливо очакваха заповед за нападение. Султан Мехмед можеше да бъде видян пред тях с метален жезъл на главнокомандващ в ръка. Набързо прицелихме аркебузи и тънкоцевни оръдия към него и стреляхме, но не успяхме да го улучим. Няколко еничари около него паднаха, но редиците им не се объркаха. Нови мъже пристъпиха напред, за да попълнят празните места и аз знаех, че сърцата им ликуват от честта да заемат място в първите редове пред очите на султана – място, което нито тяхната възраст, нито опитът им биха им позволили да заемат при други обстоятелства. Облечени в зелено чауши бързо се наредиха между стените и султана и го прикриха с телата си.

Жените и старците по голямата стена използваша момента, за да ни спуснат с въжета стомни с вино, разредено с вода. Главната стена беше така разрушена, че се беше изравнила с външните барикади, но въпреки това беше прекалено стръмна, за да се спуснат долу сами.

Това, що последва, мога да разкажа само от своя гледна точка, и вероятно някой друг ще предложи различна история, тъй като човешките способности да отразяват нещата не са съвършени. Въпреки това аз стоях доста близо до Джустиниани и вярвам, че видях добре как се развиха нещата.

Чух предупредителните викове навреме и успях да се прикрия, когато турците гръмнаха с огромния си топ и дадоха залп с всичко, което можеше да стреля. Вятърът се беше засилил и скоро отнесе пълзящите облаци от черен пушек. След като гръмът и виковете заглъхнаха, видях Джустиниани да подгъва колене и бавно да сяда на земята. От едната страна на бронята му зееше дупка с големината на юмрук, от оловна топка, която го беше ударила диагонално отзад. За миг лицето му стана сиво, изцеди се от всякаква жизненост, така че той внезапно заприлича на стар човек, въпреки прясно боядисаната си брада и коса. Протостраторът изплю на земята пълната си с кръв уста. Кръв течеше и от прегъвката под слабините му.

– Улучи ме, проклетата – рече той. – Това ще е моят край.

Воините близо до него плътно го наобиколиха, за да не позволят на останалите да видят, че е ранен, след което свирепо се заоглеждаха наоколо.

– Изстрелът е даден изотзад – каза един от тях. Двама изтичаха до мен, сграбчиха ме и насила свалиха рицарските ми ръкавици, за да видят дали ръцете ми не са изцапани с барут. След което изтичаха до един гръцки техник, който малко по-назад зареждаше своя аркебуз, повалиха го на земята и го заритаха с обкованите си в желязо ботуши. Всички почнаха да гледат по посока на голямата стена и заканително да размахват юмруци.

– За Бога, братя – призова ги Джустиниани, – не се карайте точно сега. Няма никакво значение откъде е изстрелян куршумът. Може би се бях обърнал да погледна главната стена и стомните с вода и бях застанал с гръб към агаряните. На мен ми е все едно. По-скоро проводете за лекар.

Неговите мъже започнаха в хор да викат за лекар, но гърците на стената отговориха, че никой не може да достигне до тях, тъй като портичките са заключени. Някой по-смел мъж можеше да се спусне по стената, но беше ясно, че никой лекар нямаше желание да го стори, та било и за Джустиниани, точно когато медните тъпани на еничарите удариха за настъпление.

Под достойнството на еничарите е да призовават Аллаха на помощ, когато влизат в бой. Те се втурнаха безшумно, надпреварвайки се кой от тях пръв ще стигне до стената. На много места нямаха даже нужда от стълби. Толкова високо се издигаха камарите от човешки трупове пред това, което беше останало от външната стена. Техният шурм беше тъй безшумен и мълниеносен, та малко от защитниците успяха да пият вода, макар че всички изгаряха от жажда. Стомните се търкаляха в краката ни и в следващия момент яростни двубои се развихриха по гребена на стената.

Това вече не беше безмилостно избиване, а истинско сражение, тъй като еничарите бяха облечени в люспести брони или в плетени от халки ризници. Ятаганите им чаткаха като светкавици и поради численото си превъзходство те успяха да изтласкат защитниците назад. Генуезците на Джустиниани и гърците, които бяха изпратени като подкрепление, бяха принудени да се съберат на групи и с тежестта на собствените си тела да устоят на натиска.

Точно тогава император Константин, качен на бял жребец, се появи на главната стена. Лицето му искреше и той викна въодушевено:

– Дръжте се! Издръжте и този напън и победата е наша! Ако беше тук, долу сред нас, и чувстваше оловната тежест на крайниците си, сигурно нямаше да вика така. Джустиниани вдигна биволската си глава, която придържаше с ръце, плюю кръв, стисна зъби от болка, тежко изпува и извика на императора да хвърли ключа от портичката. В отговор василевсът изкрещя, че едва ли е ранен толкова сериозно и че ще бъде неправилно в този момент да изостави хората си.

– Мръсен гръцки клетвопрестъпнико! – кресна тогава Джустиниани. – Аз най-добре знам колко съм ранен. Хвърли долу ключа или ще се кача горе и собственоръчно ще ти извия врата!

Дори в разгара на битката неговите хора избухнаха в смях. След известно колебание императорът хвърли големия ключ в краката на Джустиниани. Той го вдигна и недвусмислено го посочи на тези, които бяха наблизко. Битката бушуваше само на няколко стъпки от него и остриетата на мечовете звънтяха в брони и щитове. Там огромен еничар беснееше с двуостър меч наоколо си, та се наложи облечените в брони генуезци да го оградят и да го повалят на колене. Толкова непробиваема беше неговата броня, че се наложи да го убият, отсичайки крайниците му.

Когато първата еничарска вълна се оттегли, за да си поеме дъх, и втората връхлетя отгоре ни, Джустиниани ме извика и ми рече:

– Дай ми ръка и ми помогни да се измъкна оттук. Добрият командир се бие до последна надежда, но не и след това.

Хванах го под едната мишница, а най-близкият воин под другата и така успяхме да го свалим от крепостния вал и през портичката да го вкараме в града. Императорът възбудено ни посрещна, ограден от своите приближени. Той беше без доспехи, за да се движи по-свободно, и беше облечен в пурпурна риза и мантия от императорско зелено, извезана със злато. Той още веднъж призова Джустиниани да се държи и да се върне при хората си, като настоя, че раната му не е сериозна. Но протостраторът не му отговори. Той дори не си направи труда да го погледне, тъй като трябваше да издържа ужасната болка, която всяка стъпка му причиняваше.

Василевсът се върна на стената, за да наблюдава развитието на битката и да повдига духа на защитниците със своето присъствие. Успяхме да махнем доспехите на Джустиниани. Щом паднаха на земята, от тях се изля кръв като от леген.

Протостраторът даде знак на стоящия до него офицер и му рече:

– Отговаряш за живота на хората. Офицерът кимна и се завърна на стената. Денят все повече се зазоряваше.

– Джустиниани – казах аз, – благодаря ти за твоето приятелство. Сега аз трябва да се върна на стената.

Той вдигна ръка, намръщи се от болка и с мъка проговори:

– По дяволите, недей да дрънкаш глупости. Всичко е загубено и ти знаеш добре това. Как могат хиляда изнурени мъже да устоят срещу дванадесет хиляди въоръжени до зъби еничари? За теб има място на моя кораб и ти с чест си го заслужил.

Той изпъшка за момент с глава в ръцете си, след което продължи:

– В името Христово, качи се на стената и след това ела да ми кажеш как се развива битката.

Искаше да се отърве от мен, тъй като през портичката един по един започваха да се промъкват генуезки воители, облени в кръв от главата до петите и да го наобикалят. Аз се покачих на стената и в искрящата дневна светлина видях султан Мехмед до запълнения преграден ров. Той размахваше металния си жезъл за поздрав към еничарите си, които ти чаха покрай него в атака.

Битката бушуваше по цялата дължина на нашия сектор при външната стена. Генуезците все повече и повече сгъстяваха редиците си и аз видях как някои потупваха другарите си по рамото и заемаха техните места. Отстъпваха един по един през малката портичка. Разбрах, че битката беше загубена. Медните тъпани на еничарите думкаха все по-наблизо и приближаваха края на моя град.

Внезапно някой до мен посочи с ръка на североизток, по протежение на стената към Влахерна. Жени и старци, които кършеха ръце и викаха силно от страх, изведнъж замълчаха, невярвайки на очите си. В светлината на изгряващото слънце, на върха на двете неповредени кули край Керкопорта, се вееха кървавочервените султански знамена със своя сребърен полумесец.

Това е гледка, която никога не ще забравя. Целият град я видя в един и същи миг и носещият се по стената шепот на съмнение се извиси във вик на ужас от претърпяната загуба:

– Aleo e Polis!

Връхлитащите турски орди възторжено подеха този вик, който прозвуча от стотици хиляди гърла. За миг бях в недоумение. Беше безсмислено най-запазеният участък от стената да падне пръв в ръцете на агаряните. Край Керкопорта дори външната стена беше незасегната.

И въпреки това на голямата стена се развяваха турските полумесеци. В този момент свежа вълна от еничари помете гърците и останалите генуезци в пространството между стените. Най-първите почти веднага

продължиха своя устрем и пъргави като котки се закатериха по вътрешната стена, хващайки се за всяка издатина и пукнатина. Ужасът вля сили в жените и децата по стената и те започнаха да търкалят и да хвърлят огромни камъни върху главите им. Металната паст над портата започна отново да бълва огън, тъй като вече нямаше опасност да подпали дървените барикади. Един от императорските техници със силата на отчаянието дърпаше и натискаше лостове на огнехвъргачката, но скоро огненият поток отслабна и последните горящи капки безпомощно паднаха на земята. Гръцкият огън беше свършил.

Всичко това се случи за по-кратко време, отколкото ми отнема да го опиша. Аз извиках на император Константин и на неговата свита, че е време да се предприеме контранастъпление, но тъй като никой не ме чу, спуснах се от гребена на стената и забързах обратно към Джустиниани. Предсмъртният вик на града кънтеше в ушите ми: „Aleo e Polis!“ когато стената потрепери под хилядите бягащи крака, даже камъните се присъединяваха към този крясък.

Генуезците бяха качили Джустиниани на неговия огромен жребец и с извадени мечове го бяха заградили. В началото те наброяваха четиристотин войника в пълно рицарско въоръжение и триста арбалетчици. От тях само сто бяха останали живи. Не можех да го упрекна, че се опитвахе да ги спаси. Махнах му и извиках:

– На добър час! Дано скоро се справиш и да отнемеш Лемнос от калатонците! Ти хиляда пъти си го заслужил!

Но по оловно сивото му лице и по притворените му очи разбрах, че войниците откарваха в пристанището само един смъртник. Той вече не можеше да си обърне главата и да отговори. Неговите хора го подпиреха от двете страни на седлото. Малко след като протостраторът изчезна зад първия ъгъл, повсеместното отстъпление започна. Навсякъде виждах мъже да скачат от крепостния вал, да хвърлят оръжията си и да бягат панически накъдето им видят очите. Императорът не можеше да ги възпре.

Когато Джустиниани беше заминал, неговият най-верен воин задържа портичката във вътрешната стена отворена и заплаши императорската стража с меч си, когато тя се опита да я затвори. Той вкарваше един по един препъващите се, изнурени генуезки воители, групираше ги по десет и ги изпращаше на бегот към пристанището. По този начин спаси най-малко четиридесет войника. Беше грозен мъж с глиганско лице. Отдели време да плюе на земята пред краката ми и изрева:

– Върви по дяволите, проклет грък!

Точно тогава първите еничари се появиха в малкия свод, задъхани и с голи ханджари в ръка. С общи усилия ние блъснахме портичката, за да я залостим преди да ни попречат.

По израза на глиганското му лице разбрах, че с удоволствие щеше да ми отсече главата само защото бях грък. Но той само изтри острието на меча в бедрото си и се оттегли с последния от своите люде. Достоинството не им позволяваше да бягат, макар че улиците бяха препълнени с бегълци.

Останах сам край портичката, очаквайки сигнала за контраатака. Бях сам, но внезапно до мен се изправи онзи, що бях срещнал по време на земетресението в Унгария и по-късно край Варна, до трупа на кардинал Цезарини. Той беше тъмен, мрачен и приличаше на мен самия. Познах лицето си, очите си и рекох:

– Срещаме се край Свети Романовата порта, както ми обеща. Не побягнах като търговеца от Самара.

Той студено се усмихна.

– Държиш на думата си, Йоханес Ангелос.

– По онова време аз дори не знаех къде се намира тази порта, но съдбата ме доведе до тук.

Над нас еничарите вече тичаха по вътрешната стена. Първите утринни лъчи обагряха в червено белите им чалми. Кървави бяха и остриетата на техните ятагани, когато съсичаха последните защитници – воители, техници, жени, деца и старци, без да правят разлика между тях. Близо до нас император Константин викаше и молеше бягащите да се спрат, но от групата наоколо му всеки път, щом обърнеше гръб, някой се измъкваше, та тя бързо се топеше. Щом василевсът забеляза това, той покри с ръце лицето си и заплака:

– Няма ли християнин, който да се смили над мен и да ми отсече главата?

Ангелът на смъртта кимна към него и рече:

– Виждаш ли, той има повече нужда от мен отколкото ти. И тъмнокосият странник, моят двойник, безшумно се приближи до императора и нещо му каза. Василевсът слезе от коня, разкъса веригите около врата си и остави извезаната със злато мантия да падне на земята. Постави шлем на главата си, взе кръглия щит, който някой му предложи, и тръгна да пресрещне еничарите, що скачаха, търкаляха се и падаха от стената. Заклетите във вярност нобили и приятелите от неговото детство го последваха с извадени мечове. Неговият пример накара и част от бягащите да се върнат и също да го последват.

Може би бяхме около сто на брой. В гъсти редици вървахме, а после тичахме за последен удар срещу сипешите се в града еничари, чийто байрак вече се вееше на вътрешната стена. След това всичко беше само удари на щитовете, бляскащи остриета и невъобразима бъркотия, докато стъпката ми се обърка, полетях с главата надолу и вече нямах сили да вдигна ръка. Някой ме удари със сабя в рамото и по главата, след което всичко се обви в червеникава мъгла. Като бушуваща буря турците ни пометоха и краката им ме стъпкаха на земята.

Когато се съвзех, слънцето грееше жълто високо над хоризонта. Отначало не знаех къде се намирам. После успях да отместя още топли тела, които ме затискаха. Седнах и установих, че все още съм жив и че раните ми не са много тежки, само дето безбройни хлопки дрънчат в главата ми.

Докато седях така, полузаслепен от слънчевите лъчи, видях двама облечени в зелено чауши да ходят по гребена на стената и да търсят ранени. От време на време те се навеждаха и отсичаха по някоя стенеща глава от тялото ѝ. Викнах им на турски и ги помолих да сторят същото и с мен, но по-възрастният ме позна, дълбоко ми се поклони и докосна с пръсти челото си. Вероятно ме беше виждал в султанския двор, където седем години служих на Мурад и на Мехмед.

Той донесе вода, изми лицето ми, помогна ми да сваля шлема и ризницата си и ми подаде турски ямурлук, като беше избрал най-неизцапания с кръв от убитите наблизко еничари. Дали мислеше, че съм взел участие в шурма или че съм бил в града като султански шпионин, това не знам. За всеки случай ми каза името си и ме помоли да не го забравям. Щом разбра объркването ми, той ми каза паролите на еничарите и на чаушите, взе едно копие, на което имаше вързано парче плат, и усмихнато ми рече:

– Велик е Аллах! Това вече на никой не му трябва. Вземи го като свой знак и запази къща за себе си.

Подпирайки се на копието, аз се повлякох по протежението на стената към Керкопорта. Близко до Карисиосовата врата разбрах, че битката още продължава, въпреки султанския флаг, що се вееше над Влахернския палат. Пристигнах точно в момента, в който братята Гуачарди се оттегляха със своите воители. Тяжната кула се беше държала дълго, след като турците бяха пробили защитата от двете страни на крепостната стена и бяха нахлули в града. Сега те възсядаха необезпокоявано конете си, тъй като ожесточението, с което се бяха били, вдъхваше такъв ужас у агаряните от Анадола, че те повече не се опитваха да ги нападат и ги

оставяха да се оттеглят, като самите те се втурваха да грабят и да плячкосват. Братята вече не се смееха. Най-възрастният от тях викна на останалите:

– Все още сме живи, но градът е загубен. Помръкни, слънце! Ридай от мъка, земя! Вече не е време за бой. Нека спасим живота си, докато още има надежда!

Те наредиха на последните от войниците си да се хванат за стремелата, за каишите на седлата и за опашките на конете и така потеглиха, оставяйки подире си кървава диря. Дори еничарите се отдръпваха от пътя им, извърщаха погледи настрани и се правеха, че не ги виждат. По този начин те показваха уважението си към храбростта на братята Гуачарди, а може би сигурната плячка беше по-за предпочитане от безсмислената смърт в този победен час.

Братята достигнаха до пристанището и, въпреки че врагът владееше вече целия град, успяха да се качат на един от латинските кораби. Те се казваха Паулус, Антониус и Тройлус, а най-възрастният от тях беше само на тридесет години. Те не мразеха гърците така, както ги мразеха останалите латинци. Нека името им пребъде във вековете!

Стигнах до Керкопорта. Изглежда, че венецианците бяха опитали контраатака от Влахерна, тъй като пред вратите лежах много еничари и няколко млади венецианци, вкочанени, пропити от кръв и посипани с пръст. Мястото беше съвсем безлюдно. Еничарите бяха напуснали кулите, които бяха превзели, и бяха оставили само султанските флагове да се веят върху тях. Керкопорта беше затворена и залостена. А пред самата врата?

Пред самата врата лежеше трупът на Ана Нотарас. Късите ѝ коси бяха в кръв, а кафявите ѝ очи – полуотворени. Облаци от мухи вече се бяха насъбрали около очите и отворената ѝ уста. Шлемът ѝ беше паднал от главата. Гърлото, подмишниците и слабините ѝ, всички места, незащитени от доспехите, бяха изпълнени с дълбоки пробождания, така че кръвта беше изтекла от тялото ѝ, което лежеше в страшна разкривена поза.

– Страннико, подобие мое, къде си!? – извиках аз. – Ела при мен, черна сянка! Твоят час е настъпил!

Но той не дойде. Бях сам. Стиснах главата си с ръце и изкрещях:

– Мануил, Мануил, ти си виновен за това! Ще те намеря, дори ако си се пхнал в ада! Защо не ми се подчини?

Опитах се да вдигна тялото ѝ, но бях твърде слаб. Седнах до нея и загледах лицето ѝ, за да закоравя сърцето си, тъй като тя си беше

отишла. И докато я гледах да лежи там, сред предсмъртни викове и вопли, що се носеха от улиците наоколо, аз вече не вярвах, че има Бог и прераждане.

– Камъкът е камък – рекох сам на себе си. – Тялото е само тяло. Това, що не диша, вече не съществува. Астралното тяло е фантазия, както всичко останало.

Станах, разгоних мухите с ръка и се отдалечих. Трупът си е само труп и с него аз не можех нищо да направя.

Подпирайки се на копието си, аз се отправих към центъра на града, надявайки се, че ще се намери някой, който със сабята си да ме съжали.

Но никой не вдигна ръка срещу мен.

В уличката, водеща към Коранската обител, видях разбити и разсечени икони и десетки нахвърляни на куп тела на жени, които още конвулсивно стискаха църковни воценици в ръце, а лицата им бяха разкритвени в безмълвен ужас.

По цялото си протежение, чак до акведукта на император Валентин, главната улица беше покрита с гръцки трупове. Безсмислената сеч, изглежда, беше спряла до там. Започнах да срещам дълги върволици от навързани гърци, водени само от босоног овчар с копие в ръка. Скъпоценностите на жените бяха ограбени, дрехите им бяха разкъсани, когато ги бяха претърсвали за скрити пари, а ръцете им бяха вързани на гърба със собствените им колани. Нобили и плебеи, старци и деца, занаятчии и архонти – всички вървяха заедно, за да бъдат разделени в турския лагер – бедните щяха да бъдат продадени като роби, а от богатите щяха да бъдат поискани щедри откупи.

Продължих да се спускам надолу към пристанището. Някой квартал изглеждаха съвсем пусати, без следа от турско присъствие. Насреща ми се зададе група еничари с окървавени ятагани в ръце, които търсеха по-богати къщи за плячкосване. Те ми викнаха да им кажа паролата, но тъй като можах да им отвърна с върнатата дума на турски език, не ми обърнаха почти никакво внимание. От една пресечка насреща им изкочи групичка бежанци, които в страха си се притискаха един в друг. Просто за миг еничарите посякоха мъжете, в чиито ръце имаше оръжие, отделиха децата от майките им и разкъсаха дрехите на жените, след което с върховете на сабите си подкараха това човешко стадо пред себе си и го запряха в една от къщите, която сметнаха достойна за ограбване. Крепостната стена срещу Пера, дето се пазеше от флотата, беше още в ръцете на латинците.

Огромна разбъркана човешка тълпа се беше струпала пред

пристанищните порти. Хората протягаха ръце, молеха се, плачеха и просеха място на латинските кораби. Но стражите бяха заключили вратата и бяха хвърлили ключа в морето. Отворена беше само вратичката за екипажите, която корабни войници пазеха зорко с извадени мечове и копия. От гребена на крепостната стена латинската стража размахваше запалени факли и с дрезгави пресипнали гласове заплашваше да изпразнят своите тънкоцеви топове и аркебузи в тълпата, ако тя не стореше път на латинските воители, които, облени в кръв и безсилни от изтощение, от време на време си проправяха път през навалищата към спасителното пристанище.

Много от жените си бяха нарязали ръцете, простирайки ги с молба към мечовете на корабните войници. Голям брой богаташи протягаха тежки кесии със злато с напразна надежда да си купят място на корабите.

Изкачих се по хълма, за да виждам отвъд стената. Тук-там бяха въздигнати стълби и по-изобретателните се спускаха във водата и се мъчеха да доплуват до галеоните. Морската повърхност беше покрита от черните точки на главите им. На върха на спуснатите въжени стълби стояха стражи, които пречеха на плуващите да се качат или ги насочваха към другите кораби. Така мнозина бяха принудени да плуват от кораб до кораб, докато силите им ги напускаха и те потъваха. Някои от корабите, дето бяха загубили част от екипажа си, все пак приемаха по-издръжливите от плувците.

Препълнени лодки непрекъснато сновяха до корабите и се връщаха празни за нов товар. Те носеха не само латинци от крепостните стени, но и големи сандъци и бали с драгоценности. В цялата бъркотия на деня флотата единствена съумяваше да запази известен порядък. Малък брой гърци също бяха допуснати на борда, когато се откриваше място или ако имаха връзки сред венецианците и генуезците.

Стоях на хълма и гледах как най-големият генуезки галеон вдигна платна и с помощта на попълнения вятър и големите си гребла се насочи право срещу плаващия бараж, опитвайки се така да го прекъсне. Беше огромен кораб с най-малко две хиляди души на борда. Баражът се огъна, но не се скъса и галеонът се спря, разтърсвайки се от носа до кърмата. Ала мачтите му не се пречупиха, тъй като генуезците са опитни мореплаватели и знаят какво трябва да се прави на море.

Северният вятър тласкаше кораба така, че баражът се огъна като дъга, след което двама гигантски моряци с широки брадви в ръце се спуснаха отгоре му. Със силата на мишците и отчаянието си те

заблъскаха с брадвите, редувайки ударите си, докато изведнъж веригата се разкъса. Галеонът гордо се понесе с издути платна в открито море, а моряците едва успяха да се покатерят на палубата му. Три по-малки съда последваха големия кораб, докато венецианските кораби все още спокойно стояха закотвени в пристанището.

Нито една турска галера не потегли да пресрещне бягащите галеони, тъй като турските моряци ги бяха изоставили по протежението на целия Мармарски бряг. Моряците и войниците бяха заети с пренасянето на заграбената плячка и на заробените жители на града. Много от тях бяха евреи, тъй като моряците първо бяха нападнали Гиудека – еврейския квартал – и се бяха забавили там в търсене на златото и драгоценните камъни, които според мълвата точно там имало в изобилие. Това обяснява защо толкова много от жителите бяха успели да се доберат до пристанището, макар че по-голямата част от града беше в турски ръце. Докато първите кораби отплаваха в открито море, императорските пурпурни хоругви все още се вееха над кулите на Акрополския нос. Там критските моряци се бяха укрепили, а агаряните не се решаваха да ги щурмуват с пълна сила, тъй като бяха забелязали, че обсадените нямат никакво намерение да се предадат, дори след като целият град беше вече паднал.

Нямах никаква работа на пристанището. Изкачих се по хълма и се отправих към моята къща. Тя изглеждаше пуста. Турци не се виждаха наоколо, макар че винарната отсреща беше ограбена и пред стълбите й имаше огромна локва от вино. На времето бях провождал Мануил да ми носи оттам храна и съдържателят навярно до последния момент беше крил някоя голяма бъчва с вино за постоянната си клиентела. Сега той лежеше с разбита глава на една от масите, а от семейството му нямаше и следа. Но дали това беше работа на турците или на латинците, не знам.

Забих копието с парчето плат на върха до каменния лъв и по този начин завзех собствената си къща. Влязох вътре и започнах да викам името на Мануил. След известно време откъм мазето се разнесе треперещ глас:

– Ти ли си това, господарю?

Мануил изпъзля на четири крака и се опита да прегърне коленете ми. Аз силно го ритнах в гърдите, без да се съобразявам с немоцта му и с посивялата му брада.

– Защо не си изпълнил заповедта ми?! Защо не си направил така, както ти наредих?! – извиках яростно аз и с безсилна ръка се опитах да изтегля сабята си, която от кръвта бе залепнала в ножницата.

Чак сега забелязах, че сабята ми беше еничарски ятаган и че ямур-лукът и увитата около главата ми чалма, с която чаушът беше превързал раната ми, ме караха да приличам на агарянин.

– Благодаря на Бога, че все пак си на служба при султана – искрено рече Мануил. – Ти наистина много умело успя да запазиш тайната си до последния момент, така че дори аз се подмавих. Нали ще ме вземеш под своя закрила? Вече съм набелязал няколко къщи, които ще ти помогна да оплячкосаш.

Погледна ме в очите и побърза да добави:

– Имам предвид, че така само си представях какво бих направил, ако бях турчин и влезех с победителите в града. Кажете ми, вярно ли е, че императорът е загинал?

Когато кимнах утвърдително, той сърцато се прекръсти и рече:

– Благодаря ти, Господи! В такъв случай вече няма никакво съмнение. Ние всички сме законни поданици на султана. Господарю, вземи ме за свой роб, за да мога да се опра на теб, ако някой друг пожелае да ме зароби.

Не можех повече да го понасям. Сграбчих го за брадата и извърнах лицето му така, че да ме гледа в очите.

– Къде е жена ми, Ана Нотарас, която ти поверих и ти се закле да спасиш?

– Тя е мъртва – отвърна простичко Мануил. Избърса носа си с ръка и избухна в горчив плач. – Ти ми нареди, когато всичко вече е загубено, да я ударя по главата, ако не желае да ми се подчини, и да я откарам на Джустиниановия галеон. За тази цел си бях скрил едно магаре, което досега щях да съм загубил, ако не ми беше излязъл късмета да го продам на един венецианец, който искаше да пренесе украсен с мозайки шкаф от Влахерна до пристанището. Това беше една изключително красива мебел.

– Ана! – изревах аз, разтърсвайки го за брадата.

– Не късай брадата ми, господарю, боли ме – помоли жално Мануил, като се бранеше с двете си ръце. – Направих това, що беше по силите ми и даже рискувах живота си за тази луда жена, от чиста лоялност към теб, без да искам нищо в ответ. Но тя не пожела да ми се подчини. А когато чух нейните причини, не ми оставаше нищо друго, освен да останан и да чакам заедно с нея до сутринта.

Мануил ме погледна порицателно, яростно разтри коленете си и подсмърчайки продължи:

– А това е начинът, по който ми се отблагодаряваш – дърпаш ме за

брадата, макар че коленете отново ме болят и гърлото ми е зачервено. Разбираш ли, твоята съпруга не е могла да ти признае за срама на баща си, тъй като ти приемаш всичко толкова сериозно. Но докато била в бащината си къща, тя успяла да дочуе за бащиния си план да отвори и остави неохранявана Керкопорта по време на турския шурм. Това само като доказателство за добра воля от страна на гърците, разбира се. Дори куропалатът не си е въобразявал, че тази отворена порта може да бъде от някаква полза за султана. Турците едва ли щяха да достигнат до тази точка между външната и вътрешната стена, и то само с много малко подразделение, преди да са превзели външната стена при Карисиосовата порта. Но той си въобразил, че да остави тази порта отворена е от огромно политическо значение и израз на гръцката готовност за сътрудничество.

– Без съмнение – отсъдих аз, – границата между политическата опозиция и предателството е тънка като косъм. Но да се остави малката портичка за виласки отворена и неохранявана наистина е предателство. Това никой не може да отрече. Мнозина са били обесвани за много по-малко.

– Предателство е – съгласи се Мануил с готовност. – Така си беше помислила и твоята съпруга и затуй беше избягала при теб. И от любов, разбира се, макар че нямаше особено високо мнение за умствените ти способности. Ала заради бащината си чест тя искаше да предотврати неговото предателство и сама да се погрижи вратичката да бъде заключена. Отидох с нея до Керкопорта, както ми беше заповядал, като си мислех, че това място е безопасно. Опазил ни Бог от такава безопасност! И там си и останахме, въпреки че гръцката стража постоянно се опитваше да ни прогони, като казваше, че сме нежелани. Кои бяха те, не знам, тъй като си криеха лицата в тъмнината. Най-вероятно бяха хора на куропалата, които бяха дошли по негова заповед и бяха освободили стражата.

– А когато всичко започна – продължи Мануил, – те просто вдигнаха напречната греда и отключиха портичката, понеже имаха ключ. Твоята госпожа отиде до тях с меч в ръка и им поиска ключа. Отначало те се опитаха да я сплашат и да я прогонят, но когато разбраха, че няма да се предаде, сграбчиха я, тъй като бяха петима, и я намушкаха, преди да успее да извика.

– А ти? Ти какво направи!? – попитах аз.

– Побягнах – отвърна Мануил невинно. – Побягнах колкото ми държат краката и в тъмното те едва ли можеха да ме настигнат, въпреки че коленете ужасно ме болят. И тъй като не можех нищо да сторя,

продадох магарето си на един венецианец, както вече ти казах.

– Боже Господи! – извиках аз. – Защо не вдигна венецианците по тревога?

– Опитях – рече Мануил, – но те не ми повярваха. Пък и си имаха други грижи на главата, защитавайки стените на Влахерна. Командирът им ми посочи план, в който Керкопорта беше отбелязана в гръцкия сектор, а не във венецианския.

Мануил прикри с ръка устата си и започна да се подхилва.

– Той вероятно ме помисли за умопобъркан или че това беше опит от страна на гърците да измамят венецианците. Стените във Влахерна са изпъстрени с надписи: „Латинци, вървете си у дома!“ и други подобни. Накрая се закани да ме обеси, ако продължавам да му досаждам. Така че аз отидох да диря помощ от братята Гуачарди, но вече беше много късно, тъй като те с усилие успяваха да задържат турците зад вътрешната стена. След което?

Мануил боязливо ме погледна и отчаяно рече:

– Знам, че няма да ми повярваш, но тогава си помислих, че и аз съм грък и че баща ми е бил на служба при стария император Мануил. Разбира се, помислих си с тъга и за скритите си пари, и за живота си, но въпреки това грабнах меч на един убит войник и се затичах обратно към Керкопорта.

Удивен, както изглеждаше, от собственото си безумие, той вдигна нагоре ръце и извика:

– Наистина, господарю, с меч в ръка се завтекох към Керкопорта, като се надявах, че все някак си ще мога да я залостя, но за щастие куражът ми дойде твърде късно. Султанските еничари тичаха през портата на среща ми и аз бързо захвърлих меч си, вдигнах ръце и помолих Светата Влахернска Богородица за спасение. Колкото и да е странно, молитвата ми помогна. Еничарите ме сграбчиха за двете ръце като в менгеме и ми заповядаха на развален гръцки да им покажа пътя към Коранката обител.

– Те наистина бяха храбри мъже – продължаваше да си припомня Мануил. – Побягнаха към манастира, макар да бяха само двадесетина на брой, тъй като останалите се бяха покачили на стената, за да изненадат защитниците в гръб и да забият султанските байраци.

– Това е станало точно в момента, в който агаряните пробиха защитата при Свети Романовата порта – отбелязах аз. – Не, предателството при Керкопорта не е имало никакво значение. Пък и портичката беше

затворена, когато тази сутрин бях там.

– При вида на султанските байраци венецианците предприеха смела атака – обясни Мануил. – Когато се огледах, те тъкмо се втурваха през вратата в стената на двореца със святакши мечове, бляскави брони и с развят лъвски флаг. Посякоха еничарите, що бяха останали край портичката, и я залостиха преди да се върнат във Влахернския палат.

– А ти какво направи? – попитах аз.

– Аз показах на турците пътя към Коранската обител, като се надявах, че чудотворната Божа Майка ще укроти техните разярени духове. Толкова несъвършена е човешката природа, та жаждата за плячка и грабеж надделя. Цялата черква беше украсена с рози и препълнена с молещи се жени, които стискаха вошеници в ръце. Ала еничарите опозориха светия храм, като с ятагани си проправиха път през беззащитната тълпа право към иконостаса. Разбиха го и разсякоха на четири чудотворната икона. Ужасих се и като не желяех да се задържам в компанията на тези безбожни мъже, побягнах навън заедно с жените.

– Пристигнах навреме, за да се присъединя към венецианците, които напускаха Влахернския дворец – продължи Мануил. – За щастие някои от тяхната прислуга ме познаха, тъй като щяха да ме затрият само заради туй, че съм грък. Пробивайки си път през града, те посичаха по пътя си срещнатите турци и гърци без разлика и обраха няколко къщи, защото имаха доста време на разположение. Бяха озлобени от безсмислената смърт на техните сънародници по стените и от факта, че техният байло беше попаднал в турски плен. Отидох с тях до пристанището, след което се скрих тук, в мазето, и предоставих живота си в Божиите ръце. Имах намерение да се измъкна чак утре, когато агаряните са спокойни. Днес те са готови да посекат всеки само заради удоволствието от убиването, с изключение, разбира се, на жените, от които извличат други удоволствия.

– Докато това копие стърчи пред вратата, тук си в безопасност – успокоих го аз. – Това сега е мой знак и никой турчин няма да посмее да влезе в къщата. Освен това тя е незначителна и в нея няма жени. Но ако въпреки това някой влезе вътре, кажи, че къщата вече е запазена, кажи им името ми на турски и това, че си мой роб. Така нищо няма да ти се случи. Остани с Бога.

Мануил се вкопчи в мен, вцепенен от страх, и извика:

– Къде отиваш, господарю? Не ме изоставяй!

– Отивам да потърся Завоевателя – отвърнах аз. – И това име най му подобава. От всички султани нека на него да му викат Мехмед

Завоевателя, тъй като той ще да е най-великият от тях и ще владее както над Изтока, така и над Запада.

Слязох близо до брега, където екипажите на турските кораби бяха заети със своята плячка и видях, че султанът наистина е поставил къщата на куропалат Лукас Нотарас под закрилата на чаушите. Заговорих ги и те ми обясниха, че куропалат Лукас Нотарас, двамата му сина и болната му жена са наистина на сигурно място зад тези стени. Клатейки глави, те се тюкхаха, че бяха загубили награда от хиляда златни аспри, тъй като куропалатът беше подмамил храбро сражаващия се османски принц Орхан в къщата си с цел после да го предаде на султана, но принцът беше усетил в последния момент какво го очаква и се беше спуснал, предрешен като монах, с един плетен кош в основите на крепостната стена откъм брега, където бе попаднал в плен на турските моряци. Един гръцки пленник обаче го познал и го издал на турците, като по този начин откупил свободата си. Веднага отсекли главата на принца и я проводили на султана.

По обяд се завърнах при катедралата и оттам наблюдавах как последните християнски кораби, газейки дълбоко под огромния си товар, бавно отплаваха. Но дори сега нито една турска галера не ги нападна. Северният вятър издуваше платната им, а по мачтите непобедени се веяха флаговете на много християнски нации в прощален привет към умирания Константинопол.

– Носете предсмъртен привет на цялото християнство! – извиках аз. – Треперете, западни страни! След нас идва вашия ред! Не виждате ли, че носите нощ над цяла Европа?

Като че ли в думите ми имаше магия. Внезапно черни облаци покриха морето точно там, където корабите плаваха, и всичко над тях притъмня, все едно че отнасяха със себе си нощта. Ново летило носеха те на запад. Епохата на човешка похот и душевна смърт.

Турските войници започнаха да се събират от всички страни и по главната улица се зададе бляскавата султанска свита, вардена от облечени в зелено чауши и личната султанска охрана със златни лъкове в ръцете, както и бегачи, размахващи кадилници с благовония. Конете се препъваха в трупове на гърци, все още лежащи по улицата, а къдрокоси младежи от харема пръскаха розова вода около султанския жребец.

Пред разбитите бронзови врати султанът слезе от снежнобелия си кон. Неговото жестоко младо лице потрепваше от умора, но в жълтеникавите му очи грееше студена триумфална радост, каквато не бях откривал у друг човек. Видях тясното лице, тънкия орлов нос и издадената

брадичка и отново бях завладян от същия ужас и привличане както по времето, когато живеех при него.

След като слезе от седлото, той премести металния жезъл, приличен на чук, в лявата си ръка, дълбоко се поклони, загреба шепа пръст и я посипа по главата си. Еничарите помислиха, че се прекланя пред единствения Аллах и занемяха почтително. Но ми се струва, че в действителност той се свързваше със земята като неин син и по този начин отдаваше своята почит към смъртта.

Мехмед влезе в черквата, придружен от своята свита, и аз бях сред първите, които го последваха. На пода се въргаляха няколко окървавени трупа и група еничари бяха заети с ограбването на катедралата. Чупеха иконите и откъртваха обкованите със злато и сребро рамки, събираха на куп книги, подвързани със слонова кост, и свещени съдове, завесите на олтара и избродираните с перли филони на поповете. По средата на залата един еничар разбиваше с брадва мраморните подови плочи в търсене на скрити съкровища.

Султан Мехмед отиде до него, безмилостно го простря, удряйки го с жезъла, и извика с почерняло от гняв лице:

– Не разбивай имуществото ми! Всичко, що е движимо, съм го обещал на вас! Сградите обаче са мои!

Другарите на еничаря бързо го изтеглиха за краката преди султанът да го е убил. Някой можеше да си помисли, че гневът на Мехмед идваше от завист по огромните богатства, които подчинените му щяха да натрупат, но това не е в неговата природа. Не за богатства мечтае той, а за власт.

Султанът остана прав, загледан в гигантските размери и неописуемата пищност на черквата, все едно че не вярваше на очите си. Младите офицери от неговата свита не можеха повече да се въздържат. Един от тях потопа ръката си в локва кръв, засили се към стената, подскочи и удари с окървавената си ръка по мрамора толкова нависоко, колкото можеше да достигне.

– Това е моя знак! – извика той.

Червеният отпечатък беше толкова високо, че трима трябваше да се качат един връз друг, за да го достигнат.

Султан Мехмед взе от охраната си един позлатен лък, опъна го и изстреля позлатена стрела в най-високата част на гигантския купол.

– А това е моя знак! – извика той, след което се огледа наоколо и заповяда на еничарите да разрушат иконостаса и да оголят олтара.

Преградната стена се сгромоляса и той нареди:

– Викайте всички в хор: „Мехмед, турски емир и син на Мурад, е дошъл, за да посвети най-голямата християнска черква на единствения Бог, Аллах!“

Войниците, които за момент бяха забравили грабежите и бяха последвали султана в черквата, подеха този вик, който дълго ехтя под тези прекрасни сводове. В този момент стана чудо. Иззад олтара се появиха, един след друг, двадесет гръцки архиереи, попове и монаси, всички облечени в церемониалните си одежди, носейки знаци и свещени църковни хоругви. Те приближиха султана, коленичиха пред него и се предадоха в ръцете му. Сред тях беше и Геннадий. По време на шурма се бяха крили в една от тайните одаи на черквата.

Това, изглежда, ставаше като по предварителна тайна уговорка и можеше да обясни султанския гняв при вида на еничаря, които къртеше пода. Сега той се обърна към еничарите и заяви:

– Това са мои пленници, тъй като се предадоха на мен. Никой да не посмее да ги докосне. Въпреки това аз ще ви платя като компенсация по сто аспри за всеки един от тези екзалтирани християнски свещеници. Заведете ги в някой манастир, по техен избор, и ги поставете под охраната на чаушите.

В един глас архиереите и поповете направиха своя избор:

– Нека това да бъде Пантократорската обител.

В този момент султанските дервиши и папази извикаха, че е време за обедна молитва. Султанът нареди да му донесат вода и бързо се изми, докато еничарите отвеждаха християнските свещеници. Мехмед пристъпи в олтара, стъпка кръста с краката си, обърна лице на изток и молитвата започна. Цялата султанска свита и всички агарянски войници се проснаха на земята, удариха челата си в пода и с молитвите си посветиха най-славната християнска черква на Аллаха.

След молебена султанът заповяда на дервишите да прочистят с розова вода цялата сграда от християнските нечистотии.

Когато на излизане той закричи по широката пътека, аз заставах отпреде му и никой не направи опит да ме възпре. Стоях безмълвен насреща му и той ме позна. Лицето му посивя и оглеждайки се наоколо, Мехмед попита:

– Ангеле, дошъл ли си вече за мен?

После се окопоти, вдигна ръка и нареди на подчинените си:

– Никой да не го закача!

Приблужи се до мен, докосна лицето ми с ръка, изсмя се и възкликна:

– Значи все още си жив, Неподкупнико! Вярваш ли сега, че ще държат конете си в папските черкви?

– Ти знаеше това по-добре от мен – отвърнах аз. – Не ми беше писано да умра по стените на моя град. Нареди да ме обезглавят, за да бъде пълна победата ти.

Той се усмихна с жълтеникав блясък в очите и заяви:

– Имай търпение, Ангеле! За всичко има време.

Без повече да ми обръща внимание, Мехмед напусна черквата. Аз се присъединих към свитата му, за да съм наблизо, тъй като желанието ми да умра бе по-силно от всичко, което бях изпитвал дотогава. Между приближените му имаше много, които ме познаваха, но никой не ме заговори.

Пред черквата беше докаран куропалат Лукас Нотарас заедно с група високопоставени гръцки пленници и архонти. Те всички коленичиха пред султан Мехмед. Той ядно им заговори и поиска да узнае защо се бяха съпротивлявали така упорито, причинявайки с това ненужни повреди на града и загуби в султанската войска.

Нотарас безмълвно погледна към великия везир Халил – дългобрад и сломен от дясната страна на султана, – който Мехмед водеше сега навсякъде със себе си, за да му покаже целостта на своята победа.

– Говори свободно! – нареди султанът.

– Какво можехме да направим, когато в твоя лагер, дори сред най-приближените ти съветници има такива, които ни подтикваха да се съпротивляваме? – отвърна Лукас Нотарас раздражено, все още гледайки с упрек към Халил.

Мехмед се обърна към везира, сграбчи го грубо за брадата и разтърси треперещата старческа глава.

– Знаем те аз тебе, гръколюбецо! – силно викна той, така че да го чуят еничарите. – Но ти служи на баща ми вярно, както твоят баща и дядо са служили, стоейки от дясната страна на султана като велики везири. Затуй ще те пощадя и няма да ти отсека главата, макар че си го заслужил. Но никога вече не ми се мяркай пред очите. Крий се като просяк в най-затътените краища на моята империя така, както някога твоят прадядо стъпи като просяк пред емира!

Тази внезапна присъда беше смело деяние, но този момент Мехмед беше чакал от времето на своето детство също толкова страстно, колкото и превземането на Константинопол. Младите офицери от неговата свита започнаха да подхвърлят обиди по адрес на Халил и не след дълго към тях се присъединиха еничарите. Султанът зорко наблюдаваше

околните и посочи с пръст няколко възрастни сановници, които не се бяха присъединили в одобряването на неговата справедлива присъда.

– Последвайте Халил! – заповяда той.

Чаушите се втурнаха напред и съблякоха почетните кафтани от тези възрастни мъже, които, полуголи и обезчестени, последваха великия везир по дългия път на своето заточение. Еничарите крещяха обиди по дире им и хвърляха шепа пропита с кръв земя отгоре им.

Когато те се загубиха от погледите ни, султанът се обърна към гръцките пленници и запита:

– Къде е вашият император? Какво знаете за него? Гърците се спогледаха и заклатиха глави. Преструвайки се на удивен, Мехмед изръмжа:

– Как е възможно това? Не се ли сражавахте рамо до рамо с него?

Някои от сенаторите наведоха засрамено глави, но Лукас Нотарас гордо се изправи и решително заяви:

– Император Константин предаде вратата ни и ни продаде на папата и на латинците! Ние не го признаваме за василевс и предпочитаме да служим на теб.

Султанът заповяда да се разгласи из войската, че трупът на император Константин трябва да бъде намерен. Той обеща награда на този, който го намери, и на онзи, който докаже, че собственоръчно го е повалил. Не се наложи обаче вестителят изобщо да потегли, тъй като веднага двама еничари излязоха напред. Всеки от тях се закле в Аллага и в собствената си брада, че собственоръчно е нанесъл смъртоносния удар и двамата буйно започнаха да спорят помежду си пред султана. Те бяха отпратени да търсят тялото на императора и се отдалечиха, като продължаваха яростно да спорят и да викат, описвайки как са нанесли смъртоносните удари.

Мехмед учтиво продължи да разговаря с гърците и да сипе обещания за злато и земи, казвайки, че ще остави града да бъде управляван от тях, тъй като те били обиграни в тези дела и достойни за доверие. Затова той ги помоли да назоват имената на други видни гърци, които биха могли да участват в управлението на града, за да може той да ги откупи от техните поробители.

Лукас Нотарас спомена около тридесет имена, а когато останалите гърци се посъветваха помежду си, добавиха и имената на всички свои приятели. Тогава аз не можех повече да се съдържам, излязох пред Нотарас и извиках:

– Луд предателю! Колко още ще повлечеш със себе си към гибел?

Куропалатът се разяри, като ме видя сред свитата на султана, и

извика в ответ:

– Гъвката политика не е предателство! Това е единственото спасение за народа, изпаднал в беда. И ако съм изцапал ръцете си, то е било за благо на моя народ. Все някой трябваше да го направи. Навярно за това трябва повече смелост, отколкото за саможертва. Ти не ме познаваш достатъчно добре, за да ме съдиш!

– Дъщеря ти те познаваше – рекох аз – и те осъди! Твоите хора я убиха при Керкопорта, когато се опитваше да измие името ти от петната на предателството!

Нотарас пребледня от ужас и погледът му остана неподвижен.

– Аз нямам дъщеря! – горчиво каза той. – Никога не съм имал дъщеря! Имам само двама сина. Какви са тези глупости за Керкопорта?

Куропалатът погледна молещо към султана, после към своите съграждани, които се отдръпнаха, оставяйки празно пространството около него. С ужасно усилие на волята си той превъзмогна страха, усмихна се – макар че тъгълчетата на устата му потрепераха – и се обърна към Мехмед:

– Този човек, твоят посланик, те мами! Той сам може да бъде свидетел за това, колко пъти безрезултатно съм го молил да сътрудничи в твоя полза. Но от чиста амбиция и алчност той отблъскваше моята помощ, за да може да действа сам и да спечели благоразположението ти за моя сметка. Не знам какво е направил за теб, но то едва ли може да е нещо значително. Та той беше приятел с Джустиниани и латинците. Бог ми е свидетел, че аз съм ти служил много по-добре от него.

Султанът студено се усмихна, даде ми знак с ръка и каза отново:

– Неподкупнико, имай търпение!

Той повика ковчезника си, след което се обърна към гърците и рече:

– Вървете с моя ковчезник и потърсете сред пленниците в лагера и на корабите мъжете, чиито имена съобщихте. Много от тях може да са предрешени, за да скрият своя ранг, и няма да се издадат, ако само мой човек вика имената им. Вас те ще познаят и ще ви се доверят. Откупете ги от търговците на роби и от войниците. Разрешавам за всеки един от тях да платите по хиляда аспри, толкова важни са те за моите планове.

Гърците се възхитиха на неговото благоразположение и с готовност последваха ковчезника, разговаряйки оживено и вече разпределяйки по-важните постове в управата на града помежду си. Ала Мехмед усмихнато ме погледна, защото знаеше, че умея да чета неговото сърце. Нотарас беше отведен обратно в своя палат и султанът пожела бързо

оздравяване на неговата съпруга.

Към мен той повече не погледна, а препусна обратно към лагера си, за да отпразнува победата. Вървах с него до Влахернския палат, където се спря, за да разгледа опустошените и ограбените от венецианците зали. Обърна се към свитата си и цитира древен поет:

– „Бухал крещи сред колонадите на Ефрасиаб, паяци са стражници пред императорските порти.“

Карисиосовата врата беше отворена, а през преградния ров беше построен мост. Там ни настигна един възбуден еничарски офицер, просна се в краката на султана и запита какво да правят с критските моряци, които са се затворили в две от кулите на Акрополския нос и отказват да сложат оръжие.

Турците можеха живи да ги изгорят в тези кули, като натрупат наоколо им дървета и ги запалят, но ми се струва, че в султанската войска едва ли имаше много войници, които щяха да се съгласят да участват в такова трудоемко и опасно мероприятие, пред възможността за грабеж, и то заради шепа инатливи християни. Мехмед също знаеше това и не можеше да си позволи неподчинението на еничарите тъкмо сега. Затуй само кимна с глава и благородно рече:

– Уважавам храбростта и на християните. С куража си те са заслужили своя живот. Нека да запазят оръжието си, товарите си и необезпокоявано да се качат на своя кораб.

Съмнявайки се в обещанията на турците, християните се съгласиха да напуснат кулите едва привечер, когато с багажите и с оръжие в ръка се спуснаха по обезлюдените улици на плячкосаната и изоставена вече от агаряните част на пристанището. По пътя си те успяха да спасят от обезчестение няколко монахини от близкия малък метох.

Върнах се при Керкопорта и погребях тялото на Ана Нотарас в една от огромните вдлъбнатини в крепостната стена, направена от гюллето на турски топ. Струва ми се, че не можеше да има по-добър и по-почтен гроб от това. Помислих си, че един ден кафявите ѝ очи може да се отворят отново под формата на тъмни цветя и да гледат над града от неговите руини.

В този град, зялят от кръв и грабежи, човешкият живот беше по-евтин и от по-малко значение, отколкото можех да си представя. Веднага след като султанът напусна града, турците започнаха да се избиват помежду си за плячката и за по-хубавите жени. Непросветените дервиши се самовъзбуждаха в религиозен екстаз и кълцах парче по парче пленените гърци, които отказваха да признаят техния пророк.

Покрусен се скитях сред този кошмарен хаос, но никоой не посмя да ме доближи. Не управлявах крачките си, а се оставих краката да ме водят накъдето си поискат, тъй като ми беше предопределено да видя всичко, което се случваше в града. Има обаче граници на това, което човек може да издържи. След тях всички сетива се притъпяват – очите не виждат и умът не разбира. Бях се нагледал на ужаси и безчовечни дела и вече нищо не можеше да нарани сърцето ми.

Край императорската библиотека видях няколко латински търговци, които с каруци, теглени от мършави кранти, купуваха книги и ръкописи от разбеснелите се еничари. Грабители с ръце, пълни с книги, подритваха из двора окървавената беловласа глава на библиотекаря. Агаряните отпаряха тежките позлатени и инкрустирани корици на евангелията и на свещените книги, а страниците хвърляха в огъня, за да стопят златото, с което бяха изписани заглавните букви. За търговците оставяха най-евтините книги, които нямаха тежки корици и не бяха изографисани. Еничарите предпочитаха да хвърлят книгите в огъня под връщците с курбан казани, отколкото да се пазарят за няколкото сребърни монети на търговците.

Сред търговците имаше един млад учен, преписвач на книги от Венеция, който плачеше при вида на горящите книги. Парите му се бяха свършили. Разправяше, че бил купил десет свитъка на Аристотел за една сребърна пара и ругаеше господарите си, които го бяха изпратили след падането на града с много малко пари да купува редки книги. Той загуби търпение, хвърли се към огъня и започна да изравя от него книгите с отпрани корици. Еничарите го простряха на земята и го заритаха в ребрата.

Още веднъж се озовах край Свети Романовата порта. Многоброен отряд еничари трескаво миеха лицата на гръцките трупове и търсеха тялото на император Константин. Накрая го разпознаха по пурпурните ботуши с извезани двуглави орли, които той бе забравил да сваля, махайки всички отличителни знаци на своята власт, преди да се втурне да умре като обикновен войник.

Избухвайки в радостни възгласи, еничарите извадиха ятаганите си и започнаха да се бият помежду си за правото над неговата смърт и кой да занесе трупа му на султана. На чаушите им се наложи да ги разтърват и да вземат трупа под своя закрила. Те се отнасяха към него с уважение, тъй като това беше тялото на император, а то беше свято дори в техните очи.

Продължих да се скитам. Под навесите, където ранените в битката

латинци и гърци бяха лежали върху окървавено сено, всички християни бяха измъкнати навън и обезглавени, а телата им бяха нахвърляни на камари край вратите. Местата им бяха заети от турци. Техните викове, воня и безпомощност бяха същите като на християните преди тях. Те стехна на много езици за вода и молеха някой да сложи край на страданията им. Ранените се обслужваха от няколко турски хирурзи, стари дървиши и гръцки монахини, които бяха заробени и накарани насила да вършат тази мръсна работа, тъй като по възраст и външен вид не съблязняваха победителите. Известен брой чауши поддържаха ред и не позволяваха на войниците да ограбват собствените си ранени.

Сред монахините разпознах Кариклеа. Расото и беше накъсано на парчета, тя беше насинена, а грозноватото ѝ лице беше подпухнало от плач. Коленичила беше на сламения под и дършеже ръката на един изключително красив турски младеж от Анадола. Копринено черна брадица бе набола по бузите му, но лицето му беше бледо, с жълтеникав оттенък, а превръзката около гърдите му беше подгизнала от кръв.

– Кариклеа! – изненадах се аз. – Ти си жива! Какво правиш тук?

Тя ме погледна, все едно че моето появяване беше най-естествено-то нещо в природата, и отвърна:

– Този ужасен турчин се е вкопчил в мен и не ме пуска. Не разбирам какво ми говори.

Изхълца и добави:

– Наистина, той е толкова млад и красив, та сърцето не ми дава да си отдръпна ръката. Много скоро ще умре.

Със свободната си ръка тя избърса мъртвешката пот по челото му и погали по детски закръглените му страни, така че лицето, което беше сгърчено в агония, се успокои. Кариклеа избухна в сълзи и каза съжалително:

– Горкото момче дори не може да се присъедини към грабежите, макар че със смелостта си го е заслужил. Той е прободен почти навсякъде и кръвотечението не спира. Можеше да намери богатства и красиви момичета, а сега единствената му награда е моята съсухрена старческа ръка.

Младежът отвори очи, погледна през нас и нещо промърмори на турски.

– Какво казва? – попита Кариклеа, подтиквана от ненаситното си любопитство.

– Той казва, че Бог е само един – преведох аз. – И пита дали е заслужил да попадне в рая.

– Защо, ама разбира се! – възкликна Кариклеа. – И турците си имат рай, както и ние, християните. Разбира се, че ще попадне в рая, горкото момче.

Минаващ покрай нас дервиш притисна вонящата козя кожа до гърдите си, наведе се над умиращия младеж и занарежда ония куплети от Корана, в които се говори за студените води на рая, за неговите плодни градини и вечно девствени девойки. Когато той си отиде, юношата промълви с дрезгав глас:

– Мамо, мамо?

– Какво казва? – попита Кариклеа.

– Мисли те за майка си – отвърнах аз.

Кариклеа заплака отново и извика:

– Аз никога не можах да имам син, тъй като нито един мъж не ме хареса. Но ако той вярва в това, аз не бих могла да го разочаровам и съм сигурна, че не извършвам грях.

Тя целуна ръката на младежа, притисна буза до бузата му и с учудващо нежен глас започна успокоително да му шепне, като че ли наред цялото това опустошение и безсмислена смърт бе желала да изрази всичката насъбрана в сърцето си нежност. Младежът стисна ръката ѝ, затвори очи и задиша често и болезнено.

Тогава се сетих за нещо. Без да се оглеждам, се отправих към Пантократорската обител. Трябваше да се убедя. Трябваше да видя със собствените си очи.

Агаряните бяха наклали огън във вътрешния двор на манастира от разрушените иконостаси и свещените икони и си готвеха храна. Аз минах покрай тях към рибарника, взех копие с тризъбец накрая, предназначено за ловене на риба, и скоро успях да набуча една от калносивите риби. Когато я извадих от водата, видях как стана червена като ржда. Хрилете ѝ лъскаха като кръв под лъчите на залязващото слънце, точно както беше предсказал монахът Генадий.

Държах рибата в ръка и в този момент денят залезе и мрак се спусна над цялата земя. Започна нощта на дивия звяр. С наведена глава се върнах в къщата си и се затворих вътре.

Тялото си иска своето, но сънят дълго не ме задържа. Писах, писах, докато мастилото не започна да изглежда кървавочервено в очите ми. Дори незначителни и второстепенни събития описах, за да потисна тъгата си. Но кой би могъл да отсъди кое е незначително и кое – второстепенно? В божии теглилки комарът тежи също толкова много, колкото и слонът.

Пак е нов ден. И Божието слънце не престава да грее над земята. Небето е ярко синьо. Топлите състрадателни слънчеви лъчи гаят както добрите люде, така и лошите. Ще трябва отново с отворени очи и уши да стъпя навън и да изпия до дъно своята чаша. Добре поне, че погина тя, моята любов, за да не види този ден.

30 май 1453

Тази сутрин пред вратата на моята къща се появи чауш и застана на пост. Разбрах, че султан Мехмед не ме беше забравил. Мануил му приготви нещо за ядене. Нито един от тях не ме обезпокои.

Чаушът не ме спря, когато понечих да изляза. Той просто ме последва, придържайки се на разстояние от двадесетина стъпки.

По улиците и площадите труповете започват да подпухват. Гарвани от Европа и от Азия са се събрали на огромни ята. Кучета вият из дворовете, а някои от тях вече са подивели. Лочат кръв и ръфат лицата на убитите.

През нощта султанската войска странно е променила външния си вид. Чаушите могат да бъдат разпознати по зелените кафтани, а еничарите по белите фесове, но останалата част от войниците е предрешена като за някакъв див и ужасен празник. Говедар, който вчера бе ходил бос, сега се разхождаше с меки обуца и наметало от коприна и кадифе. От раменете на обезобразен от шарка негър виси тежък, обшит със злато и сърма плащ. Според правилата на исляма всички са се пречистили и измили, но вонята от разлагащите се тела виси над града и прониква навсякъде.

Грабителството продължава, но по-организирано. Всяка къща се изпразва от мебелите и кухненските принадлежности. Безбройна върволица от пренатоварени каруци се точи през градските порти. На всеки пазар се върти търговия и стоките се товарят върху гърбовете на магарета и камили. По-хитрите от турците са започнали да тършуват из мазите на по-богатите къщи, като почукват по стените и ги рушат с чук и клин. От време на време остри крясъци известяват откриването на ново скривалище. Скрытите в зазиданите стаи и празните водни цистерни хора биват измъквани оттам за косите и за брадите.

Главата на император Константин лежи пред копитата на имперската конна статуя в центъра на града, откъдето гледа надолу с изтичащи очи. Мехмед е наредил да я сложат на това място, за да покаже на гърците, че василевсът е мъртъв и че султанът е наследил неговото царство.

Самият той неуморно язди напред-назад и инспектира дворците и черквите. На Акрополския нос той казал: – На това място ще бъде построен моят сарай!

Неговият ешафод се намира край колоната на Аркадий. Тук, между

другите тела, открих и трупа на Миното, венецианския байло, обезглавен и подпухнал.

Помислих, че това беше моето място и седнах да почакам султана, който щеше да назначава новата гръцка управа.

Наложи се да чакам до следобед. Преди това султанската охрана и чаушите докараха около петдесетина гърци, чиято свобода беше купена със султанските пари. Дадоха им вода, чорба и дрехи, които подхождаха на техния ранг, но те не се освободиха от своето униние. Малцина само си позволиха шепнешком да разменят няколко думи. От време на време чаушите донасяха за косите главите на други гръцки нобили и ги нареждаха в редица по мраморната балюстрада на площада. Гърците сочеха към тях и шепнеха известни имена. Много бяха загинали по крепостния вал, където търсеха телата им и ги бяха намерили. Други бяха погинали, защитавайки собствените си домове.

Най-после султанът също се появи, ограден от своите млади везири и, залитайки, слезе от коня си. Лицето му беше подпухнало от вино и безсъние. Слънцето заслепяваше очите му и той трябваше да ги прикрива с ръка.

Пленниците се проснаха пред нозете му и опряха чела в земята. Той ги заговори с престолено дружелюбие и ги помоли да се изправят. Докато ковчезникът му четеше имената от списъка, султанът гледаше всеки един внимателно в очите и караше останалите да удостоверят самоличността му. Много от тях принадлежаха към древни родове и кога с лошо, кога с добро, имената им бяха станали известни в историята на града. От списъка липсваха само няколко души.

Мехмед седна със скръстени крака на мраморната ограда, разтри челото си, което го болеше, и рече:

– Уморен съм и съм зает с много дела, но чувството ми за дълг не ми позволява да оставя благородни мъже като вас във властта на неизвестността. Дойдох, както бях обещал, да съставя нова гръцка управа, така че гърци и турци да заживеят в разбирателство и мир. Осведомиха ме, че всички вие сте правомислещи люде, които против волята си сте вдигнали оръжие срещу мен. Сега, когато сте загубили града, вие желаете да ме провъзгласите за свой император и да поставите в разположение на моята младежка неопитност своите способности и опит в управлението, за да може гръцкият народ без съмнение да се подчини на моята власт. Вярно ли е това?

Пленниците оживено завикаха, че са готови да му служат според способностите си. Мехмед сбръчи чело, огледа се наоколо и запита с

пресилена изненада:

– Къде е гръцкият народ?

Султанските придружители и събраните на площада войници също се огледаха и, викайки, повториха въпроса:

– Къде е гръцкият народ?

Скоро те изритаха напред шепа оковани в безелници, полуголи и ужасени жени и старци, посочиха ги с пръст и закрещяха:

– Емире, бащице, погледни! Ето го гръцкия народ! Мехмед кимна високомерно и рече:

– Нека вашият собствен народ ви е свидетел. Ще обещаете ли да се закълнете във вашия Бог и във вашите светци, че сте готови да целунете кръста като гаранция за подчинение и потвърждение на вашата клетва, и че сте готови да ми служите до смърт, независимо от това как ви карам да ми служите и на каква длъжност ви въздигам?

Пленниците се развикаха и се прекръстиха, давайки да се разбере, че бяха готови да се закълнат в кръста. Само няколко от тях останаха безмълвни и със сбръчени вежди изучаваха султана.

– Нека бъде вашата воля – заяви Мехмед. – Сами пожелахте това. Коленичете един след друг и изпълнете хубаво вратовете си, за да може моят палач да ви отсече главите. По този начин ще ми служите най-добре и най-вярно, а главите ви ще въздигна на колоните, близо до главите на вашите храбри сънародници. Аз не постъпвам нечестно спрямо вас, тъй като вие току-що се заклетехте да изпълнявате моите заповеди, независимо от това какви са те.

Гърците го гледаха, все едно че гръм ги беше ударил. Те яростно закрещяха и размахаха юмруци, а някои от тях се нараниха на върховете на копията, опитвайки се да нападнат султана. Други пък казаха:

– Братя, нека умрем като мъже, след като сами сме си изкопали този гроб.

Мехмед вдигна ръка и с престорена благоразположеност извика:

– Нищо не ви пречи да създадете гръцко управление в своя християнски рай, тъй като гърците там са многократно повече от гърците, които останаха в Константинопол. Побързайте, за да можете по-скоро да разпределите почетните длъжности помежду си.

Думите му бяха знак за палачите, които веднага пристъпиха напред. Войниците хващаха пленниците за ръцете и ги повалиха на колене. Кръв като от фонтан пръсна от разрязаните артерии и глави се затъркаляха към султана, който заповяда да ги подредят в редица по балюстрада, докато площадът на Аркадий не бе обграден от изцапани с кръв и

сълзи глави с разкривени в ужасяващи гримаси лица.

Мехмед се обърна към вцепенените старци и жени и каза на развален гръцки:

– Със собствените си очи станяхте свидетели, че не идвам като победител, а като освободител, тъй като ви освобождавам от хилядолетното потисничество на императори и нобили. Сами сте си виновни за бедите, които ви постигнаха, защото не се осъзнахте навреме да се освободите от това робство и да се обърнете за помощ към мен. Но страданията ви скоро ще свършат. Затуй аз гарантирам на всеки оцелял живота, къщата и имота му, и всички бегълци, които се завърнат, ще се ползват със същите права. Аллах е милостив и справедлив, както сами ще се уверите. Толкова дълго са ви мамили, ограбвали и унижавали, та не знаете какво означава истинската свобода. Но аз ще накарам този град така да процъфти, както никоой дори не е сънувал. Той ще е най-прекрасния драгоценен камък в моята чалма и с превъзходството си ще владее над Изтока и над Запада.

Мехмед нареди на ковчезника си да даде по десет аспри на всеки от събраните на площада гръцки роби, за да откупят свободата си. Това беше добра цена, тъй като роби, които са ранени или негодни, на пазара не струват и една сребърна пара. Ала жените и старците, които бяха преживели един ден на ужаси, кланета и изнасилвания, стояха замаяни и апатични, без да разбират какво им се случва.

Огледах подгизналия от кръв площад с учудване, изправих се пред султана и казах:

– Ами куропалат Лукас Нотарас? Не го виждам тук. Какво ще е неговото място в твоите справедливи намерения?

Мехмед ме погледна благосклонно, закима с глава и помоли:

– Имай търпение, Ангеле. Изпратих да доведат него и синовете му, но те се бавят.

После изпитателно ме погледна и продължи:

– Нотарас е скрил дъщеря си от мен и казва, че тя не съществува. Затуй проводих своя бял евнух да доведе по-малкия му син за мое удоволствие. Той е красив младеж и аз желая баща му сам да ми го предостави, за да правя с него каквото си пожелаая.

– Пил си – рекох аз. – Престъпваш законите на Корана. Мехмед изправи помътнената си от виното глава, оголи бляскавобелите си зъби на хищник и извика:

– Аз съм единствения закон и нямам нужда от ангел, който да нашепва в ухото ми, че съм смъртен, защото знам, че съм повече от

обикновен човек. Дори Бог не може да се състезава с мен по власт на света. Само като дам знак с ръка и глави се търкалят по земята. Пред моите топове рухват и най-могъщите крепостни стени. Още ли отричаш, че съм повече от обикновен смъртен човек?

Погледнах в очите му и разбрах, че сам за себе си той беше прав, тъй като беше избрал земната истина и материалната смърт пред Божията реалност.

Казах му:

– Когато вярваш, че можеш да отърсиш миналото като някакво овехтяло суеверие и да се самовъздигнеш в аршин, с който да се измерва всичко, ти си надяваш такива окови, каквито никой преди теб не е носил. Оковите на времето и пространството са се впили в месата ти и задушават твоя дух. Когато умреш, от теб нищо няма да остане.

– Споменът за мен ще пребъде дотогава, докато има хора по света! – извика той. – Казах ти вече. Нямам нужда от ангел да ми шепне в ухото.

– Убий ме тогава! – помолих. – Аз те изоставих още през есента, когато разбрах кой си, към какво се стремиш и какво ни очаква. Смили се над мен и ме дари със смърт, та да може кръвта ми да се смеси с кръвта на моите гръцки братя.

Но той подигравателно се усмихна с усмивката на див звяр и повтори:

– Имай още малко търпение, Ангеле. Нека първо да видим колко ниско може да падне дори най-високостоящият сред гърците.

Трябваше да стъпя встрани, защото точно в този момент пристигнаха евнусите с Лукас Нотарас и неговите двама сина. Когато беше получил султанското известие, куропалатът се беше досетил каква щеше да бъде неговата съдба. Той вървеше изправен и не коленичи пред Мехмед. Белият евнух каза на султана:

– Господарю, той не пожела да се подчини на твоите заповеди и да доведе сина си в твоя харем. Затуй ги доведох всичките, както ми нареди.

Мехмед посочи наредените около площада глави и рече:

– Защо не ми се подчиняваш, макар че аз веднага назначих гръцка управа и послушах дадения от тебе съвет?

Нотарас се огледа наоколо с вкаменено лице, бавно се прекръсти, вдигна поглед към небето и извика:

– Гоподарю, Боже мой! Признавам твоята справедливост. Ти наистина си правдив бог!

Той обиколи малкия площад, като се спираше пред всяка от главите и казваше:

– Братко мой, прости ми! Не знаех какво върша! Когато се завърна на мястото си, Нотарас положи ръце върху раменете на синовете си и им каза:

– Нека покажем сега, че можем да умрем като мъже.

Нека също така да благодарим на Господа, че можем да умрем като гърци и да запазим своята вяра.

Султанът вдигна ръце и изкрещя с подигравателно изумление:

– Ти няма защо да умираш! Та нали съм ти обещал да те издигна над всички гърци. Единственото, което трябва да направиш, е да наредиш на красивия си син да изпълнява всичко, което го накарам да върши.

Куропалат Лукас Нотарас отвърна:

– Не е необходимо да се унижаваш, та да намериш претекст за мое унищожение. Аз вече се смирих пред Бога, защо ми трябва да се смирявам и пред теб? Това няма да спаси нито мен, нито моите синове. Но аз бих те помолил да удовлетвориш моето чисто човешко любопитство. Защо трябва да умра, противно на всички политически правила и закони?

Султан Мехмед наведе свирепото си младо лице към него и изсъска:

– Ти предаде своя василевс. Така ще измениш и на мен. Куропалат Нотарас наведе глава и още веднъж призна:

– Ти наистина си справедлив, Боже!

След което помоли първо да обезглавят синовете му, за да е сигурен, че няма да предадат гръцката си вяра, за да спасят живота си. Султанът разреши. Нотарас сам накара синовете си да коленичат – първо по-големият, а след него по-малкият, – като им говореше спокойно, докато палачът отсичаше техните млади глави. Нито една сълза не се появи в тъмните му очи, макар че султан Мехмед нарочно се наведе напред, за да наблюдава по-добре лицето му.

Когато и двамата младежи бяха вече мъртви, куропалатът рече:

– Господи, Боже мой! Изправям се пред твоя съд. Ти имаш право да ме съдиш, но никой смъртен няма това право! – След което се смири, наведе глава и плачейки с горещи сълзи, се помоли така, както се молят простичките люде. – Исусе Христе, Сине Божи, смили се над мен, грешника!

Той се помоли още малко вътре в себе си, изправи се и последва чаушите до колоната на Аркадий, където коленичи в кръвта на

собствените си синове и спокойно зачака смъртта. Султанът нареди да поставят главата му на колоната – по-високо от главите на другите гърци. След това Мехмед, наситил се на кръв и воня, се оттегли в своята копринена шатра. А мен ме отпрати, макар да вярвах, че чашата ми се беше препълнила.

Но когато се обърнах, за да си отида у дома, облечен в зелено чауш ме последва на двадесет стъпки разстояние. Знам, че няма да ме забрави.

ЕПИЛОГ

Това го пише Мануил, синът на Димитър. Онзи Димитър, дето беше носач на дърва, на служба при стария император Мануил. Но този Мануил, що пише, беше слуга на господаря Йоханес Ангелос, когото латинците наричаха Жан Анж, а турците му викаха Ангел и се страхуваха от него.

Когато господарят ми свърши това, дето трябваше да пише, аз му показах парите, що бях скрил в мазето, и златния църковен потир, дето бях спасил от Коранската обител. Казах му:

– Много от латинците са купили свободата си чрез султанските вежири. Откупи своята свобода и нека да избягаме от този град на смъртта.

Той ми рече:

– Не, не. Смъртта е най-голямата милост, дето може да ме постигне, ала ти трябва да живееш и да се довериш на турското милосърдие, защото си от онези, които винаги оцеляват, тъй като са такива, каквито са, и никой нищо не може да направи, за да ги промени.

Господарят ми беше будувал вече много нощи, а напоследък беше престанал да яде и да пие и се беше отдал на абсолютни пости. Затуй главата му така се обърка, та не знаеше какво, е добро за него самия.

На третия ден след завладяването на града султан Мехмед проводи за моя господар. Аз го последвах на разстояние и никой не ме възпря. И други гърци се бяха насъбрали около колоната на Константин, за да видят какво щеше да става.

Султан Мехмед посочи главата на император Константин, чиито очи бяха изтекли и беше започнала да мирише, и извика:

– Превзех Константинопол с меч и с меч посякох императора на гърците, от когото наследих този град. Има ли някой, който да оспорва завоюваното с меч от мен наследство?

Господарят ми излезе напред и каза:

– Аз оспорвам наследството ти, турски емире Мехмед! Роден съм с пурпурни ботуши и ще ги запазя до смъртта си. Кръвта ми е императорска. Аз съм единственият законен наследник, василевс на Константинопол, макар че ти не знаеш това!

Но султан Мехмед изобщо не се учуди на думите му, само поклати глава и рече:

– Знам всичко, което ми е необходимо. Дори баща ми знаеше

твоята тайна, а ти си въобразяваше, че си я скрил от всички. Това не е нищо ново за мен, защото аз имам очи и уши във всички християнски държави – дори в Авиньон. Защо мислиш ти позволих да си заминеш миналата есен и ти дадох шепа драгоценни камъни като подарък на прощаване?

– Знам, че събираш хора, както Аристотел е събирал природни чудливости. Ти веднъж каза, че нищо човешко не може да те удиви, тъй като умееш да виждаш през всеки. Аз не те ли удивих?

Султан Мехмед отвърна:

– Да, Ангеле, ти ме удиви. Когато войната избухна, аз те пунах да отидеш в Константинопол, защото се надявах, че здравият разум ще те подтикне да предизвикаш бунт и да се пребориш с императора за властта. По този начин ти бях дал средства да всееш раздор сред защитниците на града. Но ти ме удиви. Трябва ли да повярвам, че в твое лице съм срещнал единствения човек на света, който не жадува за власт.

– Чак сега е дошъл моят час – заяви моят господар. – В присъствието на твоята войска и на гръцкия народ аз ти оспорвам правото на наследство и искам царството си от теб.

Султан Мехмед съчувствено поклати глава и каза:

– Не ставай глупак. Коленичи и ме признай за победител и аз ще ти спася живота. Защото може да ми омръзнеш и ще те захвърля в оврага край пътя, както на Аристотел му беше омръзнало да носи китовия прешлен на гърба си.

Господарят ми отговори:

– Не си ти победителят, а аз!

Неговият инат разяри султан Мехмед, който плесна с ръце като сигнал и добави:

– Да бъде твоята воля. Дайте му пурпурните ботуши, за да умре, както е бил роден. Аз не оспорвам неговия произход.

Палачите му веднага сграбчиха моя господар и съблякоха всичките му дрехи, освен ризата. Държейки го за ръцете, те прерязаха вените на краката му, така че кръвта ги оцвети от коленете надолу в червено.

Докато кръвта му изтичаше, господарят ми се държеше прав за раменете на своите палачи, вдигна очи за молитва към небето и рече:

– Необясними Боже, през целия си живот жадувах за твоята реалност. От затвор в затвор попадах, само и само да те намеря. Ала в мига на своята смърт те моля: позволи ми поне още веднъж да се върна. Дай ми още веднъж оковите на времето и пространството – ужасни и прекрасни, каквито са. Позволи ми това, тъй като знаеш защо ти се моля!

Султанът придържаше с ръка треперещата му брадичка, изправи главата му и обръщайки я каза:

– Погледай града си, василевсе Йоханес Ангелос! С последни сили господарят ми промълви:

– Очите ми се наслаждават на моята прекрасна столица! Един ден астралното ми тяло ще се завърне върху руините от крепостните стени. И като пътник, окован в пространството и времето, аз ще откъсна тъмно цвете, израсло в пукнатината между камъните като спомен за моята любов. Но ти, Мехмед, ти никога няма да се върнеш!

Така се помина моят господар, Йоханес Ангелос, обут в пурпурни ботуши. Когато и последният дъх го напусна, турците отрязаха главата му, а тялото хвърлиха в пристанището, където трупове тровеха водата.

Но след като се самообяви за законен наследник на императора, султан Мехмед нареди на войската и на корабите си да напуснат пределите на града и позволи на гърците, които бяха останали живи, да си изберат патриарх. Избрахме Генадий, който е най-свят от монасите и на когото агаряните бяха пощадили живота поради всеобщото уважение към него. Султанът го прие в покоите си и го провъзгласи за патриарх на Константинопол така, както и преди императорите са назначавали своите сановници, и му подари в знак на своето благоразположение скъп владишки жезъл и златен потир. По този начин Мехмед удържа на думата си и позволи на гърците свободно да изповядват своята вяра и да имат своя собствена съдебна управа. Султанът също така ни даде някои от черквите, където да отслужваме молебени, но останалите бяха пречистени и превърнати в джамии, за прослава на единствения бог на исляма.

Султанът възстанови на град Пера, от другата страна на пристанището, предишните търговски договорености като награда за неутралитета и услугите, които бе извършил по време на обсадата. Но крепостните стени на Пера откъм сушата бяха съборени и къщите на онези, които бяха избягали от града, бяха запечатани, а имуществото им описано, така че всичко щеше да стане собственост на султана, ако до три месеца собствениците му не се появяха да си го поискат.

Много от бегълците се върнаха в Константинопол, а Мехмед обеща специални облаги на всички завърнали се гърци, които можеха да докажат, че са от знатен произход. Тези, които сториха това, бяха незабавно обезглавени. Султанът пощади само бедните и им позволи да упражняват професиите си за благо на новото царство. Той се смили и над учените географи, над историците и над императорските техници и ги

взе на служба при себе си. Философите обаче не пожали.

БЕЛЕЖКИ

Някои титли:

Препозит – едно от най-доверените лица на императора, понякога го замествал; началник на целия дворцов щат от чиновници.

Ректор – управител.

Паракимомен – личен адютант на владетеля.

Велик папаяс – главен вратар на двореца, който държал ключовете.

Протоманглавит (примикюр) – висш държавен чиновник при двора, който се грижел за церемониите.

Исторически личности:

Константин X Палеолог (8.II.1405–29.V.1453). Последният византийски император (от 1449). Син на Мануил Палеолог и сръбската принцеса Елена. От 1428 г. е деспот на Морея заедно с братята си. 1429–1430 завзема Патра. През декември 1452 признава унията с католическата църква. Загива по време на турския шурм срещу Константинопол.

Мехмед Фатих (Завоевателя) (1432–1481) – турски султан в 1444 и 1451–1481. Завоювал Константинопол през 1453 и го превърнал в столица на Османската империя. По негово време е ликвидирана независимостта на Сърбия (1459), завоювани са Морея (1460), Трапезундската империя (1461), Босна (1463), о. Евбея (1471), Албания (1479), подчинено е Кримското ханство (1475).

Евгений V (Габриеле Кондулмер) (1383–1447) – римски папа от 1431. Успява да сключи Флорентинската уния (1439) между католическата и православната църква, признаваща върховенството на папата, по-късно отхвърлена.

Георгий Сфрандзи (Францес, Сфранцес) (1401–1478) – византийски историк и държавен деец. Бил е наместник на Патра, Селимврия, Мистра. От 1451 – велик логотет (ръководител на гражданската администрация). 1453–1454 – в турски плен, от 1468 – монах. Хрониката му „Меморари“ обхваща периода 1413–1477 и се основава на неговия дневник.

КРАЙ

© 1952 Мика Валтари
© 1995 Туула Паркусярви, превод от фински
© 1995 Иван Благоев, превод от фински

Mika Waltari
Johannes Angelos, 1952

Сканиране, разпознаване и редакция: lavrentii, 2008

Издание:

Мика Валтари. Черният ангел
Дневникът на Йоханес Ангелос от падането на Константинопол през 1453 година –
завършекът на христовото време по света
Първо издание
Издателство „Книжен тигър“, София, 1995

Превод от фински: Туула Паркусярви и Иван Благоев, 1995
Художник Петър Добрев
Редактор Петя Георгиева
Печатни коли 22. Формат 84/108/32. Цена 100 лв.
Предпечатна подготовка: Спектър 365
Печат: ДФ Полиграфически комбинат, София

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/9399>]